

Wyższa Szkoła Policji
w Szczytnie

Wydział Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych

Radosław Jasiński

**Przestępczość więzienna w Federacji Rosyjskiej.
Studium kryminologiczne**

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Wiesława Pływaczewskiego

Szczytno, 2023

Rozdział 1. Wprowadzenie do problematyki przestępczości więziennej	5
1.1. Przestępczość więzienna jako kategoria kryminologiczna	5
1.2. Komparatystyczne ujęcie zjawiska przestępczości więziennej	10
1.3. Przestępczość więzienna na tle ogólnego obrazu przestępczości w Federacji Rosyjskiej	20
Rozdział 2. Rosyjski system penitencjarny z perspektywy historycznej i współczesnej	47
2.1. Historyczne uwarunkowania rosyjskiego systemu penitencjarnego	47
2.2. Charakterystyka współczesnego systemu penitencjarnego w Federacji Rosyjskiej	78
2.2.1. Kolonie karne	80
2.2.2. Kolonie-osady	88
2.2.3. Areszty śledcze.....	90
2.2.4. Więzienia.....	94
2.2.5. Kolonie poprawcze dla niepełnoletnich	95
Rozdział 3. Prawo penitencjarne w Rosji	95
3.1. Ogólna charakterystyka rosyjskiego prawa karnego	105
3.2. Rosyjskie prawo penitencjarne (karno-wykonawcze)	111
3.3. Regulacje więzienne Federacji Rosyjskiej a standardy międzynarodowe	121
Rozdział 4. Przestępczość więzienna na tle teoretycznego dorobku kryminologii	123
4.1. Przegląd wybranych teorii kryminologicznych	125
4.2. Przestępczość więzienna w świetle dorobku rosyjskiej kryminologii	139
4.3. Pojęcie, przedmiot, metoda i struktura rosyjskiej kryminologii penitencjarnej ...	145
4.3.1. Definicja kryminopenologii	145
4.3.2. Relacje między kryminopenologią a innymi naukami	149

Rozdział 5. Geneza oraz struktura rosyjskiej przestępczości więziennej 152

5.1 Etiologia zachowań przestępczych w środowisku więziennym	153
5.2 Przegląd kryminologicznych kategorii przestępstw popełnianych w warunkach izolacji więziennej	154
5.2.1 Zabójstwa i uszkodzenia ciała	158
5.2.2 Zamachy na funkcjonariuszy oraz pracowników służby więziennej	164
5.2.3 Ucieczki z zakładów karnych, aresztów i więzień	176
5.2.4 Przestępczość związana z „drugim życiem”	181
5.2.5 Przestępczość narkotykowa	203
5.2.6 Alkohol w instytucjach penitencjarnych	206
5.2.7 Przedmioty zakazane w więzieniu	208
5.2.8 Praktyki korupcyjne	214

Rozdział 6. Zjawisko *worów* w *zakonie* jako szczególny przejaw rosyjskiej przestępczości więziennej 218

6.1. <i>Wory</i> w <i>zakonie</i> — pojęcie, charakterystyka kryminologiczna	218
6.2. Kontekst międzynarodowy zjawiska <i>worów</i> w <i>zakonie</i>	252

Rozdział 7. Rosyjska przestępczość więzienna w świetle badań 267

7.1. Przegląd dotychczasowego dorobku badawczego w zakresie przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej	267
7.2. Charakterystyka badań kryminologicznych prowadzonych poza Federacją Rosyjską w obszarze rosyjskiej przestępczości więziennej	273
7.2.1. Trudności w dotarciu do materiału badawczego na tle uwarunkowań związanych z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy	279
7.3. Założenia metodyczne	282
7.4. Wnioski z przeprowadzonych badań	288

Rozdział 8. Przeciwdziałanie przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej	295
8.1. Wprowadzenie do profilaktyki penitencjarnej	295
8.2. Ocena funkcjonującego modelu walki z przestępczością więzienną w Federacji Rosyjskiej	303
8.3. Prognozy kryminologiczne odnoszące się do przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej	312
Podsumowanie	324
Bibliografia	349
Wykaz tabel	369
Wykaz wykresów	371
Wykaz rysunków	373
Wykaz fotografii	374
Streszczenie	375

Rozdział 1. Wprowadzenie do problematyki przestępczości więziennej

1.1. Przestępczość więzienna jako kategoria kryminologiczna

Badanie przestępczości, a dokładniej rzecz ujmując jej przejawów oraz przyczyn jest tematem chętnie podejmowanym przez kryminologów z całego świata. Wielu naukowców zajmujących się badaniem etiologii oraz fenomenu przestępczości stara się znaleźć odpowiedzi na kilka kluczowych pytań, z którymi od lat mierzą się specjaliści w tej dziedzinie. Jak twierdzi B. Hołyst: „*obserwuje się aktywny udział przedstawicieli różnych dziedzin nauki w podejmowaniu problematyki patologii indywidualnej i społecznej. W ten sposób kryminologia stała się nauką interdyscyplinarną zarówno ze względu na metody badań, jak i na ich zakres*”.¹

Interdyscyplinarność kryminologii polega na wykorzystywaniu przez nią dorobku badawczego innych nauk tak, aby wyjaśnienie interesujących ją zjawisk było całościowe i uwzględniało pełny zakres wiedzy z danej problematyki dla potrzeb znalezienia odpowiedzi na stawiane pytania. Specyfiką badań kryminologicznych jest jej wieloaspektowość.²

Kryminologia jest obecnie traktowana jak nauka społeczna, choć w przeszłości była stosowana w nieco szerszym zakresie. Kryminologię można zdefiniować jako naukowe badanie przyczyn i przejawów przestępczości oraz sposobów ich zapobiegania.³ Kryminologia (z łac. *crīmen* – przestępstwo i grec. *λογία* – logia) jest podejściem nauk społecznych do badania uwarunkowań przestępczości jako zjawiska dotyczącego jednostek oraz społeczeństwa. Chociaż współczesne definicje nieco różnią się pod względem wykorzystanych słów i ich ogólnego znaczenia należy zauważyć, że kryminologia wiąże się ze stosowaniem „naukowej” metody do badania zróżnicowania prawa karnego, przyczyn przestępstw i reakcji na przestępczość.⁴ Kryminologia jako dziedzina naukowa zajmuje się zachowaniem przestępcy i bada indywidualne oraz społeczne czynniki dotyczące przestępstwa. Do zakresu zainteresowań kryminologii należy także wiktymologia oraz badania efektywności środków karnych.⁵ Kryminologia

¹ Hołyst B., *Kryminologia. Wydanie 11*, Warszawa, 2016, s. 23.

² Kuć M., *Kryminologia*, Warszawa, 2015, s. 17.

³ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk, 2007, s. 17–20.

⁴ Nirmalak G., *Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute 2009*. <https://chilot.files.wordpress.com/2011/06/criminology.pdf>, [dostęp: 01.03.2022 r.].

⁵ Hołyst B., *Kryminologia, 2016...*, *op. cit.*, s. 29.

jako nauka społeczna zajmuje się „badaniem i gromadzeniem całościowej wiedzy na temat przestępstwa jako szczególnej formy zachowania dewiacyjnego, przestępczości jako pewnego zjawiska społecznego, a także osoby sprawcy przestępstwa, jak również ofiary przestępstwa, instytucji oraz mechanizmów kontrolnych, jakie tworzą społeczeństwo w celu zapobiegania i zwalczania przestępczości.”⁶

Biorąc pod uwagę zapis Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny: *Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia.*⁷ Do katalogu kar zawartych w Ustawie Kodeks Karny zaliczane są: grzywna; ograniczenie wolności; pozbawienie wolności; 25 lat pozbawienia wolności; dożywotnie pozbawienie wolności.⁸ Cele kary pozbawienia wolności, tak jak i formy jej wykonywania, zmieniały się na przestrzeni dziejów w zależności od dominującego w danej epoce światopoglądu. Kara początkowo stanowiła odpłatę za czyn jako czynnik sprawiedliwości wyrównawczej. Nieco później zaczęto akcentować indywidualno-zapobiegawcze oraz wychowawcze cele kary z przekonaniem, że podstawowym zadaniem kary jest wywołanie u sprawcy chęci poprawy i skorygowania swojego zachowania tak, aby dostosował je do społecznie akceptowanych wzorców.⁹

Jednym ze środków karnych stosowanych wobec sprawców przestępstw jest pozbawienie wolności, czyli osadzenie skazanego w zakładzie zamkniętym. Tego rodzaju kara powinna, przynajmniej w teorii, wpłynąć na brak możliwości ponownego popełnienia przestępstwa przez osadzonego, jego resocjalizację, a także w konsekwencji przywrócenie go do życia w społeczeństwie. Kara pozbawienia wolności oznacza okresowe izolowanie sprawcy od społeczeństwa. Jest stosowana w imieniu państwa przez jego przedstawicieli jako najcięższa forma przymusu wobec osób, które dopuściły się naruszenia zakazów lub nakazów prawnokarnych wymagających w ocenie sądu zastosowania tej najsurowszej sankcji.¹⁰

„Argumentem przemawiającym za stosowaniem kary więzienia jest to, że jest ona skutecznym środkiem odstrasającym. Na kanwie rozważań kryminologicznych więzienie

⁶ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia ...*, op. cit., s. 19.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — *Kodeks karny*, art. 1 §1. (tekst jedn. Dz.U. 1997, Nr 88 poz. 553).

⁸ *Ibid.*, art. 32.

⁹ Szejnkowska M.M., *System kar dyscyplinarnych wobec osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności*, Toruń, 2019, s. 16.

¹⁰ *Ibid.*, s.18.

może być postrzegane jako wymagająca i surowa kara, ponieważ odbiera wolność, potencjalne sieci wsparcia i pod wieloma względami może odebrać także tożsamość rozumianą jako postrzeganie siebie przez sprawcę.”¹¹

Odnosząc się do paradygmatów kryminologicznych warto podkreślić, że myśl o więzieniu wystarcza, by niektórzy ludzie nawet nie rozważali popełnienia czynu przestępnego. Cesare Beccaria¹² twierdził, że działania prewencyjne nie powinny opierać się na ustalaniu wysokich kar, ale na formułowaniu takich praw, które byłyby zrozumiałe dla wszystkich i stanowiły ostrzeżenie przed popełnianiem przestępstw. Uważał on, że większe wrażenie robi pewność ukarania sprawcy, aniżeli strach przed surowszą karą, z którym jednocześnie rodzi się nadzieja na bezkarność.¹³ Skuteczność kary oraz nieuchronność przed jej wyegzekwowaniem, w przypadku popełnienia czynu karalnego, również ma ogromny wpływ na postrzeganie kary pozbawienia wolności jako środka karnego przynoszącego odpowiednie rezultaty. Samo odseparowanie przestępcy od reszty społeczeństwa, tak jak ma to miejsce w przypadku pobytu skazanego w zakładzie karnym, nie jest tylko okresem izolacji, ale także odpowiednim czasem do pracy ze skazanym.

Zgodnie z art. 67 k.k.w. *„wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”*.¹⁴ Osiągnięcie przez skazanego tego celu jest poprzedzone pewnym procesem wychowawczym (proces resocjalizacji), w którym wykorzystywanych jest wiele działań i metod z zakresu socjologii, pedagogiki, psychologii, psychiatrii, a także prawa. Należy również wskazać, że wszystkie działania podejmowane w pracy z osadzonymi mają doprowadzić do ukształtowania w nich prawidłowych postaw społecznych, nauczyć skazanego kierować nie tylko swoim zachowaniem w sposób

¹¹*The University of Law, Is prison an effective form of punishment?* <https://www.law.ac.uk/resources/blog/isprison-effective>, [dostęp: 20.02.2022 r.].

¹² Włoski prawnik i pisarz polityczny, przedstawiciel humanitaryzmu prawniczego, autor dzieła pt. *O przestępstwach i karach* (1764) oraz *Elementy ekonomii publicznej* (1794).

¹³ Pływaczewski E.W., Redo S., Guzik-Makaruk E.M., Laskowska K., Filipkowski W., Glińska E., Jurgielewicz-Delegacz E., Perkowska M., *Kryminologia: stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa, 2019, s. 241.

¹⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — *Kodeks karny wykonawczy*, art. 67. (tekst jedn. Dz.U. 1997, Nr 90 poz. 557).

przyjęty przez ogół społeczeństwa, ale także kierować własnym rozwojem. Warto zauważyć, że poza pewnym aparatem metodycznym, którym dysponują funkcjonariusze Służby Więziennej (wychowawcy) ważne jest, by sam skazany czuł potrzebę wewnętrznej poprawy, współdziałał z osobami starającymi się na niego wypłynąć w sposób pozytywny, albowiem w jednostkach penitencjarnych występuje wiele zdarzeń, czy też zachowań skazanych, które w sposób negatywny wpływają na proces resocjalizacji.¹⁵

Na świecie coraz częściej pojawiają się głosy podające w wątpliwość stosowanie kary przez umieszczenie sprawców w zakładach zamkniętych. Sceptycy podnoszą argument, że „*więzienia nie działają*”. Ci, którzy opowiadają się za reformą więziennictwa, przytaczają statystyki dotyczące m.in. ponownego popełniania przestępstw, co może stanowić przykład braku efektywności umieszczania w więzieniach. Wyroki pozbawienia wolności są informacją dla opinii publicznej, do której dociera jasny i klarowny przekaz: „*jeśli popełnisz przestępstwo, to czeka cię za to odpowiednia kara.*”

Zdaniem zwolenników osadzania sprawców w zakładach karnych umieszczając sprawców w więzieniu, chronimy społeczeństwo, zapewniając, że osoby izolowane nie mogą popełniać dalszych przestępstw. Dodatkowo wyroki pozbawienia wolności dają, przynajmniej częściowe, poczucie sprawiedliwości ofiarom przestępstwa, włączając w to przedstawicieli opinii publicznej. Kara więzienia może być jednocześnie informacją dla całego społeczeństwa co jest dobre, a co złe oraz na temat tego, co stanie się z potencjalnym sprawcą, jeśli popełni przestępstwo. W materiałach naukowych z zakresu więziennictwa znaleźć można wiele wypowiedzi i informacji m.in. pracowników Służby Więziennej, psychologów więziennych itd. uważających, że więzienie to tak trudny okres, szczególnie pod względem psychicznym dla człowieka, że samo doświadczenie tego rodzaju separacji od świata zewnętrznego powinno ich zniechęcić do popełniania dalszych przestępstw. Wiemy jednak, że nie każdy przypadek można podporządkować tej regule.

¹⁵ Michalska A., Michalski D., *Zachowania niepożądane w zakładach karnych. Wybrane zagadnienia*, Warszawa-Olsztyn, 2020, s. 3.

Warto zauważyć, że wiele osób, które popełniły przestępstwo i trafiły do więzienia, po jego opuszczeniu ponownie schodzą na drogę kryminalizacji – doświadczając tzw. „kryminalizacji wtórnej”. W takiej sytuacji należałoby zastanowić się nad dwiema kwestiami: po pierwsze: czy więzienie jest skuteczne? Po drugie zaś: czy nieunikniona kara umieszczenia w zakładzie zamkniętym jest wystarczająco odstrasżająca?

1.2. Komparatystyczne ujęcie zjawiska przestępczości więziennej

Więzienia służą wielu celom, w tym karaniu osób, które popełniły poważne przestępstwa, jednak na wskaźniki skazanych ma wpływ również kontrola przestępczości. Skala kary pozbawienia wolności jest powiązana ze stopniem, w jakim społeczeństwo wierzy, że odpowiednie zastosowanie wyroków pozbawienia wolności ograniczy przestępczość. Należy podkreślić, iż ograniczenie wolności i odstraszenie — to kluczowe mechanizmy, dzięki którym więzienie realnie może wpłynąć na redukcję poziomu przestępczości. Umieszczenie w zakładzie zamkniętym jest uważane za pewien element strategii kontroli przestępczości: im więcej sprawców zostanie osadzonych w miejscach odosobnienia, tym mniej osób zdolnych będzie do dokonywania przestępstw na wolności. Warto podkreślić, że chociaż efekty nie są zauważalne od razu, badania konsekwentnie wykazują, że kara pozbawienia wolności jest skutecznym narzędziem w rękach organów ścigania, która ma za zadanie odstraszać potencjalnych sprawców od popełnienia przestępstwa.

Z biegiem lat, kiedy wskaźniki dotyczące skazanych rosły, mimo że odnotowano także dość znaczne spadki przestępczości w ciągu ostatniej dekady, naukowcy podjęli próby szerszego poznania wzajemnych relacji pomiędzy przestępczością a uwięzieniem. Zrozumienie tego rodzaju wzajemnego wpływu nie jest prostym zadaniem, ponieważ, gdy dochodzi do przestępstwa, sprawcy są jednocześnie czasowo umieszczani w zakładach penitencjarnych, w pewien sposób „usuwani” ze społeczności, aby zostać osadzonymi w więzieniach, a następnie powrócić do społeczeństwa po odbyciu kary.¹⁶ Pobyt skazanego w zakładzie karnym, w uproszczeniu, można sprowadzić do wyboru jednej z dwóch dróg, tj. pozytywnej — sprawnego powrotu do społeczeństwa, wypełnienia celów wykonywania kary lub drogi negatywnej — wykorzystania pobytu w więzieniu w celu przygotowania się do popełniania kolejnych przestępstw przez nawiązanie kontaktów ze środowiskiem przestępczym, poznania nowych metod przestępczych, a co za tym idzie — powrotu do przestępstwa, czego efektem będzie, wcześniej czy później, powrót do zakładu karnego.¹⁷ Wiadomo, że więzienie ma wpływ na osadzonych, niezależnie od tego, czy jest to wpływ pozytywny, prowadzący do resocjalizacji sprawców przestępstw, czy też negatywny,

¹⁶ Clear T., Frost N., Carr M., Dhondt G., Braga A., Warfield G., *Predicting Crime through Incarceration: The Impact of Rates of Prison Cycling On Rates of Crime in Communities, Final report*, 2014.

¹⁷ Szymanowska A., *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów*, [w:] Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce — w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk, 2006, s. 187.

który może wywołać chęć powrotu do przestępczości. Badając sytuację dotyczącą odbywających karę pozbawienia wolności na świecie należy przeanalizować dane statystyczne wskazujące aktualne trendy występujące na terenie wybranych krajów Europy i Ameryki.

Tabela nr 1 przedstawia najnowsze trendy i zależności w populacji osób odbywających karę pozbawienia wolności w więzieniach, wskaźnik populacji więziennej oraz osób tymczasowo aresztowanych, procent osadzonych kobiet względem wszystkich osadzonych, a także podział na nieletnich więźniów i cudzoziemców.

Tab. 1. Populacja więzienna i wskaźnik osadzonych w wybranych krajach w 2021 r.

Kraj	Populacja więzienna ogółem	Wskaźnik populacji więziennej ¹	Osoby tymczasowo aresztowane ²	Kobiety w więzieniach ³	Nieletni/młodociani	Więźniowie cudzoziemcy
Anglia (w tym Walia)	79 724 ^a	132	16,2%	4.0% ^b	0,4%	12,8% ^c
Niemcy	59 056	71 ^d	20.0%	5.8%	2.2%	24.0%
Polska	72 338	192 ^e	12.0%	4.7%	1.6%	2.4%
Federacja Rosyjska	478 714	321 ^g	23.7%	8.3%	0.2%	6.2%
Stany Zjednoczone (USA)	2 068 800 ^h	629 ⁱ	23.3%	10.3%	0.2%	7.3%

¹ Wskaźnik populacji więziennej na 100 000 ludności.

² Procent w stosunku do populacji więziennej ogółem.

³ Procent w stosunku do populacji więziennej ogółem.

^a Ministerstwo Sprawiedliwości UK — nie wliczając nieletnich w Bezpiecznych Centrach Szkoleniowych i Lokalnych Bezpiecznych Domach Dziecka, których było 107 na 31.12.2021.

^b Dane na dzień 31.12.2021 — poniżej 18 roku życia. Oprócz tych 329 nieletnich, kolejne 33 były przetrzymywane w Bezpiecznych Ośrodkach Szkoleniowych i 74 w Bezpiecznych Domach Dziecka władz lokalnych).

^c 31.12.2021 — w tym osoby, których narodowość jest nieznana.

^d Na podstawie szacunkowej populacji krajowej wynoszącej 83,1 mln na koniec czerwca 2021 r. (z danych Federalnego Urzędu Statystycznego).

^e na podstawie szacunkowej liczby ludności kraju wynoszącej 37,71 mln na koniec stycznia 2022 r. (z danych Eurostatu).

^g Na podstawie szacunkowej liczby ludności kraju wynoszącej 144,5 mln na początku lutego 2022 r. (z danych rosyjskiej Federalnej Służby Statystycznej).

^h W 2019 r. (U.S. Bureau of Justice Statistics — 734 500 w lokalnych więzieniach na 30 czerwca 2019 r., 1 159 900 w więzieniach stanowych, 174 400 więźniów federalnych. Ponadto więźniowie przebywają w 84 więzieniach w Indiach (2870 w połowie 2018 r.).

ⁱ na podstawie szacunkowej populacji krajowej wynoszącej 329,1 mln na koniec 2019 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research*¹⁸. <https://www.prisonstudies.org/>, [dostęp: 15.03.2022 r.]

¹⁸ World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research (WPB) — to wyjątkowa baza danych, która zapewnia bezpłatny dostęp do informacji o systemach więziennych na całym świecie. Informacje o krajach są aktualizowane co miesiąc, z wykorzystaniem danych pochodzących w dużej mierze z rządowych lub innych oficjalnych źródeł.

Największą liczbę osadzonych odnotowuje się w Stanach Zjednoczonych, na co realne przełożenie ma liczba ludności wynosząca ok. 329 100 000 osób na koniec 2019 roku. (Tab. 1) Wskaźnik populacji więziennej wynosi odpowiednio 629 dla USA, 321 dla Federacji Rosyjskiej, 192 dla Polski, 132 dla Wielkiej Brytanii oraz 71 dla Niemiec. Najwyższy wskaźnik kobiet w więzieniach występuje w Stanach Zjednoczonych, Polska zajmuje czwarte miejsce w podanym zestawieniu, natomiast najmniejszy wskaźnik skazanych kobiet występuje w Wielkiej Brytanii (w tym Walii). Warto odnotować także, że nieletni lub młodociani przestępcy stanowią podobny odsetek wszystkich osadzonych w USA i Federacji Rosyjskiej, tj. 0,2%. Najwięcej osadzonych młodocianych i nieletnich sprawców jest w Niemczech — 2,2%.

Tab. 2. Liczba placówek i pojemność systemu więziennego w wybranych krajach w 2021 r.

Kraj	Liczba placówek/instytucji	Oficjalna pojemność systemu więziennego	Poziom obłożenia¹
Anglia (w tym Walia)	118	76 332	104.0%
Niemcy	179	72 398	81.6%
Polska	215 ^a	83 293	86.8%
Federacja Rosyjska	899	736 476	67.8%
Stany Zjednoczone (USA)	4 455 ^b	2 163 235	95.6%

¹ Na podstawie oficjalnej pojemności systemu więziennego (dane na 31.12.2021).

^a m.in. 70 instytucji dla osób tymczasowo aresztowanych i 87 więzień; także 14 szpitali i 44 inne jednostki związane z 157 głównymi instytucjami

^b 3163 lokalne więzienia w 2014 r., 1190 stanowych ośrodków odosobnienia w 2005 r., 102 federalne ośrodki odosobnienia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *World Prison Brief (WPB)* ¹⁹

Biorąc pod uwagę populację danego kraju, a także populację więzienną należy zwrócić uwagę na liczbę placówek i instytucji penitencjarnych, których w prezentowanym zestawieniu najwięcej występuje na terenie Stanów Zjednoczonych.

¹⁹ <https://www.prisonstudies.org/> [dostęp: 15.03.2022 r.].

(Tab. 2) Oficjalna pojemność systemu więziennego na terenie USA wynosi 2 163 235 miejsc dla osadzonych, natomiast najmniejszą pojemność w poniższym zestawieniu notuje się w Niemczech — 72 398 miejsc dla osadzonych. Na uwagę zasługuje również poziom obłożenia więzień, który znacznie przekracza normę tylko na terenie Wielkiej Brytanii (w tym Walii), najmniejsze deklarowane obłożenie występuje na terenie Federacji Rosyjskiej i wynosi 67,8%.

Przestępstwa w więzieniach

Problematyka związana z utrzymaniem porządku oraz dyscypliny w instytucjach i placówkach penitencjarnych sięga początków powstania tego rodzaju instytucji. Aktualnie odpowiedzialność dyscyplinarna osadzonych jest jedną z wielu odmian odpowiedzialności, której podlega zachowanie jednostek w obszarze społecznym.²⁰ Należy zauważyć, że istnieje wiele sposobów mających wpływ na utrzymanie bezpieczeństwa oraz zachowanie porządku w jednostkach penitencjarnych, np. przez stosowanie kar dyscyplinarnych (mających, przede wszystkim, walor represyjny i prewencyjny), które tradycyjnie miały służyć do kontrolowania osadzonych mogących stwarzać zagrożenie dla ładu panującego w ramach instytucji.²¹ Na uwagę zasługuje fakt, iż w więzieniach dochodzi także do różnego rodzaju prób zakłócenia działalności jednostek oraz innych patologicznych przejawów zachowań wśród osadzonych.

*„Zakłócenia działalności jednostek penitencjarnych są związane ze sprzecznymi z prawem zachowaniami osadzonych, które zakłócają normalny tok pracy tych instytucji.”*²² Do trzech głównych kategorii tego rodzaju zachowań, biorąc pod uwagę ich charakterystykę oraz negatywny wpływ na społeczność, także więzienną, zaliczyć należy: akcje wywołane w celu zaprotestowania, ucieczki z zakładu zamkniętego oraz szczególną formę czynu sprzecznego z prawem, czyli przejawy przestępczości więziennej. Analizując dotychczasowe ustalenia z dziedziny kryminologii, patologii społecznych oraz penitencjarystyki, w ramach rozważań stricte kryminologicznych, należałoby przeanalizować etiologię i fenomen zjawiska przestępczości więziennej oraz

²⁰ Szwejewska M.M., *System kar ...*, op. cit., s. 49.

²¹ *Ibid.*, s. 38.

²² Pływaczewski E.W., Redo S., Guzik-Makaruk E.M., Laskowska K., Filipkowski W., Glińska E., Jurgielewicz-Delegacz E., Perkowska M., *Kryminologia: stan ...*, op. cit., s. 388.

wziąć pod uwagę charakter czynów sprzecznych z prawem, okoliczności zdarzeń, charakterystykę sprawców i ewentualnych ofiar tego rodzaju przestępstw.

Przemoc

Przemoc stała się problemem, którego przejawy zauważyć można w więzieniach na całym świecie. Akty przemocy negatywnie wpływają na zachowania więźniów, a jak twierdzi James McGuire: „*placówka więzienna ponosi odpowiedzialność za zachowanie osadzonych, a środowisko więzienne odgrywa znaczącą rolę w zachowaniu więźniów*”²³ oraz w pewnym stopniu, odpowiada za kształtowanie ich postaw. Przemoc fizyczna jest jednym z najczęściej występujących rodzajów przemocy, z jakim spotykają się instytucje więzienne. Za jeden z czynników odpowiedzialnych za przemoc w więzieniach można uznać reżim więzienny, w przypadku którego „*im częściej dochodzi do stosowania wobec więźniów przymusu, tym bardziej takie traktowanie więźniów jest postrzegane przez samych osadzonych jako przekraczające przepisy*”.²⁴

Przemoc, także fizyczna, jest definiowana jako „*przewaga wykorzystywana w celu narzucenia komuś swojej woli, wymuszenia czegoś na kimś*.”²⁵ Przemoc jest powszechną cechą codziennego życia, a to przekłada się na wzrost użycia siły w różnych sytuacjach konfliktowych, które mają miejsce w zakładach zamkniętych wśród więźniów i personelu. W Wielkiej Brytanii przemoc stosowana przez więźniów nie jest zwykle taka sama, jak surowość przemocy, jaką wykazują więźniowie na przykład w Stanach Zjednoczonych.²⁶ Oprócz przemocy samej w sobie dochodzi także do innych aktów agresji, np. zamieszek, niedostosowania się do przepisów więziennych, naruszenia nietykalności cielesnej funkcjonariuszy, czynnej napaści²⁷ itd.

²³ McGuire J., *Understanding Prison Violence: A rapid evidence assessment*, United Kingdom 2018. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/737956/understanding-prison-violence.pdf, [dostęp: 03.03.2022 r.].

²⁴ Bushell A., *A Comparative Critical Analysis on the Impact of Prisons on Males in the United Kingdom and United States?*, 6CJ007: Criminology and Criminal Justice Project, USA, 2019. https://www.researchgate.net/publication/333852919_6CJ007_Criminology_and_Criminal_Justice_Project_A_Comparative_Critical_Analysis_on_the_Impact_of_Prisons_on_Males_in_the_United_Kingdom_and_United_States [dostęp: 03.03.2022 r.].

²⁵ Słownik Języka Polskiego. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/przemoc.html> [dostęp: 03.03.2022 r.].

²⁶ Bushell A., *A Comparative Critical Analysis...*, *op. cit.*

²⁷ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. — *O Służbie Więziennej*, art. 164a. (tekst jedn. na podstawie Dz.U. 2022, poz. 2470; 2023 r. — poz. 240, 347).

Zamieszki

Kolejną formą zachowań osadzonych sprzecznych z prawem, zakłócających działalność jednostek penitencjarnych, są zamieszki (*ang. prison riots*) występujące w placówkach i zakładach penitencjarnych na całym świecie. Tego rodzaju zdarzenia zaliczane są do katalogu zdarzeń nadzwyczajnych, mogących mieć związek np. z różnego rodzaju działaniami sprowokowanymi przez członków subkultury więziennej.²⁸

Powołując się na doniesienia medialne oraz publikacje naukowe z Wielkiej Brytanii²⁹ jako przyczyny powstania zamieszek w zakładach zamkniętych wyróżnić można m.in.: niskiej jakości pożywienie, słabe warunki bytowe panujące w celach, traktowanie osadzonych w zbyt brutalny sposób przez pracowników służby więziennej, napięcia na tle rasowym i religijnym oraz brutalność samych osadzonych.

Podkreślić należy, że zamieszki w więzieniach są nadal ogólnie występującym zjawiskiem w większości zakładów zamkniętych. Na przykład w Stanach Zjednoczonych zamieszki zdarzają się często, ponieważ wśród członków amerykańskich gangów przemoc w więzieniu jest głównym czynnikiem wpływającym na możliwości prowadzenia nielegalnych działań na terenie zakładów zamkniętych, zwiększenia strefy wpływów oraz prestiżu danej grupy. Zamieszki w Południowej Karolinie (USA), do których doszło w 2018 roku stanowią przykład tego, jak niebezpieczne są zamieszki wywołane przez więźniów. Doniesienia medialne z tego okresu informują, że: *„zamieszki zostały wywołane przez gangi w więzieniu, które walczyły o strefy wpływów, pieniądze i kontrabandę. W wyniku starć więźniów oraz pracowników więzienia śmierć poniosło 7 więźniów, a 17 zostało rannych. W ataku użyto improwizowanych ostrych narzędzi, przypominających noże — wiele ofiar miało rany klute oraz liczne cięcia skóry.”*³⁰

W instytucjach Federalnej Służby Więziennej FR odnotowano ogółem w latach 2015–2020 co najmniej 83 przypadki protestów³¹ w miejscach pozbawienia wolności.

²⁸ Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej-casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2006, s. 169.

²⁹ Walker J. 'Shocking' Birmingham Prison never recovered from 2016 riot, Government admits. *The Birmingham Mail*, 2018. <https://www.birminghammail.co.uk/news/midlands-news/shocking-birmingham-prison-never-recovered-15113477> [dostęp: 09.09.2021 r.].

³⁰ Fausset R., *Guards Waited Hours to Stop a Prison Riot That Left 7 Inmates Dead*. „The New York Times”, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/04/16/us/south-carolina-prison-riot.html> [dostęp: 22.09.2021 r.].

³¹ <https://tochno.st/materials/mesta-lisheniya-svobody-analitcheskiy-otchet>, [dostęp: 23.09.2021 r.].

Największa liczba tego rodzaju zachowań wystąpiła w Obwodzie Swierdłowskim (9 przypadków), Permskim i Czelabińskim (po 5 przypadków). Ze względu na zamknięty charakter systemu Federalnej Służby Więziennej (a także brak bezpieczeństwa dla samych osadzonych, którzy przebywając w zakładzie, nie mogą się na nic skarżyć), media (zwłaszcza federalne) nie opisują wszystkich przypadków protestów, a jedynie te najbardziej nagłośnione.

Przestępczość narkotykowa i kontrabanda

Do katalogu karalnych zachowań wśród osadzonych niewątpliwie należy zaliczyć przestępczość narkotykową i związane z nią nielegalne działania m.in. wytwarzanie, zażywanie, handel oraz przetwarzanie środków odurzających lub substancji psychotropowych. Obecnie największe zagrożenie dla bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych, nie tylko w Polsce, stanowią narkotyki i dopalacze. Szczególnie jednak te ostatnie ze względu na to, że nie wiemy, jak mogą ostatecznie podziać na ludzki organizm.³²

Środki odurzające zażywane przez więźniów wpływają negatywnie nie tylko na przestrzeganie przepisów panujących w zakładach zamkniętych, ale mogą także wzmacniać w osadzonych agresję, stany lękowe, depresje itp. Zażywanie środków odurzających lub substancji psychotropowych przez więźniów może mieć realny wpływ na popełnianie przez nich przestępstwa, celem których jest np. wygenerowanie dochodu na pokrycie kosztów utrzymania strefy wpływów w więzieniu lub finansowanie dalszego zażywania narkotyków. Używanie narkotyków może również wywołać zaburzenia psychiczne czy zaburzenia zdrowia, np. iniekcja narkotyków (głównie heroiny, fentanylu i metamfetaminy) jest szczególnie szkodliwa, biorąc pod uwagę możliwość rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych, zwłaszcza przy wstrzykiwaniu narkotyków, gdy dochodzi do dzielenia się igłami i/lub innymi akcesoriami. Wprowadzanie do krwioobiegu środka odurzającego poprzez wstrzyknięcie wiąże się również z większym ryzykiem przedawkowania, co może mieć wpływ na wzrost śmiertelności wśród więźniów.³³

³² Linder G., *Stop więziennej kontrabandzie*, „Forum Służby Więziennej”, 2019, Nr 249, s. 16.

³³ Montanari L., Royuela L., Pasinetti M., Giraudon I., Wiessing L., Vicente J., *Drug use and related consequences among prison populations in European countries*, 2018. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/249202/Prisons-and-Health,-13-Drug-use-and-related-consequences-amongprison.pdf, [dostęp: 02.04.2022 r.].

Przy tej kategorii czynów zabronionych należy zaznaczyć, że dostępność, metody zbierania i jakość danych różnią się w zależności od kraju. Informacje dotyczące zażywania narkotyków wśród więźniów zgłaszane są przez kraje Unii Europejskiej do EMCDDA³⁴ tylko raz w roku, a dane dotyczą więźniów, którzy kiedykolwiek używali narkotyków w swoim życiu, a także osadzonych obecnie zażywających narkotyki już odbywających karę w zakładach zamkniętych. Niestety nie wszystkie kraje są w stanie podać dokładne dane, zatem należy zwrócić w tym wypadku uwagę na wysoką „ciemną liczbę” zjawiska.

Środki odurzające mogą jednak wywierać wpływ kryminogeny w sposób inny, niż przez bezpośrednie oddziaływanie farmakologiczne na konkretne zachowanie osadzonego. Używanie, szczególnie długotrwałe nadużywanie narkotyków, wywiera określony wpływ na zachowania człowieka i jego aktualną sytuację społeczną, w konsekwencji zaś prowadzi do sytuacji sprzyjających naruszeniom prawa. W tym miejscu należy zaznaczyć, że nie chodzi tylko i wyłącznie o wpływ pośredni (np. zachowanie zmierzające do zdobycia środka odurzającego), ale także kwestie związane z procesami psychodegradacji jednostki.³⁵

Oczywistym jest fakt, że do więzień nie mogą trafiać przedmioty niedozwolone, w tym niebezpieczne. Niestety, nie oznacza to jednak, że wszyscy stosują się do tego rodzaju zasad — bramy wejściowe jednostek penitencjarnych stanowią linie demarkacyjne filtrujące ruch osób, paczek i korespondencji listowej. Służba Więzienna w poszczególnych krajach kontroluje także m.in. miejsca pracy osadzonych, cele, monitoruje place spacerowe zlokalizowane często blisko murów zewnętrznych.³⁶

Kolejnymi często występującymi naruszeniami panującego w zakładach zamkniętych prawa jest m.in. posiadanie niedozwolonej broni (np. broń palna, imitacja broni palnej lub materiałów wybuchowych) i innej broni (np. noże, broń domowej roboty, przyrządy warsztatowe, jeżeli istnieją dowody sugerujące, że broń była przeznaczona do użycia w celu popełnienia kolejnego poważnego przestępstwa).

³⁴ The EMCDDA defines problem drug use as “injecting drug use or long-duration/regular use of opioids, cocaine and/or amphetamines”. https://www.emcdda.europa.eu/data/stats2021/pdu_en, [dostęp: 02.04.2022 r.].

³⁵ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia...*, *op. cit.*, s. 385.

³⁶ Linder G., *Stop więziennej ...*, *op. cit.*, s. 17.

Poza wcześniej wymienionymi czynami karalnymi, których dopuszcza się część więziennej społeczności odsiadująca wyroki pozbawienia wolności, do katalogu przestępstw i wykroczeń w zakładach zamkniętych można zaliczyć m.in. takie czyny, jak: zabójstwo i usiłowanie zabójstwa, groźby karalne (np. grożenie śmiercią współwięźniom), przypadki użycia broni powodującej lub mogącej spowodować poważne obrażenia, użycie przemocy wobec jakiegokolwiek osoby (pod warunkiem, że zamierzonym lub prawdopodobnym rezultatem takiej napaści było wywołanie obrażeń), naruszenie seksualne oraz zachowanie inne niż gwałt (np. gdy ofiara jest bezbronna), ucieczka i usiłowanie ucieczki z zamkniętego zakładu lub konwoju. Kolejnymi czynami odnotowywanymi w więzieniach są również uszkodzenia i kradzieże mienia więźniów, podpalenia czy wstępowanie do nieformalnych grup więziennych lub działających na terenie więzienia gangów.³⁷

Przynależność do gangów

W rosyjskiej literaturze przedmiotu rzadko stosuje się określenie „gang więźniów”, a używane jest raczej pojęcie „więzienne kasty” lub „grupy więźniów”. W zachodnich i polskich opracowaniach, jak zauważa W. Pływaczewski „określenia gang używa się także w odniesieniu do działalności narodowych lub etnicznych grup przestępczych. Fakt ten potwierdzają następujące określenia: gangi rosyjskojęzyczne, [...], gangi azjatyckie (wietnamskie, chińskie), [...] gangi czeczeńskie, gangi romskie, gangi albańskie itd.”³⁸

Przynależność do gangu (kasty) jest jednym z powszechnie występujących w zakładach zamkniętych zjawisk, które ma związek z uzyskaniem możliwości popełniania kolejnych typów przestępstw oraz powiększeniem strefy wpływów danej grupy. Okazuje się, że przynależność do gangu (kasty) znacznie wpływa na rozpowszechnienie się przestępstw w więzieniu, a członkowie gangu (kasty) stwarzają więcej „kłopotów” w więzieniu niż więźniowie, którzy nie są związani z gangami.³⁹ W odniesieniu do częstotliwości występowania przestępstw więziennych (nasilenia

³⁷ *Prison Related Offences, The Crown Prosecution Service*, 2019. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/prison-related-offences-0> [dostęp: 01.04.2022 r.].

³⁸ Pływaczewski W., *Gangi motocyklowe. Od wydarzeń w Hollister po współczesne przejawy przestępczości zorganizowanej*, Warszawa, 2018, s. 17.

³⁹ Phillips C., *Prisoner, prison and situational characteristics and their relationship with the prevalence, incidence and type of prison offending recorded by a sample of prisoners within W y a sample of prisoners within Western Australian Prison*, Edith Cowan University, 2019, s. 29 <https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=3165&context=theses> [dostęp: 02.04.2022 r.].

przestępczości), badania przeprowadzone m.in. w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wskazują na fakt, że osadzeni związani z gangami popełnili więcej przestępstw niż ich odpowiednicy spoza gangu. Podobnie sytuacja kształtuje się w odniesieniu do członków gangu i ich uczestnictwie np. w bójkach i pobiciach współwięźniów. Więźniowie należący do gangów częściej niż inni więźniowie stosowali różnego rodzaju groźby, a także częściej można było znaleźć przy nich broń.⁴⁰

Istnieją dowody na to, że poważni i zorganizowani przestępcy koordynują przestępstwa zarówno wewnątrz, jak i poza murami więzienia. Przyczynia się to do wysokiego poziomu przemocy w więzieniach: przemoc jest stosowana w celu wyegzekwowania długów, wywarcia wpływu czy pozyskania dóbr. Należy zauważyć pewną tendencję, wskazywaną m.in. przez *The Crown Prosecution Service*⁴¹ odnoszącą się do tego, że istniejące siatki powiązań gangów i zorganizowanych grup przestępczych mogą przenikać do placówek penitencjarnych, a nielegalna działalność tego rodzaju grup może być kontynuowana w więzieniu.⁴²

⁴⁰ *Ibid.*, s. 30. <https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=3165&context=theses> [dostęp: 02.04.2022 r.].

⁴¹ Crown Prosecution Service (*Koronna Służba Prokuratorska*) — instytucja państwowa działająca w Anglii i Walii, pełniąca rolę oskarżyciela publicznego w sprawach karnych. Jest odpowiednikiem polskiej prokuratury, choć działa na nieco innych zasadach i ma odmienny zakres obowiązków.

⁴² *Prison Related Offences...*, *op. cit.*

1.3. Przestępczość więzienna na tle ogólnego obrazu przestępczości w Federacji Rosyjskiej

Poziom przestępczości penitencjarnej pod względem ilościowym i jakościowym jest związany z poziomem rozwoju stosunków społecznych, w szczególności zaś ogólnym poziomem przestępczości w kraju. W Rosji statystyki dotyczące przestępczości przez lata były prowadzone przez poszczególne organy: MSW, prokuraturę i sądy, służbę więzienną (FSIN). Podejmowano liczne próby ujednoczenia systemu rejestracji przestępstw⁴³, by od 2012 roku powierzyć prowadzenie jednolitej statystyki⁴⁴ Prokuraturze Generalnej Federacji Rosyjskiej.

Teoretycznie przekazanie Prokuraturze Generalnej zadań związanych z gromadzeniem statystyk prawnych powinno było zmienić rosyjskie rejestry przestępczości, które funkcjonowały na podstawie informacji z centrów informacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji. Program wdrażania Statystyki Prawnej GAS przewidywał kontrolę Prokuratury nad procesem zbierania informacji oraz stworzenie nowego oprogramowania umożliwiającego wyłącznie elektroniczne wypełnianie rejestrów statystycznych. Jednak pomimo zmian w formach rejestrów podstawowych i stworzenia systemu elektronicznego, zasada rejestracji przestępstw na podstawie etapów postępowania karnego pozostała niezmieniona. Dlatego też nie zauważono istotnych zmian w kryminologicznej charakterystyce przestępczości (np. wzrostu liczby zarejestrowanych przestępstw).

W niniejszej pracy postanowiono poddać analizie dane statystyczne dotyczące przestępczości za lata 2014–2021. Badaniem rosyjskojęzycznej przestępczości w Polsce zajmuje się Katarzyna Laskowska, która zebrane szczegółowe dane z okresu 1992–2013 przedstawiła w obszernej publikacji dotyczącej przestępczości w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego⁴⁵.

Dane statystyczne w niniejszej pracy dotyczące przestępczości od 2014 roku zostały zebrane w tabelach, a ich źródłem stały się coroczne raporty Prokuratury Generalnej FR, a także dane o wydanych przez sąd wyrokach i dotyczących liczby

⁴³ Zob. szerzej: Laskowska K., *Przestępczość w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego*, Białystok, 2016, ss. 164–170.

⁴⁴ Od 2013 roku Prokuratura FR rozpoczęła wprowadzanie Zautomatyzowanego Systemu Państwowego (ros. GAS) — Statystyki prawne.

⁴⁵ Laskowska K., *Przestępczość w Rosji ...*, op. cit.

osadzonych publikowanych przez służbę więzienną. Z niemałym trudem zebrano dostępne informacje dotyczące rejestracji przestępstw, ujawnionych sprawców oraz struktury przestępczości. Należy jednak podkreślić, że do podanej statystyki należy odnosić z dużym dystansem, ponieważ, jak słusznie zauważa K. Laskowska: [...] „współczesna statystyka przestępczości ma wiele wad. Dotyczą one trudności, ograniczeń lub wręcz braku dostępu do niektórych lub do pełnych danych.”⁴⁶ Ponadto statystyka była prowadzona w różnych latach na podstawie obowiązujących w danym okresie przepisów prawnych, później zaś z uwzględnieniem zmian w ustawodawstwie, co wpływało na zmiany na przykład w rejestracji przestępstw.

Poza tym w Rosji panuje pogląd, że fałszowanie statystyk jest dość powszechne przynajmniej z dwóch powodów: uzależnienie kariery funkcjonariuszy MSW od statystyki i ocena jednostek Policji według kryteriów związanych ze strukturą i dynamiką przestępczości, co wraz z ukrywaniem rzeczywistej sytuacji dotyczącej przestępczości prowadzi do braku dostosowania działań służby do zmieniających się warunków. Osoby tworzące statystykę nie ustrzegły się również błędów arytmetycznych. Poza tym, część danych podawanych na przykład przez służbę więzienną jest nadpisywana w taki sposób, że usuwany jest rok początkowy i dodawany ostatni, tym samym w 2021 roku nie odczytamy już danych za rok 2010.

Według oficjalnych szacunków (Prokuratora Generalnego Federacji Rosyjskiej, Komisarza Praw Człowieka Federacji Rosyjskiej), „rzeczywisty wskaźnik przestępczości jest cztery do pięciu razy wyższy. Uznaje się, że w Rosji rejestruje się jedno na cztery do pięciu przestępstw. Widoczna część „góry lodowej przestępczości” stanowi 20–25% jej ogólnej liczby.”⁴⁷

Stan przestępczości w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021

Przestępczość w ostatnich ośmiu latach nie wykazywała stabilnej tendencji. Na początku dekady liczba rejestrowanych przestępstw zaczęła spadać, by w 2015 osiągnąć prawie 2 400 000 przestępstw, a w 2018 roku zanotować ponowny spadek poniżej dwóch milionów (Tab. 3, Wyk. 1.).

⁴⁶ Laskowska K., *Przestępczość w Rosji...*, *op. cit.*

⁴⁷ Kleymonov M.P. (red.), *Kriminologiya: uchebnik. 3-ye izd., pererab. i dop.*, 2018. <https://be5.biz/pravo/k044/3.html#2>, [dostęp: 12.11.2021 r.].

Tab. 3. Przestępczość w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021

Rok	Liczba zarejestrowanych przestępstw *	Liczba ujawnionych sprawców*	Liczba skazanych na podstawie wyroków sądów**	Liczba osadzonych***
2014	2 190 578	1 006 003	719 305	550 852
2015	2 388 476	1 075 333	734 581	524 738
2016	2 160 063	1 015 875	740 380	519 480
2017	2 058 476	967 103	697 174 / 607 054	495 016
2018	1 991 532	931 107	658 291	602 176
2019	2 024 337	884 661	598 214 / 598 207	563 166
2020	2 044 221	852 506	530 965 / 530 998	519 615 ¹
2021	2 004 404	848 320	565 317	464 183

*statystyka MSW FR i Prokuratury

** statystyka sądowa / statystyka ONZ

*** statystyka FSW FR (bez aresztów śledczych)

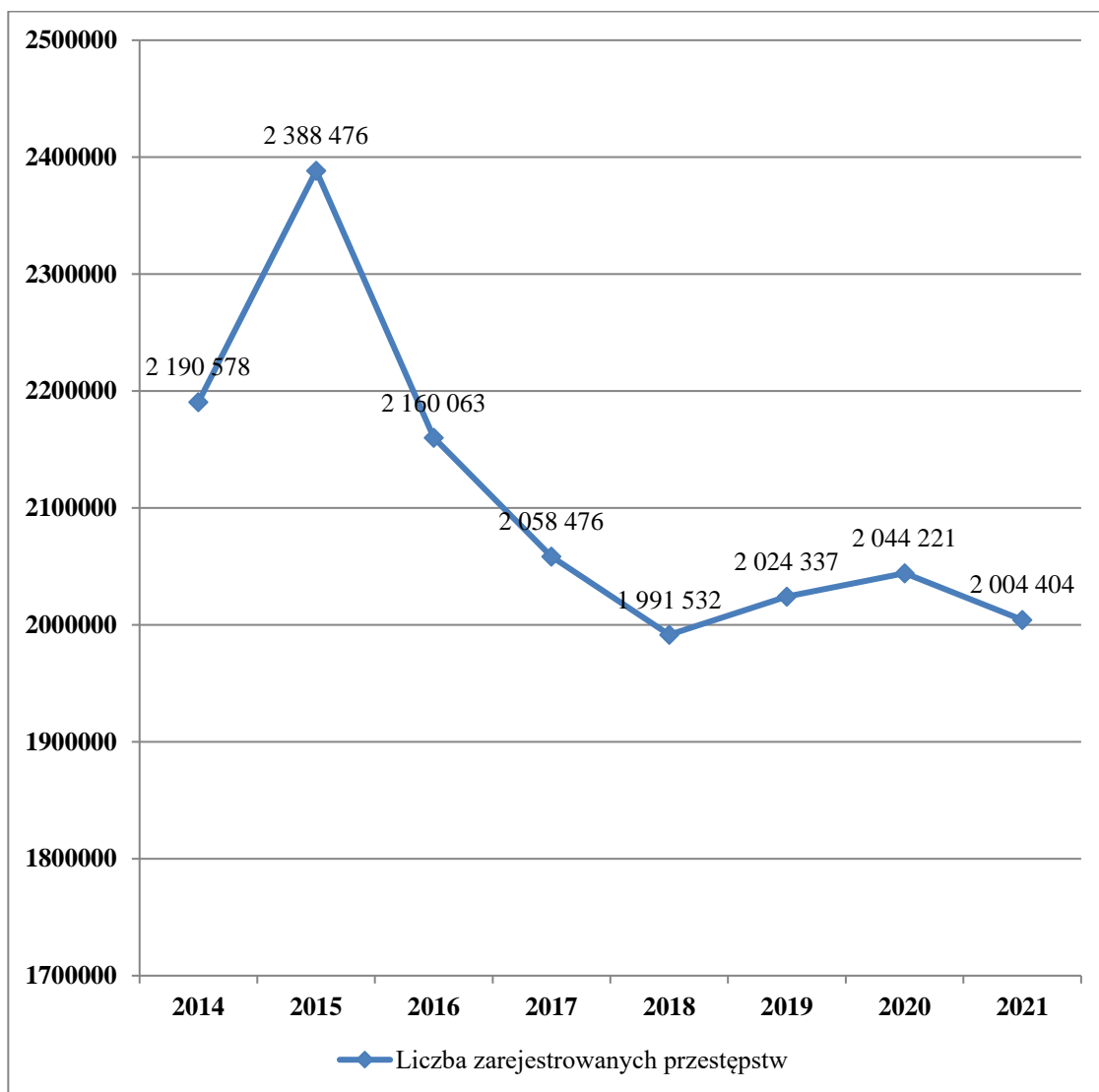
¹dane potwierdzone przez Radę Europy,

Źródło: opracowanie własne.

W ciągu ostatnich trzech lat liczba zarejestrowanych⁴⁸ przestępstw utrzymywała się powyżej dwóch milionów. Z danych statystycznych dotyczących przestępczości w 2021 roku wynika, że liczba zarejestrowanych przestępstw w Federacji Rosyjskiej spadła o 1,9 procent w porównaniu z rokiem 2020 i aż o 8,4% w porównaniu z rokiem 2014.

⁴⁸ *Liczba przestępstw zarejestrowanych* — to liczba przestępstw ujawnionych przez organy ochrony porządku prawnego i oficjalnie zaewidencjonowane społecznie niebezpieczne zachowania przewidziane ustawodawstwem karnym. *Zob.: Nazarov M.G. (red.), Kurs socialno-ekonomiczskoj statistiki. Uczebnik dla vuzov, Moscow, 2000, rozdz. 49.2.*

Wyk. 1. Dynamika przestępczości w Federacji Rosyjskiej latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossii, General'naya Prokuratura Rossiyskoy Federatsii, Moscow, 2014–2021, <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/activity/statistics> [dostęp: 30.12.2021]

Liczba rejestrowanych szczególnie ciężkich i ciężkich przestępstw po spadku od 2015 roku zaczęła wzrastać i od 2020 roku przekroczyła 560 tysięcy. W porównaniu z rokiem 2019, w którym zarejestrowano 494 092 przestępstwa w dwóch najcięższych kategoriach, w 2020 roku popełniono o 65 987 więcej przestępstw tego rodzaju, a w 2021 — 3125 przestępstw mniej.

Tab. 4. Struktura zarejestrowanych przestępstw według kategorii w FR w latach 2014–2021

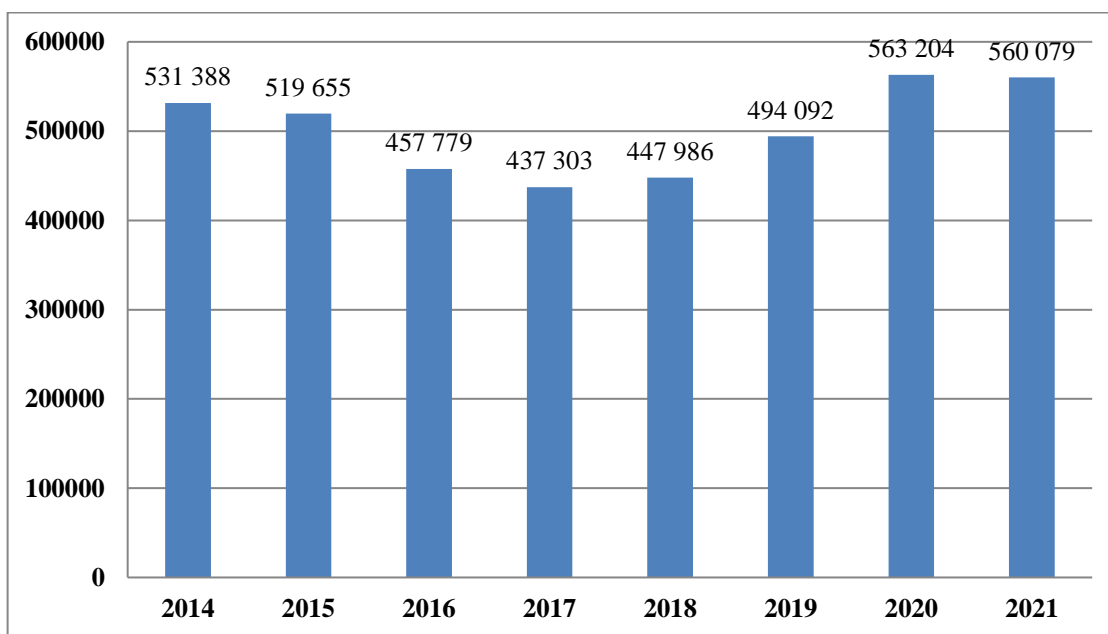
Rok	Ogółem	Rodzaje przestępstw							
		szczególnie ciężkie		ciężkie		średniej ciężkości		niewielkiej ciężkości	
		liczba	%*	liczba	%*	liczba	%*	liczba	%*
2014	2 190 578	127 806	5,83	403 582	18,42	728 834	33,27	930 356	42,47
2015	2 388 476	126 360	5,29	393 295	16,40	820 354	34,34	1 048 467	43,89
2016	2 160 063	107 422	4,97	350 357	16,21	748 387	34,64	953 895	44,16
2017	2 058 476	113 712	5,52	323 591	15,71	706 636	34,32	914 535	44,42
2018	1 991 532	112 013	5,62	335 973	16,87	660 056	33,14	883 301	44,35
2019	2 024 337	104 719	5,17	389 373	19,23	654 912	32,35	875 332	43,24
2020	2 044 221	109 848	5,37	453 356	22,17	635 527	31,08	845 487	41,35
2021	2 004 404	114 066	5,69	446 013	22,25	604 403	30,15	839 921	41,9

*Udział danego rodzaju przestępstwa w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw — obliczenia własne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

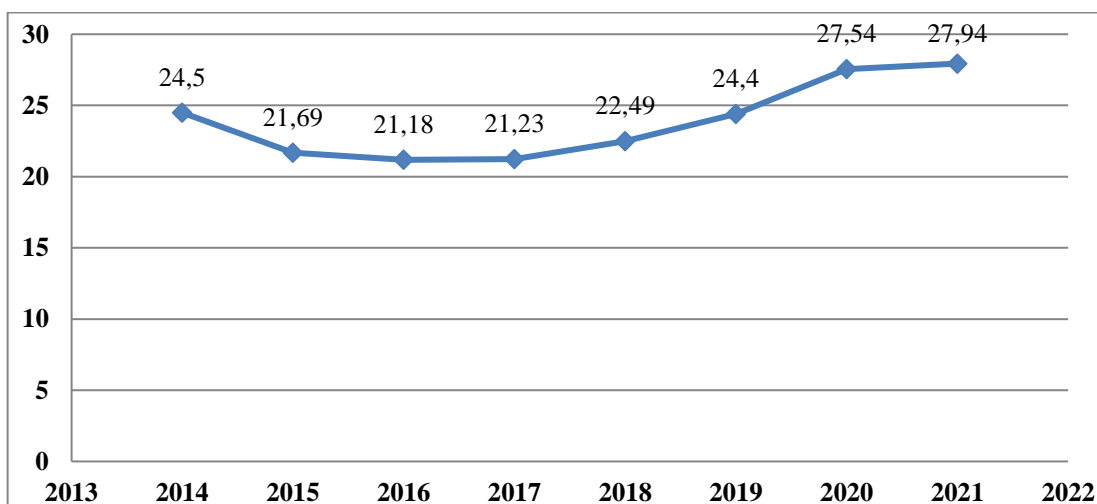
W strukturze zarejestrowanych przestępstw w latach 2014–2021 przestępstwa szczególnie ciężkie i ciężkie stanowiły od 21,18% do 27,94% wszystkich zarejestrowanych przestępstw. W ciągu ostatnich dwóch lat (2020–2021) zanotowano zauważalny wzrost ciężkich oraz szczególnie ciężkich przestępstw (Wyk. 2 i 3).

Wyk. 2. Liczba przestępstw ciężkich i szczególnie ciężkich w FR w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

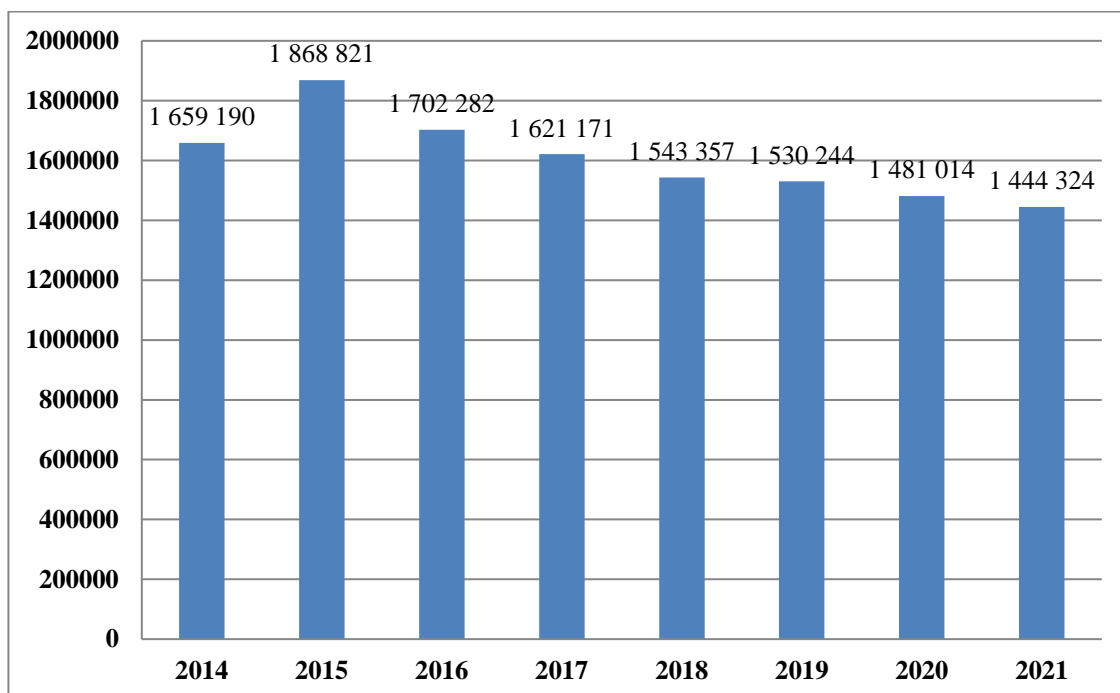
Wyk. 3. Udział przestępstw szczególnie ciężkich i ciężkich w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw w FR w latach 2014–2021 (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

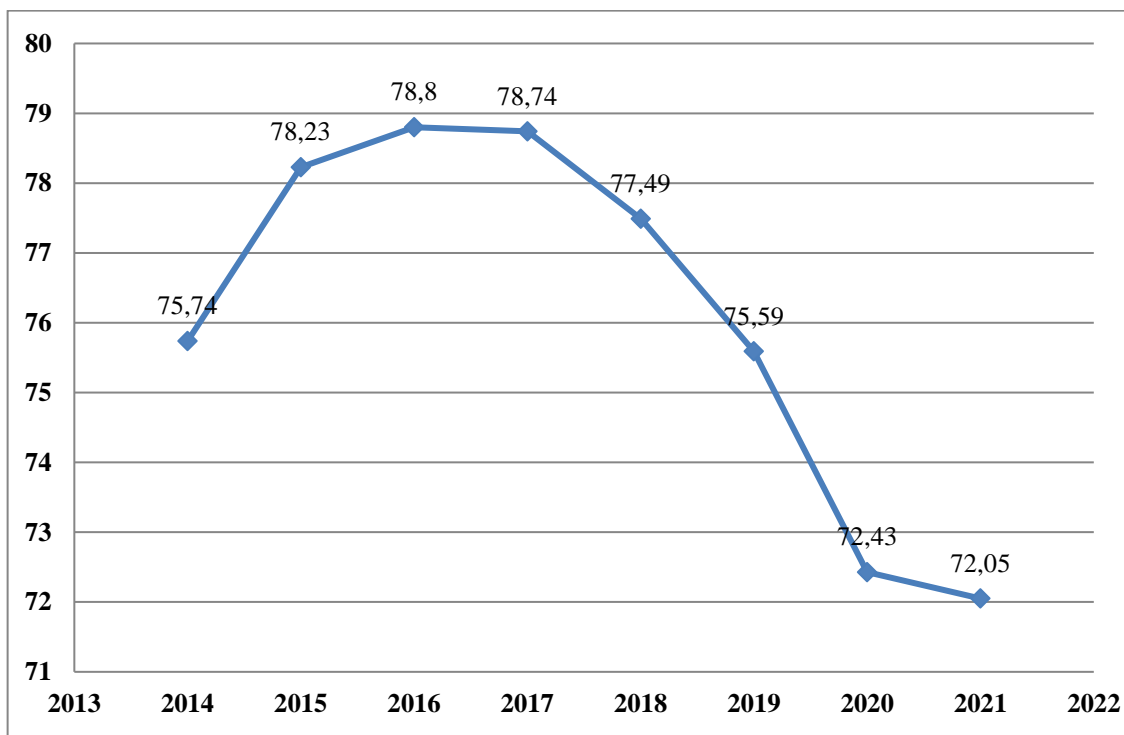
W strukturze zarejestrowanych przestępstw w latach 2014–2021 przestępstwa o niewielkiej i średniej ciężkości stanowiły średnio ponad 72% wszystkich zarejestrowanych przestępstw. Liczba tego rodzaju przestępstw od 2015 roku do 2021 stopniowo zmniejszała się, by na przestrzeni 7 lat odnotować spadek o ponad 420 tysięcy.

Wyk. 4. Liczba przestępstw średniej i niewielkiej ciężkości w FR w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Wyk. 5. Udział przestępstw średniej i niewielkiej ciężkości w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw w FR w latach 2014–2021 (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Struktura i dynamika przestępczości w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021

Wśród wybranych rodzajów przestępstw, które poddano analizie znalazły się przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu⁴⁹, nietykalności seksualnej i wolności seksualnej jednostki⁵⁰, przeciwko własności⁵¹, zdrowiu publicznemu i moralności społecznej⁵² oraz przestępstwa korupcyjne.⁵³ Podczas wyboru poszczególnych przestępstw wzięto pod uwagę rodzaj przestępstwa, za które najczęściej wydawane są wyroki skazujące w formie pozbawienia wolności.

Tab. 5. Liczba zarejestrowanych wybranych rodzajów przestępstw w Rosji 2014–2021

Rodzaj przestępstwa	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Liczba zarejestrowanych przestępstw	2 190 578	2 388 476	2 160 063	2 058 476	1 991 532	2 024 337	2 044 221	2 004 400
Zabójstwo i usiłowanie zabójstwa	11 933	11 496	10 444	9 738	8 574	7 948	7 695	7 332
Umysłne spowodowanie ciężkiego uszkodzenia ciała	32 899	30 167	27 442	24 552	23 324	21 465	20 019	17 894
Zgwałcenie i usiłowanie zgwałcenia	4 163	3 936	3 893	3 538	3 374	3 177	3 535	3 457
Grabież	77 725	72 739	61 524	56 855	50 111	45 815	38 392	31 456
Rozbój	14 340	13 642	11 416	9 104	7 474	6 739	5 280	4 436
Kradzież	908 901	1 018 456	871 084	788 531	756 395	774 159	751 243	733 075
Wymuszenia	4 541	4 259	4 561	5 159	5 100	5 384	6 058	6 556
Przestępstwo związane z obrotem środkami narkotycznymi	254 730	236 939	120 701	208 681	200 306	190 197	189 905	179 732
Nielegalny handel bronią	26 465	27 320	19 861	28 916	27 452	26 557	24 792	23 507
Korupcyjne	32 060	32 455	32 924	29 634	30 495	30 991	30 813	35 051
Łapówkarstwo	Nie ujęte w statystyce	13 938	10 758	12 111	12 257	13 867	14 548	9 519

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

⁴⁹ Kodeks karny Federacji Rosyjskiej (*ros.* Ugolovnyj kodeks Rossiyskoy Federatsii) z 13.06.1996, N 63-FZ ze zmianami, stan na dzień 31.12.2021, *dalej: Kodeks karny FR 1996 ze zm.* lub k.k. FR: art. 105. Zabójstwo, art. 111. Umysłne spowodowanie ciężkiego uszkodzenia ciała.

⁵⁰ *Ibid.*, art. 131. Zgwałcenie, art. 132. Akty przemocy o charakterze seksualnym.

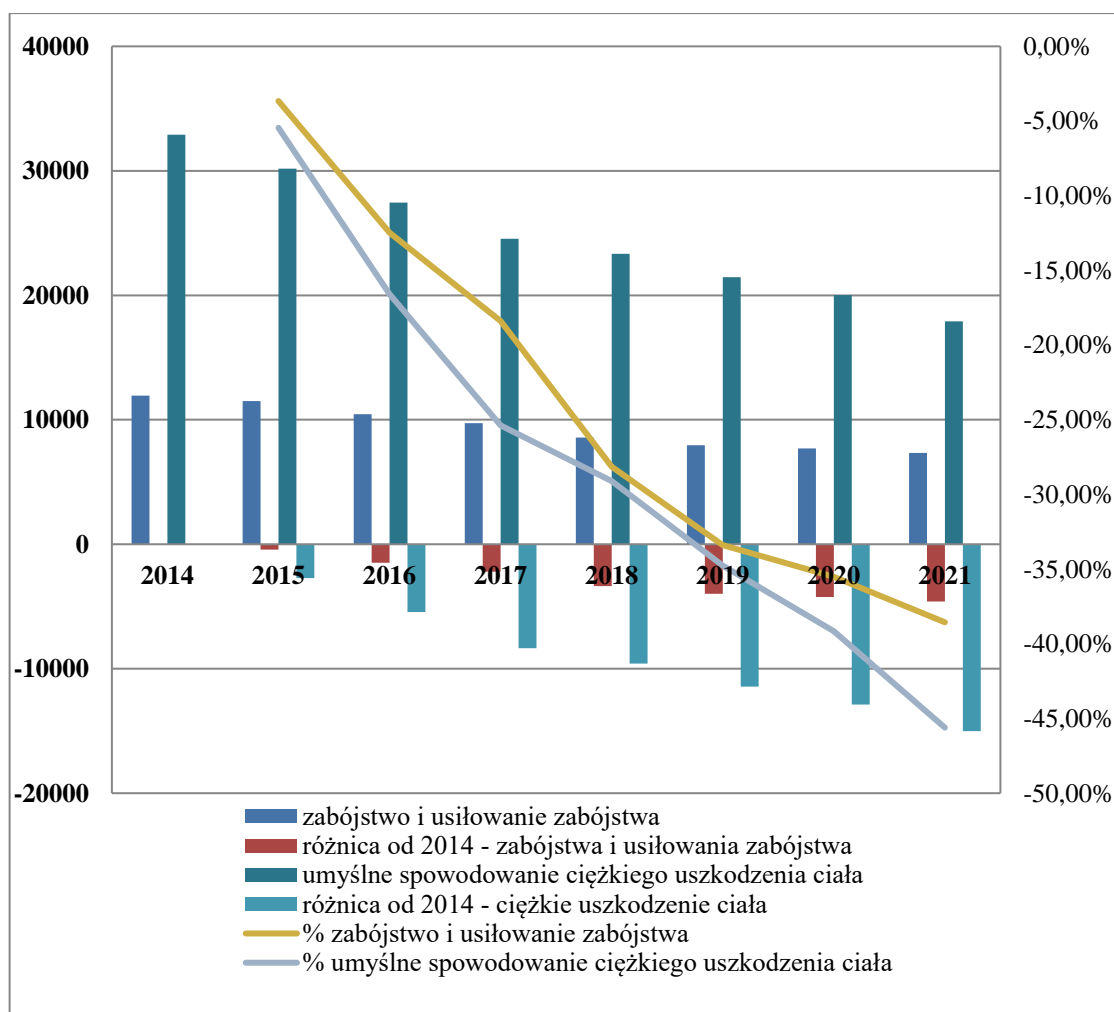
⁵¹ *Ibid.*, art. 158. Kradzież, art. 161. Grabież, art. 162. Rozbój, art. 163. Wymuszenia.

⁵² *Ibid.*, art. 228–234.1.

⁵³ *Ibid.*, art. 290–291.

W latach 2014–2021 zarejestrowano ogółem 16 862 083 przestępstw, w tym: 75 160 zabójstw i usiłowania zabójstw, 197 762 — przypadki umyślnego spowodowania ciężkiego uszkodzenia ciała, 29 073 — przypadki zgwałcenia i usiłowania zgwałcenia, 434 617 — grabieży, 72 431 rozbojów, 5 828 459 kradzieży, 41 618 wymuszeń, 1 581 191 — przestępstw związanych z obrotem środkami narkotycznymi, substancjami silnie działającymi i psychotropowymi, 204 870 — przestępstw związanych z nielegalnym handlem bronią, 156 984 — przestępstw korupcyjnych i 9519 przypadków wręczenia lub otrzymania łapówki. Liczba przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu na przestrzeni ośmiu lat wykazywała wyraźną tendencję spadkową. Analiza danych wskazuje, że w 2021 roku popełniono o ponad 38% mniej zabójstw niż w 2014, zarejestrowano o ponad 45% mniej przestępstw polegających na umyślnym spowodowaniu ciężkiego uszkodzenia ciała (Wyk. 6.) oraz o ponad 16% mniej zgwałceń.

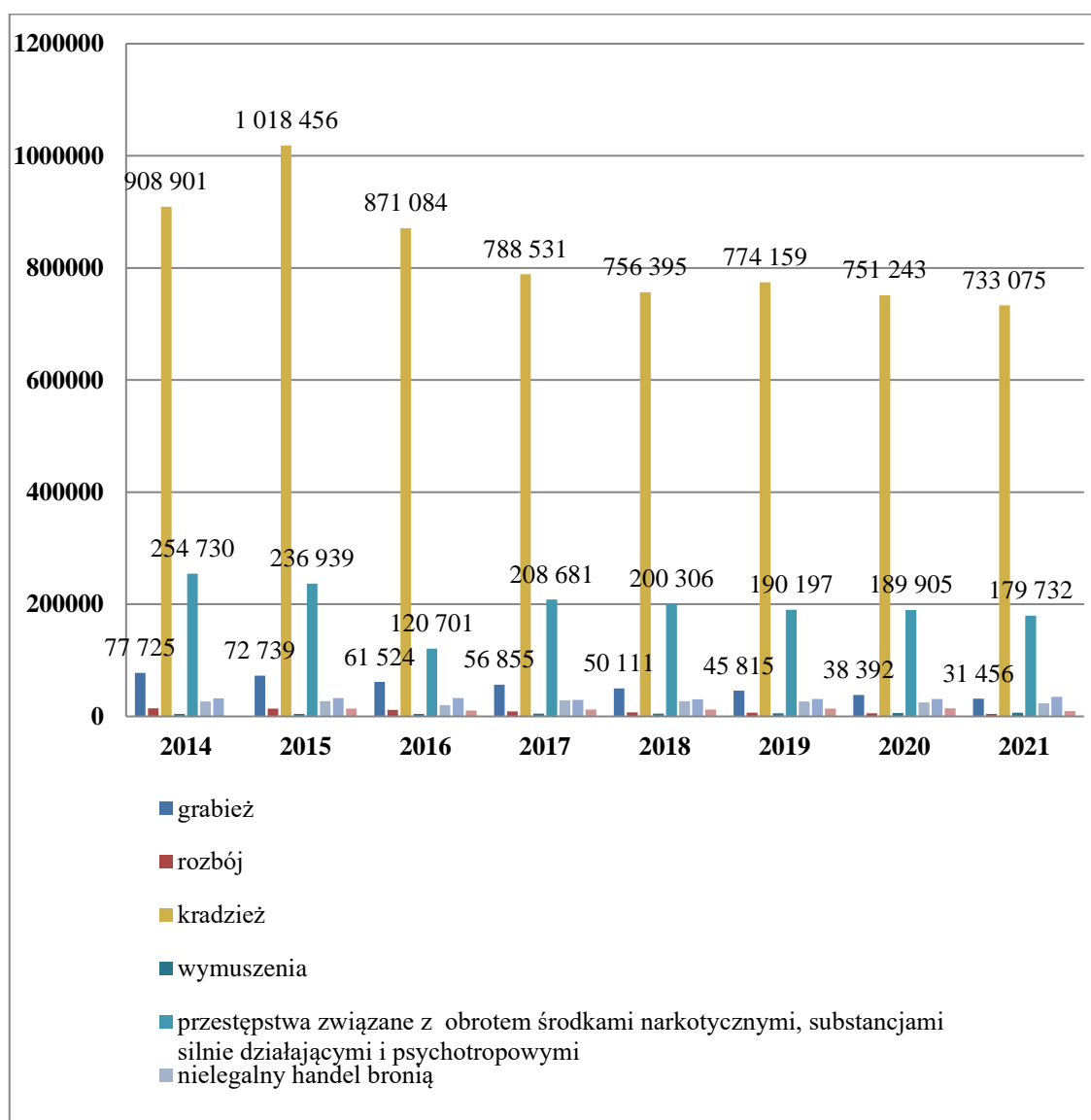
Wyk. 6. Dynamika przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu w FR w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

W Federacji Rosyjskiej wśród przestępstw przeciwko własności, przestępcy najczęściej dokonują kradzieży i chociaż ich liczba z roku na rok stale się zmniejsza, to w strukturze przestępczości wciąż zajmują jedno z czołowych miejsc. Ponadto w analizowanym okresie o ponad połowę zmniejszyła się liczba grabieży, a w 2021 roku w porównaniu z 2014 zarejestrowano o prawie 10 tysięcy mniej rozbojów. Znaczny procent przestępczości stanowią również przestępstwa związane z obrotem środkami narkotycznymi oraz substancjami psychotropowymi. Tego rodzaju przestępstw poza 2016 rokiem, w którym odnotowano znaczny spadek (5,6%) rejestrowano co roku około 9–10%.

Wyk. 7. Dynamika wybranych przestępstw przeciwko własności, zdrowiu publicznemu i moralności społecznej oraz przestępstw korupcyjnych w FR w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Wśród ogólnej liczby analizowanych przestępstw najmniej w FR popełnia się wymuszeń, chociaż ich liczba z każdym rokiem wzrastała. W 2021 roku przestępstwo wymuszenia popełniono ponad 6,5 tysiąca razy. Stabilnością wykazała się statystyka w wypadku przestępstw związanych z nielegalnym handlem bronią. W przeciągu 8 lat liczba przestępstw tego rodzaju utrzymywała się na poziomie około dwudziestu kilku tysięcy, poza rokiem 2016, gdy liczba ta spadała poniżej dwudziestu tysięcy.

Istotną rolę w kształtowaniu trendów w zakresie odnotowywanej przestępczości odegrały niewątpliwie reformy ustawodawstwa i wprowadzanie zmian w zakresie egzekwowania prawa. Ponadto pewien wpływ na liczbę przestępstw mogły mieć wahania liczebności grup wiekowych bardziej skłonnych do popełniania przestępstw. Jednym ze wskaźników charakteryzujących przestępczość jest współczynnik przestępczości. Według danych opublikowanych przez Rosstat w Rosji od 2014 roku utrzymuje się on na stosunkowo stabilnym poziomie, chociaż w poprzednich latach spadał. Jedynym wyjątkiem był rok 2015, w którym wzrost przestępczości o 8,6% w stosunku do roku poprzedniego mógł być spowodowany wzrostem liczby ludności w wyniku nielegalnej aneksji Krymu przez Federację Rosyjską.

W 2014 r. współczynnik przestępczości wyniósł 1507, a w 2018 r. wynosił 1360 na 100 000 osób bez Krymu (-50%) i 1356 z Krymem. W 2019 roku ogólny współczynnik przestępczości wzrósł do 1384 przestępstw na 100 000 osób bez uwzględnienia Krymu (1379 z uwzględnieniem Krymu), a w 2020 roku wyniósł 1396, pozostając na niższym poziomie w porównaniu ze wszystkimi poprzednimi latami. W 2021 roku współczynnik przestępczości w Rosji spadł do 1379 przestępstw na 100 000 osób bez uwzględnienia Krymu (do 1374 z Krymem).

Tab. 6. Współczynnik przestępczości na 100 tys. ludności w Federacji Rosyjskiej w latach 2010–2021

Rok	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Współczynnik przestępczości (na 100 tys. ludności)	1507	1632* 1633**	1476* 1474**	1406* 1402**	1360* 1356**	1384* 1379**	1400* 1396**	1379* 1374**

*bez ludności Krymu,

** z uwzględnieniem ludności Krymu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Poziom przestępczości w Rosji zdaniem analityków spada od kilku lat, należy jednak wciąż zwracać szczególną uwagę na tzw. ciemną liczbę przestępstw.

Charakterystyka sprawców przestępstw

Istotne znaczenie w badaniu przestępczości ma charakterystyka społeczno-demograficzna sprawców. Analizie poddano dane dotyczące płci sprawców, wieku, powrotu do przestępstwa, statusu materialnego, uzależnień oraz działalności w grupie przestępczej. W latach 2014–2021 w Rosji ujawniono łącznie ponad 7 580 000 sprawców przestępstw, w tym ponad 1 100 000 kobiet, 340 tysięcy nieletnich i ponad 4 miliony osób, które powróciły do przestępstwa.

Tab. 7. Sprawcy przestępstw w FR w latach 2014–2021

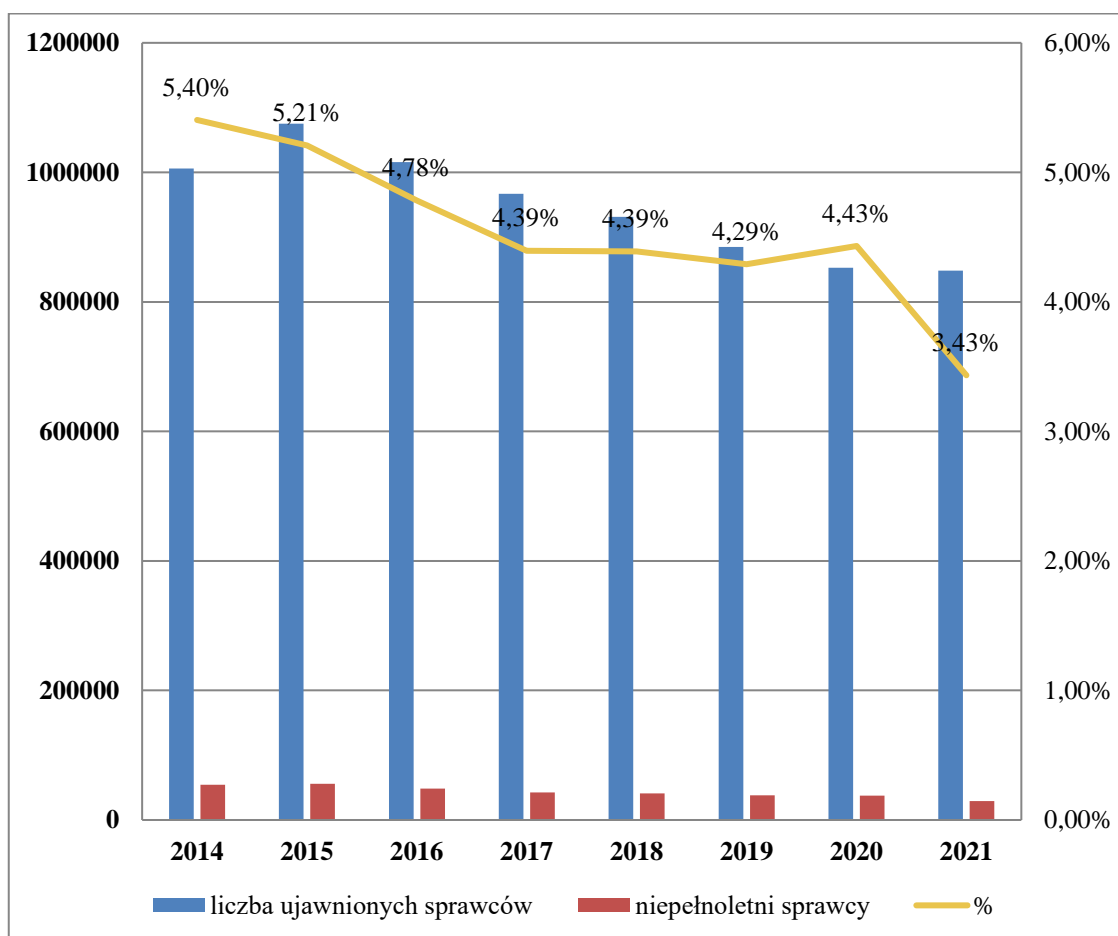
Sprawcy/Rok	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Razem	
Ujawnieni ogółem	1 006 003	1 075 333	1 015 875	967 103	931 107	884 661	852 506	848 320	7 580 908	
Nieletni	54 369	55 993	48 589	42 504	40 860	37 953	37 771	29 126	347 165	
Kobiety	158 156	172 178	148 026	146 916	145 486	142 505	136 318	137 724	1 187 309	
Ponownie popełnili przestępstwo	Ogółem	635 551	556 914	548 382	541 541	525 475	504 416	492 107	493 813	4 298 199
	Uprzednio skazani za popełnienie przestępstwa	510 122	303 494	272 967	273 379	270 988	261 941	255 296	255 502	2 403 689
Uczący się, studenci	54 870	55 963	49 971	45 504	44 430	40 910	34 773	31 153	357 574	
Nie posiadający stałego źródła dochodu	Ogółem	663 097	716 638	664 627	635 517	601 252	563 986	544 829	543 965	4 933 911
	Bezrobotni	35 012	22 011	6146	4391	4775	4935	7634	8628	93 532
Działający w grupie	Ogółem	138 716	152 072	141 478	131 165	127 015	117 616	108 918	104 828	1 021 808
	Przez grupę zorganizowaną lub wspólnotę przestępczą	8375	9664	9317	9261	9693	9578	108 918	11 910	176 716
Pod wpływem alkoholu	311 347	354 397	395 299	352 062	326 269	298 432	288 361	262 452	2 588 619	
Pod wpływem narkotyków	29 451	30 523	25 969	21 370	11 998	8117	6787	6620	140 835	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Przestępczość nieletnich

Odsetek młodocianych przestępców (poniżej 18 roku życia w chwili popełnienia przestępstwa) zmniejsza się w FR dość systematycznie od ponad 10 lat. Znaczny jego spadek nastąpił jednak w 2021 roku. Według danych MSW FR ponad 8600 mniej niepełnoletnich popełniło przestępstwa w 2021 roku, a po porównaniu danych z 2014 roku zanotowano spadek liczby młodocianych przestępców o ponad połowę (53,6%).

Wyk. 8. Dynamika przestępczości nieletnich w FR w latach 2014–2021

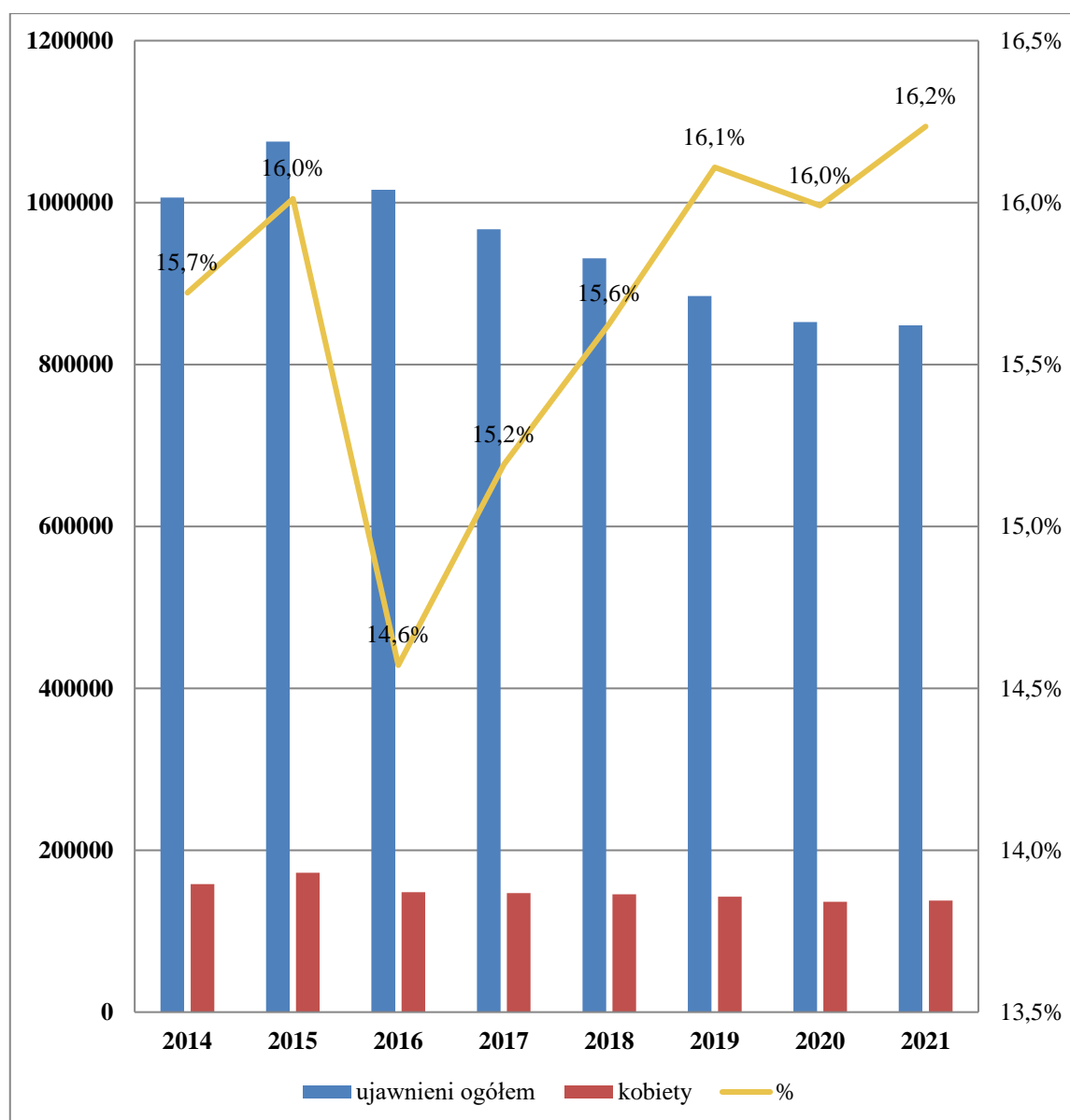
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Przestępczość kobiet

Statystyki wskazują na stałą przewagę mężczyzn, przy dość stabilnym i stosunkowo niewielkim udziale (mniej niż 17%) przestępstw popełnianych przez kobiety w ogólnej liczbie przestępstw. Analizując dynamikę przestępczości kobiet w latach 2014–2021 można zauważyć, że w 2014 r. na 1 006 003 sprawców przestępstw odnotowano 158 156 kobiet, tj. stanowiły one 15,7% ogólnej liczby ujawnionych sprawców.

W 2015 roku nastąpił wzrost przestępczości kobiet do 16%, tj. sprawcami okazało się 172 178 osób. Największy spadek procentowy (–14,6%) odnotowano w 2016 r. w stosunku do 2015 r. W późniejszym okresie spadek bezwzględnej liczby kobiet, które naruszyły prawo był bardziej umiarkowany. Od 2017 roku procent kobiet popełniających przestępstwa oscylował w granicach 16 i nieznacznie wzrósł w 2021 r. do 16,2%. Poziom przestępczości kobiet jest jednak zauważalny w strukturze współczesnej przestępczości.

Wyk. 9. Dynamika przestępczości kobiet w latach 2014–2021

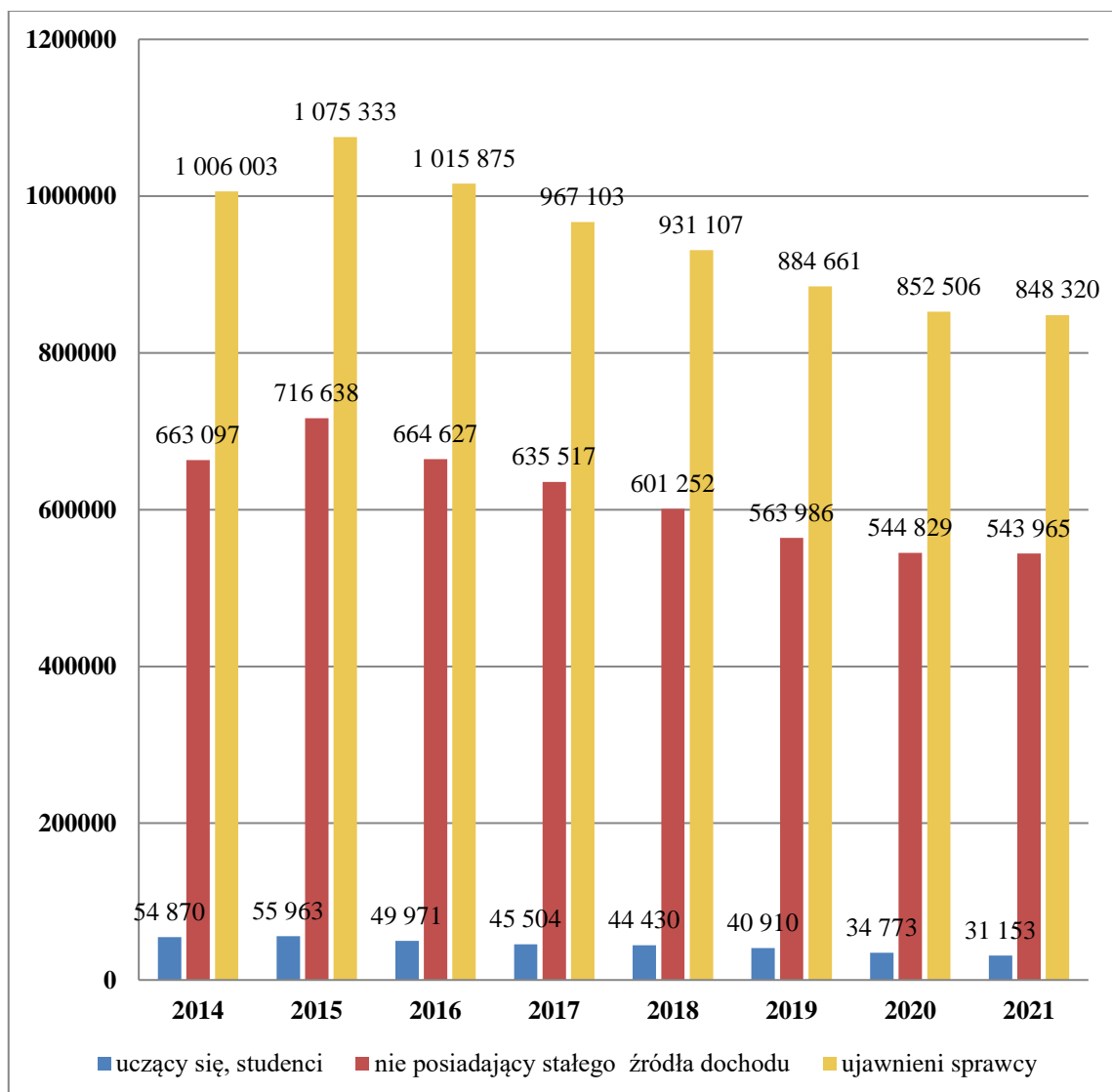

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Sytuacja materialna sprawców

Statystyki prowadzone przez Prokuraturę Generalną wskazują na duży odsetek sprawców nie posiadających stałego źródła dochodu: ponad 63% wszystkich ujawnionych sprawców w badanym okresie nie wskazywało źródła utrzymania. Najwyższy odsetek bezrobotnych odnotowano wśród sprawców w 2014 roku — prawie 3,5%, najniższy zaś w 2017 roku — 0,45%. Liczba bezrobotnych sprawców od 2020 roku zaczęła wzrastać i w 2021 roku statystyki odnotowały ich ponad 8000.

Wyk. 10. Liczba osób uczących się i bez stałego źródła utrzymania, które popełniły przestępstwo w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Powrót do przestępstwa

Rosyjski ustawodawca za recydywę⁵⁴ uznaje popełnienie przestępstwa umyślnego przez osobę, która była karana za wcześniej popełnione przestępstwo umyślne, rozróżniając jednocześnie recydywę niebezpieczną i szczególnie niebezpieczną. Ponowne popełnienie przestępstwa pociąga za sobą surowszą karę na podstawie i w granicach przewidzianych przez kodeks karny, a także inne konsekwencje przewidziane przez ustawodawstwo Federacji Rosyjskiej. W latach 2014–2021 wskaźnik recydywy w Federacji Rosyjskiej utrzymywał się na podobnym poziomie, oscylując na poziomie ok. 25% wszystkich zarejestrowanych przestępstw. Jedynie rok 2015, w którym zarejestrowano najwięcej, bo ponad 2 380 000 przestępstw przyniósł wzrost liczby sprawców, którzy powrócili do popełniania przestępstw.

Według rosyjskich źródeł najwyższy wskaźnik recydywy występuje w ciągu pierwszych 3–6 miesięcy i rok po odbyciu kary za poprzednie przestępstwo. Prawdopodobieństwo recydywy gwałtownie spada po 3 latach od odbycia kary. Wskaźniki recydywy są najwyższe wśród osób, które odbyły karę pozbawienia wolności, a najniższe wśród osób skazanych na karę w zawieszeniu lub karę z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.⁵⁵

Tab. 8. Udział recydywistów w ogólnej liczbie ujawnionych sprawców w FR w latach 2014–2021

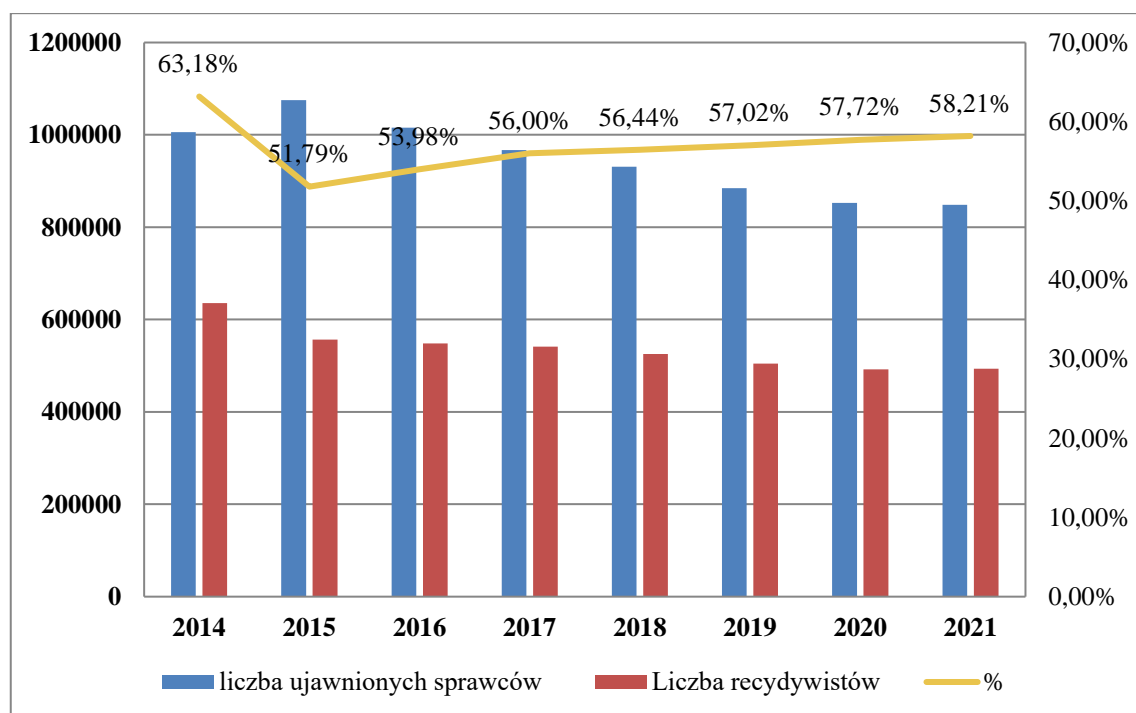
Rok	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Liczba ujawnionych sprawców	1 006 003	1 075 333	1 015 875	967 103	931 107	884 661	852 506	848 320
Liczba recydywistów	635 551	556 914	548 382	541 541	525 475	504 416	492 107	493 813

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

⁵⁴ Kodeks karny FR 1996 ze zm., art. 18.

⁵⁵ Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Wyk. 11. Procentowy udział recydywistów w ogólnej liczbie ujawnionych sprawców w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Największą liczbę recydywistów odnotowano w 2014 roku, po którym w 2015 roku nastąpił spadek liczby osób powracających do przestępstwa o ponad 78 tysięcy. W kolejnych latach procent recydywistów oscylował w granicach 56%, by w 2021 roku osiągnąć 58,21%. Statystyki odnotowały nie tylko wzrost procentowy recydywistów, ale także spadek ogólnej liczby przestępców, co wskazuje na wzrost w strukturze recydywy więziennej, postpenitencjarnej i wielokrotnej.

Wykrywanie przestępstw

Rosyjskie statystyki dotyczące przestępczości szczegółowo podają liczbę ujawnionych przestępstw przez poszczególne służby i organy państwowe ochrony porządku publicznego, tj. organy śledcze Komitetu śledczego, spraw wewnętrznych, służbę celną, służbę więzienną, FSB, służbę komorniczą, organy państwowego nadzoru ppoż., organy prokuratury oraz Wojska Gwardii Narodowej (Tab. 9.)

Tab. 9. Liczba przestępstw ujawnionych przez poszczególne podmioty rejestrujące przestępczość FR w latach 2014–2021

Rok	Kategoria przestępstwa*	Organy śledcze Komitetu Śledczego	Organy spraw wewnętrznych	Slużba celna	Slużba więzienna	FSB	Slużba komornicza	Organy państwowego nadzoru ppoż.	Slużba ds. kontroli narkotyków	Organy prokuratury	Wojska Gwardii Narodowej
2014	Ogółem	23786	1926355	1918	1193	10410	71432	2645	84656	Nie ujęte w statystyce	Nie ujęte w statystyce
	I	5836	80 095	289	264	1086	3	1	39107		
	II	4895	351 663	855	263	2591	182	23	30239		
	III	4827	698 035	250	360	2876	103	1586	1949		
	IV	8228	796562	524	306	3857	71144	1035	13361		
2015	Ogółem	23 644	2149161	1986	1449	13407	73457	2483	76816	Nie ujęte w statystyce	Nie ujęte w statystyce
	I	5719	78393	282	271	1477	3	2	39477		
	II	4595	352614	703	362	3632	197	11	24844		
	III	4848	800115	368	409	4001	127	1598	1264		
	IV	8482	918039	633	407	2297	73130	872	11231		
2016	Ogółem	22 296	2024747	1973	1794	15950	29003	2054	24280	Nie ujęte w statystyce	Nie ujęte w statystyce
	I	5053	86700	199	230	1811	3	2	12879		
	II	4299	327156	634	412	4405	170	12	7339		
	III	4702	729598	460	590	5166	90	1432	421		
	IV	8242	881291	680	562	4568	28740	608	3641		
2017	Ogółem	22 355	1909288	1951	1611	17994	56010	2153		Nie ujęte w statystyce	Nie ujęte w statystyce
	I	4 538	105 282	183	257	2281	1	0			
	II	3 792	306 342	691	309	4459	133	15			
	III	4 666	684660	444	467	6100	124	1531			
	IV	9 359	813002	633	578	5154	55752	607			
2018	Ogółem	22611	1850744	1794	1721	18049	52834	2084		Nie ujęte w statystyce	W statystyce Nie ujęte w statystyce 2084 6195
	I	4622	104075	183	223	2247	1	0			
	II	3944	318641	580	278	4991	113	21			
	III	4595	639665	382	516	5945	95	1487			
	IV	9450	788362	649	704	4866	52625	576			
2019	Ogółem	22801	1888443	2046	1806	17882	52406	1923		Nie ujęte w statystyce	26300 351 5961 3969 16019
	I	3931	97422	170	223	2256	1	0			
	II	4582	371586	753	295	5220	81	28			
	III	4902	636061	399	557	5503	164	1277			
	IV	9386	9386	724	731	4903	52160	618			
2020	Ogółem	21517/ 21516*	1919970	1967	2039	19314	44606	1855		Nie ujęte w statystyce	24887 393 5794 3564 15136
	I	3834	102203	206	201	2724	0	0			
	II	4361	435275	820	339	6059	51	21			
	III	4515	617595	331	651	6008	99	1138			
	IV	8806	764895	610	848	4523	44456	696			
2021	Ogółem	21860	1868386	2366	2244	19805	56046	1596		Nie ujęte w statystyce	24788 494 5443 3492 15359
	I	4260	105618	227	187	3023	0	0			
	II	4267	427426	1173	421	6602	114	15			
	III	4538	586895	288	800	5939	81	901			
	IV	8794	748447	678	836	4241	55851	680			

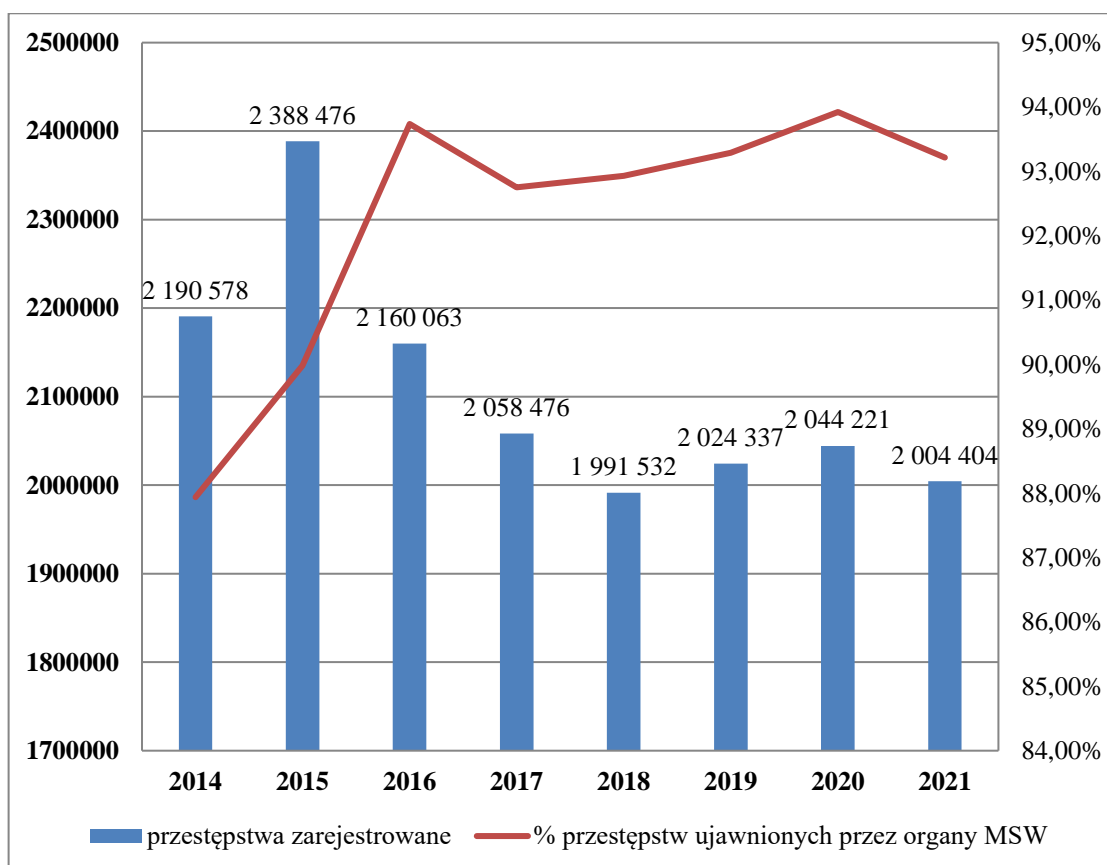
*I — przestępstwa szczególnie ciężkie, II — przestępstwa ciężkie, III — przestępstwa średniej ciężkości, IV – niewielkiej ciężkości

** obliczenia własne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/statistics/> [dostęp: 2.01.2022].

Największą liczbę przestępstw od lat ujawniają jednostki organów spraw wewnętrznych. Z ogólnej liczby zarejestrowanych przestępstw największy procentowo wskaźnik przestępstw ujawnionych przez służby MSW odnotowano w 2020 i 2016 roku, odpowiednio: 93,92 i 93,74%. Najmniej ujawniono przestępstw w stosunku do ogólnej liczby w 2014 r. — 87,94%.

Wyk. 12. Udział przestępstw ujawnionych przez organy spraw wewnętrznych FR w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw w latach 2014–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sostoyaniye Prestupnosti v Rossiji, General'naya Prokuratura ..., *op. cit.*

Od 2017 roku w statystyce przestępczości zaprzestano podawania liczby przestępstw ujawnionych przez Federalną Służbę ds. Kontroli Narkotyków FR (FSKN FR). Przyczyną rezygnacji z udostępniania informacji były zapewne wprowadzone w 2016 roku zmiany w składzie podmiotów zaangażowanych w przeciwdziałanie przestępczości narkotykowej. FSKN FR, która była wyspecjalizowanym organem władzy państwowej upoważnionym do realizacji polityki państwa w sferze zwalczania handlu narkotykami przestała istnieć, a część jej funkcjonariuszy zostało ponownie przeniesionych do struktur Ministerstwa Spraw

Wewnętrznych FR. W 2018 roku statystykę przestępczości rozszerzono o liczbę przestępstw ujawnionych przez Wojska Gwardii Narodowej Federacji Rosyjskiej przekształcone z Wojsk Wewnętrznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji na mocy dekretu prezydenta z 5 kwietnia 2016 r., a rok później uzupełniano już dane dotyczące organów Prokuratury FR.

Przestępczość więzienna

Analiza podawanej statystyki przez Federalną Służbę Więzienną Federacji Rosyjskiej⁵⁶ (Tab. 10.) pozwala zauważyć, że liczba aresztów śledczych i więzień ogółem zmalała: z 227 ośrodków w roku 2014 do 212 w 2021 roku. Biorąc pod uwagę informacje zawarte w raportach służby wzrósł natomiast limit zapelnienia tych jednostek, w których w 2019 roku mogło przebywać 118 689 osadzonych, a w 2020 roku już 126 104 więźniów. Na przestrzeni ostatnich pięciu lat znacznie, bo aż dwukrotnie wzrósł wskaźnik poziomu przestępczości w więzieniach i aresztach: z 0,81 w roku 2015 do 1,66 w 2020 roku i aż do 2,43 w 2021 r.

Tab. 10. Skazani, osadzeni w aresztach śledczych i więzieniach FR w latach 2014–2021

Rok		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Liczba aresztów śledczych i więzień — ogółem		227	226	225	226	219	217	217	212
Limit zapelnienia (liczba miejsc)		128 684	129 516	130 944	131 462	130 799	118 689	126 104	122 500
Liczba więźniów specjalnych — ogółem		119 018	119 554	109 009	105 765	100 934	99 948	105 468	111 844
W tym	osadzonych w więzieniach	1318	1528	1441	1202	989	942	1055	1181
	oskarżonych, wobec których toczy się postępowanie	36 717	39 043	34 035	34 080	32 973	31 964	30 454	31 320
	niepełnoletnich	1492	1382	1151	1034	982	927	888	822
	kobiet	10 334	10 396	8944	9037	8890	8777	9300	10 071
Osadzeni w związku z naruszeniem terminów k.p.k. FR		1401	1737	1468	1311	986	712	827	709
Poziom przestępczości (w przeliczeniu na 1000 osób)		0,90	0,81	0,89	0,91	1,12	1,50	1,66	2,43
Poziom przestępstw podlegających szczególnej ewidencji popełnionych w zakładach karnych (w przeliczeniu na 1000 osób)		0,09	0,08	0,12	0,11	0,07	0,09	0,08	0,16

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/statistics/>, [dostęp: 2.01.2022 r.]

⁵⁶ Dane Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xarka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 10.09.2021 r.].

Służba więzienna FR podaje również dane dotyczące rodzajów przestępstw, za popełnienie których więźniowie zostali skazani. Należy zauważyć, że w każdej z kategorii w porównaniu z poprzednimi latami nastąpił spadek liczby przestępstw. Wyjątek stanowią zabójstwa, których w 2020 roku popełniono o ponad 9000 więcej niż w roku go poprzedzającym. Nie odnaleziono danych o rodzajach przestępstw, za popełnienie których osadzeni zostali w więzieniach i aresztach śledczych, a statystyka jest prowadzona dla kolonii karnych (Tab. 11.).

Tab. 11. Skazani wg popełnionego przestępstwa, osadzonych w koloniach karnych dla dorosłych FR w latach 2014–2021

Rodzaj przestępstwa	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Zabójstwo, art. 105, 107, 108, 109, 111 cz.4, k.k. FR	140 480	133 247	123 629	122 973	113 687	106 466	97 819	91 130	84 824	94 725	87 675
Umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu — art.111 cz. 1–3 k.k. FR	60 932	54 118	59 562	55 091	58 872	56 050	52 081	46 167	39 951	17 816	16 085
Zgwałcenie (art.131 k.k. FR) i przestępstwa przeciwko nietykalności seksualnej niepełnoletnich	25 140	24 083	22 305	22 108	21 972	22 024	22 040	21 465	20 964	20 799	21 618
Kradzież — art.158 k.k. FR	114 795	97 189	91 887	88 334	75 177	76 605	73 570	68 966	62 261	52 612	49 160
Napad rabunkowy — art.161 k.k. FR	53 621	45 141	40 787	37 663	33 113	31 008	27 347	23 409	20 159	16 307	14 291
Rozbój — art.162 k.k. FR	61 823	55 157	49 827	45 765	41 618	38 026	33 999	29 547	25 233	20 963	18 390
Chuligaństwo — art.213 k.k. FR	1396	1096	749	688	376	323	244	381	185	126	131
Wymuszenia — art.163 k.k. FR	3974	3375	3151	2939	2940	2831	2717	2544	2292	2183	1974
Przestępstwa związane z narkotykami — art. 228-233 k.k. FR	124 747	125 194	122 096	126 584	133 787	138 154	135 416	129 419	120 100	108 943	103 651
Inne przestępstwa	25 718	46 488	45 945	48 707	43 196	47 993	49 783	47 893	44 789	40 520	39 598

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika> [dostęp: 2.01.2022 r.]

Dane dotyczące skazanych według wymiaru kary⁵⁷ wskazują jednoznacznie, że najczęściej występującym środkiem zapobiegawczym stosowanym wobec skazanych jest kara pozbawienia wolności od 5 do 10 lat. (Tab. 12, Wyk. 13.) Na drugim miejscu w latach 2014–2021 odnotowano karę od 3 do 5 lat pozbawienia wolności.

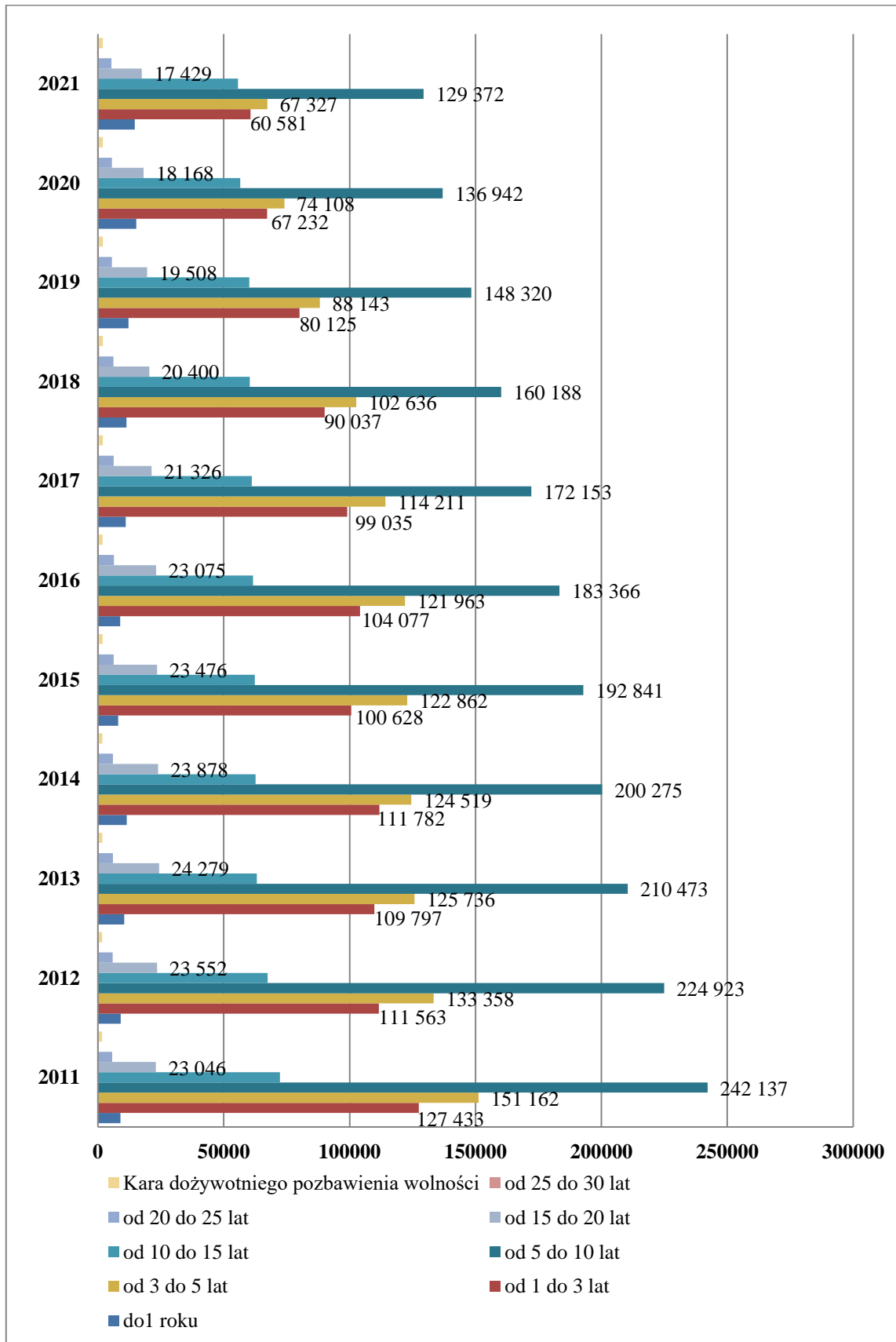
Tab. 12. Liczba skazanych według wymiaru kary osadzonych w koloniach karnych dla dorosłych FR w latach 2014–2021

Wymiar kary	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
do 1 roku	11 495	8044	8843	11 014	11 359	12 100	15 216	14 643
od 1 do 3 lat	111 782	100 628	104 077	99 035	90 037	80 125	67 232	60 581
od 3 do 5 lat	124 519	122 862	121 963	114 211	102 636	88 143	74 108	67 327
od 5 do 10 lat	200 275	192 841	183 366	172 153	160 188	148 320	136 942	129 372
od 10 do 15 lat	62 626	62 342	61 603	61 096	60 335	60 093	56 551	55 591
od 15 do 20 lat	23 878	23 476	23 075	21 326	20 400	19 508	18 168	17 429
od 20 do 25 lat	5927	6225	6325	6229	6207	5571	5566	5328
od 25 do 30 lat	360	362	353	396	433	360	381	327
Kara dożywotniego pozbawienia wolności	1783	1845	1912	1946	1991	2002	1976	1975
Razem	544 659	520 640	513 533	489 423	455 604	418 241	378 160	354 594

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika> [dostęp: 2.01.2022 r.]

⁵⁷ *Ibid.*

Wyk. 13. Wymiar kary w formie pozbawienia wolności

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/statistika>, [dostęp: 4.01.2022 r.]

Raporty przygotowywane przez FSW Federacji Rosyjskiej odnotowują także liczbę skazanych na karę pozbawienia wolności ze względu na recydywę przestępstw (Tab. 13.). W kolejnych latach tendencja powrotu do przestępstwa malała.

Tab. 13. Liczba skazanych na karę pozbawienia wolności z uwzględnieniem powrotu do przestępstwa w latach 2014–2021

Skazany	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Po raz pierwszy	247374	238 549	240 807	230 368	210 924	195 810	144 861	137 430
Drugi raz	116291	106 104	97 792	91 108	83 707	75 117	81 756	74 467
3 i więcej razy	187187	180 085	180 881	173 540	166 292	152 898	149 527	140 676

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR.
<https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20lic%20sodergahixsya%20v%20IK/>
 [dostęp: 15.01.2022 r.]

Przyczyny powrotu do popełnienia przestępstwa nie należy zapewne upatrywać wyłącznie w antyspołecznych postawach skazanych. Nie bez znaczenia pozostają tu również niekorzystne czynniki społeczne, takie jak brak wykształcenia, trudności z zatrudnieniem, konflikty rodzinne, zaburzenia psychiczne, uzależnienie od narkotyków i alkoholu itp.

**Tab. 14. Przestępstwa, popełnione przez skazanych w aresztach śledczych i więzieniach
FR w latach 2014–2021**

Rok		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Przestępstwa popełnione w aresztach śledczych i więzieniach (ogółem)		105	97	100	99	110	151	173	273	
W tym:	Zabójstwa (bez usiłowania popełnienia) (art. 105 k.k. FR)	3	2	3	4	2	3	3	4	
	Działania dezorganizujące pracę jednostki penitencjarnej (rozdz. 3, art. 321 k.k. FR) ⁵⁸	1	5	5	1	1	1	3	3	
	Umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (rozdz. 1-4, art. 111 k.k. FR)	6	7	8	7	4	6	4	11	
	Ucieczki (art. 313 k.k. FR)	4	1	5	2	0	1	1	3	
	W tym	Próba ucieczki	2	0	1	3	0	0	0	0
	Wzięcie zakładników	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Skazani poszukiwani listami gończymi (na 31 grudnia)		11	6	7	7	0	6	6	6	
Udaremniono popełnienie przestępstwa (ogółem)		26 302	26 570	23 155	1498	70	91	43	28	
W tym:	Przeciwno życiu i zdrowiu	Brak danych	19 802	17 440	966	52	Brak danych	Brak danych	Brak danych	
	Ucieczki	Brak danych	2137	1542	231	6				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR.
<https://fsin.gov.ru/statistics/>, [dostęp: 15.03.2021 r.]

⁵⁸ Kodeks karny FR 1996 ze zm.: art. 321. Dezorganizacja działalności instytucji zapewniającej izolację od społeczeństwa.

1. Stosowanie przemocy, nie zagrażającej życiu lub zdrowiu skazanego, lub groźba jej stosowania wobec skazanego w celu utrudnienia wykonania kary lub z zemsty za pomoc udzieloną przez niego administracji zakładu lub organu systemu penitencjarnego podlega karze pozbawienia wolności na okres do pięciu lat.

2. Czyny przewidziane w części pierwszej niniejszego artykułu, popełnione wobec pracownika zakładu karnego lub aresztu śledczego w związku z pełnieniem obowiązków służbowych albo wobec jego bliskich, — podlegają karze pozbawienia wolności do lat pięciu.

3. Czyny przewidziane w części pierwszej i drugiej niniejszego artykułu, popełnione przez zorganizowaną grupę lub z użyciem przemocy zagrażającej życiu lub zdrowiu podlegają karze pozbawienia wolności na okres od pięciu do dwunastu lat.

Przestępczość penitencjarną w Federacji Rosyjskiej, monitorowaną przez służbę więzienną od 2014 roku cechuje dynamika wzrostowa, a liczba przestępstw popełnianych przez osadzonych w aresztach i więzieniach podwoiła się (Tab. 14.).

Od 2014 roku osadzeni w aresztach śledczych i więzieniach popełnili 1108 przestępstw, w tym 24 zabójstwa, odnotowano 54 przypadki spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, skazani dopuścili się 20 czynów dezorganizujących funkcjonowanie jednostki penitencjarnej, 17 razy więźniowie uciekli z aresztu lub więzienia i tylko 6 razy próba ucieczki się nie powiodła. Statystyki zanotowały tylko w 2014 roku 2 przypadki wzięcia zakładników.

Na przestrzeni ośmiu lat 77 757 razy udaremniono popełnienia przestępstwa w miejscu pozbawienia wolności.. Znaczny spadek liczby udaremnionych przestępstw odnotowała służba więzienna w 2018 roku, gdy ich liczba czynów spadła ponad dwudziestokrotnie. Dane w tabeli w poszczególnych latach w rubrykach z liczbą udaremnionych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu oraz ucieczek po zsumowaniu dają liczbę mniejszą od ogólnej liczby udaremnionych przestępstw, należy przypuszczać zatem, że podawana statystyka jest niepełna.

Tab. 15. Przestępstwa, popełnione przez skazanych w koloniach karnych dla dorosłych FR w latach 2014–2021

Rok		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Przestępstwa popełnione w koloniach karnych dla dorosłych (ogółem)		754	838	851	875	914	1015	1012	996
W tym:	Zabójstwa (bez usiłowania popełnienia) (art. 105 k.k. FR)	14	18	10	14	4	5	5	11
	Działania dezorganizujące pracę jednostki penitencjarnej (rozdz. 3, art. 321 k.k. FR)⁵⁹	12	13	8	6	13	17	13	9
	Umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (rozdz. 1–4, art. 111 k.k. FR)	42	49	47	23	29	27	20	18
	Ucieczki (art. 313 k.k. FR)	121	123	101	106	103	110	97	101
	W tym: Próba ucieczki	6	7	8	8	3	1	2	2
	Wzięcie zakładników	0	2	0	1	0	0	0	0
Skazani poszukiwani listami gończymi (na 31 grudnia)		122	111	103	89	86	75	69	66
Udaremniono popełnienie przestępstwa (ogółem)		61 747	60 121	59 877	965	278	268	369	166

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Federalnej Służby Więziennej FR. <https://fsin.gov.ru/statistics/>, [dostęp: 15.03.2021 r.]

⁵⁹ Kodeks karny FR 1996 ze zm., art. 321.

W latach 2014–2021 osadzeni w koloniach karnych dla dorosłych popełnili 7255 przestępstw, w tym 81 zabójstw. Odnotowano 255 przypadki spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, 91 razy skazani popełniali czyny dezorganizujące funkcjonowanie jednostki penitencjarnej, 862 razy więźniowie uciekli z aresztu lub więzienia i 37 razy próba ucieczki się nie powiodła. Statystyki zanotowały tylko 3 przypadki wzięcia zakładników, a 721 więźniów było poszukiwanych listami gończymi. Na przestrzeni ośmiu lat 183 791 razy udaremniono popełnienia przestępstwa w miejscu pozbawienia wolności, przy czym statystyki inaczej niż w wypadku aresztów śledczych i więzień nie podają liczby udaremnionych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu oraz ucieczek.

Niestabilna sytuacja kryminalna w Rosji nie najlepiej wpływa na procesy kryminogenne zachodzące wewnątrz instytucji penitencjarnych. Przy spadającej liczbie przestępstw popełnianych na terenie FR, przestępczość penitencjarna w zakładach karnych, aresztach i więzieniach każdego roku wzrasta.

Rozdział 2. Rosyjski system penitencjarny z perspektywy historycznej i współczesnej

2.1. Historyczne uwarunkowania rosyjskiego systemu penitencjarnego

Kształtowanie się systemu penitencjarnego nie tylko w Rosji zajmowało wielu badaczy z dziedziny historii i prawa. Każde państwo w celu ochrony własnych interesów jest zmuszone do stosowania określonych metod oddziaływania na osoby zagrażające bezpieczeństwu obywateli i tym samym, nie może się obejść bez więzień. Same więzienia, jak i struktury represyjne istniały w Rosji od niepamiętnych czasów. Wraz z powstaniem pierwszych relacji społecznych między ludźmi, pojawiła się potrzeba stworzenia miejsca izolacji, w którym mogliby przebywać jeńcy, dłużnicy, niewolnicy i inne zagrażające społeczeństwu osoby. Na przestrzeni wieków wraz z rozwojem państw i prawa więzienia zmieniały swoją formę i przeznaczenie, a sam system doskonalił swoje struktury.

Staroruskie więzienia

Najwcześniejsze doniesienia o uwięzieniach w Rosji pochodzą z XI-XII wieku. Zdaniem naukowców rosyjskich analiza zachowanych dokumentów historycznych: *Traktatu z 1195 roku*⁶⁰, *Traktatu z 1229*⁶¹, *Ruskiej Prawdy*⁶² i *Pism Sądowych Pskowa i Nowogrodu* pozwala mówić o trzech formach karania w tym okresie: w żelazie (w łańcuchach), w *ciemnicy* (ros. *porub*) lub *piwnicy* (ros. *pogreb*) i uwięzieniu — zamknięciu połączonym z zesłaniem, a głównym „celem ich stosowania było zapewnienie stawienia się oskarżonego przed Sądem Książęcym lub Sądem Wiecowym. Obowiązki dotyczące przeprowadzenia egzekucji powierzano „ulubionym” ludziom,

⁶⁰ *Mirnaja Gramota Novgorodcev s Niemcami*, 1195, <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/23243-vyp-1-kiev-1885#mode/inspect/page/106/zoom/6>, s.92 i nast., [dostęp: 15.05.2021 r.].

⁶¹ *Dogovor Smolenskago kniazia Mstislava Davidovicha s Rigoju, Gotlandom i Niemieckimi gorodami 1229*, s. 97, <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/23243-vyp-1-kiev-1885#mode/inspect/page/106/zoom/6>, [dostęp: 15.05.2021 r.].

⁶² *Ruska Prawda* — zbiór norm prawnych Rusi Kijowskiej, datowanych na różne lata, począwszy od 1016 r., najstarszy rosyjski kodeks prawny.

sołtysom, pristawnikom⁶³ i cełownikom⁶⁴, a utrzymanie więźnia spoczywało na jego rodzinie i krewnych.”⁶⁵

W starych kronikach z czasów średniowiecznych można odnaleźć relacje na temat uwięzienia wysoko postawionych osób w *ciemnicach* (*porubach*) i *piwnicach* (*pogrebach*⁶⁶), które były prototypem więzień w Rosji. Na południu kraju powstawały *piwnice*, czyli półziemianki służące do przetrzymywania więźniów. *Piwnice* to głównie doły obite balami i zasypane ziemią. Umieszczony w takim pomieszczeniu człowiek umierał w ciemności z głodu i zimna.

Ciennice — to bardziej zaawansowane technologicznie wersje piwnicy, specjalnie zbudowane i wyposażone, strzeżone, ciemne, pozbawione drzwi pomieszczenia, często opuszczone do głębokiego dołu z chatą z bali służące do osadzania więźniów. W celu doprecyzowania rodzaju budowli używa się również określeń: dół z chatą z bali, piwnica, loch, więzienie, miejsce uwięzienia.

W Słowniku języka rosyjskiego XI-XVII w. *ciemnica* jest definiowana jako „dół lub ziemianka, przykryta od góry drzewem.”⁶⁷ Przykładem jednej z najstarszych w Rosji *ciemnic* jest odkryty w okolicach w Nowogrodu⁶⁸ otwór o średnicy pięciu i głębokości trzech metrów z drewnianą obudową z bali w środku.⁶⁹ Zwykle tego rodzaju więzienia konstruowano na obszarach północnych Starożytnej Rusi.

⁶³ *Pristawnik* (ros. przestarz.) — urzędnik przydzielony do nadzoru, ochrony; nadzorca, wykonujący polecenia sądu.

⁶⁴ *Celownik* (w państwie rosyjskim w XV-XVIII w.) — nazwa pochodzi od rosyjskiego słowa całować, a *cełownik* po objęciu urzędu składał przysięgę całując krzyż i przysięgał, że będzie postępował sprawiedliwie oraz z poszanowaniem prawa.

⁶⁵ Voronin O.V., *Stanovlenye penitencyarnogo nadzora v Rossii: istoricheskiye aspekty*, Tomsk, 2010, s. 8.

⁶⁶ *Pogreb* — wyraz słowiański utworzony od *pogrebaty* — kopać, dosłowne znaczenie: "dół". Od tej samej podstawy tworzone są takie rosyjskie słowa jak *pogrieblieniye* (pochówek), *grob* (trumna).

⁶⁷ Słownik języka rosyjskiego XI-XVII w., 1991, s. 133.

⁶⁸ Oleynikov O.M., *Temnitsa pervoy poloviny XI v. v srednevekovom Novgorode. Kratkiye soobshcheniya instituta arkheologii*, Moscow, 2013, Nr 228, s. 78.

⁶⁹ Ślady jednej z takich starożytnych „ciemnic” w 2010 roku znaleźli archeolodzy, podczas wykopalisk na wschód od Klasztoru Dziesięcinnego na terytorium Wielkiego Nowogrodu.

Fot. 1. „Ciemnica” z bali z XI wieku w Nowogrodzie

Źródło: Oleynikov O.M., *Temnitsa pervoy poloviny ...*, op. cit., s. 80.

W XI-XII w., uwięzienie w *ciemnicy* lub *piwnicy* stosowano zazwyczaj tylko wobec osób wysoko postawionych, mających władzę lub pretendujących do kierowania państwem. Więzienie było środkiem eliminacji niepożądanych przeciwników w celu ograniczenia ich działalności lub zatrzymania, osłabienia zdrowia, podważenia siły, usunięcia z areny politycznej rywala w walce o władzę i wpływy.⁷⁰ W stosunku do zwykłych obywateli stosowano kary przewidziane w *Ruskiej Prawdzie*.⁷¹

Więzienia Iwana IV Groźnego i Piotra I

Wprowadzenie do rosyjskiego prawa w 1550⁷² roku kary pozbawienia wolności — umieszczenie w ostrogach — stało się jednym z rodzajów kary dla przestępców i spowodowało konieczność tworzenia specjalnych miejsc uwięzienia. Pierwszym w Rosji kamiennym miejscem izolacji przestępców było więzienie w Czeboksarach powstałe z inicjatywy Iwana Groźnego. Znajdował się tam też dwór suwerena, prikazna

⁷⁰ *Kakimi byli pervyje tyur'my na Rusi?* Otvechayet Tat'yana Grigor'yeva, istorik, avtor portala «Kul'tura.RF», <https://www.culture.ru/s/vopros/pervye-turmy>, [dostęp: 23.05.2021 r.].

⁷¹ *Russkaja Prawda*, tekst, <http://www.hrono.ru/dokum/1000dok/pravda72.php>, [dostęp: 20.05.2021 r.].

⁷² *Sudiebnik 1550 goda*, http://russiahistory.ru/download/library/istochniki/1073676_96334_sudebnik_1550_goda.pdf, [dostęp: 23.05.2021 r.].

izba⁷³, skarbiec⁷⁴, cerkiew i domy strzelców. Więzienie zbudowano drewniane, jednak podczas pierwszego pożaru miasta spłonęło doszczętnie. Budowę nowego, kamiennego więzienia ukończono w 1646 roku, a mury wzniesionej budowli więziennej miały grubość 82 cm i zachowały się do dziś.

Wewnątrz więzienia w Czeboksarach ściśle przestrzegano hierarchicznego rozmieszczenia więźniów w celach: szlachcic nie mógł przebywać w jednej celi z prostymi ludźmi. W ciasnych pomieszczeniach osadzano „złodziei, koniokradów, fałszerzy pieniędzy, dekabrystów, rewolucjonistów ludowych, podżegaczy i inicjatorów buntów chłopskich”⁷⁵.

**Rys. 1. Czeboksarski Kreml, w którym znajdowało się kamienne więzienie.
Z ryciny holenderskiego podróżnika N.K. Witzena, 1692**

Źródło: Chuvashskaya entsiklopediya, <http://enc.cap.ru/?t=publ&lnk=2623>,
[dostęp: 15.05.2021 r.]

⁷³ *Prikazna Izba* (ros. *prikaznaja izba*), w Rosji w XVI–do początku XVIII wieku, organy administracji wojskowo-terytorialnej w Rosji podległe gubernatorom, początkowo zarządzane na podstawie indywidualnych rozkazów carskich dla gubernatorów. Urzędnicy w Izbach zajmowali się pracami kancelaryjnymi, prowadzili księgi carskie, księgi pisarskie i spisy ludności, spisy pobranych podatków, spisy żołnierskie, inwentarzowe, sprawy sądów prowincjonalnych, dóbr skarbowych itp., nadzorowali działalność wybranych urzędników w urzędach celnych, naczelników zajazdów itp., domów ziemskich i innych instytucji. *Bolszaya Rossijskaya Encyklopedya*, https://bigenc.ru/domestic_history/text/3166838, [dostęp: 21.01.2021 r.].

⁷⁴ Kakimi byli pervyye tyur'my ..., *op. cit.*; Aldanov S., *Nemnogo o ranney istorii tyurem na Rusi/v Rossii. Chast' 1*. <https://aldanov.livejournal.com/634547.html>, [dostęp: 21.01.2021 r.].

⁷⁵ *Tyur'ma XVII veka v Cheboksarakh*, <https://visitvolga.ru/things-to-do/sights/jail-in-cheboksary/>, [dostęp: 15.05.2021 r.].

W 1842 r. więzienie przekształcono w Czeboksarski Dom Aresztowy od 1871 roku nazywany Czeboksarskim Więziennym Pałacem. Osadzano tu przestępców zaliczanych do różnych kategorii: od chłopów przeklinających cara lub kościół, bezbożnych pogan, którzy nie chcieli przyjąć chrześcijaństwa, po najbardziej bezwzględnych morderców, w tym nawet spośród szlachty⁷⁶. W związku z przebiegającym obok Czeboksarów szlakiem zwanym Traktem Władymira⁷⁷ prowadzącym z Moskwy na Syberię, Czeboksarski Więzienny Pałac stał się więzieniem tranzytowym dla zesłanych.

Podczas obowiązywania Kodeksu Soborowego (*Sobornoje ułożenje*) z 1649 roku w miastach więzienia podlegały naczelnikom guberni, którzy mieli obowiązek: „... cele i więźniów często rewidować, aby więzienia były silne, a więźniowie nic nie mieli”⁷⁸. Podczas budowy więzień zwracano również uwagę na to, by były one odpowiednio zabezpieczone, co miało zapobiegać ucieczkom. Zgodnie z Kodeksem Soborowym, więzienia dzieliły się na dwie kategorie: stałe i tymczasowe. Ze względu na konstrukcję dzielono je na kamienne, ziemne i drewniane oraz osadzano w nich więźniów w zależności od ciężkości popełnionego przestępstwa. Na przykład morderców, rabusiów, podpalaczy trzymano w kamiennych, złodziei, gwałcicieli, chuliganów — w ziemnych, a za przewinienia administracyjne — w drewnianych.”⁷⁹ Nową formą kary było skazywanie przestępców na wygnanie do odległych miast, więzień, twierdz i klasztorów.

Od czasów Iwana IV Groźnego do uwięzienia przestępców zaczęto powszechnie wykorzystywać klasztory. W 1702 r. po odwiedzinach Piotra I w Sołowieckim Monasterze więzienie klasztorne zostało powiększone przez archimandrytę Hilarego i do początku XX wieku służyło jako miejsce zesłania. Od XVIII wieku klasztor przyjmował więźniów na mocy decyzji Synodu i Tajnej Kancelarii stając się miejscem uwięzienia dla innowierców, mnichów, którzy porzucili stan duchowny, pijaków, wolnomyślicieli. Tutaj zakończył swoje życie Piotr Andriejewicz Tołstoj, towarzysz Piotra I, dyplomata, kierownik tajnej kancelarii. Przez cały okres istnienia więzienia

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Traktat Władymira* — droga ciągnąca się od Moskwy do Włodzimierza, przez Niżny Nowogród, Kosmodemyansk, Czeboksary, Kazań do Uralu i Syberii, będący jedną z najważniejszych arterii komunikacyjnych ówczesnego państwa rosyjskiego pierwotnie stworzona dla ruchu pocztowego i handlowego, stała się trasą dla zesłańców i skazańców zmierzających na Syberię.

⁷⁸ Sergiyevskiy N.D., *Nakazaniye v russkom prave XVII veka*. Sankt-Petersburf, 1887, s. 172.

⁷⁹ *Ibid.*

liczba więźniów była niewielka i nieznacznie przekraczała trzysta osób, a większość z nich została skazana za przestępstwa religijne. Warunki przetrzymywania zesłańców sprawiły, że klasztor zyskał opinię ciężkiego więzienia. W 1903 roku więzienie Sołowieckie zostało zamknięte, jednak dwadzieścia lat później, w latach sowieckich wraz z otwarciem jednego z pierwszych obozów pracy przymusowej w porewolucyjnej Rosji na nowo rozpoczęło swoją działalność.

2 sierpnia 1706 roku Piotr I Wielki nakazał budowę pierwszego więzienia w Sankt-Petersburgu dla miejscowych przestępców — *Katorżniczego Dworu*. Ostróg⁸⁰ został wzniesiony w pobliżu Admiralicji, na dzisiejszym Placu Pracy, na którym znajdował się również warsztat narzędziowy i kowalski. Fortyfikacja była odgradzona od warsztatów wysokim płotem z bali o spiczastych zaostrzonych wierzchołkach, a wewnątrz na dziedzińcu przebywało około dwóch tysięcy skazańców. Wśród więźniów *Katorżniczego Dworu* byli początkowo robotnicy, urzędnicy i pracownicy Admiralicji, później trafiali tam niebezpieczni przestępcy — mordercy, rabusie, rzadziej złodzieje, a wymiar kary zależał od ciężkości przestępstwa.⁸¹

Więzienia organizowano również w twierdzach. Założona na wyspie przez nowogrodzian w 1323 roku, od 1612 r. należąca do Szwecji i odbita przez Piotra I w 1802 roku starożytna rosyjska twierdza Orzeszek (Shlisselburg, Orzeszek) położona około 40 km od Sankt-Petersburga u źródeł rzeki Newy z jeziora Ładoga w 1715 roku ze względu na utratę strategicznego znaczenia zaczęła pretendować do roli specjalnego więzienia dla „szczególnych złoczyńców” — więźniów politycznych.⁸² W Twierdzy Orzeszek więziono pierwszą żonę Piotra Wielkiego Ewdokię Łopuchinę, cesarza Jana Antonowicza VI, później również dekabrystów, ochotników ludowych, socjalrewolucjonistów i Polaków, którzy walczyli o wyzwolenie Polski.

⁸⁰ *Ostróg* — na Rusi od XII wieku drewniana fortyfikacja ze ścianami ze spiczastych i wkopanych w ziemię pionowych słupów.

⁸¹ <https://anashina.com/krepost-oreshek-shlisselburg/>, [dostęp: 16.05.2021 r.].

⁸² *Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya, Shlisselburg*, on-line, <https://bigenc.ru/geography/text/5728654>, [dostęp: 12.05.2021 r.].

Fot. 2. Twierdza Schlisselburgska

K. K. Булла. Шлиссельбургская крепость: слева направо Иоанновский собор, Четвертый тюремный корпус, Первый тюремный корпус «Зверинец». До 1917. Фотография
K. Bulla. Shlissel'burg fortress: St. Ioann cathedral, fourth prison building, first prison corpus "menagerie"
Before 1917. Photograph

Z lewej naprawo Sobór Narodzenia Jana Chrzciciela, Czwarty korpus więzienny, Pierwszy korpus więzienny „Zwierzyniec”, do 1917 roku.

Źródło: <https://anashina.com/krepost-oreshek-shlisselburg/>,
[dostęp: 15.05.2021 r.].

W 1721 roku Piotr I Wielki zajął się więziennictwem nakazując w *Regulaminie do Magistratu Głównego*⁸³ zakładać *Domy pojednania*, w celu „utrzymywania w stałej pracy ludzi nieprzyzwoitego i rozpustnego życia”⁸⁴, tj. dla: „ludzi, którzy prowadzili niezdrowe i niepohamowane życie; i dla synów, którzy są nieposłuszni swoim rodzicom i nauczycielom; i nie zaprzestają złego życia i nie skłaniają się ku niczemu dobremu. Podobnie dla tych, którzy nawet w dojrzałym wieku wpadną w niewłaściwy sposób życia i będą trwonić swoje mienie, plądrować swoje domy i popełniać inne nieprawości, jak również niewolników, którzy są bezużyteczni, którzy nie będą już więcej używani w służbie, którzy są leniwi, zdrowi, biedni i leniwi, którzy nie chcą się utrzymać i jeść

⁸³ *Reglament ili ustav glavnogo magistrata 16 yanvarya 1721 g. Vyvereno po izdaniyu: Reformy Petra I. Sbornik dokumentov.* Sost. V.I. Lebedev, Moscow, 1937, Gława XX. *O zuchtgausach (czyli domach wstrzemięźliwości) i szpitalach*, s. 202.

⁸⁴ *Ibid.*

chleba, i innych podobnych do nich”⁸⁵ Zdaniem cara, wszyscy ci ludzie powinni być umieszczeni w *Domach Pojednania* i „wysłani do pracy, aby zarobić na własne jedzenie, aby nigdy nie byli bezczynni”⁸⁶

W latach 1870–1872 na terenie Twierdzy Piotra i Pawła na Bastionie Trubeckim w Petersburgu zostało zbudowane kolejne więzienie, później uważane za więzienie Tajnej Kancelarii Piotra Wielkiego.

Fot. 3. Areszt Śledczy Bastionu Trubeckiego

Źródło: Areszt Śledczy Bastionu Trubeckiego.

<http://www.gulagmuseum.org/showObject.do?object=436093&rubrikatorObject=242389&language=1>,
[dostęp: 01.02.2022 r.]

Dwupiętrowy, pięcioboczny budynek został wzniesiony na miejscu rozebranych wewnętrznych murach bastionu. Od pierwszych dni istnienia więzienie funkcjonowało jako polityczne więzienie śledcze, wszyscy jego więźniowie zaś znajdowali się pod nadzorem najwyższego w Rosji wywiadu politycznego — *III Departamentu* (później: *Departamentu Policji*). Skazańców przetrzymywano w cięższych warunkach niż tych, wobec których prowadzono śledztwo. Więzienie w Bastionie Trubeckim było miejscem

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*, s. 202.

izolacji o zaostrzonym rygorze, w którym więźniowie byli całkowicie odizolowani od świata zewnętrznego i innych więźniów. Początkowo więzienie składało się z 71 cel izolacyjnych, od 1878 r. było ich 69, oraz dwóch karcerów.⁸⁷ Więzienie było strzeżone przez jedyny w kraju specjalny zespół obserwacyjny, a od 1880 r. dodatkowo przez zespół obserwatorów-żandarmów. Na początku XVIII wieku, za czasów Piotra Wielkiego, szeroko rozpowszechnione były ciężkie roboty lub zesłanie na galery, również bezterminowe.

Katarzyna II — reforma więziennictwa

Przed panowaniem Katarzyny II (1762-1796) więzienia (lochy, piwnice, pomieszczenia tortur) były używane głównie jako miejsca „*tymczasowego przetrzymywania więźniów*”. Więzienia przez długi czas były w fatalnym stanie: więzienni „dozorcy” pobierali od nowych więźniów „opłatę karną”, rodzaj pieniężnej kontrybucji.⁸⁸ Państwo nie zajmowało się więźniami, więc rząd musiał pozwolić skazanym na „zdobywanie” żywności. Wykonywali oni różne prace, często prosili o jałmużnę, a sam proceder zebrania polegał na „wypuszczaniu na ulice praktycznie nagich więźniów, którzy torturowani prosili o datki w przesiąkniętych krwią koszulach”.⁸⁹

Czasy panowania Katarzyny II Wielkiej są uważane za okres reform w dziedzinie więziennictwa, a imperatorka — za jego wybitną reformatorkę. Carya pragnęła znacznie poprawić warunki bytowe skazanych w miejscach odosobnienia, dążyła do poszanowania ich praw i interesów. 7 listopada 1775 r. Katarzyna II podpisała ustawę⁹⁰, która wymieniała nowe rodzaje instytucji wykonywania kary, gdzie za określone przestępstwa osadzano w określonym miejscu: areszcie śledczym, więzieniu dla oskarżonych lub więzieniu dla skazanych.

Areszt śledczy był przeznaczony dla osób, przeciwko którym toczy się śledztwo, a w więzieniu dla oskarżonych osadzano więźniów skazanych na zesłanie. Więzienia dla

⁸⁷ Zob.: <https://www.popetersburgu.pl/zobacz/zabytki/5-twierdza-pietropawlowska.html>, [dostęp:16.05.2021 r.].

⁸⁸ Turchina M.O., *Penitentsiarnaya istoriya chelovechestva (tyur'my drevnosti)*, http://www.rusnauka.com/21_NNP_2010/Pravo/70599.doc.html, [dostęp: 16.05.2021 r.].

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ros. Uchrezhdeniye dlya upravleniya guberniy Rossiyskoy imperii, 1775.*

skazanych dzieliły się na dwa rodzaje: dla skazanych na śmierć oraz dla skazanych na wieczne więzienie lub katorgę.

Sprawując nadzór nad utrzymaniem i osadzeniem więźniów caryca przygotowała wymagania dotyczące organizacji więzień, które nie odpowiadały rzeczywistej sytuacji w miejscach pozbawienia wolności. W przygotowanym w 1788 roku dokumencie „O organizacji więzień”⁹¹ Katarzyny II znalazły się m.in.: „budowa oddzielnych budynków dla mężczyzn i kobiet, nieosądzonych i skazanych, tworzenie specjalnych więzień dla różnych kategorii skazanych, aż po urządzenie specjalnych więzień dla osób skazanych na śmierć, wykorzystywanych do przetrzymywania skazanych do momentu wykonania egzekucji itp. Projekt zakładał budowę więzień w pobliżu bieżącej wody i na „wolnym powietrzu”, a pomieszczenia dla więźniów miały mieć z góry ustaloną wielkość, podobnie jak wymiary pieców, łóżek i okien (1m 7cm wysokości)”⁹². Katarzyna II szczególną wagę przykładała do organizacji szpitala więziennego: „obowiązkowe były trzy zmiany odzieży na każde łóżko, szpitalne fartuchy i kaptury oraz stoliki nocne z dzwonekami do przywoływania personelu medycznego. Ubogim w więzieniu należało pozostawić prawo do wyżywienia i dostarczania żywności ze wspólnego „kociołka” z pozostałymi więźniami. Każdemu więźniowi należało odebrać noże i ostre przedmioty. Skazaniec miał być „trzymany z dala od innych ludzi, nie miał mieć z nikim kontaktu pisemnego ani ustnego”⁹³. Nie wspomina się jednak nigdzie o środkach dyscyplinarnych wobec więźniów w przypadku popełnienia przez nich przestępstw.

System więziennictwa według projektu carycy powinien składać się z dwóch rodzajów więzień: karnych i cywilnych. Do więzień karnych należały więzienia guberni i powiatowe⁹⁴ (ros. *ujezd*). Strukturalnie więzienia kryminalne w guberniach miały składać się z trzech oddziałów: dla aresztowanych, oskarżonych i skazanych, a więzienia powiatowe — z dwóch oddziałów: dla aresztowanych i oskarżonych.

W więzieniach pod jurysdykcją Guberni na oddziale dla aresztowanych powinny znajdować się trzy męskie oddziały oraz dwa górne pomieszczenia (oddziały) dla kobiet.

⁹¹ Zob.: *Polozhenije o tiurmach Ekateriny II*, 1788, <https://lawbook.online/gosudarstva-prava/proekt-ekaterinyi-ustroystve-38846.html>, [dostęp: 11.11.2021 r.].

⁹² Turchina M.O., *Penitentsiarnaya ...*, *op. cit.*

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Gubernią kierował gubernator, miastem — burmistrz (ros. *gorodniczij*), powiatem (ros. *ujezdom*) — inspektor ziemski (ros. *ziemskij isprawnik*), kapitan-inspektor (ros. *kapitan-isprawnik*).

Katarzyna II w stosunku do aresztowanych oczekujących na proces, zalecała udzielenie im wszelkiego rodzaju ulg i stosowanie kary ograniczenia wolności tylko w takim stopniu, w jakim jest to konieczne do poprawnej organizacji działania więzienia.⁹⁵ Projekt zawierał przybliżony opis celi z podaniem dokładnych wymiarów, tj. miała ona być kwadratem o długości boku trzy sążnie⁹⁶, tj. około 6,39 m, wysokości dwóch sążni, tj. 4,26, a okno z żelazną kratą miało mieć wysokość półtora arszynu⁹⁷, tj. około metra i powinno zostać umieszczone na wysokości metra od podłogi. „Przy ścianie powinien być umieszczony nieruchomy kamienny stół, a przed nim ławka o takiej samej konstrukcji. W rogu pokoju (w stronę drzwi) powinien znajdować się piec z leżanką o długości czterech i szerokości jednego i pół arszyna z paleniskiem z zewnątrz. Drzwi powinny być podwójne, przy czym zewnętrzne obijano żelazem, a zamki były mocne.”⁹⁸ W planach było stworzenie specjalnych budynków więziennych dla każdej z trzech grup skazańców: dla „szelmowatych” (czyli pozbawionych praw), „skrępowanych” (bezpośrednio aresztowanych) i dla pozostałych więźniów⁹⁹.

Więzienie dla skazanych podlegające gubernatorowi podzielone było na dwie części: pierwsza — lochy lub miejsce pokuty dla skazanych przez sąd na karę śmierci, druga część — lochy (tzw. *wieczne więzienie*, ros. *wiecznaya tiurma*) dla skazanych przez sąd na „wieczne uwięzienie.”¹⁰⁰ Skazanego na „wieczne uwięzienie” trzymano w odosobnieniu i pod nadzorem w celu uniemożliwienia ucieczki lub wyrządzenia krzywdy oraz udaremnienia próby pisania lub rozmowy z innymi ludźmi. Mogli oni otrzymać atrament, pióra, ołówki i papier tylko za zgodą sądu i nadzorcy Guberni lub nadzorcy okręgowego, a wszystko co napisali lub otrzymali na piśmie podlegało sprawdzeniu przez nadzorcę¹⁰¹. Więźniowie mieli prawo do ćwiczeń na świeżym powietrzu i mogli czytać książki.

⁹⁵ Shurukhnov N.G., *Tyur'my Rossii po sobstvennoruchnomu proyektu imperatritsy Yekateriny II 1787 goda (kratkiy retrospektivnyy obzor)*, „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 2021. T. 29 (1–4), Nr 1, ss. 74–75.

⁹⁶ *Sążeń, siąg* — dawna jednostka długości, określona zasięgiem ramion człowieka, mająca różną wielkość w różnych krajach. Od 1849 sążeń rosyjski = 3 arszyny = 7 stóp angielskich = 84 cale angielskie ≈ 2,1336 m. Sążeń był równy trzem arszynom. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sazen;3972833.html>, [dostęp; 12.05.2021 r.]

⁹⁷ *Arszyn* — rosyjska miara długości równa 0,71 m, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/arszyn;3871370.html>, [dostęp; 12.05.2021 r.].

⁹⁸ Shurukhnov N.G., *Tyur'my Rossii ...*, *op. cit.*

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 76.

W archiwalnych dokumentach zawierających projekt Katarzyny II Wielkiej można również odnaleźć informację prokuratora guberni na temat więźniów przetrzymywanych w 1788 roku w Petersburskim zamku więziennym. 133 więźniów wymienionych z imienia i nazwiska wraz z informacją o popełnionych przestępstwach w dokumencie prokuratora z 18 marca 1788 r. zostało podzielonych na siedem grup:

„Pierwsza grupa: Urzędnicy i szlachta — 14 osób. (łapówkarstwo, kradzież, zabójstwo, sprzedaż obcej osoby, fałszerstwo itp.).

Druga grupa: Ludzie z różnych klas (ros. raznocyńcy) — 17 osób. (nieposłuszeństwo wobec właściciela, przestępstwa paszportowe i werbunkowe, kradzieże itp.).

Trzecia grupa: Kupcy i mieszczenie — 14 osób (oszustwo, fałszerstwo, ukrywanie zbiega, zabójstwo i inne).

Czwarta grupa: Służący i chłopci — 27 osób (kradzież, zabójstwo, pobicie).

Grupa piąta: Nieletni tymczasowo aresztowani — 21 osób (ucieczka).

Grupa szósta: Dłużnicy i niewypłacalni — 33 osoby.

Grupa siódma. Kobiety — 7 osób (kradzież, nieposiadanie paszportu, ucieczka).”¹⁰²

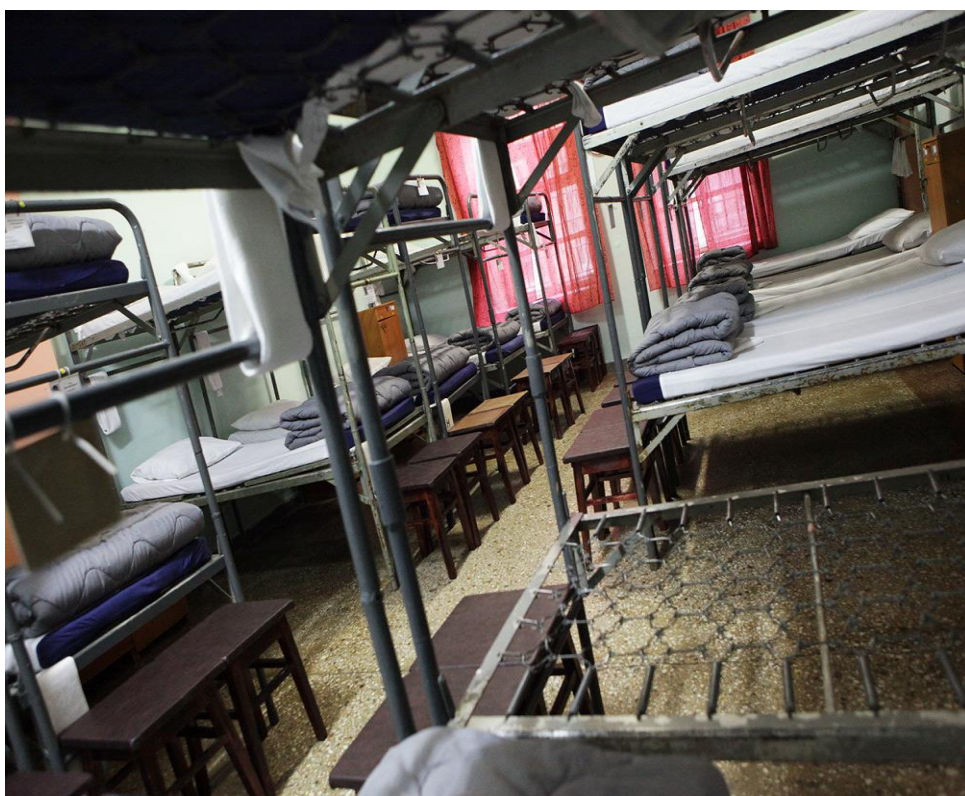
W 1778 roku w Petersburskim zamku więziennym było wydzielonych 25 cel, w każdej zaś umieszczano od 25 do 30 więźniów. W części, w której osadzano za długi było 37 osadzonych, natomiast w części wojskowej — 48 żołnierzy¹⁰³.

Z czasów panowania Katarzyny II pochodzi na przykład więzienie Butyrka, wybudowane obok koszar Butyrskiego Pułku Huzarów na obrzeżach Moskwy, do których przylegał drewniany fort. W 1784 na polecenie imperatorki drewnianą budowlę zburzono i wzniesiono Butyrski zamek więzienny, który zachował się w prawie oryginalnej formie do dnia dzisiejszego i obecnie pełni funkcje aresztu śledczego.

¹⁰² <https://lawbook.online/gosudarstva-prava/proekt-ekaterinyi-ustroystvo-38846.html>, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁰³ Nepomnyashchaya T., *Naznacheniye ugolovnoho nakazaniya. Teoriya, praktika, perspektivy*, Sankt-Petersburg, 2006, s. 306.

Fot. 4. Więzienie „Butyrka” w Moskwie

Źródło: Sharapova N., *Kak zhivet „Butyrka”*. „Vedomosti”, 31.11.2017, <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2018/12/16/789396-zakroyut-izolyator-butirka>, [dostęp: 12.07.2021 r.].

Od 1868 roku *Butyrka* stała się centralnym więzieniem tranzytowym, w którym jak podają dokumenty rocznie przebywało ok. 30 tys. osób. W zamku więziennym działały

również zakłady stolarskie, introligatorskie, szewskie i krawieckie, a także warsztaty wyrobu krzeseł wiedeńskich i snycerstwa. Zorganizowano tam również przytułek dla żon i dzieci, które dobrowolnie podążały za zesłańcami na Syberię.

Informacji o warunkach bytowych więźniów zachowało się niewiele, a wśród dokumentów urzędowych są takie, w których inspektor więziennictwa guberni powiadał o pewnych „wolnościach” więźniów. *„Raz na przykład więźniowie kupili ogromny samowar i wspólnie pili herbatę, innym razem zdarzył się incydent z zakazaną literaturą: więźniowie otrzymali od swoich towarzyszy dzieła Karola Marksa w języku rosyjskim i niemieckim.”*¹⁰⁴

*„Za czasów Katarzyny II powstawały specjalne więzienia dla przestępców politycznych. W 1781 r. założono Domy pracy dla osób, które popełniły przestępstwa przeciwko mieniu. Instytucje te powstawały głównie dla osób bez stałego miejsca zamieszkania, zajmujących się włóczęgostwem i ubogich.”*¹⁰⁵ Reformy Katarzyny II znacznie różniły się z rzeczywistą sytuacją panującą w więzieniach i nigdy nie doczekały się pełnej realizacji.

Wiek XIX

Na początku XIX wieku rosyjski system karny został poddany kolejnym reformom. W 1802 roku na podstawie Manifestu Aleksandra I *„O powołaniu ministerstw”*¹⁰⁶ utworzono osiem tego rodzaju instytucji, tj. Ministerstwo Armii, Marynarki Wojennej, Spraw Zagranicznych, Sprawiedliwości, Gospodarki, Edukacji Publicznej, Finansów i Spraw Wewnętrznych. W strukturze MSW znalazła się tzw. 4 Ekspedycja¹⁰⁷, zajmująca się zarządzaniem więzieniami i miejscami izolacji. W 1811 roku zostało powołane Ministerstwo Policji, a 4 listopada 1819 r. imperator wydał Dekret *„O połączeniu Ministerstwa Policji i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”*¹⁰⁸,

¹⁰⁴ Zagvozdina D., *Butyrskaya tyur'ma: vchera, segodnya, zavtra*, „Gazeta.ru”, 18.06.2013.

¹⁰⁵ Orlov A.S., *Khrestomatiya po istorii Rossii, Sobornoye Ulozheniye 1649 g., glava XIX.*, st. 13, s. 149.

¹⁰⁶ *Manifest Imperatora Aleksandra I „Ob Uchrezhdenii Ministerstv”*, 1802, <https://raritety.rusarchives.ru/dokumenty/manif-est-imperatora-aleksandra-i-ob-uchrezhdenii-ministerstv>, [dostęp: 21.01.2021 r.].

¹⁰⁷ *Obrazovaniye Ministerstva vnutriennykh del*, https://21.xn--b1aew.xn--p1ai/gumvd/history/obrzovanie_mv/470, [dostęp: 15.01.2022 r.].

¹⁰⁸ *Imperatorskiy ukaz „O prisoyedinenii Ministerstva politzii k Ministerstvu vnutrennikh del”*, 1819. *Zob.*: https://xn--b1aew.xn--p1ai/history/1802_1917, [dostęp: 21.01.2021 r.].

przekazując MSW cały nadzór nad więziennictwem. W wyniku reform w tym samym roku zostało utworzone m.in. „*Towarzystwo Kurateli nad Więzzeniami*”, którego zadaniem było zbieranie oraz przekazywanie datków na cele charytatywne dla więźniów, ich rodzin i zwolnionych z więzienia.¹⁰⁹ Naukowcy uważają, że „*była to pierwsza próba zaangażowania społeczeństwa przez rząd w problematykę więziennictwa.*”¹¹⁰

We wszystkich kategoriach więzień, od czasu ich powstania i umieszczenia w nich więźniów, wybuchały różne choroby (tyfus, świerzb, choroby układu krążenia itp.), ponadto skazańcy buntowali się z powodu złych warunków bytowych i sanitarnych. W 1845 r. planowano wybudować nowe więzienia, a realizacją zamierzeń miały się zająć specjalne komisje i komitety, jednakże ze względu na brak środków materialnych plany nie zostały zrealizowane.

Schyłek XIX wieku to okres, w którym system penitencjarny w Rosji osiągnął już znaczny poziom zorganizowania jednakże stale podejmowano próby wprowadzania kolejnych zmian. Zdając sobie sprawę z konieczności podjęcia radykalnych działań w systemie penitencjarnym i poprawczym, rząd rozpoczął zbieranie materiałów na temat więziennictwa. W 1861 r. na mocy dekretu cesarskiego gubernatorzy prowincji mieli obowiązek przedkładać co pół roku dane dotyczące stanu więzień, warunków w jakich przetrzymywano więźniów oraz rzetelności nadzorców i strażników więziennych. W 1862 r. ministerstwo wystosowało do gubernatorów prowincji pismo, polecające niezwłoczne przekazanie informacji dotyczących maksymalnej liczby miejsc dla więźniów, liczby więźniów przebywających w miejscach izolacji w latach 1857–1859 ze wskazaniem kosztów utrzymania skazanych wraz z kosztami napraw i utrzymania zarządzających zakładami penitencjarnymi. Okazało się, że zakłady penitencjarne są skrajnie przeludnione, więźniowie żyją wspólnie i niczym się nie zajmują. Przeludnienie powodowało brak możliwości podziału więźniów nie tylko według rodzaju czy kategorii popełnionego przestępstwa, ale nawet płci i wieku. Wspólne życie skazanych powodowało trudności z utrzymaniem porządku, a bezczynność przeradzała się wśród więźniów w rozpustę. Wszystkie zamki więzienne,

¹⁰⁹ Belousova O.A., *Istoriya ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Zapadnoy Sibiri*, Novokuzneck, 2018, s. 7.

¹¹⁰ Kal'chuk V.V., *Stanovleniye sistemy ispolneniya nakazaniy v XV — nachale XX vekov*, [w:] Kuz'min S.I.B., Lebedev V.B., Pertli L.F. (red.), *Perspektivnyye napravleniya nauchnykh issledovaniy po istorii ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Rossii. Materialy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, Moscow, 2018, s. 51.

Domy pracy i pojednania powstawały w różnym czasie i pod różnymi wpływami w odmiennych warunkach, bez ogólnego planu i systemu. Administracja i zarządzanie były rozproszone pomiędzy wiele resortów, co oznaczało, że nie było jednolitego i określonego systemu, którego należałoby przestrzegać we wszystkich ich działaniach oraz metodach resocjalizacji przestępców. Po zebraniu danych z guberni rząd przygotował zbiór informacji na temat sytuacji w miejscach odosobnienia w różnych prowincjach Imperium Rosyjskiego i w 1865 r. opublikowano *Materiały o reformie systemu więziennictwa w Rosji*¹¹¹, w których odnotowano m.in. „zniszczenie budynków więziennych, przepelnienie miejsc pozbawienia wolności, które uniemożliwiało zorganizowanie wykorzystywanie więźniów do pracy”¹¹². Przeludnienie więzień było również przyczyną wzrostu przestępczości w kraju, np. w Moskwie w ciągu 10 lat liczba zabójstw, rabunków i włamań wzrosła dwukrotnie, liczba kradzieży — ośmiokrotnie, a podpaleń — dwunastokrotnie¹¹³.

W 1873 r. komisja kierowana przez wybitnego rosyjskiego uczonego, hrabiego W.A. Sołoguba opracowała ogólny systemowy projekt reformy więziennictwa i przedłożyła go do rozpatrzenia Radzie Państwa, ale niestety, nigdy nie został on zrealizowany, ponieważ ogromne jak na tamte czasy nakłady finansowe w wysokości 42 mln rubli nie znalazły swojego finansowania w budżecie. Reforma doczekała się jednak finansowania pod koniec XIX wieku, gdy Główny Urząd Więzienny otrzymał od imperatora środki na budowę nowych i modernizację starych działających więzień. W ciągu dziesięciu lat zbudowano w Rosji 56 więzień, a do 1891 roku w państwie było 875 zakładów penitencjarnych, w których rok później znajdowało się 108 169 więźniów. Z ogólnej liczby ponad stu tysięcy, wobec 23 756 więźniów toczyły się postępowania wyjaśniające lub sądowe, 56 668 — przebywało w aresztach, 15 318 — odbywało karę zesłania, a 6293 osoby były konwojowane na zesłanie.¹¹⁴

W pierwszej połowie lat 60. XIX wieku głównym celem reform polityki penitencjarnej Rosji było stworzenie jednolitego, przejrzystego systemu zarządzania

¹¹¹ *Materiały po woprosu o preobrazovanii tyuremnoy chasti v Rossii*, Ministerstvo Vnutrennikh Del, Sankt-Petersburg. MVD, 1865.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ Rybnikov V.V., Nekrasov A.P., *Istoriya sozdaniya i razvitiya penitentsiarnoy sistemy v Rossii*, <https://wiselawyer.ru/poleznoe/32370-istoriya-sozdaniya-razvitiya-penitenciarnej-sistemy-rossii>, [dostęp: 28.07.2021 r.].

¹¹⁴ *Ibid.*

więzieniami oraz określenie jasnych zasad i procedur współdziałania między administracją centralną a instytucjami penitencjarnymi w terenie. 11 grudnia 1877 roku przyjęto ustawę o podstawowych przepisach prawa¹¹⁵, która stanowiła podstawę do przekształcenia systemu penitencjarnego i stała się podstawą pierwszej poważnej w Rosji reformy więziennictwa.

W 1879 r. na wzór europejski Ministerstwo Spraw Wewnętrznych utworzyło Główny Urząd Więziennictwa oraz Radę do Spraw Więziennictwa jako organ kontrolujący działalność systemu penitencjarnego, do której zadań należało rozpatrywanie projektów dotyczących dochodów i wydatków zakładów penitencjarnych, zagadnień związanych z organizacją więzień, przenoszeniem i resocjalizacją więźniów, organizacją zarządzania, opieką medyczną oraz wyżywieniem itp. W tym samym czasie powołano pierwszy Inspektorat Więziennictwa w ramach Głównego Urzędu Więziennictwa (*ros. Głównoje tiuremnoje uprawlenije* — GTU), który nadzorował inspektoraty więzienne w guberniach, w jego składzie znaleźli się urzędnicy GTU, sądów i prokuratury. Głównym zadaniem Głównego Urzędu Więziennictwa było zapewnienie nierozzerwalnych kontaktów władzy centralnej z lokalną oraz kontrola lokalnych zakładów penitencjarnych przez władzę centralną¹¹⁶. Pierwszym naczelnikiem GTU został radca stanu M.N. Galkin-Wrasskoj, inicjator wprowadzenia wielu zmian, w szczególności wykorzystywania więźniów do pracy, za którą otrzymywali wynagrodzenie według stawki: 40% — wynagrodzenia dla więźniów, 33% dla oddziałów dla aresztowanych, a 10% dla zesłańców. Pomogło im to nie tylko w utrzymaniu się, ale w niektórych przypadkach w zarabianiu na życie w pierwszym okresie po wyjściu na wolność¹¹⁷.

W 1895 r. nadzór nad systemem więziennictwa został przeniesiony z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Ministerstwa Sprawiedliwości. Wprowadzone reformy doprowadziły do powstania dość jednolitego systemu penitencjarnego, co wpłynęło również na poprawę warunków przetrzymywania więźniów: kwaterowano zgodnie z płcią, zatrudniono personel medyczny i pomocniczy, wprowadzono jednolity

¹¹⁵ *Svod zakonov Rossiyskoy imperii*, Sankt-Peterburg, 1857–1868, <https://runivers.ru/lib/book7372/>, [dostęp: 21.01.2021 r.].

¹¹⁶ Rybnikov V.V., Nekrasov A.P., *Istoriya sozdaniya ...*, *op. cit.*

¹¹⁷ Reyent Yu.A., *Istoriya penitentsiarnoy sistemy v sostave Minyusta Rossii*, <https://rezydent.ru/istoriya-penitentsiarnoy-sistemy-v-sostave-minyusta-rossii/>, [dostęp: 12.03.2021 r.].

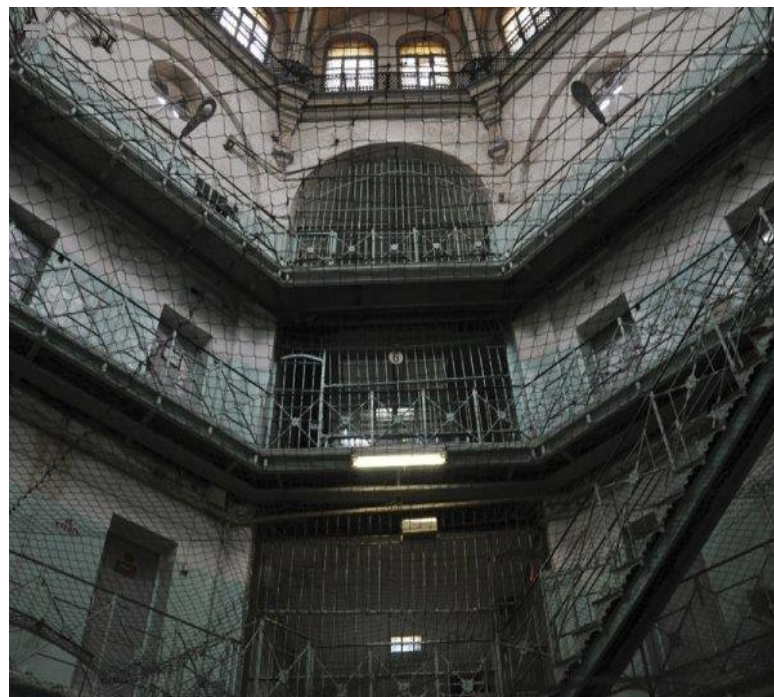
ubiór więźniów. Wraz z powstaniem penitencjarnych zakładów leczniczych spadła liczba zgonów oraz chorych, chociaż brak jest w archiwach danych o dokładnej liczbie chorych i zmarłych więźniów nie tylko z tego okresu, ale w ogóle za ostatnie 200 lat funkcjonowania instytucji uwięzienia.¹¹⁸

Rezygnacja pod koniec XIX wieku z *Domów pracy i pojednania*, przytułków i kompanii karnych oraz dołów dla dłużników wynikała również z rozwoju nowej koncepcji wykonania kary. Postanowiono rozbudować sieci dużych więzień o charakterze przejściowym (tranzytowym) i więzień centralnych, na przykład *Aleksandrowskiego* pod Irkuckiem, *Ovoborisoglebskiego* pod Charkowem, *Orłowskiego* w Brańsku i innych.

W 1884–1892 roku wzniesiono w Sankt-Petersburgu jeden z największych kompleksów więziennych — „Krzyże” (*ros. Kriesty*), w skład którego wchodziły dwa pięciokondygnacyjne budynki w kształcie krzyża. Tradycyjny w tamtych czasach układ budynków więziennych zdecydował właśnie o nazwie więzienia. Budynki początkowo mieściły 960 cel dla 1150 osób, a w 1892 roku w *Kriestach* znajdowało się 999 cel, z czego wszystkie były celami pojedynczymi. W jednym z budynków na piętrze pierwotnie mieściła się pięciokopułowa cerkiew św. Aleksandra Newskiego. Obecnie placówka penitencjarna pełni funkcje aresztu śledczego (*SIZO*).

¹¹⁸ Rybnikov V.V., Nekrasov A.P., *Istoriya sozdaniya ...*, *op. cit.*

Fot. 5. Areszt śledczy w Sankt-Petersburgu — „Krzyże”

Źródło: <https://our-irkutsk.ru/upk-i-praktika/tyurma-kresty-na-karte.html>, [dostęp: 12.03.2022 r.]

W ciągu sześciu lat (1886–1902) wybudowano 56 więzień, 19 więzień pozyskano, a 28 dużych budynków przebudowano i wyposażono. Na początku XX wieku Dyrekcja Więzień Państwowych Ministerstwa Sprawiedliwości dysponowała 895 więzieniami

z ponad 90 000 więźniów.¹¹⁹ Skazani na katorgę i zesłańcy nie byli zaliczani do tej liczby, podobnie jak osadzeni w męskich oraz żeńskich więzieniach klasztornych, pomieszczeniach przy sądach rejonowych, pomieszczeniach dla aresztowanych przy kancelariach komorniczych itp.

Kształtowanie się i rozwój systemu penitencjarnego państwa radzieckiego (1917–1924)

Pierwszy etap w rozwoju systemu penitencjarnego państwa radzieckiego jest w zasadzie niekwestionowany przez badaczy, a jego ramy chronologiczne są precyzyjnie określone i obejmują okres 1917—1924. Wraz z Rewolucją Lutową i później Październikową 1917¹²⁰ roku oraz przejściem władzy przez bolszewików następowały zmiany w systemie penitencjarnym państwa.

6 marca 1917 r. ogłoszono amnestię dla więźniów kryminalnych i politycznych, 17 marca — dla skazanych za zbrodnie wojenne. W sumie zwolniono 88 tys. osób.¹²¹ Amnestia objęła 75% więźniów, co spowodowało znaczny wzrost przestępczości: masowe mordy, rabunki, grabieże popełniane przez grupy zbrojne (bandy). Zakazano stosowania kar cielesnych i zakuwania więźniów w kajdany, a także zniesiono zesłanie. Zgodnie z polityką karną tego okresu, głównym celem systemu miała stać się resocjalizacja skazanych przez pracę. 28 grudnia 1915 r. zatwierdzono Ogólną Instrukcję Więzienną, która regulowała obowiązki strażników więziennych, organizację ich pracy, porządek wewnętrzny, warunki przetrzymywania więźniów oraz tryb ich zwalniania z więzienia.

W 1917 roku zlikwidowano również departamenty MSW, które zajmowały się zarządzaniem więzieniami, a 26 kwietnia 1917 r. Główny Urząd Więziennictwa został przemianowany na Główny Urząd ds. Miejsc Pozbawienia Wolności (GUMZ), Radę

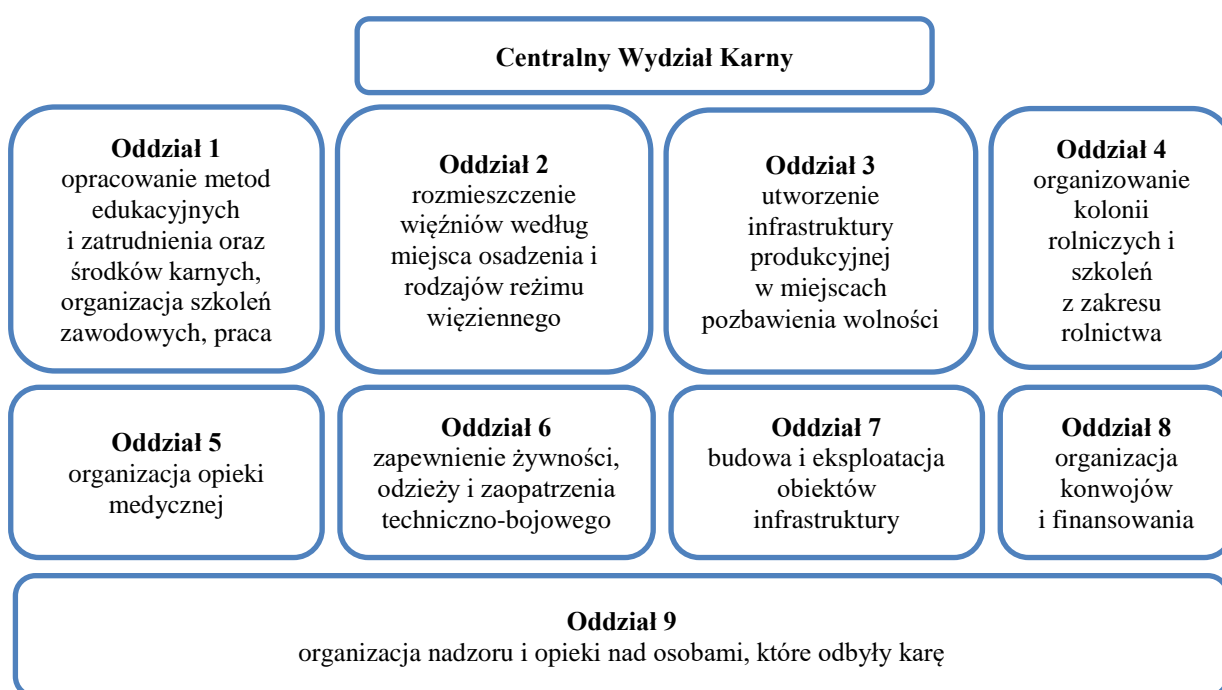
¹¹⁹ Pertli L.F., *Tyuremnaya politika Rossiyskoy imperii (1879–1917 gody)*, „Vedomosti ugolovno-ispolnitel'noy sistemy”, 2018, Nr 9, <https://cyberleninka.ru/article/n/tyuremnaya-politika-rossiyskoy-imperii-1879-1917-gody/viewer>, [dostęp: 25.07.2021 r.].

¹²⁰ „*Rewolucja Październikowa 1917 r. — wydarzenie polityczne w Rosji, podczas którego w dniach 24–27 października (6–9 listopada) został obalony Rząd Tymczasowy, a do władzy w Piotrogradzie (po zakończeniu wojny domowej w latach 1917–22) doszli bolszewicy, którzy dążyli do budowy społeczeństwa socjalistycznego, a następnie jego dalszej transformacji na zasadach komunistycznych. W literaturze określana jest zarówno jako Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa, jak i Rewolucja Październikowa i traktowana jest różnie — albo jako samodzielne zjawisko historyczne, albo jako kontynuacja wydarzeń rewolucji lutowej 1917 roku.*” Za: *Bolszaya Rossijskaya Encyklopediya...*, op. cit.

¹²¹ <https://www.kommersant.ru/doc/574707>, [dostęp: 25.07.2021 r.].

ds. Więziennictwa przekształcono natomiast w Radę ds. Miejsc Pozbawienia Wolności. Po Rewolucji Październikowej utworzono 13 wydziałów centralnych Ludowych Komisariatów Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych, którym podlegała większość miejsc pozbawienia wolności. Szczególne miejsce w Ludowym Komisariacie Sprawiedliwości (NKJ) zajmował Wydział Więzienny (od 12.12.1917 r. — departament), kierowany przez I.Z. Steinberga i mający zastąpić Główny Urząd ds. Miejsc Pozbawienia Wolności. Na początku 1918 r. powołano Radę Więzienną, w skład której weszli przedstawiciele Narodowych Komisariatów Oświaty i Opieki Społecznej, Sprawiedliwości, Pracy i wielu innych instytucji. Ich obowiązki zostały przeniesione w 1918 roku do Narodowego Wydziału Karnego Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości. Po utworzeniu odpowiednich struktur na szczeblu guberni Narodowy Wydział Karny został przekształcony w Centralny Wydział Karny z wyodrębnionymi dziewięcioma oddziałami posiadającymi określone zadania i zajmujące się oddzielnymi obszarami działania.¹²²

Rys. 2. Struktura Centralnego Wydziału Karnego 1918 r. i zadania wydziałów

Źródło: opracowanie na podstawie: Nr 598. *Postanowleniye Narodnogo Komissariata Yustitsii. O lishenii svobody, kak o mere nakazaniya, i o poryadke otbodyvaniya takovogo (vremennaya Instruktsiya)*, <http://istmat.info/node/30698>, [dostęp: 21.07.2021 r.]

¹²² Reyent Yu.A., *Istoriya penitentsiarnoy sistemy ...*, op. cit.

W 1918 roku głównym zadaniem stało się wypracowanie nowej sowieckiej koncepcji systemu poprawczego przez pracę, a nie jak dotychczas — więziennego. Tymczasowa *Instrukcja o pozbawieniu wolności jako formie kary i o trybie jej odbywania*, wydana na mocy zarządzenia Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości (dalej: LKS) z 23 lipca 1918 r., w sposób najbardziej szczegółowo określała zadania miejsc pozbawienia wolności i tryb przetrzymywania w nich więźniów. Zgodnie z dokumentem, miejsca pozbawienia wolności dzieliły się na męskie i żeńskie, a według przeznaczenia na:

- 1) ogólne miejsca pozbawienia wolności (więzienia),
- 2) reformatoria i kolonie rolnicze jako zakłady poprawcze, zwłaszcza dla młodocianych przestępców,
- 3) instytucje probacyjne dla osób, w stosunku do których istnieją podstawy do złagodzenia kary lub przedterminowego zwolnienia,
- 4) placówki penitencjarne przeznaczone dla osadzonych z widocznymi oznakami chorób psychicznych lub zdegenerowanych więźniów,
- 5) szpitale więzienne,
- 6) domy zatrzymań dla tymczasowo aresztowanych przez milicję oraz dla osób zarejestrowanych w sądach ludowych, a także dla osób przeznaczonych do przeniesienia.¹²³

W związku z zaciętą walką o zlikwidowanie kontrrewolucji, rząd sowiecki zmuszony był zwiększyć liczbę miejsc odosobnienia dla przestępców spośród wrogo nastawionych do państwa radzieckiego. 15 kwietnia 1919 roku, RSFSR wydała dekret „O obozach pracy przymusowej”, który według historyka Arsenija Rogińskiego, byłego przewodniczącego Międzynarodowego Stowarzyszenia Historyczno-Edukacyjnego i Praw Człowieka „Memoriał”, dało początek najstraszliwшему systemowi represji politycznych w historii Rosji — obozom GUŁAG.¹²⁴ Art. 25 Postanowienia Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego przy Komisariacie Ludowym z dnia 17 maja 1919 r. przewidywał funkcjonowanie dwóch rodzajów obozów pracy przymusowej: normalnych oraz obozów specjalnych, na czas wojny domowej, w których mieli być izolowani najgroźniejsi przeciwnicy władzy radzieckiej.

¹²³ Belyayeva, L. I., *O lishenii svobody, kak o sluchaye pokupki, i o poryadke iz'yatiya takovogo (Vremennoye sodержaniye): vzglyad na stoletie, „Chelovek: prestupleniya i nakazaniya”*, 2019, T. 27 (1–4), Nr 3, s. 312.

¹²⁴ <https://hro.org/node/5190>, [dostęp: 12.07.2021 r.].

Dekrety z lat 1919–1920 były tylko zapowiedzią powstania GUŁAGu jako systemu „masowego zesłania niepożądanych elementów”. Jednak to właśnie w dokumentach z tamtych lat sformułowana została podstawowa idea przetrzymywania w obozie — nie działalność represyjna, lecz praca „*nad izolacją elementów szkodliwych, niepożądanych i wdrażanie ich przez przymus i reedukację do świadomej pracy*”.¹²⁵

System penitencjarny RSFSR w okresie administracyjno-dowodzącego zarządzania państwem (1925–1940)

Drugi etap rozwoju sowieckiego systemu penitencjarnego jest nierozzerwalnie związany z historią kraju. Dążenie partii bolszewickiej do utrzymania i umocnienia swojej bezwzględnej władzy doprowadziło na początku lat 30. XX wieku do ustanowienia sowieckiego totalitaryzmu z reżimem władzy osobistej Stalina jako formy całkowitej kontroli nad społeczeństwem i państwem. 16 października 1924 r. Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy zatwierdził pierwszy kodeks pracy poprawczej RSFSR, ustanawiając jednolity system wykonania kary pozbawienia wolności w różnych rodzajach miejsc osadzenia dla skazanych. Nastąpił wtedy czas przeprowadzania masowych represji i licznych przesiedleń w związku z kolektywizacją i masowym wywłaszczaniem chłopów tzw. procesem „rozkułaczania”, polegającym na konfiskacie majątków bogatych gospodarzy wiejskich i zesłaniem ich w głąb kraju. Rosja zaczęła pokrywać się siecią obozów, osiedli „specjalnych osadników” (deportowanych „kułaków”¹²⁶ i członków ich rodzin) wchodzących w skład GUŁAGu, w których oprócz obozów koncentracyjnych i łagrów przebywało ponad milion przesiedlonych osób. Szacuje się, że do stycznia 1932 r. deportowano 1,4 mln osób, z których kilkaset tysięcy trafiło na roboty przymusowe (np. przy budowie Kanału Białomorsko-Bałtyckiego) oraz do wyrębu lasów na Uralu, w Karelii, na Syberii i na Dalekim Wschodzie.

GUŁAG — Specjalny system miejsc przymusowego pozbawienia wolności („poprawcze obozy pracy”)

Pierwsze sowieckie obozy koncentracyjne pojawiły się w czasie wojny domowej (1917–1923). Były to obozy z czasów I wojny światowej, które zostały częściowo wyzwolone

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Kułak* — bogaty gospodarz wiejski, wykorzystujący najemną siłę roboczą w postaci robotników rolnych i robotników dniówkowych; w ZSRR pejoratywne określenie bogatego chłopca, którego propaganda nazywała „wrogiem klasowym”, „prijawką społeczności wiejskiej”. *Zob.: Bolshaya sovetskaya entsiklopediya, on-line*, <https://gufo.me/dict/bse>, [dostęp: 21.07.2021].

po podpisaniu traktatu pokojowego w Brześciu. Od lata 1918 roku służyły one do izolowania wrogów klasowych proletariatu, a także uciekinierów i jeńców wojennych. Skazańcy pochodzili z różnych środowisk, a wielu więźniów wojennych było przetrzymywanych w obozach jako zakładnicy.

Historia GUŁAGu sięga lat dwudziestych ubiegłego wieku. 1 lipca 1929 r. Rada Komisarzy Ludowych ZSRR przyjęła dekret „*O wykorzystaniu pracy skazanych za przestępstwa kryminalne*”, zgodnie z którym „*skazani ... na karę pozbawienia wolności na trzy lata i więcej będą przekazywani i przenoszeni do poprawczych obozów pracy utworzonych przez OGPU w celu odbycia od tego momentu kary pozbawienia wolności.*”¹²⁷

Po zakończeniu wojny domowej obozy koncentracyjne zostały w większości zlikwidowane lub przekształcone w ośrodki zatrzymań ogólnego przeznaczenia. Nie dotyczyło to jednak obozów OGPU podległych Radzie Narodowych Komisarzy ZSRR (SNK), czyli specjalnych obozów funkcjonujących w latach 20. XX wieku. Działały one na podstawie wewnętrznych przepisów, nie podlegały ustawodawstwu państwowemu i były wyłączone z jawności publicznej. W 1923 r. powstał najsłynniejszy z tych obozów — Sołowiecki Obóz Specjalny, który stał się prekursorem i pierwowzorem systemu GUŁAG. W dniu 25 kwietnia 1930 r. na podstawie zarządzenia Nr 130/63 OGPU (*ros. Objedinionnoje gosudarstwiennoje političeskoje uprawlenie*)¹²⁸ został utworzony Zarząd Poprawczych Obozów Pracy OGPU (*ros. Upravleniye lagerey OGPU*) w celu wykonania uchwały SNK ZSRR „Regulaminu poprawczych obozów pracy” z dnia 7 kwietnia 1930 r.¹²⁹

Dokładna nazwa Zarządu zmieniała się kilkakrotnie, w zależności od jednostek strukturalnych, które wchodziły w jego skład. Nazwa „GUŁAG” jest akronimem używanym od 1 października 1930 roku powstałym od nazwy Głównego Zarządu Poprawczych Obozów Pracy (*ros. Glavnoje upravlenie lagieriei*), będącego specjalnym wydziałem OGPU. W latach 1934–1938 GUŁAG był oficjalnie znany jako „Główny Zarząd Obozów i Osiedli Pracy oraz Miejsc Uwięzienia”, a w latach

¹²⁷ Sovet Narodnykh Komissarov SSSR, *Postanovleniye ot 11 Ioulya 1929 goda „Ob Ispol'zovanii Truda Ugolovno-Zaklyuchennykh”*, <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/170633-postanovlenie-snk-sssr-ob-ispolzovanii-truda-ugolovno-zaklyuchennykh-11-iyulya-1929-g#mode/inspect/page/>, [dostęp: 3.01.2021r.].

¹²⁸ OGPU — organ ochrony bezpieczeństwa państwa w Rosji w latach 1923–1924, specjalna służba, policja polityczna, zajmująca się wywiadem, kontrwywiadem, bezpieczeństwem wewnętrznym.

¹²⁹ *Sovet Narodnykh Komissarov SSSR...*, *op. cit.*

1939–1956 jako „Główny Zarząd Poprawczych Obozów Pracy i Kolonii”. W oficjalnych zapisach, niezależnie od istniejącej wówczas nazwy, najczęściej używano nazwy: GUŁAG.¹³⁰ Zmieniała się także przynależność resortowa Zarządu, a GUŁAG w różnych latach podlegał różnym instytutom państwa: OGPU ZSRR, NKWD¹³¹ ZSRR, Ministerstwu Spraw Wewnętrznych ZSRR i Ministerstwu Sprawiedliwości ZSRR.

GUŁAG sprawował kontrolę nad obozami i wykorzystaniem pracy więźniów. Działalność Zarządu znacznie rozwinęła się za czasów Stalina, kiedy przeważającą część więźniów „GUŁAGU”, oprócz kryminalistów i recydywistów, stanowili ludzie niewinni, którzy mogli trafić do obozów z powodu „pomówienia”, cech etnicznych lub religijnych przekonań, często aresztowani i osadzani nawet bez powodu, uznawani za więźniów „politycznych”. W przeciwieństwie do więźniów kryminalnych byli narażeni na znacznie większe obciążenia, ponieważ nie tylko zmagali się z ekstremalnymi warunkami pracy i złym traktowaniem przez strażników, ale także atakami ze strony więźniów kryminalnych.

Na samym początku więźniowie GUŁAGu musieli zmierzyć się z zagospodarowaniem nowych, niedostępnych terenów. Pierwsze transporty, tzw. ekspedycje OGPU-NKWD zostały wysłane do Tajmyru, Czukotki, Workuty i Kołomy, gdzie skazani mieli rozpocząć życie w niezamieszkanym jeszcze miejscach wiecznej zmarzliny i natychmiast przystąpić do realizacji planu partii — wydobycia surowców mineralnych, zwłaszcza węgla, cynku i złota.

GUŁAG w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (czerwiec 1941–1945)

Prowadzone działania wojenne na frontach wymusiły zaostrzenie reżimu więziennego, a także tworzenie nowych obozów pracy i więzień w związku z polityką przesiedleń i deportacji ludności. GUŁAG do początku wojny stał się rozległym imperium poprawczych obozów pracy, kolonii i osad pracy. W czasach II wojny światowej więźniowie w GUŁAGu od 1942 roku po wybudowaniu linii kolejowej łączącej Workutę z Moskwą stali się jednymi z największych dostawców węgla, ropy i cynku na front. Na dzień 1 stycznia 1942 r., jak wynika z dokumentów archiwalnych, średnia

¹³⁰ <https://gmig.bm.digital/ontology/265160445994754048/gulag>, [dostęp: 11.01.2022 r.].

¹³¹ NKWD ZSRR (ros. *Narodnyj komisariat wnutriennich diel SSSR*) — organ ministerialny wchodzący w skład Rady Komisarzy Ludowych — rządu ZSRR działający w latach 1917–1946.

liczba więźniów w obozach pracy i koloniach wynosiła 1 027 624¹³², chociaż niektóre źródło mówią o liczbie ponad 1 500 000¹³³.

Tab. 16. Informacje Działu ewidencji i rozmieszczenia więźniów GUŁAGU o średniej rocznej liczbie więźniów i śmiertelności w obozach NKWD w ZSRR w latach 1934–1941.

Lata	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
Średnio w obozach	620 115	793 656	835 419	993 639	312 515	1 290 094	1 328 279	1 566 563
Zmarli	26 295	28 328	20 595	25 376	90 546	50 502	46 665	94 548
Wydziały kolonii poprawczych pracy	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	714 286
Obozy	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych	313 338

Źródło: Główne Archiwum Federacji Rosyjskiej, F.9414, Op. 1. D. 1181, s. 2, Oryginał, rękopis. Informacja tajna. Sporządziła: starszy inspektor Wydziału Zarządu ds. Rozmieszczania Więźniów

Według stanu na dzień 1 czerwca 1944 r. w samym systemie poprawczych obozów pracy i kolonii GUŁAG istniało 56 centralnych i 69 republikańskich, krajowych i obwodowych zarządów oraz jednostek obozów, a także kolonii. W skład krajowych oraz obwodowych obozów pracy poprawczej i kolonii wchodziło 910 samodzielnych oddziałów obozowych, 424 kolonie pracy poprawczej oraz 1549 miejskich i rejonowych inspekcji pracy poprawczej. Wszystkie te jednostki miały personel liczący 85 000 osób bez straży o charakterze paramilitarnym. W czasie wojny ponownie utworzono 40 obozów poprawczych, 11 Zarządów i 15 wydziałów kolonii pracy poprawczej. Do działających obozów i kolonii przyjęto 1 800 000 nowych skazańców. W czasie II Wojny Światowej GUŁAG udzielił ogromnej pomocy frontowi nie tylko finansowej, żywnościowej, w postaci broni i sprzętu wojskowego, ale także w postaci żołnierzy i oficerów, którzy zasilali szeregi armii sowieckiej.

W ciągu pierwszych trzech lat wojny do sztabu Armii Czerwonej przekazano 975 000 więźniów. Tylko w 1942 r. około 100 000 mężczyzn spośród „byłych kułaków” zgłosiło się do jednostek i formacji bojowych. Zdecydowana większość „gułagowców”

¹³² Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej, F.9414, Op. 1. D. 1181, s. 2, Oryginał, rękopis. Informacja tajna. Sporządziła: starszy inspektor Wydziału Zarządu ds. Rozmieszczania Więźniów. <https://statearchive.ru/>, [dostęp: 12.11.2021 r.]

¹³³ <https://gulagmap.ru/>, [dostęp: 12.11.2021 r.]

w latach wojny wykazała się heroizmem i ofiarnością. Dziesiątki tysięcy z nich w Armii Czerwonej dosłużyło się rangi oficera, tysiące „gułagowców” i robotników zostało ogłoszonych Bohaterami Związku Radzieckiego. W latach 1941–1944 zmobilizowano i przeniesiono do Armii Czerwonej z Gułagu 117 000 żołnierzy i oficerów, w tym 93 500 z paramilitarnych oddziałów straży.¹³⁴

System penitencjarny Rosji Radzieckiej w warunkach dalszej „deformacji socjalizmu” w kraju w latach powojennych (1946 — początek lat 60.)

Umocnienie autorytarnego reżimu w latach powojennych doprowadziło do dalszej deformacji zasad socjalistycznych. To właśnie w tym okresie szczególnie widoczna była polityka „podwójnego dna” państwa. Nastąpił okres „odwilży chruszczowowskiej.” Niektóre demokratyczne ustępstwa są oficjalnie ogłaszane. W szczególności, pod naciskiem światowej opinii publicznej, zmienia się status prawny takiej kategorii ludności, jak *spetseselenets* (specjalni osadnicy). Analiza źródeł archiwalnych pokazuje jednak, że równolegle, nieoficjalnie rozwijano nowy system specjalnych obozów i więzień, zastrzано tajne instrukcje dotyczące opieki nad więźniami politycznymi i aktywnie prześladowano przeciwników.

Po wojnie GUŁAG wyraźnie zaczął się rozszerzać. Zaczęto tworzyć tajne obozy w dużych miastach, w Moskwie i Leningradzie, a więźniowie byli zatrudniani we wszystkich gałęziach produkcji, od szycia rękawic i płaszczy po budowę lotnisk i wielkich kompleksów przemysłowych. GUŁAG przeniknął do środowiska intelektualnego. Tworzono specjalne biura projektowe („szaraszki”), do których wysyłano najwybitniejsze umysły kraju, takie jak Tupolew i Korolew, zmuszone teraz do pracy w warunkach więziennych pod czujnym okiem urzędników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Kolonie powstawały w każdej republice, obwodzie i rejonie Związku Radzieckiego, a ogrodzenia obozów ciągnęły się kilometrami przez cały kraj, ukryte przed wzrokiem zwykłych ludzi. Do dziś nie wiadomo, ile osób było osadzonych w GUŁAGu, ale historycy szacują, że przez więzienia przeszło w sumie od 18 do ponad 20 milionów ludzi, z czego około 1,5 miliona zmarło w obozach. Dane na stronie <https://gulagmap.ru/>, na której zamieszczono statystyki dotyczące liczby więźniów oraz śmierci nie są kompletne, ale pozwalają chociaż w przybliżeniu

¹³⁴https://gmig.ru/museum/virtual_exhibitions/gulag-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voiny/, [dostęp: 15.07.2021].

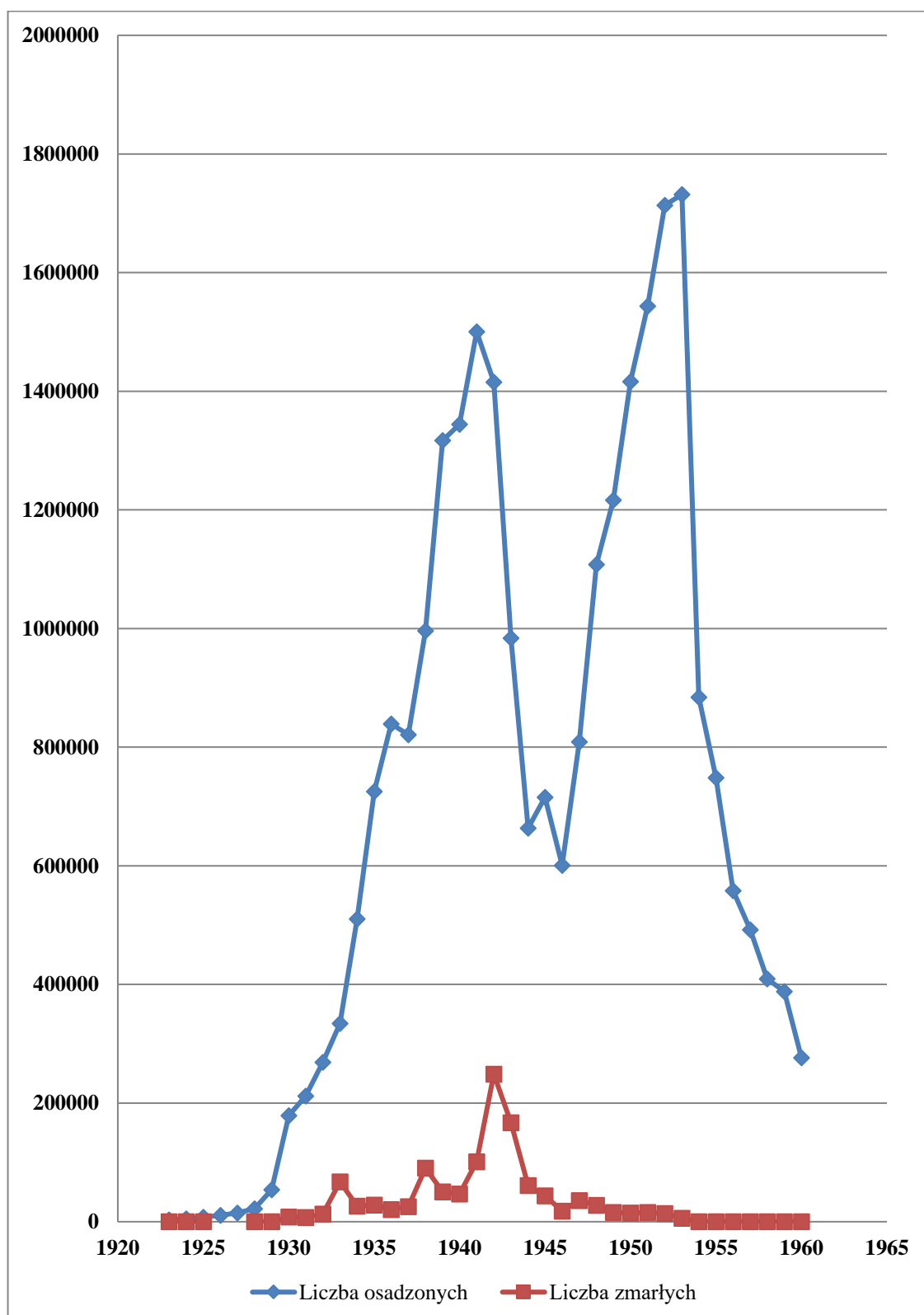
oszacować skalę zjawiska. Ofiarami GUŁAGu byli obywatele ZSRR, jak i obcokrajowcy: Czechosłowacy, Polacy, Węgrzy, Francuzi, Amerykanie i inni.

Tab. 17. Liczba więźniów GUŁAGu i zgonów osadzonych w latach 1923–1960

Rok	Liczba osadzonych	Liczba zmarłych
1923	3049	Brak danych
1924	5044	Brak danych
1925	7727	Brak danych
1926	10 682	Brak danych
1927	14 810	Brak danych
1928	21 900	Brak danych
1929	53 963	Brak danych
1930	179 000	7980
1931	212 000	7283
1932	268 700	13 267
1933	334 300	67 297
1934	510 307	26 295
1935	725 483	28 328
1936	839 406	20 595
1937	820 881	25 376
1938	996 367	90 546
1939	1 317 195	50 502
1940	1 344 408	46 665
1941	1 500 524	100 997
1942	1 415 596	248 887
1943	983 974	166 967
1944	663 594	60 948
1945	715 506	43 848
1946	600 897	18 154
1947	808 839	35 668
1948	1 108 057	27 605
1949	1 216 361	15 739
1950	1 416 300	14 703
1951	1 543 382	15 587
1952	1 713 614	13 806
1953	1 731 693	5825
1954	884 040	Brak danych
1955	748 489	Brak danych
1956	557 877	Brak danych
1957	492 092	Brak danych
1958	409 567	Brak danych
1959	388 114	Brak danych
1960	276 279	Brak danych
Ogółem za lata 1923-1960	20 839 633	1 152 868

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej..., op. cit.*

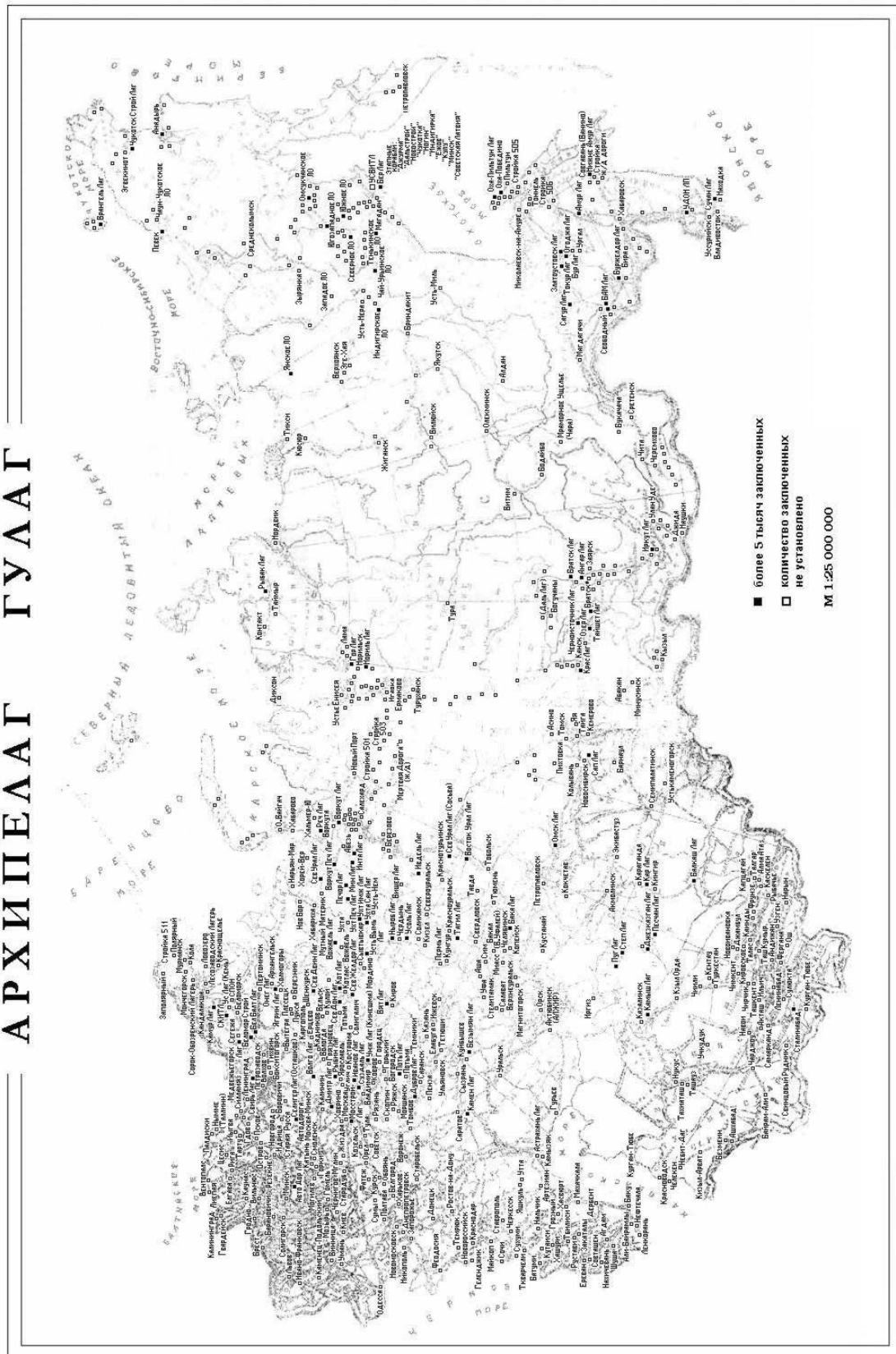
Wyk. 14. Więźniowie GUŁAGU w latach 1923–1960

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://gulagmap.ru/>, [dostęp: 12.11.2021 r.]

Rozmiary utworzonego systemu GUŁAG przedstawiają mapy ilustrujące rozmieszczenie obozów i kolonii na terytorium Rosji (Rys. 3.).

Rys. 3. Mapa Archipelagu GULAG

Źródło: https://solovki.ca/map_gulag_01.jpg/1516x1020,
 [dostęp: 12.11.2021 r.]

System penitencjarny w Rosji Radzieckiej w okresie stagnacji społeczeństwa socjalistycznego (koniec lat 60. — połowa lat 80.)

Za samodzielny etap w rozwoju Rosji radzieckiej należy uznać zjawiska stagnacji od początku lat 70. do połowy lat 80., które doprowadziły do upadku socjalizmu. W historii państwa jest to okres, w którym radziecka polityka poprawczo-robotnicza, kształtowana w atmosferze tajemnicy przez najwyższe kierownictwo partyjne kraju, była bezpośrednio uzależniona od zmiennej koniunktury politycznej, bez uwzględnienia opinii publicznej i doświadczeń międzynarodowych.

Przekształcenie ustawodawstwa o pracy poprawczej w ustawodawstwo karne wykonawcze oraz zbliżenie do międzynarodowych standardów prawnych w dziedzinie polityki penitencjarnej (od 1985 r. do chwili obecnej). Zmiana kursu politycznego kraju, rozpad ZSRR i powstanie Federacji Rosyjskiej doprowadziły do przekształcenia ustawodawstwa poprawczo-pracowniczego w karno-pracownicze oraz zbliżyły je do międzynarodowych norm prawnych. Te radykalne zmiany w społeczeństwie i państwie wyznaczają granice kolejnego etapu w rozwoju systemu penitencjarnego we współczesnej Rosji.

Opisywanie historii systemu penitencjarnego Rosji Radzieckiej stało się możliwe dopiero po demokratycznych reformach, które nastąpiły w kraju po 1991 r. Upadek systemu totalitarnego otworzył rosyjskim badaczom dostęp do zamkniętych wcześniej resortowych archiwów bezpieczeństwa państwowego i spraw wewnętrznych, co z kolei pozwoliło na ocenę problemów wykonywania kary w okresie od 1917 r. do chwili obecnej.

2.2. Charakterystyka współczesnego systemu penitencjarnego w Federacji Rosyjskiej

Miejsca pozbawienia wolności (ros. *miesta liszenija svobody* — MLS) to potoczna nazwa instytucji karnych (inny synonim systemu penitencjarnego, od łacińskiego słowa „wyrzut sumienia”), które polegają na fizycznej izolacji obywateli skazanych za popełnienie przestępstwa. W Federacji Rosyjskiej system penitencjarny tworzą: kolonie karne (poprawcze) (ros. *isprawitielnyje kolonii*), zakłady karne typu aresztu śledczego (ros. *Sledstviennyje izoliatory* — SIZO), zakłady lecznicze i kolonie poprawcze dla niepełnoletnich (tzw. kolonie karne wychowawcze) oraz więzienia.

Rodzaje instytucji penitencjarnych

W lutym 2021 roku w skład systemu więziennego Federacji Rosyjskiej wchodziło 991 instytucji penitencjarnych, tj.:

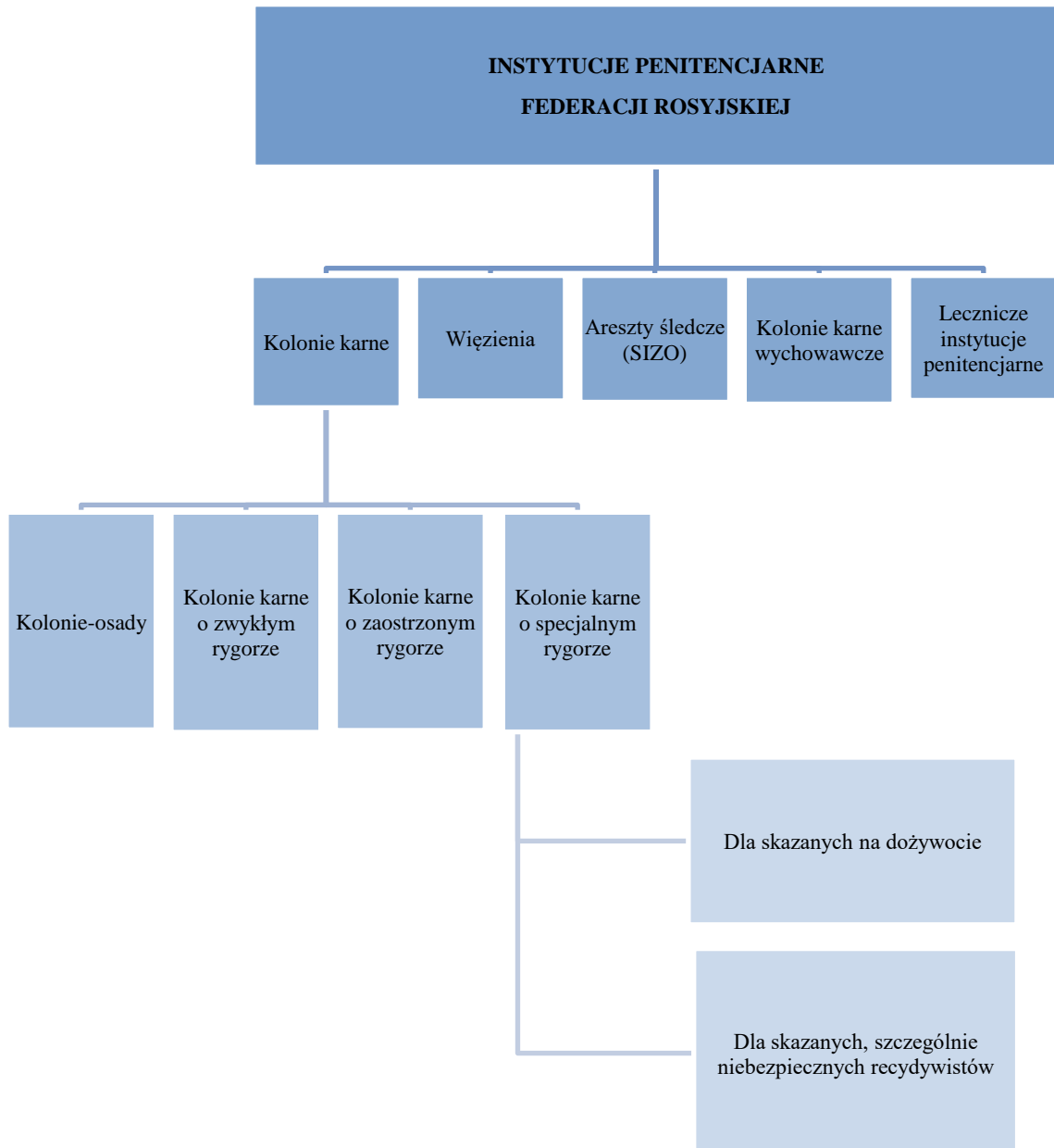
— 670 kolonii karnych (poprawczych), w tym 106 kolonii-osad i 7 kolonii karnych (poprawczych) dla skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz osób, którym karę śmierci zamieniono na karę dożywotniego więzienia,

— 209 aresztów śledczych (SIZO) i 86 pomieszczeń, funkcjonujących w charakterze aresztów śledczych,

— 8 więzień oraz 18 kolonii wychowawczych dla nieletnich.

O miejscu osadzenia skazanego oraz rodzaju kolonii karnej, w której osadzony ma odbywać karę, decyduje sąd.

Rys. 4. Rodzaje instytucji penitencjarnych w Federacji Rosyjskiej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kodeks karny wykonawczy Federacji Rosyjskiej* (ros. Uголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации) z 08.01.1997 N 1-FZ, stan na dzień 29.12.2021), dalej: *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm. lub k.k.w. FR 1997*.

2.2.1. Kolonie karne

Podstawowe informacje o koloniach karnych, jak również o innych kategoriach instytucji systemu penitencjarnego oraz o warunkach w nich panujących, zawarte zostały w art. 74. *Kodeksu karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej*¹³⁵. Kolonie karne zwykle zajmują duży obszar, na którym znajdują się pomieszczenia przemysłowe i część mieszkalna. Na terenie kolonii karnej może znajdować się sklep, klub, biblioteka, szkoła, a nawet boisko do piłki nożnej. Życie w takich warunkach toczy się podobnie jak w zwykłych warunkach w społeczności, z wyjątkiem ogólnych warunków i poziomu komfortu. Celem umieszczenia w kolonii karnej jest resocjalizacja i przywrócenie skazanego do poprzedniego życia, które prowadził będąc na wolności.

W koloniach karnych (tzw. poprawczych, ros. *isprawitielnyje kolonii*) karę pozbawienia wolności odbywają skazani, którzy osiągnęli pełnoletniość. Kolonie karne dzielą się na kolonie-osady, kolonie ze zwykłym rygiorem odbywania kary, kolonie karne o zaostrzonym rygorze i kolonie o specjalnym rygorze. W koloniach mogą być tworzone jednostki (oddziały) o różnym rygorze oraz wydzielone jednostki zamknięte pełniące funkcję więzień. Procedura tworzenia, funkcjonowania i likwidacji takich jednostek jest określana przez federalny organ władzy wykonawczej, odpowiedzialny za organizację i realizację polityki państwa oraz normatywno-prawne regulacje dotyczące wykonywanie kary. W koloniach karnych o zwykłym, zaostrzonym i specjalnym rygorze zgodnie z utworzonymi jednostkami (oddziałami) są stosowane trzy rodzaje warunków odbywania kary: zwykły, złagodzony i zaostrzony. Więźniowie w warunkach zwykłych i złagodzonych mieszkają w celach wieloosobowych, natomiast więźniowie w warunkach zaostrzonych — w celach zamkniętych. Więźniowie odbywający karę dożywotniego pozbawienia wolności są zamknięci w swoich celach, zazwyczaj z najwyżej dwoma współwięźniami. W koloniach karnych więźniowie są przetrzymywani we wspólnym pomieszczeniu o powierzchni 2 metrów kwadratowych na osobę. W kolonii karnej wydzielane są tzw. *zony*, czyli strefy, które obejmują następujące obszary: strefę przemysłową — w której przestępcy pracują; strefę mieszkalną, która obejmuje miejsca bezpośredniego pobytu, spożywania posiłków, działalności kulturalnej, programów

¹³⁵ *Kodeks Karny FR 1996 ze zm.*, art. 74

szkoleniowych i udzielania pomocy oraz część przeznaczoną na spacer, o pojemności 200–600 osób.

W zależności od rodzaju kolonii i warunków osadzenia, więźniowie mają prawo do różnej liczby widzeń z bliskimi, rozmów telefonicznych, paczek i przesyłek. Maksymalna waga jednej paczki lub przesyłki nie może przekraczać 20 kilogramów, a jednej obwoluty pocztowej — 5 kilogramów, przy czym wszystkie przesyłki, paczki i obwoluty pocztowe podlegają kontroli.

W instytucji penitencjarnej osadzeni mają prawo do widzeń krótkich — trwających cztery godziny oraz widzeń dłuższych — trwających trzy dni. W przypadkach przewidzianych w *Kodeksie karnym wykonawczym FR*, osadzeni mogą uzyskać zgodę na przedłużone wizyty poza terenem zakładu karnego na okres pięciu dni. W takich przypadkach o trybie i miejscu widzenia decyduje naczelnik instytucji penitencjarnej.

Spacer więźniów odbywają się w ciągu dnia w specjalnie do tego celu przygotowanej części terenu instytucji penitencjarnej. Spacer może być zakończony przed czasem w przypadku naruszenia przez osadzonego przepisów wewnętrznych zakładu karnego. Kobiety w Federacji Rosyjskiej mogą odbywać karę w koloniach karnych o zwykłym rygorze, jak i w koloniach-osadach. Nie istnieją więzienia dla kobiet o zastrzonym reżimie odbywania kary.

Kolonie karne o zwykłym rygorze

W koloniach karnych o zwykłym rygorze są umieszczane kobiety oraz mężczyźni, którzy zostali skazani po raz pierwszy na karę pozbawienia wolności za popełnienie ciężkich przestępstw, a także za przestępstwa nieumyślne oraz przestępstwa umyślne o niewielkim stopniu szkodliwości (niewielkiej ciężkości) lub umiarkowanym stopniu szkodliwości (średniej ciężkości)¹³⁶.

¹³⁶ Art. 15 Kodeksu karnego FR (stan prawny na dzień 28.01.2022) przewiduje podział przestępstw ze względu na ich kategorie, wyróżniając cztery podstawowe, w zależności od charakteru i zakresu społecznej szkodliwości czynu, tj. przestępstwa o niewielkim stopniu szkodliwości (niewielkiej ciężkości) zagrożone kara do 3 lat pozbawienia wolności, umiarkowanym stopniu szkodliwości (średniej ciężkości) — do 10 lat pozbawienia wolności, ciężkie (do 15 lat pozbawienia wolności) i szczególnie ciężkie przestępstwa (powyżej 10 lat pozbawienia wolności lub surowszy wymiar kary).

Ustawodawca zastrzega, że w tego rodzaju koloniach nie są umieszczane osoby, które skazano na odbycie kary w koloniach karnych o zaostrzonym lub specjalnym rygorze, a także kobiety za popełnienie przestępstw w warunkach recydywy.

Osadzeni są kwaterowani w salach wieloosobowych. Ustawodawca przewidział określone zasady odbywania kary, zgodnie z którymi skazani osadzeni w zwykłych warunkach mogą wydawać co miesiąc, oprócz pieniędzy zarobionych podczas odbywania kary, środków z otrzymywanych emerytur lub renty i świadczeń socjalnych, również inne środki dostępne na ich kontach osobistych, w wysokości dziewięciu tysięcy rubli na zakup artykułów spożywczych i artykułów pierwszej potrzeby. Ponadto skazany ma prawo do sześciu krótkich widzeń i czterech dłuższych w ciągu roku oraz może otrzymać sześć paczek lub przesyłek oraz sześć pakietów (obwolut) pocztowych zawierających materiały poligraficzne.

Kobietom, które mają dziecko w wieku do lat 14, a także mężczyznom, którzy są jedynymi opiekunami dzieci w wieku do lat 14 z wyjątkiem niektórych skazanych¹³⁷, z uwzględnieniem ich cech osobowości i zachowania, można udzielić do dwóch dodatkowych długich widzeń z dzieckiem w miesiącu w weekendy i dni świąteczne z zamieszkaniem (pobytem) poza kolonią karną, ale na terenie gminy, w której znajduje się kolonia karna. Po co najmniej rocznym pobycie w normalnych warunkach i braku jakichkolwiek sankcji administracyjnych, więzień może zostać przeniesiony do złagodzonych warunków odbywania kary pozbawienia wolności.

1) Złagodzone warunki odbywania kary w koloniach o zwykłym rygorze

Skazani odbywający karę w warunkach złagodzonych w tego rodzaju koloniach mieszkają w internatach i korzystają z rozszerzonych ulg. Mogą oni miesięczne wydawać środki dostępne na ich kontach osobistych na zakup żywności i artykułów pierwszej potrzeby, bez ograniczeń oraz mają prawo do sześciu krótkich i sześciu dłuższych widzeń

¹³⁷ Wyjątek stanowią: 1) skazani w związku z popełnieniem przestępstwa w warunkach szczególnie niebezpiecznej recydywy; 2) skazani, którym karę śmierci zamieniono na karę pozbawienia wolności; 3) skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności; skazani za przestępstwo z udziałem nieletniego; 4) skazani za przestępstwa związane z terroryzmem oraz narkotykami; 5) skazani, których uznano za więźniów uporczywie naruszających ustalony tryb odbywania kary; 6) chorych na gruźlicę oraz takich, którzy nie przeszli pełnego leczenia choroby wenerycznej, alkoholizmu, toksykomanii, narkomanii i zakażonych wirusem HIV. Ponadto przepis nie obowiązuje w przypadku stosowania środków przeciwdziałających pandemii.

w ciągu roku. Dozwolone jest również otrzymywanie 12 paczek lub przesyłek oraz 12 pakietów pocztowych z materiałami drukowanymi rocznie.

Kobietom, które mają dziecko w wieku do lat 14, a także mężczyznom jedynym opiekunom dzieci do lat 14, a którzy odbywają karę w warunkach złagodzonych, zapewnia się dodatkowe długie widzenia z dzieckiem w weekendy i święta z zamieszkaniem (pobytem) poza kolonią karną, ale na terenie gminy, w której znajduje się kolonia, bez ograniczenia ich liczby.

Skazanym na ich wniosek, odbywającym karę w warunkach złagodzonych zezwala się na zamieszkanie i pracę na sześć miesięcy przed zakończeniem kary, pod nadzorem administracji kolonii karnej poza terenem kolonii w celu skutecznej adaptacji społecznej. Każdorazowo decyzję o takiej formie odbywania kary podejmuje naczelnik kolonii karnej. W wypadku odmowy naczelnik jest zobowiązany do wydania uzasadnionej decyzji o odmowie zamieszkania i pracy poza terenem kolonii karnej.

Więźniowie odbywający karę pozbawienia wolności w warunkach złagodzonych mogą przebywać z osadzonymi, którzy mają prawo do poruszania się bez konwoju lub asysty. Skazani mogą, na swój wniosek, zamieszkiwać poza terenem kolonii karnej wraz z rodziną lub dziećmi w pomieszczeniach mieszkalnych stanowiących ich własność lub użytkowanych przez nich. Każde naruszenie zasad będzie skutkowało natychmiastowym przeniesieniem do zwykłego lub surowego aresztu.

2) Zaostrzone warunki odbywania kary w koloniach o zwykłym rygorze

Skazani odbywający karę pozbawienia wolności w warunkach zaostrzonych mieszkają w zamkniętych pomieszczeniach, a ich prawa są ograniczone. Mogą przeznaczać co miesiąc na zakup żywności i podstawowych środków do życia, oprócz pieniędzy zarobionych podczas odbywania kary, środków z otrzymywanych emerytur lub renty i świadczeń socjalnych, inne środki dostępne na ich osobistych kontach w wysokości siedmiu tysięcy ośmiuset rubli. Liczba widzeń i przesyłek jest również ograniczona w ciągu roku: trzy krótkie i trzy dłuższe widzenia, trzy paczki lub przesyłki oraz trzy pakiety pocztowe zawierające materiały drukowane

Skazanym osadzonym w warunkach o zastrzonym rygorze zezwala się na codzienny spacer przez półtorej godziny, a jeżeli więzień zachowuje się dobrze i jest na to miejsce, czas spaceru może zostać wydłużony do trzech godzin.

Rys. 5. Prawa więźniów w koloniach karnych o zwykłym rygorze w związku z warunkami odbywania kary

złagodzone warunki odbywania kary	zwykłe warunki odbywania kary	zastrzone warunki odbywania kary
 <p>środki pieniężne wydawanie bez ograniczeń</p>	 <p>środki pieniężne 9000 rubli</p>	 <p>środki pieniężne 7800 rubli</p>
 <p>widzenia 6 krótkich i 6 długich</p>	 <p>widzenia 6 krótkich i 4 dłuższe</p>	 <p>widzenia 3 krótkie i 3 dłuższe</p>
 <p>paczki, przesyłki i obwoluty pocztowe 12</p>	 <p>paczki, przesyłki i obwoluty pocztowe 6</p>	 <p>paczki, przesyłki i obwoluty pocztowe 3</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*

Kolonie karne o zastrzonym rygorze

W koloniach karnych o zastrzonym rygorze odbywają karę pozbawienia wolności mężczyźni skazani po raz pierwszy za popełnienie szczególnie ciężkiego przestępstwa, a także recydywiści i szczególnie niebezpieczni recydywiści, którzy odbyli karę pozbawienia wolności w całości do momentu osadzenia¹³⁸.

Na oddziałach ze zwykłymi warunkami osadzenia w tego rodzaju koloniach odbywają karę pozbawienia wolności skierowani do danej kolonii, z wyjątkiem skazanych za przestępstwa popełnione umyślnie w czasie odbywania kary oraz osób przeniesionych z warunków złagodzonych i zastrzonych. Jeżeli w czasie pobytu w areszcie śledczym wobec skazanego nie zastosowano środka dyscyplinarnego w postaci umieszczenia w celi karnej, okres odbywania kary w warunkach zwykłych liczy się od dnia pozbawienia wolności.¹³⁹

¹³⁸ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art. 74, pkt 5.

¹³⁹ *Ibid.*, art. 122. *Kolonie karne o zastrzonym rygorze.*

W wypadku braku kar za naruszenie ustalonego trybu postępowania i odpowiedniego sumiennego stosunku do pracy, po odbyciu nie mniej niż dziewięciu miesięcy kary z oddziałów z warunkami zwykłymi, skazani mogą być przeniesieni na oddział z warunkami złagodzonymi. Skazani odbywający karę na oddziałach z warunkami zwykłymi, którzy zostali uznani za uporczywie naruszających porządek prawny, są przenoszeni do odbywania kary na oddziały z zastrzonymi warunkami osadzenia. Więźniowie odbywający karę w warunkach mniej restrykcyjnych (złagodzonych), którzy zostali uznani za więźniów uporczywie naruszających zasady odbywania kary, są przenoszeni na oddziały ze zwykłymi lub zastrzonymi warunkami odbywania kary.

Po przybyciu do kolonii karnej o zastrzonym rygorze, skazani odbywający karę za przestępstwa umyślne popełnione w czasie odbywania kary, są osadzani na oddziałach z zastrzonym rygorem. Przeniesienie z zastrzonego rygoru do zwykłego następuje nie wcześniej niż po upływie dziewięciu miesięcy i pod warunkiem, że oskarżony nie był karany za naruszenie warunków odbywania kary. Ponowne przeniesienie z zastrzonego do zwykłego lub ze zwykłego trybu osadzenia do złagodzonego odbywa się zgodnie z powyżej określonymi zasadami. Skazani przeniesieni z innej kolonii karnej o zastrzonym rygorze odbywają karę w takich samych warunkach, jakie były dla nich ustalone przed przeniesieniem.

Kolonie o specjalnym rygorze

1) Zwykłe warunki odbywania kary w kolonii o specjalnym rygorze

Zgodnie z art. 124 *Kodeksu karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej*, skazani przyjęci do zakładu oraz przeniesieni z rygoru złagodzonego i zastrzonego odbywają karę w koloniach o specjalnym rygorze na oddziałach ze zwykłymi warunkami osadzenia. Więźniowie, którzy nie są zaliczani do kategorii więźniów skazanych na karę śmierci lub dożywocie, są umieszczani w zwykłych warunkach.

Skazani na karę pozbawienia wolności odbywający karę w warunkach zwykłych w koloniach karnych o specjalnym rygorze są zakwaterowani w salach wieloosobowych. Korzystają oni z możliwości wydawania co miesiąc, oprócz pieniędzy zarobionych podczas odbywania kary, środków z otrzymywanych emerytur lub renty i świadczeń socjalnych, inne środki dostępne na ich kontach osobistych w wysokości

siedmiu tysięcy dwustu rubli na zakup żywności i podstawowych artykułów pierwszej potrzeby. Więźniowie tej kategorii mają prawo do dwóch krótkich i dwóch długich widzeń w ciągu roku oraz otrzymania w ciągu roku trzech paczek lub przesyłek oraz trzech obwolut pocztowe z materiałami drukowanymi.

2) Złagodzone warunki odbywania kary w kolonii o specjalnym rygorze

Więźniowie odbywający karę w warunkach złagodzonych mieszkają w internatach i mają prawo do wydawania miesięcznie zakup żywności i artykułów pierwszej potrzeby środki dostępne na ich kontach osobistych w wysokości siedmiu tysięcy ośmiuset rubli. Mają również prawo do trzech krótkich i trzech długich widzeń w ciągu roku oraz czterech paczek, przesyłek i obwolut pocztowych.

3) Zaostrzone warunki odbywania kary w kolonii o specjalnym rygorze

Skazani odbywający karę w warunkach zaostrzonych mieszkają w celach. Zezwala się im na wydawanie co miesiąc na zakup żywności i artykułów pierwszej potrzeby środków dostępnych na ich osobistych kontach w wysokości sześciu tysięcy sześciuset rubli. Mają oni również prawo do dwóch krótkich i jednego dłuższego widzenia w ciągu roku oraz do otrzymania jednej paczki lub przesyłki oraz jednej obwoluty pocztowej z materiałami drukowanymi. Warunki wykonywania kary przewidują prawo do codziennego spaceru w wymiarze do półtorej godziny, a w wypadku dobrego zachowania więźnia i możliwości kolonii karnej, czas może zostać wydłużony do trzech godzin.

Rys. 6. Prawa więźniów w koloniach karnych o specjalnym rygorze w związku z warunkami odbywania kary

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*

Kolonie o specjalnym rygorze dla skazanych na karę dożywotniego więzienia oraz dla szczególnie niebezpiecznych recydywistów

Zgodnie z art. 126 *Kodeksu karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej*, oddzielnie od innych więźniów w koloniach o specjalnym rygorze są osadzani mężczyźni skazani za szczególnie niebezpieczną recydywę, skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz tacy więźniowie, którym na mocy ułaskawienia zamieniono karę śmierci na karę pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności.¹⁴⁰ W koloniach o specjalnym rygorze przebywają głównie osoby, które otrzymały wyroki dożywotniego więzienia: seryjni mordercy i maniacy, kanibale, terroryści, liderzy zorganizowanych grup przestępczych. Dotyczy to również byłych więźniów kolonii karnych o zwykłym i zaostrzonym rygorze, którzy w trakcie odbywania kary popełnili poważne przestępstwa.

Warunki odbywania kary przez tę kategorię więźniów regulują przepisy prawne, w tym *Kodeks karny wykonawczy FR*, ale także własne wewnętrzne przepisy i regulaminy więzienne, które kontroluje administracja więzienna.

Kolonie karne o specjalnym rygorze przeznaczone są dla najniebezpieczniejszych przestępców, a ponieważ większość z nich jest podatna na powrót do przestępstwa, samobójstwa i ucieczki. Stosowane są specjalne, szczególnie zaostrzone środki bezpieczeństwa. Przepisy przewidują osadzenie w skrajnie trudnych warunkach: z dodatkowymi kratami oddzielającymi okna i drzwi w celach, z całodobowym oświetleniem i pod stałym nadzorem kamer wideo oraz bez prawa do komunikowania się z innymi osadzonymi.

Stosowane są również inne znaczne ograniczenia, np. poruszanie się po zakładzie karnym w pozycji pochylonej, z kajdankami założonymi za plecami, pod eskortą kilku strażników i przewodnika z psem. Więźniowie mają ograniczone spacery po zamkniętym dziedzińcu bez światła słonecznego oraz przebywają w całkowitej izolacji od społeczności więziennej — nawet więźniowie osadzeni w warunkach zwykłych pracują w warsztatach własnego oddziału, w których przebywają maksymalnie trzy osoby.

¹⁴⁰ *Ibid.*, art. 74, pkt 6.

Nie mają również prawa do korespondencji i widzeń przez pierwsze 10 lat odbywania kary. Kara odbywana w kolonii o specjalnym rygorze w czasie obowiązywania moratorium na karę śmierci jest najwyższym wymiarem kary w Federacji Rosyjskiej.

2.2.2. Kolonie-osady (zakłady typu otwartego)

Na podstawie art. 128 *Kodeksu karnego wykonawczego FR*¹⁴¹ w koloniach-osadach karę pozbawienia wolności odbywają:

- a) osoby skazane za przestępstwa popełnione w wyniku niedbalstwa, które nie odbywały wcześniej kary pozbawienia wolności,
- b) skazani po raz pierwszy za popełnienie przestępstwa umyślnego o niewielkim lub średnim stopniu ciężkości, a także,
- c) skazani za przestępstwa popełnione w wyniku zaniedbania, które wcześniej odbywały karę pozbawienia wolności.

Do kolonii-osad mogą zostać przeniesieni skazani z kolonii karnych o zwykłym i zaostrzonym rygorze, zgodnie z procedurą przewidzianą w art. 78 *Kodeksu karnego wykonawczego FR*¹⁴², którzy otrzymali pozytywną opinię.

W koloniach-osadach więźniowie odbywają karę pozbawienia wolności w takich samych warunkach. Osoby skazane za przestępstwa popełnione nieumyślnie w wyniku niedbalstwa, a także skazani po raz pierwszy za popełnienie przestępstwa umyślnego o niewielkim lub średnim stopniu ciężkości odbywają karę pozbawienia wolności oddzielnie od skazanych za przestępstwa popełnione w wyniku zaniedbania, które wcześniej odbywały karę pozbawienia wolności oraz przeniesionych z innych kolonii. Ustawodawca dopuszcza umieszczenie wszystkich grup skazanych, o których mowa w art. 128 w tej samej kolonii karnej, o ile zostanie zapewnione ich oddzielne zakwaterowanie i zatrudnienie. Skazani mężczyźni i skazane kobiety mogą być przetrzymywani w jednej kolonii-osadzie. Skazani, którzy popełnili przestępstwa we współsprawstwie, odbywają karę pozbawienia wolności z reguły oddzielnie.

¹⁴¹ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*

¹⁴² *Ibid.*

W otwartych więzieniach, skazani są przetrzymywani bez straży, ale pod nadzorem administracji kolonii-osady i podlegają określonym zasadom, w związku z czym mają prawo:

- swobodnie poruszać się po terenie osady między pobudką a snem;
- za zgodą administracji osady poruszać się bez nadzoru poza terenem kolonii-osady, ale w granicach administracyjnych gminy, w której jest położona kolonia-osada, jeżeli wymaga tego charakter ich pracy lub nauki;
- nosić cywilne ubranie;
- mieć przy sobie pieniądze i przedmioty wartościowe;
- używać pieniędzy bez ograniczeń, otrzymywać korespondencję, paczki i przesyłki, mieć widzenia bez ograniczenia ich liczby.

Więźniowie osadzeni w koloniach-osadach głównie mieszkają w przeznaczonych dla nich internatach. Na podstawie decyzji naczelnika zakładu karnego typu otwartego osadzonym, którzy nie dopuścili się łamania ustalonych zasad odbywania kary można zezwolić na zamieszkanie z rodziną w wynajętych lub własnych pomieszczeniach mieszkalnych na terenie zakładu karnego typu otwartego lub na terenie gminy, w której znajduje się zakład karny typu otwartego. Osadzeni ci są zobowiązani do zgłaszania się do otwartego zakładu karnego (kolonii-osady) w celu rejestracji do czterech razy w miesiącu. Częstotliwość rejestracji ustala zarządzeniem naczelnik kolonii typu otwartego. Osadzeni mogą być w każdej chwili odwiedzani przez przedstawiciela administracji kolonii-osady.

Ponadto osadzeni posiadają dokument tożsamości określonego wzoru. Pasporty i inne dokumenty osobiste więźniów są przechowywane w ich aktach osobowych. W tego typu obozach skazani nie mogą używać ani przechowywać na terenie kolonii karnej lub w miejscach pracy żadnych przedmiotów i substancji, z wyjątkiem artykułów żywnościowych, pieniędzy, kosztowności, odzieży, nakryć głowy i obuwia cywilnego, pościeli i zapalniczek, których wykaz ustala administracja zakładu karnego.

Praca więźniów jest regulowana przez rosyjskie prawo pracy, z wyjątkiem zasad zatrudniania, zwalniania z pracy i przenoszenia do innej pracy. Przeniesienia osadzonych do innej pracy, w tym na inny teren, może dokonać administracja kolonii, w której pracują, w porozumieniu z administracją kolonii-osady.

2.2.3. Areszty śledcze

Areszty śledcze (SIZO) są wykorzystywane przede wszystkim do przetrzymywania podejrzanych i oskarżonych, wobec których zastosowano środek zapobiegawczy w postaci aresztu śledczego. Oznacza to, że osoby, wobec których toczy się śledztwo i które oczekują na proces lub są w trakcie procesu, są umieszczane w areszcie tymczasowym (SIZO).

W niektórych przypadkach areszty śledcze pełnią również funkcję zakładów karnych. Przebywają w nich skazani, którzy są tam pozostawieni do wykonywania prac remontowych oraz skazani, którzy po uprawomocnieniu się wyroku sądowego mają zostać skierowani do zakładów karnych w celu odbycia kary. Podobnie, osadzeni są przyjmowani do aresztu śledczego podczas przenoszenia ich z jednego miejsca pozbawienia wolności do drugiego.

2.2.4. Więzienia

Więzienie jest najsurowszą instytucją, a w Rosji jest ich tylko osiem. Odbywają w nich karę pozbawienia wolności osoby skazane na karę pozbawienia wolności powyżej 5 lat za szczególnie ciężkie przestępstwa oraz za przestępstwa popełnione z art. 205 do 205.5 k.k. FR, tj. za: organizację aktu terrorystycznego¹⁴³, pomocnictwo w działalności terrorystycznej (werbowanie, udzielanie pomocy, nakłanianie)¹⁴⁴, publiczne nawoływanie do działalności terrorystycznej, publiczne usprawiedliwianie terroryzmu lub propagandę terroryzmu¹⁴⁵, podjęcie szkolenia w celu prowadzenia działalności terrorystycznej¹⁴⁶, organizację grupy terrorystycznej i udział w niej¹⁴⁷, skazanych na karę pozbawienia wolności za: wzięcie zakładnika¹⁴⁸, organizację lub udział w nielegalnej grupie zbrojnej¹⁴⁹, uprowadzenie samolotu, statku lub taboru kolejowego¹⁵⁰, nielegalne nabywanie, przechowywanie, wykorzystywanie,

¹⁴³ *Kodeks Karny FR 1996 ze zm.*, art. 205.

¹⁴⁴ *Ibid.*, art. 205.1.

¹⁴⁵ *Ibid.*, art. 205.2.

¹⁴⁶ *Ibid.*, art. 205.3.

¹⁴⁷ *Ibid.*, art. 205.4.

¹⁴⁸ *Ibid.*, art. 206.

¹⁴⁹ *Ibid.*, art. 208.

¹⁵⁰ *Ibid.*, art. 211.

przekazywanie lub niszczenie materiałów jądrowych lub substancji radioaktywnych¹⁵¹, kradzież lub wyłudzenie materiałów jądrowych lub substancji radioaktywnych¹⁵², zamach na życie funkcjonariusza publicznego lub osoby publicznej¹⁵³, zamach stanu¹⁵⁴, dywersję¹⁵⁵, zamach na życie funkcjonariusza organów ścigania¹⁵⁶, napaść na osoby lub instytucje objęte ochroną międzynarodową¹⁵⁷ i akt terroryzmu międzynarodowego¹⁵⁸, a także osoby przeniesione z kolonii karnej o zaostrzonym rygorze za naruszenie zasad pobytu oraz szczególnie niebezpieczni recydywiści.

W więzieniach skazani są przetrzymywani w zamykanych celach wieloosobowych, w szczególnych zaś przypadkach — w izolatkach. Z reguły więzienie to oddzielny budynek lub kompleks budynków, wyposażonych w linię bezpieczeństwa i szczególnie rygorystyczny system wstępu. Tradycyjnie, ruch osób w więzieniu jest ograniczony do krótkich spacerów, pod ścisłym nadzorem strażników, a sam teren jest stale monitorowany przez odpowiedni personel. Osadzeni w więzieniu (w przeciwieństwie do kolonii karnej) nie pracują. W więzieniach są umieszczani skazani, którzy mają bardzo małe szanse na resocjalizację.

2.2.5. Kolonie poprawcze dla niepełnoletnich

W koloniach wychowawczych odbywają karę nieletni lub skazani pozostawieni tam do ukończenia 19 roku życia. W koloniach tych mogą znajdować się również oddziały izolacyjne, funkcjonujące jako kolonie karne o zwykłym rygorze, w których umieszcza się osadzonych, którzy w trakcie odbywania kary ukończyli 18 lat. Osadzeni odbywają karę w zwykłych, złagodzonych, ulgowych i zaostrzonych warunkach osadzenia. W warunkach zwykłych karę pozbawienia wolności odbywają nieletni skazani przyjęci do kolonii wychowawczych, z wyjątkiem skazanych, którzy uprzednio odbywali karę pozbawienia wolności oraz skazanych za przestępstwa z umyślnie popełnione w czasie odbywania kary, a także nieletni przeniesieni z oddziałów o złagodzonym rygorze, ulgowych lub o zaostrzonym rygorze. Osadzeni skazani za przestępstwa popełnione umyślnie w trakcie odbywania kary, którzy wcześniej odbywali karę pozbawienia

¹⁵¹ *Ibid.*, art. 220.

¹⁵² *Ibid.*, art. 221.

¹⁵³ *Ibid.*, art. 277.

¹⁵⁴ *Ibid.*, art. 278.

¹⁵⁵ *Ibid.*, art. 281.

¹⁵⁶ *Ibid.*, art. 317.

¹⁵⁷ *Ibid.*, art. 360.

¹⁵⁸ *Ibid.*, art. 361.

wolności, odbywają ją w warunkach o zaostrzonym rygorze. W warunkach zaostrzonych odbywają karę również skazani, którzy uporczywie naruszają porządek prawny oraz skazani przeniesieni ze zwykłych i mniej rygorystycznych warunków odbywania kary pozbawienia wolności. Po upływie sześciomiesięcznego okresu, o ile nie otrzymali kary nagany za naruszenie ustalonego trybu postępowania oraz wykazali się sumiennym stosunkiem do pracy i nauki, zostają przeniesieni do zwykłych warunków odbywania kary.

Jeśli skazani nie są karani za naruszenie ustalonych zasad postępowania i dobrego stosunku do pracy i nauki, mogą być przenoszani z warunków zwykłych do łżejszych:

- a) skazani mężczyźni odbywający karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, a także skazane kobiety wszystkich kategorii — po odbyciu trzech miesięcy kary w warunkach zwykłych;
- b) skazani mężczyźni, którzy wcześniej odbywali karę pozbawienia wolności — po odbyciu sześciu miesięcy kary w zwykłych warunkach.

Skazani, którzy uporczywie naruszają ustanowiony tryb odbywania kary, są przenoszani z łżejszych do zwykłych lub zaostrzonych warunków odbywania kary.

Stan obecny systemu penitencjarnego FR

W zakładach karnych w Rosji zgodnie z danymi służby więziennej FR z 9.03.2021 przebywa prawie 467¹⁵⁹ tys. osób, a dane z lutego 2021 roku informowały o 478 714 osadzonych. Plasuje to Rosję pod względem liczby więźniów na 100 tys. mieszkańców na pierwszym miejscu w Europie i na 17. miejscu na świecie¹⁶⁰, jednak z uwagi na dużą niepewność danych dotyczących liczby więźniów w wielu krajach trzeba traktować ten wskaźnik jako przybliżony.¹⁶¹

¹⁵⁹ <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20lic%20sodergahixsya%20v%20IK/>, [dostęp 14.11.2021 r.].

¹⁶⁰ http://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-populationtotal?field_region_taxonomy_tid=All, [dostęp 14.11.2021 r.].

¹⁶¹ Strzelecki J., *Russia behind bars: the peculiarities of the Russian prison system*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2019, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2019-02-07/russia-behind-bars-peculiarities-russian-prison-system>, [dostęp: 03.06.2022 r.].

W statystyce rosyjskiej służby więziennej¹⁶² umieszczono informacje o liczbie skazanych z podziałem na poszczególne rodzaje zakładów i kolonii karnych. W 670 koloniach karnych (poprawczych) karę odbywało 373 917 osób. Spośród tej liczby w koloniach-osadach (106 placówek) wyrok odbywało 29 427 osób, a koloniach poprawczych (7 kolonii) dla skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz osób, którym karę śmierci zamieniono na karę dożywotniego więzienia przebywało 1980 osób.¹⁶³ W 209 aresztach śledczych i 86 pomieszczeniach, funkcjonujących w charakterze aresztów śledczych osadzono 102 575 osób. W ośmiu więzieniach karę odbywało 1276 osób, a w 18 koloniach karnych (poprawczych) dla nieletnich przebywało 946 osób.¹⁶⁴

W zakładach karnych przebywa ponad 39 tysięcy kobiet (dokładnie 39 100 kobiet), w tym 29 974 w koloniach karnych (poprawczych), placówkach leczniczych i profilaktycznych, koloniach wychowawczych oraz 9126 w aresztach śledczych i zakładach, funkcjonujących w charakterze aresztu śledczego.

Przy koloniach dla kobiet funkcjonuje 13 domów dziecka, w których mieszka 330 dzieci. Istnieją także 623 jednostki medyczne Federalnej Służby Więziennej, 152 punkty pierwszej pomocy i 67 punktów medycznych, 55 ośrodków rehabilitacji medycznej i społecznej, 74 wojskowe komisje lekarskie, 74 centra nadzoru sanitarno-epidemiologicznego i 142 szpitale (w tym 61 szpitali przeciwgruźliczych, 5 szpitali psychiatrycznych i 7 szpitali leczenia personelu więziennego).

Od stycznia 2021 roku system penitencjarny obejmował również 81 federalnych instytucji budżetowych „Karnych Inspekcji Wykonawczych” i 1348 jej oddziałów, z 452 747 osobami w rejestrach, skazanymi na kary nie obejmujące izolacji, 7921 osób podejrzanych i/lub oskarżonych o popełnienie przestępstw przebywających w areszcie domowym, 3009 osób z zakazem wykonywania określonych czynności oraz 40 osób objętych kaucją z obowiązkiem przestrzegania zakazów przewidzianych w części 6 artykułu 105§1 Kodeksu postępowania karnego Federacji Rosyjskiej. Istnieje także 26 ośrodków poprawczych i 82 miejsca odosobnienia pełniące funkcję ośrodka poprawczego, w których ewidencji znajduje się 6282 skazanych na prace przymusowe.

¹⁶²<https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka...>, *op. cit.*

¹⁶³ <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Kratkaya%20har-ka20UIS>, [dostęp: 07.12.2021 r.].

¹⁶⁴ *Ibid.*

Rosyjska Federalna Służba Więzienna prowadzi 29 federalnych państwowych jednostek gospodarczych. Działalność produkcyjna związana z angażowaniem więźniów do pracy jest prowadzona w 603 ośrodkach adaptacji zawodowej więźniów oraz 74 warsztatach produkcyjnych.

Na terenie zakładów karnych znajdują się 262 zakłady kształcenia zawodowego Rosyjskiej Federalnej Służby Więziennej oraz 466 ich pododdziałów. Przy zakładach karnych funkcjonuje 280 ogólnokształcących placówek oświatowych i 490 filii ogólnokształcących placówek oświatowych. W systemie więziennictwa znajdują się 1502 obiekty (budynki, budowle i pomieszczenia) wykorzystywane do obrzędów religijnych. Spośród nich 1050 to budynki i lokale dla wyznawców prawosławia (kościół wolnostojące i nowe świątynie, kaplice, sale modlitewne), 25 — dla wyznawców buddyzmu (dugany, khurule, datsany, sale modlitewne), 4 — dla wyznawców katolicyzmu (kościół, kirchy, sale modlitewne), a także 18 obiektów sakralnych dla wyznawców innych religii.

Zatrudnienie w systemie penitencjarnym finansowanym z budżetu federalnego wynosi 295 968 osób, w tym 225 285 to kadry kierownicze (z czego 5985 to pracownicy zmianowi). W systemie penitencjarnym funkcjonuje osiem szkół wyższych z jedną filią, trzy instytuty doskonalenia zawodowego, jeden międzyregionalny ośrodek szkoleniowy, 10 ośrodków szkoleniowych organów terytorialnych, instytut badawczy systemu penitencjarnego i instytut badawczy technologii informacyjnych. Istnieje także jednolite kolegium redakcyjne, które wydaje czasopisma „Przestępstwo i kara”, „Biuletyn Służby Więziennej” oraz gazeta „Dom budżetowy”. Wiele rosyjskich aresztów śledczych mieści się w zabytkowych budynkach wzniesionych w XIX wieku i wcześniej.

Rozdział 3. Prawo penitencjarne w Rosji

Ustawodawstwo rosyjskie od samego początku powstawania nie stosowało terminów: „system penitencjarny” i „instytucje penitencjarne”. W państwie nie powstał również nigdy kodeks penitencjarny, a pojęcie „prawo penitencjarne” nie jest oficjalnie używane przy określaniu nazw gałęzi prawa lub specjalności akademickich. Obecnie powszechnie stosuje się pojęcia o podobnym znaczeniu, tj. „system karno-wykonawczy” (ros. *ugolowno-ispolnitelnaja sistema*) lub „instytucje i organy wykonujące karę pozbawienia wolności” (ros. *uchrezhdeniya i organy, ispolnyayushchiye nakazaniye v vide lisheniya svobody*). Od 1997 roku obowiązuje *Kodeks karny wykonawczy Federacji Rosyjskiej*¹⁶⁵, a prawo karne-wykonawcze jest wyodrębnione w systemie gałęzi prawa rosyjskiego.

Proces powstawania i rozwoju rosyjskiego ustawodawstwa karnego był podobnie jak w wielu państwach złożony, stopniowy i długotrwały. Prawodawstwo karne ma bogatą historię, która jest ściśle związana z historią kształtowania się państwa rosyjskiego jako całości. Konstrukcja rosyjskiego ustawodawstwa karnego kształtowała się przez kilka tysiącleci, przechodząc drogę od zwyczajowego prawa karnego, które miało formę ustną, do *Kodeksu karnego z 1996 roku*.

Najstarszy zbiór prawa, *Prawdę Ruską* datuje się na XI wiek i jest on sporządzony w języku staroruskim. Dokument zachował się w 3 redakcjach: starsza, tzw. *Krótką Prawdą*, składała się z powstałej w latach trzydziestych XI w. — *Prawdy Jarosława* i pochodzącej z połowy XI w. (powstałej między 1054 a 1072 rokiem) — *Prawdy Jarosławowiczów*, którą stanowią normy wydane przez synów Jarosława, oparte na prawie zwyczajowym, ustawach książęcych i praktyce sądowej.¹⁶⁶ *Krótką Prawdą* zawierała przepisy prawa karnego i procesowego. W XII wieku powstała, oparta na *Krótkiej Prawdzie* tzw. *Obszerna Prawda*, którą uzupełniono *Statutem Włodzimierza Monomacha* i różnymi rozporządzeniami wprowadzonymi przez wnuków Jarosława Mądrego. *Obszerna Prawda* oprócz przepisów prawa karnego i procesowego zawierała również przepisy prawa zobowiązań, prawa opiekuńczego i spadkowego. „Z wieku XV pochodzi natomiast tzw. *Skrócona Prawda*, będąca wyciągiem z *Prawdy Obszernej*, która mimo pewnych przeróbek nie zawiera nowego materiału, ani nowych rozwiązań”.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.

¹⁶⁶ Godek S., *Wpływ prawa bizantyńskiego na opiekę w „Ruskiej Prawdzie” i w „I Statucie litewskim”*, „Zeszyty Prawnicze”, 2001, Nr 1/1, s. 135.

¹⁶⁷ Godek S., *Wpływ prawa bizantyńskiego na opiekę ...*, op. cit., s. 135.

Prawda Ruska była podstawą wielu późniejszych ustaw i kodyfikacji prawa.¹⁶⁸ Zgodnie z praktyką *Ruskiej Prawdy*¹⁶⁹ złapanego złodzieja można było „zabić jak psa”¹⁷⁰, a za zabójstwo należało „mścić się na bracie za brata, albo na ojcu, albo na synu, albo na kuzynie, albo na synu brata”¹⁷¹, albo zapłacić grzywnę — wirę¹⁷². Za inne przewinienia groził „słup hańby” czyli pręgiarz, bicie batem, obcięcie warkocza kobiecie lub ogolenie głowy mężczyźnie.¹⁷³

System wykonywania kary i karania znacznie rozwinął się za czasów panowania wielkiego księcia moskiewskiego i cara Rosji, Iwana III, który wprowadził w 1497 roku *Sudiebnik Iwana III*, zawierający ogół praw rosyjskich oraz regulacje dotyczące organizacji sądów i postępowania sądowego. Karę grzywny stosowano za popełnienie drobnego przestępstwa lub jako karę dodatkową przy wymierzaniu innych kar podstawowych. Powszechnie zaczęto stosować kary cielesne i karę śmierci, coraz częściej stosowano karę pozbawienia wolności.¹⁷⁴ Karano za kradzież, zabójstwo, rozbój,¹⁷⁵ fałszywe donosy, porwanie, zabójstwo pana, świętokradztwo, zdradę stanu czy bunt. „Pozbawienie wolności w formie kary nie zostało wymienione w samym kodeksie sądowym, ale w praktyce występowało w dwóch formach: na czas nieokreślony lub dożywotnio. W pierwszym przypadku zwolnienie przestępcy z więzienia zależało od woli Wielkiego Księcia. Pozbawienie wolności było wówczas traktowane jako czasowe ograniczenie wolności, które albo wykluczało określenie kary głównej, albo samo w sobie mogło stanowić wystarczającą karę dla sprawcy po upływie określonego czasu.

¹⁶⁸ *Encyklopedia PWN*, on-line, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Prawda-Ruska;3961811.html>, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁶⁹ *Prostrannaya Russkaya Pravda (po Troitskomu spisku vtoroy poloviny XIV v.)*, <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/prp.html>, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁷⁰ *Zob.: Art. 38 Krótkiej Rosyjskiej Prawdy: Złodzieja można bezkarnie zabić na swoim podwórzu lub w budynku (straganie) albo w stajni przed świtem; po świetle związanego złodzieja należy zaprowadzić na dwór książęcy. Jeśli złodziej zostanie zabity po świetle, to mordercy wnoszą za niego opłatę na rzecz księcia, gdyż egzekucja złodziei należy do kompetencji książęcych.*

¹⁷¹ *Zob.: Najstarszy zbiór praw Rusi Kijowskiej w języku polskim (cyt. za Jedlicki M.Z.) s. 125–145, <https://www.scribd.com/document/296795482/Ruska-Prawda>, [dostęp: 5.06.2022], *Prawda Ruska, Krótka Prawda*: „Art. 1. Jeżeli mąż zabije męża, wówczas brat mści brata, lub syn ojca, lub ojciec syna, lub bratanek, lub siostrzeniec. Jeżeli nie ma nikogo, kto by pomścił, to zabójca ma zapłacić 40 grzywien [...]”*

¹⁷² *Wira* — w Starożytnej Rusi środek karania za zabójstwo lub popełnienie innego przestępstwa, polegający na ściągnięciu od sprawcy odszkodowania pieniężnego, zwykle w wysokości 40 grzywien.

¹⁷³ *Kakimi byli pervyye tyur'my ...*, *op. cit.*, [dostęp: 14.05.2021 r.].

¹⁷⁴ *Sergiyevskiy N.D., Nakazaniye v russkom prave ...*, *op. cit.*, s. 172.

¹⁷⁵ *Sudiebnik 1497 r.: Artykuł 8. O kradzieży. „Jeśli okaże się, że osoba oskarżona o kradzież, rozbój, morderstwo, złośliwe oszczerstwo lub inny „haniebny czyn” okaże się znanym przestępcą, zostanie ukarana śmiercią, a z jej majątku zostanie zaspokojone roszczenie. Pozostała część nieruchomości trafia do sędziów. Cło i „sprzedaż” dzielone są przez sędziów: bojarowi 2 altyny, referendarzowi 8 pieniędzy. Jeżeli przestępca nie ma majątku na zaspokojenie pozwu, nie może być wydany stronie do robót ani do zapłaty długu, lecz musi być ukarany śmiercią, którą wykonuje niższy sędzia moskiewskiego wielkiego księcia.”*

*Pozbawieniu wolności, czy to przez uwięzienie, czy wygnanie, towarzyszyły zwykle okowy. Zwolnienie z więzienia, o którym bardzo rzadko wspominają kroniki, przedstawione jest jako „przywilej” władzy zwierzchniej, zarządzenie amnestii przez Wielkiego Księcia”.*¹⁷⁶

Powstanie wyspecjalizowanych organów o charakterze represyjnym, a także powołanie urzędników zajmujących się pracą śledczą w sprawach karnych, wiąże się z epoką panowania Iwana IV Groźnego¹⁷⁷. Nowy kodeks sądowy (*Sudiebnik*)¹⁷⁸ przyjęty w 1550 r. miał w dużej mierze na celu ograniczenie uznaniowości podczas wymierzania kary. Po raz pierwszy postępowania sądowe były protokołowane, a w rozprawach uczestniczyli szanowani przedstawiciele lokalnych społeczności, wybieralni urzędnicy, którzy pobierali podatki oraz pełnili wiele obowiązków sędziowskich i policyjnych, wspomniani już tzw. *cełowniki*. W *Sudiebniku* z 1550 r. po raz pierwszy mówi się o karze pozbawienia wolności, jak o niezależnym środku oddziaływania karnego, a miejsca osadzenia, w których przestępcy oczekiwali na proces stają się specjalną formą kary za popełnienie przestępstwa kryminalnego.

Kara pozbawienia wolności jako rodzaj izolacji została uszczegółowiona w Kodeksie Soborowym (*Sobornoje ułożenije*) z 1649 roku, w którym doprecyzowano pojęcie, uznając uwięzienie za niezależny i pilny rodzaj kary za popełnienie przestępstwa kryminalnego, jednocześnie zachowując znaczenie środka, który zapewniałby ochronę interesów postępowania karnego. Kodeks precyzował określone terminy pozbawienia wolności w zależności od wagi przestępstwa, jak i bezterminowe, uzależnione terminem wydania dekretu carskiego, kładąc podwaliny pod reżim więzienny w państwie.¹⁷⁹

W 1703 wprowadzono karę katongi, po raz pierwszy w polityce karnej państwa przewidując administracyjne i sądowe zesłanie na Syberię, a także do tych miast, „gdzie władca wskaże”¹⁸⁰, a sieć instytucji więziennych rozrosła się nie tylko po względem liczbowym, ale i pod względem różnorodności form.

¹⁷⁶ Popryadukhina I.V., *Pravonarusheniya I yuridicheskaya otvetstvennost' po Sudebniku 1497 goda, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk*, Kazan, 2012, s. 31.

¹⁷⁷ Iwan IV Groźny (car rosyjski 1547–1584).

¹⁷⁸ *Sudiebnik 1550 goda ...*, *op. cit.*, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁷⁹ Sergiyevskiy N.D., *Nakazaniye v russkom prave ...*, *op. cit.*, s. 172.

¹⁸⁰ *Ibid.*

Na początku XVIII w. w ramach pierwszego wydzielonego aktu prawa karnego — Kodeksu Wojskowego z 1715 r. przeprowadzono systematyzację kar. Główną cechą aktu prawnego wydanego przez Piotra I stało się określenie nowych rodzajów kar, będących środkiem zastraszania z najwyższym stopniem okrucieństwa w historii prawa rosyjskiego. *„Kara śmierci została przewidziana w 74 artykułach bezwarunkowo i w 27 alternatywnie. Jednocześnie jej wykonanie, podobnie jak w Kodeksie Soborowym, miało kwalifikowane rodzaje: ćwiartowanie, biczowanie, zalewanie gardła metalem, palenie, wieszanie, ścięcie, a także przez „rozstrzelanie”, wcześniej nie było takiego sposobu wykonywania kary śmierci”*.¹⁸¹ Za przestępstwa karano surowo ciężkimi robotami, zakuciem w dyby lub kajdany, zesłaniem na galery, do wartowni lub wymierzano karę praszczęty¹⁸², pojawiły się prywatne więzienia w fabrykach i zakładach. Za drobne nieumyślne czyny, jak np. wyrządzenie drobnej szkody pozbawiano robotnika półrocznej lub rocznej pensji i wysyłano na kilka tygodni na galery. Za poważny błąd, jak np. przypadkowe podpalenie, karano pozbawieniem stopnia, połowy majątku i skazywano na 10 lat ciężkich robót. Jeśli przestępstwo zostało popełnione umyślnie, przestępcy wyrywano nozdrza i skazywano na wieczną niewolę”.¹⁸³

„W wielu przypadkach istniała wyraźna rozbieżność pomiędzy wymierzoną karą a czynem popełnionym przez skazanego. Na przykład, kara śmierci była orzekana za spanie podczas pełnienia służby wartowniczej (Art. 41). Powszechnie stosowano kary cielesne: bolesne (bicie pejczami, szpicrutami, zakuwanie w kajdany) i okaleczające (obcinanie rąk, palców, nosa, uszu, znakowanie)”.¹⁸⁴

Nakaz Katarzyny II dla Komisji w sprawie treści projektu nowego kodeksu z 1767 r. zawierał główne postanowienia polityki penitencjarnej państwa. Imperatorka krótko zastanowiła się nad głównymi rodzajami kar, jakie można zastosować wobec przestępcy, ogłosiła, że zapobieganie przestępstwom jest o wiele lepsze niż karanie za czyn już popełniony. Dlatego *„...najpewniejszym odstraszcaczem od przestępstw nie jest surowość kary, lecz to, kiedy ludzie naprawdę wiedzą, że sprawca na pewno zostanie*

¹⁸¹ Burimov M.Y., *Ispolneniye ugolovnykh nakazaniy v period pravleniya Petra I*, „NovaInfo”, 2017, Nr 62–2, s. 298.

¹⁸² *Praszczęta* – kara cielesna stosowana w wojsku rosyjskim do XIX wieku polegająca na przepędzeniu ukaranego (niekiedy wielokrotnym) pomiędzy dwoma szpalerami współtowarzyszy uzbrojonych w karabinowe stemple, bity, kije lub różgi, często prowadząca do śmierci ukaranego.

¹⁸³ Chwatowa J., *Zaklyuchennyye na galerakh. Kak zhili katorzhniki v XVIII veke*, https://spb.aif.ru/society/people/zaklyuchennyye_na_galerah_kak_zhili_katorzhniki_v_xviii_veke, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁸⁴ Burimov M.Y., *Ispolneniye ...*, *op. cit.*, s. 298.

ukarani”.¹⁸⁵ W swoich działaniach Katarzyna II uważała za konieczne zwrócenie uwagi na edukację prawną swoich poddanych: „Przestępstwa nie będą tak częste, im więcej ludzi będzie czytać i rozumieć Kodeks. I z tego powodu należy nakazać, aby we wszystkich szkołach uczono dzieci czytać i pisać na przemian z ksiąg kościelnych i z tych ksiąg, które zawierają prawodawstwo”.¹⁸⁶

Katarzyna II 7 listopada 1775 podpisała „Dekret o administracji guberni”¹⁸⁷, odpowiadający rosyjskim realiom akt prawny określający rodzaje instytucji więziennych, w których osadzano za popełnienie przestępstw kryminalnych z przyjęciem za główne kryterium typ więźnia, tj., dla więźniów skazanych na odbywanie kary w więzieniu o zaostrożonym rygorze, przestępców osądzonych (po przeprowadzeniu postępowania) oraz dla skazanych. Ponadto *Dekret* oprócz istniejących więzień wprowadzał dwa rodzaje domów: *Domy pracy* i *Domy pojednania*.¹⁸⁸

Początek XIX wieku to próby usystematyzowania przepisów dotyczących więziennictwa oraz utworzenia jednolitego państwowego systemu zarządzania. W dniu koronacji Aleksandra I zostaje wydany dekret carski „O zniesieniu tortur”. W 1802 roku powstaje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Imperium Rosyjskiego, w którego skład wchodzi 4 Ekspedycja, odpowiadająca za więzienia i miejsca opieki społecznej. Jedną z pierwszych skodyfikowanych ustaw dotyczących wykonywania kar był „Kodeks instytucji i przepisów”, uchwalony w 1832 r. przez Radę Państwa. W 1857 r. z aktu prawnego wyodrębniono przepis „O zatrzymanych w areszcie śledczym”, który regulował tryb i warunki wykonywania kary w miejscach pozbawienia wolności resortu cywilnego.

Kontynuacją procesów legislacyjnych dotyczących więziennictwa było podpisanie 15 sierpnia 1845 roku przez cara Mikołaja I „Zbioru aktów o karach za przestępstwa kryminalne i karach poprawczych”¹⁸⁹, który wszedł w życie 1 maja 1846.

¹⁸⁵ Yekaterina II. *Nakaz Imperatritsy Yekateriny II, dannyi Komissii o sochinenii proyekta Novogo Ulozheniya. Yekaterina II. Izbrannoye*, Moscow, 2010, s. 144, <https://runivers.ru/bookreader/book53123/#page/1/mode/1up>, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁸⁶ *Ibid.*, s. 133.

¹⁸⁷ *Dekret o administracji guberni imperium wszechrosyjskiego*, <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/2350>, [dostęp: 12.05.2021 r.].

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ *Ulozheniye o nakazaniyakh ugolovnykh i ispravitel'nykh 1845 g.*, <http://museumreforms.ru/node/13654>, [dostęp: 12.01.2022 r.].

Określono w nim ogólne zasady zarządzania miejscami pozbawienia wolności i ustalono standardowe funkcje dla wielu urzędników. Właściwie, jest on uznawany za pierwszy rosyjski kodeks karny, ze względu na zawartość w poprzednich aktach prawnych uregulowań z różnych gałęzi prawa.

W drugiej połowie XIX wieku zakrojone na szeroką skalę przekształcenia rosyjskiej administracji państwowej nie mogły nie wpłynąć na struktury o charakterze represyjnym. Zatwierdzonym przez władze Dekretem „O niektórych zmianach w obecnym systemie kar kryminalnych i poprawczych” z 17 kwietnia 1863 r.¹⁹⁰ ogłoszono zniesienie kar cielesnych za wykroczenia administracyjne dla wszystkich grup społecznych, ale w systemie więziennym bezpośrednio zadawanie bólu cielesnego zostało utrzymane jako środek dyscyplinarny. Dla więźniów karnych kompanii wojskowych niższego szczebla kara chłosty wynosiła do 200 uderzeń.¹⁹¹

W 1903 roku został uchwalony i zatwierdzony przez imperatora Mikołaja II Kodeks karny (*ros. Ugolovnoye Ulozheniye*), który przewidywał następujące rodzaje kary pozbawienia wolności: katorga, zesłanie do osady, osadzenie w zakładzie poprawczym, osadzenie w twierdzy, osadzenie w więzieniu, areszt. Wykaz kar zasadniczych wymierzanych skazanym określał również formy ich wykonywania:

„Art. 15. Kara śmierci jest wykonywana przez powieszenie, nie publicznie.

Art. 16. Katorgę wymierza się bezterminowo lub na okres od czterech do piętnastu lat.

Art. 17. Zesłanie do osady penitencjarnej następuje bezterminowo.

Art. 18: Osadzenie w zakładzie poprawczym wynosi od jednego roku i sześciu miesięcy do sześciu lat.

Art. 19: Uwieszenie w twierdzy jest orzekane na okres od dwóch tygodni do sześciu lat.

Art. 20: Kara pozbawienia wolności w więzieniu jest orzekana na okres od dwóch tygodni do jednego roku.

Art. 21. Areszt stosuje się na okres od jednego dnia do sześciu miesięcy.

¹⁹⁰ Ukaz „*O nekotorykh izmeneniyakh v suschestvuyushey nyne sisteme nakazaniy ugolovnykh i ispravitel'nykh*”, [w:] *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii. Sobraniye 2. T. 28. Otdeleniye 1, Sankt-Petersburg, 1866.*

¹⁹¹ *Ibid.*

*Art. 22. Okres skazania na: katorgę — określa się w latach lub okresach półrocznych; pozbawienie wolności: w domu poprawczym — w latach i miesiącach, w twierdzy i więzieniu — w latach, miesiącach i tygodniach, a okres aresztu — w miesiącach, tygodniach i dniach*¹⁹², przy czym za miesiąc uznaje się 30 dni, a za dzień 24 godziny.

Przepisy Kodeksu karnego z 1903 roku zostały tak skonstruowane, że pomimo zmian ustrojowych po 1917 roku nie tylko nie straciły na aktualności, ale wpłynęły w znaczący sposób na treść aktów normatywnych okresu radzieckiego.

Instytucje penitencjarne na początku XX w. regulował Statut o aresztantach (1908), Statut o zesłańcach i Statut o zakładach poprawczych dla nieletnich (oba z 1909 r.). W 1913 roku, z okazji 300-lecia rodu Romanowów, odbyła się ostatnia masowa amnestia w przedrewolucyjnej Rosji. Uwolniono dziesiątki tysięcy osób skazanych lub oskarżonych o przestępstwa kryminalne i polityczne.

6 marca 1917 r. Rząd Tymczasowy wydał dekret o powszechnej amnestii¹⁹³ ogłaszając ogólną amnestię polityczną, twierdząc, że jest ona odpowiedzią na potrzeby narodu „w imię sprawiedliwości historycznej i dla zaznaczenia ostatecznego triumfu nowego porządku opartego na prawie i wolności”.¹⁹⁴ 14 marca został wydany dekret o amnestii wojskowej, który przewidywał, m.in.:

- zastąpienie kary śmierci zesłaniem na ciężkie roboty na 15 lat;
- zwolnienie od procesu i kary za przestępstwa, za które jest przewidziana kara uwięzienia w twierdzy, więzieniu lub w celi karnej (z wyjątkiem przestępstw przeciwko honorowi, zuchwałości i innych);
- wykreślenie z rejestru karnego kategorii osób wymienionych powyżej;
- zmniejszenie o połowę kary dla skazanych na karę katorgi, na umieszczenie w zakładzie poprawczym z pozbawieniem wszelkich szczególnych praw i przywilejów oraz na umieszczenie w domu poprawczym;
- zastąpienie ciężkiej pracy na czas nieokreślony ciężką pracą na czas określony;
- skrócenie czasu trwania kary do trzech lat.

¹⁹² *Ugolovnoye Ulozheniye 1903 goda*, rozdz. 3 — *O nakazaniyach*, s. 8. https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozhenie_1903_goda.pdf, [dostęp: 12.01.2022 r.].

¹⁹³ *Ukaz Vremennogo pravitel'stva „Ob amnistii”*. 6 marca 1917, <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/80404-ukaz-vremennogo-pravitelstva-ob-amnistii-6-marta-1917-g>, [dostęp: 12.01.2022 r.].

¹⁹⁴ *Ibid.*

23 lipca 1918 r. została zatwierdzona uchwała Narodowego Komisariatu Sprawiedliwości „O pozbawieniu wolności jako karze i o trybie jej wymierzania (Instrukcja Tymczasowa)”. Po raz pierwszy podjęto w niej próbę sformułowania celów i mechanizmów nowego systemu egzekwowania kar za przestępstwa kryminalne. Wśród podstawowych zasad znalazły się m.in. samowystarczalność zakładów karnych i reedukacja więźniów. Wytyczne dotyczące prawa karnego (1919) wskazywały, że „*kara nie jest odpłatą za winę, ale odkupieniem winy*”.¹⁹⁵

Po zniszczeniu starego, przedrewolucyjnego systemu penitencjarnego rozpoczął się proces tworzenia nowego socjalistycznego systemu instytucji karno-pracowniczych, który zakończył się uchwaleniem w październiku 1924 r. pierwszego radzieckiego kodeksu karno-poprawczego RSFSR. Kodeks z 1924 r. pierwotnie nazwany Regulaminem Penitencjarnym, był skodyfikowanym aktem prawnym regulującym tryb i warunki wykonywania oraz odbywania kary w postaci pozbawienia wolności i pracy przymusowej bez aresztu. Akt przewidywał m.in. takie kary, jak: kara w zawieszeniu, konfiskata mienia, kara grzywny, utrata praw, usunięcie z urzędu, nagana publiczna, obowiązek naprawienia szkody i wygnanie z terytorium RSFSR. Kodeks zawierał wiele sprzecznych przepisów, a część z nich, np. dotyczące pomocy uwolnionym nigdy nie były realizowane.

W 1933 r. przyjęto nowy Kodeks karno-poprawczy RSFSR, będący odzwierciedleniem sztywnego administracyjnego stylu zarządzania państwem. W Ustawie zawarto zmiany w polityce penitencjarnej państwa, przede wszystkim zaś silnie zaznaczono klasowe podejście, co było zgodne z budową administracyjno-dowodczego systemu władzy w ZSRR. Zadaniem karnej polityki proletariatu w okresie przejścia od kapitalizmu do komunizmu stała się ochrona dyktatury proletariatu i realizowanego przez nią budownictwa socjalistycznego przed wtargnięciem wrogich klasowo elementów i naruszeniami zarówno przez elementy zdeklasowane, jak i niestabilne elementy spośród robotników.¹⁹⁶ Kodeks karno-poprawczy RSFSR 1933 składał się z 7 głównych punktów i 7 rozdziałów rozwijających te punkty, m.in. przepisów określających:

¹⁹⁵ Reynt YU.A., *Istoriya penitentsiarnoy sistemy ...*, *op. cit.*

¹⁹⁶ *Zob.*: art. 1, *Kodeks karno-poprawczy RSFSR*, 1933.

- zasady polityki poprawczej i pracy, karnej kolonii pracy jako podstawowego typu miejsca pozbawienia wolności,
- zasady rozmieszczania osób pozbawionych wolności w zależności od ich kwalifikacji zawodowych, według zagrożenia klasowego, pozycji społecznej, wieku i możliwości poprawy,
- cel pracy poprawczej wraz z zesłaniem oraz konstytucyjny obowiązek pracy przez osoby pozbawione wolności,
- odbywanie kary pozbawienia wolności i przeznaczenie poszczególnych miejsc pozbawienia wolności,
- porządek wewnętrzny w miejscach pozbawienia wolności, prawa osadzonych, ich racje żywnościowe i zarobki,
- organizacji pracy osób pozbawionych wolności w celu utrzymania, podniesienia lub uzyskania kwalifikacji zawodowych
- środki nagradzania i wyróżnienia,
- środki dyscyplinarne, z których najważniejszym jest przeniesienie do innego miejsca pozbawienia wolności,
- użycia broni, które jest dozwolone w najbardziej wyjątkowych przypadkach i wiąże się z obowiązkowym sprawozdaniem¹⁹⁷,
- ucieczek¹⁹⁸
- zwolnienia osób pozbawionych wolności.¹⁹⁹

Przepisy Kodeksu karno-poprawczego z 1933 roku nie zostały formalnie zniesione aż do przyjęcia nowego Kodeksu karno-poprawczego w 1970 roku. Po śmierci Stalina i ujawnieniu kultu osobowości w ZSRR stopniowo powracała zasada legalności, jednakże nigdy nie doszło do zasadniczego powrotu do kodeksu z 1933 r., ponieważ uznano go za przestarzały. Stosunki karno-wykonawcze zostały zatem uregulowane w nowych aktach prawnych. Prezydium Rady Najwyższej RSFSR wydało dekrety, na mocy których przyjęto i uchwalono *Regulamin pracy poprawczej w koloniach i więzieniach* (1961), *Decyzję o utworzeniu poprawczych kolonii pracy-osiedli* (1963), *Regulamin komisji kontrolnych* (1965) i inne akty prawne.

¹⁹⁷ Rozdz. 10, Kodeks 1933.

¹⁹⁸ Rozdz. 11, *Ibid.*

¹⁹⁹ Rozdz. 12, *Ibid.*

Od 2017 roku w Rosji obowiązuje prawo, które pozwala na zmianę kary pozbawienia wolności na tzw. pracę przymusową. Według rosyjskiego ustawodawcy zaletą takiego działania jest to, że ludzie pracują, otrzymują wynagrodzenie i w zasadzie przygotowują się do wyjścia na wolność.

3.1. Ogólna charakterystyka rosyjskiego prawa karnego

Prawo karne jest gałęzią prawa rosyjskiego, stanowiącą „*usystematyzowany zbiór przepisów prawnych określających, które czyny społecznie niebezpieczne są uznawane za niebezpieczne przestępstwa, ustalających odpowiedzialność karną, jak również rodzaje kar i innych środków karnych przewidziane w prawie karnym za ich popełnienie*”²⁰⁰, a także tryb i warunki zwolnienia od odpowiedzialności karnej i wykonania kary. Obecnie w Rosji pojęcie „prawa karnego” jest rozpatrywane w różnych kategoriach: jako gałąź ustawodawstwa, dziedzina (gałąź) prawa, nauka lub przedmiot akademicki.²⁰¹

Prawo karne ukształtowało się historycznie na podstawie kategorii przestępstw, wchodzących w szczególną część prawa karnego, przede wszystkim zaś norm odpowiedzialności za określone przestępstwa (w pierwszej kolejności za zabójstwo i rozbój). Około XVIII wieku w wyniku pewnych uogólnień rozpoczęło się opracowanie pojęć zawartych w części ogólnej kodeksu karnego, tj. pojęcia przestępstwa (art. 14–18)²⁰², usiłowania (art. 30), winy (art. 24–28), współudziału w przestępstwie (art. 32–36), obrony koniecznej (art. 37), stanu wyższej konieczności (art. 39), a także samego pojęcia, celu i rodzajów kary (art. 43–59).

Obecnie prawodawstwo karne Federacji Rosyjskiej składa się z *Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej*, który jest oparty na *Konstytucji Federacji Rosyjskiej* oraz ogólnie uznanych normach i zasadach prawa międzynarodowego. Jedynym źródłem rosyjskiego prawa karnego jest prawo karne w postaci jednego skodyfikowanego aktu prawnego o mocy ustawy federalnej — *Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej*, przyjętego 13 czerwca 1996 r., a obowiązującego od 1 stycznia 1997 r.

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej zawiera przepisy podzielone na dwie części: ogólną i szczególną. Część ogólna reguluje kwestie związane z takimi podstawowymi pojęciami prawa karnego jak prawo karne, przestępstwo, kara, zwolnienie od odpowiedzialności karnej i ukaranie, odpowiedzialność karna nieletnich, środki przymusu o charakterze medycznym.

²⁰⁰ Plotnikov A.I. (red.), *Ugolovnoye pravo Rossii. Obshchaya Chast'. Uchebnik dlya bakalavrov*, Orenburg 2016, s. 13.

²⁰¹ Komissarov V.S., Krylovoya N.Ye., Tyazhkovoya I.M. (red.), *Ugolovnoye Pravo Rossiyskoy Federatsii. Obshchaya Chast'. Uchebnik dla vuzov*, Moscow, 2012, s. 3.

²⁰² *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm.*

Część szczególna Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej zawiera zasady prawa karnego, które przewidują szczególne formy przestępstw i kary przewidziane za ich popełnienie. Część specjalna zawiera 19 Działów, które pogrupowane są w 6 rozdziałów dotyczących różnego rodzaju przestępstw, tj.:

- 1) przeciwko osobie;
- 2) w sferze gospodarki;
- 3) przeciwko bezpieczeństwu publicznemu i porządkowi publicznemu;
- 4) przeciwko władzy państwowej;
- 5) przeciwko służbie wojskowej;
- 6) przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości.

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej podaje szczegółową definicję przestępstwa i ściśle określa rodzaje czynów zabronionych, uznając, że:

*„Przestępstwem jest umyślne popełnienie czynu społecznie niebezpiecznego, który jest zabroniony przez niniejszy Kodeks pod groźbą kary”.*²⁰³

Zgodnie z ust. 2 art. 14 nie jest przestępstwem czyn (bezczynność), pomimo że formalnie posiada cechy jakiegoś czynu zabronionego przewidzianego w kodeksie, którego szkodliwość społeczna jest znikoma.

Rosyjski kodeks karny przewiduje odrębny od polskiego podział przestępstw²⁰⁴, wyróżniając ich cztery podstawowe kategorie (Tab. 18). W zależności od charakteru i zakresu społecznej szkodliwości czynu, przewidzianego w wymienionym kodeksie, przestępstwa podzielono na: 1) czyny o niewielkim stopniu szkodliwości (niewielkiej ciężkości), 2) umiarkowanym stopniu szkodliwości (średniej ciężkości), 3) ciężkie i 4) szczególnie ciężkie przestępstwa.

- 1) Przestępstwa o niewielkim stopniu szkodliwości społecznej (niewielkiej ciężkości) — to czyny popełnione przez nieostrożność, umyślnie. Kara przewidziana za popełnienie tego rodzaju przestępstw nie przekracza trzech lat pozbawienia wolności.

²⁰³ *Ibid.*, rozdz. 3, art. 14.

²⁰⁴ *Ibid.*, art. 15.

- 2) Przepęstwa o umiarkowanym stopniu szkodliwosci społecznej (średniej ciężkości) to czyny umyślne, za których popełnienie maksymalna kara wynosi do 5 lat pozbawienia wolności. W tej kategorii znajdują się także czyny popełnione przez nieostrożność penalizowane karą maksymalną do 10 lat pozbawienia wolności.
- 3) Ciężkimi przępstwami według rosyjskiego ustawodawcy są umyślne popełnione przępstwa, za popełnienie których maksymalna kara przewidziana w niniejszym Kodeksie nie przekracza dziesięciu lat więzienia oraz przępstwo nieumyślne, za popełnienie którego maksymalna kara przewidziana w niniejszym kodeksie nie przekracza piętnastu lat pozbawienia wolności.
- 4) Szczególnie ciężkie przępstwa są czynami umyślnymi, za popełnienie których w Kodeksie karnym FR przewidziana została kara pozbawienia wolności na okres przekraczający dziesięć lat lub surowsza.²⁰⁵

Tab. 18. Podział przępstw ze względu na kategorie wg. Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej

Kategorie przępstw						
	1	2		3		4
	Przępstwa o niewielkim stopniu społecznej szkodliwosci (niewielkiej ciężkości)	Przępstwa o umiarkowanym stopniu społecznej szkodliwosci (średniej ciężkości)		Ciężkie przępstwa		Szczególnie ciężkie przępstwa
wina	nieumyślna	umyślna	nieumyślna	umyślna	nieumyślna	umyślna
wymiar kary	do 3 lat pozbawienia wolności	do 5 lat pozbawienia wolności	do 10 lat pozbawienia wolności	do 10 lat pozbawienia wolności	do 15 lat pozbawienia wolności	powyżej 10 lat pozbawienia wolności lub kara surowsza

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kodeks karny FR, 1997 ze zm., ... op. cit.*

Sąd w przypadku wystąpienia okoliczności łagodzących oraz braku jakichkolwiek okoliczności obciążających, a także biorąc pod uwagę okoliczności przępstwa oraz stopień społecznej szkodliwosci czynu może zmienić kategorię przępstwa na niższą, jednak nie więcej, niż o jedną kategorię oraz tylko i wyłącznie w przypadku, jeśli

²⁰⁵ *Ibid.*

oskarżony o popełnienie przestępstwa o umiarkowanym stopniu społecznej szkodliwości został skazany na karę nie przekraczającą trzech lat pozbawienia wolności lub inny niższy wyrok. Podobnie sąd może postąpić, jeśli oskarżony za popełnienie ciężkiego przestępstwa został skazany na karę nieprzekraczającą pięciu lat pozbawienia wolności lub inny, niższy wymiar kary, a także w przypadku, gdy oskarżony popełnił szczególnie ciężkie przestępstwo i został skazany na karę nieprzekraczającą siedmiu lat pozbawienia wolności.

Rozdział kodeksu pt. „Kary” zawiera pojęcie, cel oraz rodzaje kar. „Kara jest środkiem przymusu państwowego, nałożonego na podstawie wyroku sądu.”²⁰⁶ Jest ona nakładana na daną osobę uznaną za winną popełnienia przestępstwa i polega na pozbawieniu lub ograniczeniu praw i wolności tej osoby. Kara jest stosowana w celu resocjalizacji skazanego i zapobieganiu popełnianiu nowych przestępstw oraz przede wszystkim w celu przywrócenia sprawiedliwości społecznej.

W artykule 44 k.k. FR zawarto rodzaje kar, tj.:

- a) grzywnę;
- b) pozbawienie prawa do zajmowania określonych stanowisk lub zajmowania się określonym rodzajem działalności;
- c) pozbawienie tytułu specjalnego, wojskowego lub honorowego, rangi klasowej i nagród państwowych;
- d) prace obowiązkowe;
- e) prace poprawcze;
- f) ograniczenia dotyczące służby wojskowej;
- g) (wygasł.)
- h) ograniczenie wolności;
- i) prace przymusowe;
- j) areszt;
- k) umieszczenie w dyscyplinarnej jednostce wojskowej;
- l) pozbawienie wolności na czas określony;
- m) dożywotnie więzienie;
- n) kara śmierci.

²⁰⁶ *Ibid.*

W artykule 45 k.k. Federacji Rosyjskiej ustawodawca określił, które kary są karami podstawowymi, a które — dodatkowymi. Jako główne rodzaje kary stosowane są m.in.: obowiązkowe prace, prace poprawcze, ograniczenie w służbie wojskowej, prace przymusowe, areszt, umieszczenie w dyscyplinarnej jednostce wojskowej, pozbawienie wolności na pewien okres, dożywotnie pozbawienie wolności oraz kara śmierci. Ustawodawca stwierdza również, że grzywna, pozbawienie prawa do zajmowania określonych stanowisk lub zajmowania się określoną działalnością i ograniczenie wolności są stosowane zarówno jako kary główne, jak i dodatkowe. Jedynym dodatkowym rodzajem kary jest pozbawienie skazanego specjalnego, wojskowego lub honorowego tytułu, rangi klasowej i nagród państwowych.

Kodeks karny zawiera pięć artykułów przewidujących karę śmierci: art. 105 („Zabójstwo”), art. 277 („Zamach na życie przedstawiciela państwa lub osoby publicznej”), art. 295 („Zamach na życie pracownika wymiaru sprawiedliwości lub prowadzącego postępowanie przygotowawcze”), art. 317 („Zamach na życie funkcjonariusza organów ścigania”) i art. 357 („Ludobójstwo”). Osoby skazane w Rosji mogą być stracone tylko przez rozstrzelanie. Kara śmierci nie dotyczy kobiet, nieletnich i osób starszych (powyżej 65 roku życia). W przypadku ułaskawienia kara śmierci zostaje zamieniona na dożywotnie lub 25-letnie więzienie.

Prawo karne w Federacji Rosyjskiej ma pewne specyficzne cechy, które odróżniają je od innych gałęzi prawa. Przedmiotem regulacji prawa karnego są stosunki prawnokarne i zastosowanie środków karnych. Stronami tych stosunków są z jednej strony osoby, które popełniły przestępstwa, z drugiej zaś strony państwo reprezentowane przez właściwe organy wymiaru sprawiedliwości. Stwierdzenie popełnienia przestępstwa i nałożenie sankcji karnych odbywa się w ramach ściśle określonej procedury przewidzianej w przepisach karnych. Kwestia odpowiedzialności sprawcy przestępstwa i wymierzenia mu kary karnej jest rozstrzygana wyłącznie przez sądy.

Cele ustawodawstwa karnego zgodnie z zapisami kodeksowymi w Federacji Rosyjskiej to: ochrona praw i wolności człowieka i obywatela, mienia, własności, porządku i bezpieczeństwa publicznego, środowiska oraz porządku konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej przed czynami zabronionymi pod groźbą kary, zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa człowieka oraz zapobieganie przestępczości.

Ze stosowaniem prawa karnego wiążą się określone zasady proceduralne: procedura wnoszenia oskarżenia i wszczynania postępowania karnego na podstawie jednego lub drugiego zarzutu; wnoszenie oskarżenia; wybór środków zapobiegawczych; metody i środki udowodnienia winy; zakończenie postępowania karnego; oraz wydanie wyroku uniewinniającego lub skazującego i zastosowanie (w tym ostatnim przypadku) sankcji karnej. O „wspólnocie” między prawem karnym a prawem karnym wykonawczym decyduje przede wszystkim fakt, że istnienie tego ostatniego wynika z przepisów prawa karnego, które określają podstawy, granice, warunki i tryb wymierzania kar. Przepisy prawa karnego wykonawczego regulują procedurę i warunki wykonywania (odbywania) orzeczonych kar, a pozbawienie wolności oznacza odizolowanie skazanego od społeczeństwa przez umieszczenie go w kolonii wychowawczej, zakładzie leczniczym, kolonii karnej o ogólnym, surowym lub specjalnym rygorze albo w więzieniu.

3.2. Rosyjskie prawo penitencjarne (karno-wykonawcze)

Proces tworzenia prawa karnego wykonawczego jako gałęzi prawa, podobnie jak prawa karnego był złożony, a wśród naukowców zajmujących się egzekwowaniem prawa karnego pojawiały się liczne kontrowersje dotyczące głównie uznania go za samodzielną gałąź. Ostatecznie w literaturze prawniczej obecnie przeważa pogląd, że prawo karne-wykonawcze, będące spadkobiercą prawa karnego-poprawczego stanowi odrębną gałąź prawa. W rosyjskiej nauce prawa i literaturze prawniczej tą gałąź prawa, a co za tym idzie — dyscyplinę naukową nazywano oddzielnymi pojęciami w różnym czasie, np. „wiedzą o więziennictwie”, „penologią”, „prawem penitencjarnym”, by w końcu przyjąć nazwę „prawo karno-wykonawcze”.

Ustawodawstwo karno-wykonawcze Federacji Rosyjskiej to system ustaw, bezpośrednio regulujących stosunki społeczne powstające w wyniku procesu wykonania (odbywania) wszystkich rodzajów kar, a także stosowania innych środków karnych. Zgodnie z Kodeksem karnym wykonawczym FR: „*ustawodawstwo karne wykonawcze składa się z kodeksu karnego wykonawczego i innych ustaw federalnych*”²⁰⁷, w szczególności:

- Ustawy FR z 21.07.1993, Nr 5473-1 „O zakładach i organach wykonujących karę w formie pozbawienia wolności”,
- Ustawy federalnej z 15.07.1995 Nr 103-FZ „O warunkach osadzenia podejrzanych i oskarżonych o popełnienie przestępstwa”.
- Ustawy federalnej z 8 stycznia 1997, Nr 2-FZ „O przyjęciu *Kodeksu karnego wykonawczego*”,
- Ustawy federalnej z 21 lipca 1997, Nr 119-FZ „O postępowaniu wykonawczym”, która uzupełniając k.k.w. FR określa procedurę kary grzywny,
- Ustawy federalnej z 28 grudnia 2004 r., Nr 177-FZ „O wprowadzeniu przepisów *Kodeksu karnego FR i Kodeksu karnego wykonawczego FR* dotyczących kary w formie prac obowiązkowych”,
- federalne akty prawne, przyjęcie których zostało przewidziane w k.k.w. FR, w tym m.in. dotyczących społecznej kontroli przestrzegania praw skazanych w instytucjach i organach penitencjarnych, społecznej pomocy osadzonym czy o ułaskawieniu.

²⁰⁷ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, cz. 1, art. 2

Ponadto uregulowania w zakresie wykonywania kary znajdują odzwierciedlenie w innych gałęziach prawa. Zatrudnianie skazanych w celu odbywania kary pozbawienia wolności, z wyjątkami określonymi w *Kodeksie karnym wykonawczym Federacji Rosyjskiej*, jest regulowane przez *Kodeks pracy Federacji Rosyjskiej*²⁰⁸, kwestie pomocy medycznej i sanitarnej dla skazanych reguluje Ustawa federalna z 21.11.2011 N 323-FZ „O podstawach ochrony zdrowia publicznego w Federacji Rosyjskiej”, kwestie pomocy psychiatrycznej reguluje Ustawa Federacji Rosyjskiej z 02.07.92 N 3185-1 „O pomocy psychiatrycznej i gwarancjach praw obywatelskich przy jej udzielaniu”, zasady przyjmowania do zakładów i przebywania w nich podczas odbywania kary — Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości Rosji z 29.12.2016 N 329 (zmienione 03.02.2021) o zatwierdzeniu Regulaminu wewnętrznego dla jednostek penitencjarnych systemu karnego wykonawczego.

Ustawodawstwo karno-wykonawcze określa:

- ogólne przepisy i zasady wykonywania kary, stosowania innych środków o charakterze karno-prawnym, przewidzianych w Kodeksie Karnym Federacji Rosyjskiej;
- tryb i warunki wykonywania oraz odbywania kar, stosowania środków poprawczych wobec skazanych;
- tryb działania instytucji i organów wykonujących wyroki;
- tryb uczestnictwa organów władzy państwowej i organów samorządu lokalnego oraz innych organizacji, stowarzyszeń społecznych i obywateli w procesie poprawczym skazanych;
- tryb zwolnienia z odbywania kary;
- tryb udzielania pomocy osobom zwolnionym z odbywania kary.²⁰⁹

Celem ustawodawstwa karno-wykonawczego Federacji Rosyjskiej jest resocjalizacja skazanych oraz zapobieganie popełnianiu nowych przestępstw przez skazanych i inne osoby, zadaniem zaś regulowanie trybu i warunków wykonywania oraz odbywania kary, określanie środków poprawczych dla skazanych, ochrona ich praw,

²⁰⁸ *Kodeks pracy Federacji Rosyjskiej* (ros. *Trudovoy kodeks Rossiyskoy Federatsii*), 30.12.2001, Nr 197–FZ ze zmianami (stan na dzień: 19.12.2022).

²⁰⁹ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art. 2.

wolności i uzasadnionych interesów oraz pomoc skazanym w adaptacji społecznej.²¹⁰ Podstawą do wykonania kary i zastosowania innych środków prawnokarnych jest prawomocny wyrok lub zmieniające go orzeczenie sądu, a także akt ułaskawienia lub amnestii.

Kodeks karny wykonawczy FR zajmuje główne miejsce w systemie ustawodawstwa karno-wykonawczego i składa się z dwóch części: ogólnej i szczególnej podzielonych na 8 działów, zawierających 24 rozdziały i 190 artykułów. W części ogólnej ustawodawca (Dział I) zawarł podstawowe przepisy prawa karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej, m.in. dotyczące podstawy wykonywania kar i innych środków o charakterze karnym, statusu osób skazanych, podstawowych praw i obowiązków, w tym prawa do wolności sumienia i wyzwania czy odszkodowania, środków odwoławczych i leczniczych dla osób skazanych. Ustawodawca w tej części zamieszcza również aż sześć artykułów (19–24²¹¹) dotyczących sprawowania kontroli przez organy władzy państwowej, sądowej, prokuraturę, resort oraz organizacje i stowarzyszenia społeczne, w tym kontrolę polegającą na organizacji wizytacji w instytucjach i organach penitencjarnych.

Część szczególna zawiera 7 działów, podzielonych na 21 rozdziałów i 166 artykułów. Ustawodawca w Dziale II penalizuje wykonywanie kar nie związanych z izolacją skazanych od społeczeństwa, tj. kar dodatkowych, w formie:

- a) prac obowiązkowych,
- b) grzywny,
- c) pozbawienia prawa do zajmowania określonych stanowisk lub wykonywania określonej działalności,
- d) pracy poprawczej,
- e) ograniczenia wolności,
- f) pracy przymusowej
- g) innych rodzajów kar, tj. wykonania wyroku sądu o pozbawieniu stopnia specjalnego, wojskowego lub honorowego, rangi klasowej oraz odznaczeń państwowych.

²¹⁰ *Ibid.*, art. 3.

²¹¹ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art. 19–24.

Poczynając od Działu III, Części szczególnej ustawodawca przedstawia przepisy dotyczące wykonywania kar związanych z izolacją skazanego od społeczeństwa, tj.:

- a) kary aresztu,
- b) kary pozbawienia wolności (miejsca odbywania, rodzajów ośrodków zatrzymań, skierowania do miejsca odbywania kary, zasady obowiązujące w jednostkach penitencjarnych, warunki odbywania kary),
- c) kary dożywotniego więzienia,
- d) kary śmierci.

W kodeksie przedstawiono również szczegółowo rodzaje instytucji penitencjarnych, tj.: kolonii karnych o zwykłym, zastrzonym i specjalnym rygorze, kolonii-osad, więzień i kolonii wychowawczych, określając za każdym razem warunki odbywania kary w poszczególnych jednostkach systemu.

Kodeks karny-wykonawczy FR w części dotyczącej resocjalizacji więźniów określa środki niezbędne do zapewniania procesu poprawczego. Głównymi środkami poprawczymi dla skazanych są: ustalony tryb wykonywania i odbywania kary (reżim), praca wychowawcza, praca społecznie użyteczna, zdobycie ogólnego wykształcenia, nauka zawodu i oddziaływanie społeczne, a środki te stosuje się wobec skazanych z uwzględnieniem rodzaju kary, charakteru i stopnia społecznego niebezpieczeństwa popełnionego przestępstwa, osobowości skazanych i ich zachowania.²¹² Resocjalizacja więźniów według rosyjskiego ustawodawcy oznacza kształtowanie u skazanych postawy szacunku wobec ludzi, społeczeństwa, pracy, norm, zasad i tradycji społeczności oraz stymulowanie do zachowań zgodnych z prawem. Kodeks karny-wykonawczy FR określa również prawo do wynagrodzenia skazanych za wykonaną pracę lub świadczenie pracy bez wynagrodzenia, a także potrącenia z należnych kwot.

W rozdziale 15 k.k.w. FR ustawodawca przewidział katalog środków wychowawczych stosowanych w stosunku do osadzonych zarówno motywujących, jak i o charakterze karnym. Do środków motywujących osadzonych, zachęcających do poprawy lub należytego zachowania zliczono:

²¹² *Ibid.*, art. 9.

- a) pochwałę,
- b) wyróżnienie w postaci prezentu,
- c) premię pieniężną,
- d) pozwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki lub przekazu,
- e) przyznanie dodatkowej krótkiej lub długiej wizyty,
- f) pozwolenie na wydanie dodatkowo do tysiąca pięciuset rubli na zakup żywności i artykułów pierwszej potrzeby,
- g) wydłużenie czasu spaceru dla skazanych przebywających w koloniach karnych i więzieniach w warunkach z zastrzonym rygiorem do trzech godzin dziennie przez okres do jednego miesiąca,
- h) przedterminowe uchylenie uprzednio nałożonej kary.

Ponadto artykuł 113 k.k.w. FR przewiduje, że wobec skazanych odbywających karę w koloniach-osadach można stosować środek motywujący w postaci zezwolenia na spędzanie weekendów i wakacji poza kolonią typu otwartego. W celu osiągnięcia pełnej resocjalizacji wobec skazanego, który posiada pozytywną opinię, możliwe jest zastosowanie złagodzenie kary, tj. część nieodbytej kary zamienia się na karę łagodniejszą, z zastrzeżeniem, że do tego czasu powinien odbyć już część kary określonej w ustawie.

Wśród sankcji stosowanych wobec więźniów skazanych na karę pozbawienia wolności ustawodawca przewidział:

- naganę,
- grzywnę dyscyplinarną w wysokości od jednego tysiąca do dwóch tysięcy rubli,
- umieszczanie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w koloniach karnych lub więzieniach w karczerze na okres do 15 dni,
- przeniesienie skazanych mężczyzn odbywających karę w koloniach karnych o zwykłym i zastrzonym rygorze, którzy uporczywie naruszają ustalony tryb odbywania kary, do pomieszczeń typu cela (PTC)²¹³, a w koloniach

²¹³ *Pomieszczenie typu cela* (ros. *помещение камерного типа* — PKT) to specjalne pomieszczenie, w którym przetrzymywani są więźniowie przeniesieni w ramach kary za umyślne naruszenie ustalonego trybu odbywania kary w koloniach karnych o ogólnym i zastrzonym rygorze. Mają oni prawo do wydawania co miesiąc pieniędzy dostępnych na ich kontach osobistych w wysokości 1 jednostki podstawowej na zakup żywności i artykułów pierwszej potrzeby, otrzymania 1 paczki w ciągu 6 miesięcy, codziennego 30-minutowego spaceru. Są przydzielani do pracy oddzielnie od innych więźniów, a w czasie pobytu w PKT niepracujący więźniowie otrzymują posiłki według obniżonej stawki.

- o szczególnym rygorze i więzieniach — do izolatek (karcerów) na okres sześciu miesięcy,
- przeniesienie skazanych kobiet, które uporczywie naruszają ustalony tryb odbywania kary, do pomieszczeń typu cela na okres do trzech miesięcy.

Skazani odbywający karę w zakładach karnych typu otwartego mogą być karani przez odebranie prawa do mieszkania poza budynkiem/internatem i zakaz poruszania się poza nim w czasie wolnym od pracy przez okres do 30 dni.

Kodeks karny wykonawczy FR w Dziale V zawiera uregulowania dotyczące wykonywania kary w formie ograniczenia w pełnieniu służby wojskowej, aresztu i osadzenia w dyscyplinarnej jednostce wojskowej wobec skazanych żołnierzy. Przepisy regulujące areszt żołnierza przewidują między innymi umieszczenie żołnierza w specjalnym areszcie, tzw. *Gauptwachcie*²¹⁴ w celu odbycia kary w ciągu 10 dni od otrzymania postanowienia sądu o wykonaniu kary.²¹⁵ Za dobre sprawowanie i sumienny stosunek do służby wojskowej skazani wojskowi mogą być nagradzani pochwałą, wcześniejszym darowaniem orzeczonej kary lub zaliczeniem czasu zatrzymania na poczet całkowitego okresu służby wojskowej w całości lub w części. Skazani wojskowi, którzy naruszają tryb odbywania kary, mogą zostać ukarani naganą lub przeniesieni do izolatki na okres do 10 dni. Prawo do stosowania środków motywacyjnych i kar przysługuje szefowi organu żandarmerii wojskowej Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej oraz szefowi garnizonu.

Szczególne miejsce wśród przepisów k.k.w. FR zajmuje Dział VII, Rozdział 23²¹⁶ dotyczący regulacji wykonania kary śmierci. Więzień skazany na karę śmierci musi być przetrzymywany w odosobnieniu w warunkach zwiększonego bezpieczeństwa i izolacji. Jeżeli skazany zwróci się z prośbą o ułaskawienie, wykonanie kary zostaje zawieszane do czasu podjęcia decyzji przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej. W wypadku odmowy przez skazanego złożenia wniosku o ułaskawienie, administracja zakładu karnego sporządza w obecności prokuratora odpowiednie oświadczenie. Akt ten jest uwierzytelniany przez prokuratora i przekazywany przez niego do Sądu Najwyższego

²¹⁴ *Gauptwachta* — budynek z pomieszczeniami przeznaczonymi do przetrzymywania żołnierzy sił zbrojnych własnego państwa.

²¹⁵ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art. 151.

²¹⁶ http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12940/9b7af0ed602d7c82e7761df35052847283d53418, [dostęp: 12.01.2022 r.].

Federacji Rosyjskiej i Prokuratury Generalnej Federacji Rosyjskiej w celu sprawdzenia sprawy karnej i sporządzenia opinii, którą przedkłada się Prezydentowi Federacji Rosyjskiej. W takim przypadku wykonanie kary zostaje zawieszane do czasu podjęcia decyzji przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej. Podstawą do wykonania kary śmierci jest prawomocny wyrok sądowy, a także decyzja Prezydenta Federacji Rosyjskiej o odrzuceniu prośby skazanego o ułaskawienie lub decyzja Prezydenta Federacji Rosyjskiej o nieudzieleniu ułaskawienia skazanemu, który odmówił złożenia prośby o ułaskawienie.

Artykuł 186 k.k.w. FR przewiduje procedurę wykonania kary śmierci. Kara śmierci powinna być wykonywana niepublicznie, przez rozstrzelanie. Egzekucję kilku skazanych przeprowadza się oddzielnie dla każdego skazanego i pod nieobecność pozostałych. Podczas wykonywania kary śmierci obecny jest prokurator, przedstawiciel instytucji, w której jest ona wykonywana oraz lekarz. Śmierć osoby skazanej stwierdza lekarz. Administracja instytucji, w której wykonywana jest kara śmierci, ma obowiązek poinformowania sądu skazującego oraz jednego z bliskich krewnych skazanego o wykonaniu kary. Ciało nie jest wydawane do pochówku, a miejsca pochówku nie podaje się do wiadomości.

W Federacji Rosyjskiej, według oficjalnych danych, ostatnia kara śmierci została wykonana w 1996 roku.²¹⁷ Chociaż w Kodeksie Karnym Federacji Rosyjskiej nadal istnieje artykuł 59 „Kara śmierci”, to w ciągu ostatnich 26 lat nie był on oficjalnie stosowany. 16 maja 1996 roku prezydent Rosji Borys Jelcyn wydał dekret „O stopniowym ograniczaniu stosowania kary śmierci w związku z przystąpieniem Rosji do Rady Europy”. Od tego momentu w Rosji zaczęło obowiązywać faktyczne moratorium na wykonywanie kary śmierci. 16 kwietnia 1997 roku Rosja podpisała Protokół nr 6 do Konwencji o *Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* dotyczący zniesienia kary śmierci (w czasie pokoju), który nigdy nie został ratyfikowany przez rosyjską *Dumę Państwową*. 19 listopada 2009 roku Trybunał Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej ostatecznie potwierdził zakaz wykonywania kary śmierci orzekając, że „*od chwili wejścia w życie wydanego orzeczenia i do czasu uchwalenia odpowiedniej ustawy federalnej, zapewniającej na terytorium Federacji Rosyjskiej prawo oskarżonego*

²¹⁷ 2 sierpnia 1996 r. został rozstrzelany seryjny morderca i gwałcień Siergiej Gołowkin, znany również jako Fischer lub Dusiciel. Część źródeł podaje, że był on jednym z ostatnich w kolejce do wykonania wyroku, ale ostatni wyrok śmierci w Rosji został wykonany 2 września 1996 roku.

*o popełnienie przestępstwa, za które ustawa federalna przewiduje karę śmierci jako karę wyjątkową, do procesu przed sądem przysięgłych. Kara śmierci nie może zostać orzeczona bez względu na to, czy sprawa jest rozpatrywana przez ławę przysięgłych czy przez sąd innego rodzaju”.*²¹⁸

*Kodeks karny wykonawczy Federacji Rosyjskiej*²¹⁹ reguluje również prowadzenie kontroli nad osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności w zawieszeniu, określając organy kontrolne, procedurę sprawowania nadzoru, obliczanie okresu próbnego oraz obowiązki osób skazanych na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania kary.²²⁰

Prawo penitencjarne Federacji Rosyjskiej stosuje również przepisy Ustawy FR z 21 lipca 1993 r. „*O zakładach i organach wykonujących karę w formie pozbawienia wolności*”. Akt prawny zawierający 38 artykułów pogrupowanych w 7 rozdziałach reguluje pracę instytucji penitencjarnych, w których skazani odbywają karę pozbawienia wolności. Zgodnie z Ustawą system penitencjarny i poprawczy Federacji Rosyjskiej obejmuje: instytucje wykonujące wyroki, organy terytorialne systemu karnego wykonawczego oraz federalny organ władzy wykonawczej, pełniący funkcje w zakresie egzekwowania prawa, funkcje kontrolne i nadzorcze w dziedzinie wykonywania kar wobec skazanych. W skład systemu karnego wykonawczego, na mocy decyzji Rządu Federacji Rosyjskiej, mogą wchodzić zakłady karne typu zamkniętego, przedsiębiorstwa utworzone specjalnie w celu zapewnienia działalności systemu karnego wykonawczego, jednostki badawcze, projektowe, medyczne, edukacyjne i inne. Ustawa określa zasady, zadania i podstawy prawne funkcjonowania systemu karno-wykonawczego, a także organizacyjno-prawne podstawy działalności instytucji penitencjarnych. W akcie przewidziano również przepisy dotyczące praw i obowiązków pracowników i funkcjonariuszy systemu więziennictwa oraz ich prawną i socjalną ochronę.

Szczególne miejsce w ustawodawstwie, regulującym działalność instytucji i organów zajmujących się wykonaniem kary zajmuje Ustawa federalna

²¹⁸ *Opredzieleniye Konstitutsionnogo Suda Rossiyskoy Federatsii*, 19 noyabrya 2009 goda, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102057956&backlink=1&nd=102133896&rdk=>, [dostęp: 12.01.2022r.].

²¹⁹ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.* Dział VIII.

²²⁰ *Ibid.*, art. 178–190.

z 21 lipca 1995 roku „*O warunkach osadzenia podejrzanych i oskarżonych o popełnienie przestępstwa*” składająca się z czterech rozdziałów i 53 artykułów. W akcie znalazły się przepisy dotyczące procedury i warunków osadzenia podejrzanych i oskarżonych o popełnienie przestępstwa w aresztach śledczych, aresztach tymczasowych dla osób podejrzanych i oskarżonych podległych organom spraw wewnętrznych oraz straży granicznej Federalnej Służby Bezpieczeństwa oraz aresztów śledczych dla żołnierzy. Ponadto część artykułów dotyczy gwarancji praw i ustawowych interesów osób podejrzanych i oskarżonych o popełnienie przestępstwa, które mają prawo do:

- a) otrzymywania informacji o swoich prawach i obowiązkach, zasadach zatrzymania, wymogach dyscyplinarnych oraz procedurze składania wniosków, zażaleń i skarg;
- b) zapewnienia bezpieczeństwa osobistego w miejscach pozbawienia wolności;
- c) wnioskować o indywidualne spotkanie z kierownikiem aresztu śledczego oraz osobami nadzorującymi działalność aresztu śledczego w czasie, gdy osoby te przebywają na terenie aresztu śledczego²²¹;
- d) odszkodowania za naruszenie warunków osadzenia²²²;
- e) widzenia z obrońcą, krewnymi i innymi osobami²²³;
- f) opieki zdrowotnej oraz zapewnienia właściwego stanu sanitarno-epidemiologicznego.

Jeżeli areszt śledczy dysponuje odpowiednimi warunkami, pracownicy administracji zapewniają podejrzany i oskarżony dodatkowe płatne usługi bytowe i zdrowotne²²⁴, których wykaz i procedurę świadczenia określają przepisy wewnętrzne. Administracja aresztów śledczych zapewnia obrońcy, na jego wniosek, odpłatne usługi kopiowania akt sprawy karnej, zgodnie z procedurą i w granicach stawek ustalonych przez Rząd Federacji Rosyjskiej. Obrońca, który świadczy pomoc prawną na podstawie powołania przez organy śledcze lub postępowania przygotowawczego albo sąd, otrzymuje zwrot kosztów z budżetu federalnego.

²²¹ Federal'nyy zakon „*O sodержanii pod strazhey prestupnikov i obvinyayemykh v sovershenii prestupleniy*” ot 15.07.1995, Nr 103-FZ ze zm., art. 9, art. 17.

²²² *Ibid.*, art. 17.1.

²²³ *Ibid.*, art. 18.

²²⁴ *Ibid.*, art. 26.

Jednocześnie ustawa nakłada na pracowników aresztów śledczych obowiązki związane z realizacją środków przymusu karno-procesowego i pełnieniem funkcji instytucji poprawczej, w której odbywają karę pozbawienia wolności skazani pozostawieni w areszcie w związku z wykonywaniem prac gospodarczo-usługowych, a także skazani na okres do 6 miesięcy, którzy pozostali w aresztach na własną prośbę.²²⁵

Głównymi celami karno-wykonawczego ustawodawstwa federacji Rosyjskiej jest poprawa skazanych i zapobieganie popełniania przez nich nowych przestępstw, zarówno przez nich samych, jak i inne osoby.

²²⁵ *Ibid.*, art. 9.

3.3. Regulacje więzienne Federacji Rosyjskiej a standardy międzynarodowe

Zgodnie z art. 3 *Kodeksu karnego wykonawczego FR*, prawo karne wykonawcze Federacji Rosyjskiej oraz praktyka jego stosowania opierają się na Konstytucji, powszechnie uznanych zasadach i normach prawa międzynarodowego oraz traktatach międzynarodowych, które stanowią integralną część systemu prawnego Federacji Rosyjskiej, w tym na ścisłym przestrzeganiu gwarancji ochrony przed torturami, przemocą i innym okrutnym lub poniżającym traktowaniem skazanych. Jeżeli umowa międzynarodowa ustanawia inne zasady wykonywania kar i traktowania skazanych niż te, które są przewidziane przez ustawodawstwo karno-wykonawcze FR, stosuje się zasady umowy międzynarodowej.²²⁶ Jednocześnie ustawodawca zastrzega, że możliwość wdrażania do ustawodawstwa karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej zaleceń (deklaracji) organizacji międzynarodowych dotyczących wykonywania kar i traktowania skazanych jest uwarunkowana istnieniem niezbędnych możliwości ekonomicznych i społecznych.

Obecnie w funkcjonowaniu instytucji systemu karnego i penitencjarnego FR występują problemy systemowe związane z zapewnieniem praw, wolności i ochrony prawnych interesów osób podejrzanych, oskarżonych i skazanych.²²⁷ Prokuratura Federacji Rosyjskiej systematycznie ujawnia naruszenia Ustawy federalnej „*O warunkach przetrzymywania osób podejrzanych i oskarżonych o popełnienie przestępstw*” w działalności aresztów śledczych w zakresie zapewnienia podejrzanym i oskarżonym ustalonej normy powierzchni sanitarnej w celi na osobę, tj. 4 metrów kwadratowych, a także stworzenia warunków bytowych spełniających wymogi higieniczne, sanitarne i przeciwpożarowe. W latach 2015–2017 maksymalna liczba podejrzanych oraz oskarżonych przekraczała limit miejsc w aresztach śledczych, a w niektórych podmiotach wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej (Moskwa, obwód moskiewski, obwód rostowski itd.) przekroczenie to wynosiło od 600 do 2000 osób, czyli od 23 do 56 procent, co wskazuje na potrzebę zapewnienia dodatkowych miejsc w aresztach śledczych.²²⁸ Na początku 2018 roku deficyt miejsc w aresztach śledczych w podmiotach wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej wynosił około 14 000 miejsc,

²²⁶ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art. 3.

²²⁷ *Zob.: Federal'naya Tselevaya Programma „Razvitiye ugovovno-ispolnitel'noy sistemy (2018–2026 gody)”*, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102125730&backlink=1&nd=102467195>, [dostęp: 11.01.2022 r.].

²²⁸ *Ibid.*

biorąc pod uwagę budynki służbowe znajdujące się w złym stanie technicznym. Warunki przetrzymywania w aresztach śledczych zlokalizowanych w 23 podmiotach Federacji Rosyjskiej (Republika Baszkortostanu, Republika Karelii, Republika Krymu, Republika Tatarstanu, Kraj Krasnodarski, Kraj Stawropolski, Kraj Nadbajkalski i Kraj Primorski, Obwodach: Amurskim, Archangielskim, Astrachańskim, Briańskim, Kaliningradzkim, Kemerowskim, Moskiewskim, Murmańskim, Orenburskim, Sachalińskim, Swierdłowskim i Tulskim, Chanty-Mansyjskim Okręgu Autonomicznym — Ugra, mieście Moskwie i Sewastopolu), nie były zgodne z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej i normami międzynarodowymi, z których najważniejszą jest norma dotycząca powierzchni sanitarnej.²²⁹

²²⁹ *Ibid.*

Rozdział 4. Przestępczość więzienna na tle teoretycznego dorobku kryminologii

Kryminologia jest stosunkowo młodą dziedziną, która, najogólniej rzecz ujmując, ma na celu zbadanie przestępczości jako zjawiska społecznego. W trakcie rozwoju nauki kryminologia wykształciła własne wzorce pracy badawczej tzw. paradygmaty kryminologiczne określane jako nurty myślowe oparte na założeniach pojęciowych, metodologicznych i metafizycznych²³⁰, charakteryzujące się konkretnym (dla danego paradygmatu) postrzeganiem sprawcy przestępstwa, reakcji na przestępstwo, kary za dokonanie czynu karalnego, wizją natury ludzkiej, zasad organizacji społeczeństwa oraz powodów popełniania przestępstw. Każdy z czterech paradygmatów: klasyczny, pozytywistyczny, antynaturalistyczny oraz neoklasyczny wiele wniósł do zrozumienia przyczyn przestępczości oraz postrzegania przestępstwa jako zjawiska występującego w społeczeństwie.

Nie ma jednej przyczyny przestępstwa. Przestępczość stanowi wysoce złożone zjawisko, które zmienia się w różnych kulturach w zależności od wielu czynników. Czynności, które w jednym kraju są legalne (np. spożycie alkoholu do określonego stężenia w organizmie) mogą być nielegalne w innych państwach (np. w odniesieniu do osoby wyznającej Islam, która ściśle przestrzega konkretnych zasad związanych z zakazem spożywania alkoholu). W miarę jak kultury zmieniają się w czasie, zachowania które kiedyś nie były kryminalizowane, mogą stać się spenalizowane (a następnie ponownie zdekriminalizowane — m.in. zakaz spożywania alkoholu w USA). W rezultacie nie ma prostej i jednoznacznej odpowiedzi na pytanie „co to jest przestępstwo?”, a zatem nie ma jednej odpowiedzi na pytanie: „co powoduje przestępstwo?” Warto zauważyć, że różne rodzaje przestępstw często mają swoje odrębne przyczyny.²³¹

Jak już wcześniej wspomniano przestępstwo jest czynem człowieka, który jest bezprawny, zabroniony pod groźbą kary, społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy (czyn karygodny) oraz zawiniony.²³² Uogólniając, przestępstwem jest działanie,

²³⁰ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia ...*, *op. cit.*, s. 41.

²³¹ The Scottish Centre for Crime & Justice Research, Theories and causes of crime, University of Glasgow, 2016 r., <http://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2016/02/SCCJR-Causes-of-Crime.pdf>, [dostęp: 04.04.2022 r.].

²³² Pływaczewski E.W., Redo S., Guzik-Makaruk E.M., Laskowska K., Filipkowski W., Glińska E., Jurgielewicz-Delegacz E., Perkowska M., *Kryminologia: stan ...*, *op. cit.*, s. 40.

za które społeczeństwo (Państwo) ustanowiło pewną karę. Niemal zbyt jest dodawanie, że stopień publicznej dezaprobaty wszystkich czynów karalnych jest bardzo zróżnicowany i waha się od tzw. drobnych przestępstw np. kradzieży mienia — do szczytu moralnego oburzenia w przypadkach dotyczących zabójstwa.²³³

Szczególną formą przestępczości jest przestępczość więzienna, której badaniem w literaturze przedmiotu Federacji Rosyjskiej zajmuje się dział określany jako kryminopenologia (w węższym znaczeniu — kryminologia penitencjarna), powstanie zaś której jest związane ze specyfiką ujawniania i zapobiegania przestępczości w zakładach penitencjarnych. Termin „*kryminopenologia*” w swoim etymologicznym pochodzeniu oznacza: *criminae* (łac. przestępstwo), *poena* (łac. kara), *logos* (grec. nauka, doktryna). Oznacza to, że jest to nauka o przestępstwach podczas odbywania kary. Kryminologia jest ogólną nauką teoretyczną dotyczącą przestępczości, jej przyczyn i warunków jej towarzyszących, osobowości tych, którzy popełniają przestępstwa, jak również metod kontroli i zwalczania przestępczości. Penologia jest określana jako nauka o karach kryminalnych i środkach prawno-karnego oddziaływania na przestępstwo. Kryminopenologia, będąca na styku kryminologii i penologii, jest zatem nauką zajmującą się problematyką zjawisk przestępczych, powstających w procesie wykonywania sankcji karnych w kontekście przyczyn ich powstawania i zapobiegania im.

²³³ Shokry EI-Dakkak M., Criminology and penology, the Judicial Department — Abu Dhabi., <https://www.adjd.gov.ae/sites/Authoring/EN/ELibrary%20Books/Criminology%20And%20Penology.pdf> [dostęp: 25.04.2022 r.].

4.1 Przegląd wybranych teorii kryminologicznych

W ramach rozważań dotyczących przyczyn przestępczości, także tej więziennej, sięgnąć należy do paradygmatów zawierających teorie kryminologiczne, dzięki którym można wyjaśnić pewnego rodzaju zachowania przestępcze, do których dochodzi w społeczeństwie. Kryminologia obejmuje i bada w szerokim zakresie zjawiska dotyczące przestępczości i przestępców. Od wieków naukowcy i badacze w dziedzinie kryminologii i nauk penitencjarnych próbowali zrozumieć, dlaczego niektórzy ludzie są bardziej lub mniej skłonni do zachowań przestępczych.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe założenia kryminologii jako nauki zajmującej się zjawiskami przestępczymi, tj. przestępstwem, sprawcą, ofiarą oraz przestępczością, a także sposobem w jaki społeczeństwo reaguje na zachowania przestępcze – należy przeanalizować teorie kryminologiczne na dwa sposoby. W pierwszym ujęciu nieodzownym jest podkreślenie, że w kryminologii istnieją teorie: klasyczne, pozytywistyczne, teorie reakcji społecznej i nowe teorie kryminologiczne. Z drugiej jednak strony warto zwrócić uwagę na teorie związane z wiktymologią oraz penologią rozumiane jako subdyscypliny kryminologiczne (wraz z kryminologią stanowią próbę zrozumienia przestępczości w szerszym znaczeniu).²³⁴

Kryminologia jako nauka empiryczna, mająca także charakter teoretyczny oraz praktyczny staje w obliczu prawie nierozwiązywalnego problemu, ze względu na skrajną różnorodność typów zachowań, jakim jest przestępczość i jej przyczyny. Biorąc pod uwagę przestępczość więzienną, do której możemy zaliczyć m.in. przestępstwa z użyciem przemocy, działalność w gangach więziennych, zabójstwa czy handel środkami odurzającymi, należy wziąć pod uwagę fakt, że nie wszystkie zjawiska jesteśmy w stanie wyjaśnić za pomocą jednej, konkretnej teorii. Tego rodzaju przestępcza działalność jest bardzo różnorodna w swych przejawach jak i motywach uwzględniając np. świadomość sprawcy, umyślność, racjonalność podejmowanych przez niego działań itd.

Kryminologia, w dużym uogólnieniu próbuje odnaleźć odpowiedź na pytanie dlaczego ludzie popełniają przestępstwa i zachowują się w określony sposób

²³⁴ Ignjatovic D., *Theories In criminology, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu*, „Edicija Crimen”, Vol. 12, Beograd, 2009.

w pewnych sytuacjach. Niektórzy przypisują przestępstwo jednostce wierząc, że to właśnie jednostka bierze pod uwagę plusy i minusy danego zachowania, a także dokonuje świadomego wyboru czy popełnić przestępstwo, czy nie. Inni uważają, że obowiązkiem społeczności jest zapewnienie by ich obywatele nie popełniali przestępstw oferując im bezpieczne miejsce do życia. Jeszcze inni twierdzą, że w społeczeństwach istnieją osoby mające ukryte cechy, które determinują to jak zareagują, gdy znajdą się w warunkach stwarzających okazję do popełnienia przestępstwa.²³⁵

W procesie mającym na celu zrozumienie przyczyn przestępczości, który z natury jest dość skomplikowany, nie należy być pewnym, że dany zestaw czynników charakteryzujących sprawcę w pełni wpływa na dokonanie przez niego czynu karalnego. Zdaniem M. Kotowskiej „*droga przestępcza człowieka jest procesem dynamicznym, zawierającym w sobie elementy stałe jak i zmienne*”²³⁶, a ważnym krokiem do pełniejszego zrozumienia przestępczości — i jej przyczyn — jest skoncentrowanie się na indywidualnych sytuacjach, w których doszło do przestępstwa oraz cechach sprawców tych przestępstw.²³⁷

W odniesieniu do przestępczości więziennej identyfikacja cech osadzonych oraz charakterystyki dokonanych przez nich czynów karalnych może pomóc w ich resocjalizacji. Analizując teorie odnoszące się do przyczyn popełniania przestępstw można je wykorzystać tak, by wprowadzić odpowiednią politykę kryminalną, pozwalającą np. odstraszyć przestępców (w tym osadzonych) od popełniania przestępstw, powrotu do przestępstwa (recydywy) i pomóc w ich przywróceniu do społeczeństwa.

Pomocnym, w wyjaśnieniu związków między sprawcą a czynem karalnym i powodami, które go do tego skłoniły, będzie zagłębienie się w wybranych teoriach kryminologicznych wyjaśniających (nie zawsze w sposób bezpośredni) pewnego rodzaju przyczyny oraz inne okoliczności zachowań dewiacyjnych.

²³⁵ *Understanding Criminology Theories*, <https://www.criminology.com/understanding-criminology-theories/>, [dostęp: 21.04.2022 r.].

²³⁶ Kotowska M., *Kariery kryminalne członków zorganizowanych grup przestępczych*, Warszawa, 2019, s.78

²³⁷ Sarvesh T.A.V., *Criminology Cases Selected and Edited*, Faculty of Law University of Delhi, Delhi, 2017, s. 25

Włoski filozof Cesare Beccaria był jednym z pierwszych nowożytnych kryminologów, który swoją działalnością naukową wpłynął na rozwój klasycznej szkoły kryminologii. Myśliciele tego okresu twierdzili, że przestępca będący istotą posiadającą wolną wolę, po prostu podejmował decyzje, które wydawały się być w jego najlepszym interesie. Takie poglądy stanowią podstawę współczesnej teorii racjonalnego wyboru. Uważał, że właściwą reakcją społeczeństwa jest uczynienie przestępczego zachowania mniej pożądanym dzięki odpowiednim karom (odstraszeniu poprzez adekwatną karę od popełniania przestępstw).²³⁸

Kontynuacją rozważań kryminologicznych było stworzenie kryminologii pozytywistycznej odrzucającej wolną wolę i zastępująca ją w pewien sposób naukowym determinizmem. W tamtym okresie zrezygnowano z koncentrowania się wyłącznie na prawie karnym i skupiono się także na badaniu jednostki (indywidualizm) jako potencjalnym sprawcy przestępstwa.²³⁹ W kryminologii pozytywistycznej określono dwa główne kierunki badań przestępczości definiowane jako kierunek biopsychologiczny oraz socjologiczny, które na pierwszy rzut oka traktują o uwarunkowaniach i możliwych przyczynach przestępczości, jednak ich założenia nieco się od siebie różnią.

Istotną rolę w kształtowaniu badań kryminologicznych zapoczątkowano w XIX wieku, m.in. dzięki Cesare Lombroso²⁴⁰, który badając teorie zbrodni w swojej książce *The Criminal Man*²⁴¹ dowodził, że istnieje odrębna (pod względem biopsychologicznym) klasa ludzi bardziej podatnych na przestępczość. Teoria „przestępcy z urodzenia” sugeruje, że przestępczość jest dziedziczna, a w związku z tym „urodzonego przestępcę” można zidentyfikować m.in. po wyglądzie. Badania w zakresie tej teorii przeprowadzane były na osadzonych w zakładach karnych i stały się fundamentem teorii mówiącej, że ludzie „wykazują trwałą tendencję do popełnianych przestępstw, którą można rozpoznać po cechach budowy ciała”.²⁴² Zgodnie z teorią antropologiczną „przestępca z urodzenia” powinien charakteryzować się zbiorem konkretnej liczby cech²⁴³ w obrębie twarzoczaszki (np. wystające kości policzkowe, brak

²³⁸ *What is Criminology?*, <https://www.criminology.com/influence-of-criminology-on-policing-criminal-law/> [dostęp: 25.04.2022 r.].

²³⁹ *Understanding Criminology Theories...*, *op. cit.*

²⁴⁰ Błachut J., Gaberle K., Krajewski K., *Kryminologia ...*, *op. cit.*, s. 20

²⁴¹ Beccalossi C., *Encyclopedia of Criminological Theory Lombroso, Cesare: The Criminal Man*, SAGE knowledge 2010, s. 6. https://studysites.sagepub.com/schram/study/materials/reference/90851_04.1r.pdf [dostęp: 20.04.2022 r.].

²⁴² *Ibid.*, s. 88–188.

²⁴³ Niektóre źródła mówią o minimum 3 cechach, inne o przynajmniej sześciu.

owłosienia głowy itd.) oraz pewną odmiennością w budowie anatomicznej, tj. posiadać charakterystyczne, inne niż wszystkie, układy lub schematy budowy organów wewnętrznych.²⁴⁴

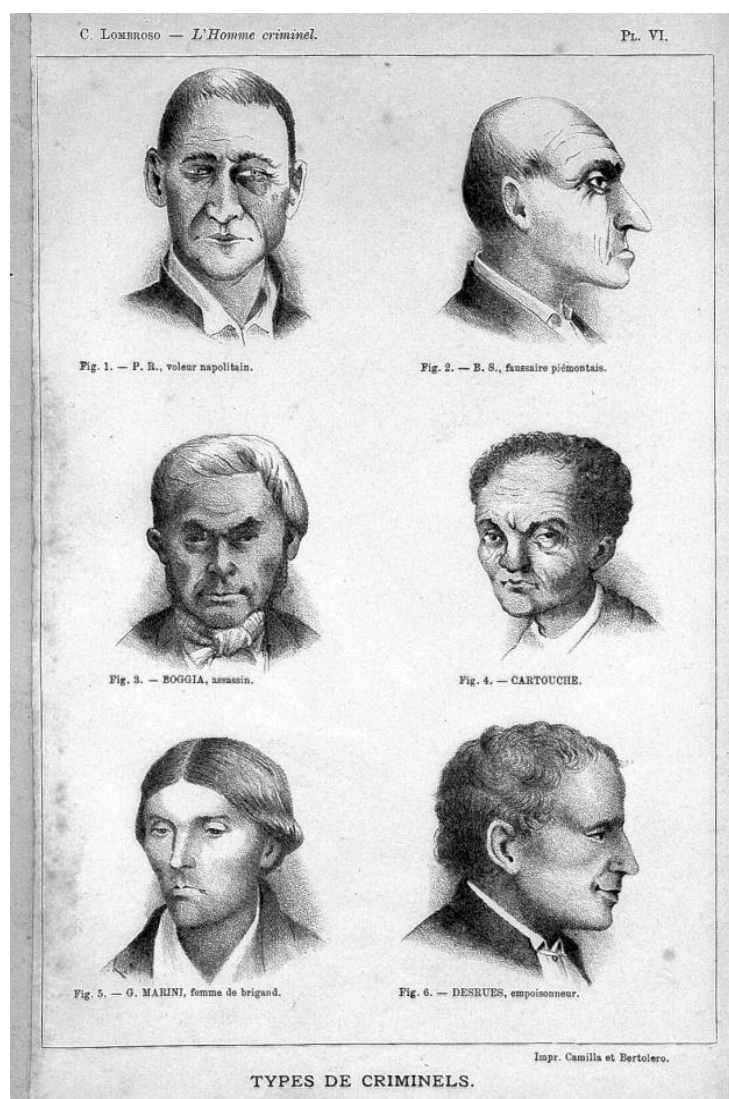
Analizując konfigurację kilku wymienionych cech C. Lombroso starał się stwierdzić jakich konkretnych czynów karalnych może dopuścić się dana osoba. Zgodnie z tą teorią uważano również, że do każdej z cech możliwe jest przypisanie konkretnych psychicznych właściwości danego sprawcy np. impulsywności, okrucieństwa, obniżenia zdolności odczuwania pewnych emocji itd. Na tej podstawie C. Lombroso stworzył spis sprawców przestępstw podzielonych na kilka kategorii (m.in. zabójców, złodziei, oszustów i podpalaczy). Warto zaznaczyć, że pod wpływem pewnej krytyki włoski psychiatra zmienił poglądy i głosił, że na popełnianie przestępstw mogą mieć także wpływ choroby dziedziczne, psychiczne lub różnego rodzaju uzależnienia (np. alkoholizm) i czynniki środowiskowe. Cesare Lombroso zasugerował, że osoby popełniające przestępstwa wykazywały cechy „atawistyczne” (tj. prymitywne). Ludzie zaklasyfikowani do takiej kategorii osób miały charakteryzować się cechami biologicznymi z wcześniejszego etapu rozwoju człowieka, które przejawiały się jako skłonność do popełniania przestępstw.²⁴⁵ Według Lombroso atawizm, także fizyczny, wiązał się z moralnym zepsuciem, a tym samym częściej powodował zachowania dewiacyjne.²⁴⁶

²⁴⁴ Juszcak A., *Rys Historyczny Przestępczości, Security, „Economy & Law”, (XVIII), Nr 1/2018.* http://security-economy-law.pl/wp-content/uploads/2018/07/SEL_18_74-85.pdf, [dostęp: 12.04.2022 r.].

²⁴⁵ Nickerson C., *Simply Psychology, „Crminology”, 2022,* <https://www.simplypsychology.org/biological-theories-crime.html>, [dostęp: 14.04.2022 r.].

²⁴⁶ Beccalossi C., *Encyclopedia of Criminological ..., op. cit.*

Rys. 7. Typy kryminalne według C. Lombroso

Źródło: <https://wellcomecollection.org/works/arzftbtr> [dostęp: 18.04.2022 r.].

Teorie biologiczne mające swój początek w kryminologii pozytywistycznej aktualnie znacząco przekształciły się i ewoluowały. Bardziej nowoczesne teorie biologiczne starają się ustalić związek między np. IQ sprawcy, uwarunkowaniami genetycznymi, hormonami czy wpływem emocji podejmowanie decyzji, a w związku z tym na popełnianie przestępstw.²⁴⁷ Warto odnotować fakt, iż założenia szkoły antropologicznej Lombroso były akceptowane przez wielu kryminologów oraz

²⁴⁷ Akers R.L., Sellers C.S., *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, Application*, Oxford University Press, New York 2013, https://global.oup.com/us/companion.websites/9780199844487/guide1/study_guide.pdf, [dostęp: 20.04.2022 r.].

naukowców pochodzenia włoskiego, niemieckiego czy francuskiego, którzy zajmowali się badaniem zjawiskiem przestępczości.²⁴⁸

Wśród innych naukowców na drodze do ustalenia dziedzicznego źródła zachowań przestępczych znajdowali się m.in. Enrico Ferri, który nie zgadzał się z tym, żeby wyłącznie skupiać się na fizjonomii sprawców przestępstw, woląc zamiast tego badać skutki czynników fizycznych, indywidualnych i społecznych oraz oskarżać przestępców o brak wrażliwości moralnej. Raffaele Garofalo rozwinął teorię przestępstw naturalnych, skupiając się na tych czynach, którym można zapobiec lub je ograniczyć za pomocą kary. Raffaele Garofalo zasugerował m.in. eliminację jednostek, które stanowią zagrożenie dla społeczeństwa, aby poprawić bezpieczeństwo w społeczeństwie i zapewnić jego przetrwanie.²⁴⁹

Istnieje wiele teorii biopsychologicznych starających się wyjaśnić związek między sprawcą a przestępstwem – taką teorią jest m.in. teoria zaburzenia struktury chromosomów. Teoretycy kryminologii, zwłaszcza w XIX wieku, postrzegali czynniki biologiczne i dziedziczne jako te, które wpływają na nasilenie i przejawy przestępczości, ale ich hipotezy zostały odrzucone w latach dwudziestych przez kryminologów (o ugruntowaniach socjologicznych), postrzegających przestępczość jako zjawisko społeczne, którzy przypisywali dewiacje wyłącznie wpływom społecznym i środowiskowym.

Teoria zróżnicowanych powiązań Sutherlanda zakłada natomiast podejście czysto behawiorystyczne: człowiek reaguje automatycznie i odruchowo na pewne bodźce napływające z otoczenia. Teoria zróżnicowanych powiązań (*ang. differential associations*), zakłada, że poprzez interakcję z innymi, głównie w procesie socjalizacji, jednostki poznają wartości, postawy, techniki i motywację do zachowań przestępczych. Teoria Edwina Sutherlanda zawiera w sobie dziewięć głównych tez odnoszących się do przyczyn przestępczości²⁵⁰:

²⁴⁸ Knepper P., Ystehede P.J., *The Cesare Lombroso Handbook*, Nowy Jork, 2013, s. 202.

²⁴⁹ *Criminal Justice, Biological Theories of Crime, Heredity and Evolution*, s. 9, <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/biological-theories-of-crime/>, [dostęp: 24.04.2022 r.].

²⁵⁰ Edwin H., *Differential Association Theory and Differential Social Organization*, *Encyclopedia of Criminological Theory Sutherland*, https://study.sagepub.com/system/files/Sutherland%2C_Edwin_H._-_Differential_Association_Theory_and_Differential_Social_Organization.pdf, [dostęp: 24.04.2022 r.].

- 1) zachowanie przestępcze jest wyuczone. Oznacza to, że tego typu zachowanie nie jest dziedziczne jako takie. Osoba, potrzebuje przygotowania (wyszkolenia), aby mogła popełniać przestępstwa;
- 2) zachowań przestępczych uczy się w interakcji z innymi osobami w procesie komunikacji. Ta komunikacja jest w wielu przypadkach werbalna, ale może obejmować także formę gestykulacji;
- 3) znaczna część uczenia się zachowań przestępczych odbywa się poprzez przynależność do małych grup, stanowiących bliski krąg osób. Zauważono również, że środki masowego przekazu, takie jak np. filmy, przekazy medialne lub gazety odgrywają stosunkowo mało istotną rolę w genezie zachowania przestępczego;
- 4) kiedy uczymy się zachowania przestępczego, uczenie się obejmuje:
 - a) techniki popełniania przestępstw (czasem mogą być bardzo skomplikowane i wymagać przyswojenia specjalistycznej wiedzy);
 - b) określony kierunek motywów przestępczych, popędów, racjonalizacji i postaw;
- 5) konkretnego kierunku motywów i dążeń uczymy się z norm prawnych jako wiążących lub niewiążących. Warto zaznaczyć, że łączy się to z osobami będącymi w naszym otoczeniu – część może uznawać i przestrzegać prawa, a część nie;
- 6) osoba staje się przestępcą w wyniku przewagi postaw sprzyjających popełnianiu przestępstw nad postawami negatywnie oceniającymi złamanie prawa;
- 7) wszelkie zróżnicowane powiązania mogą różnić się pod względem częstotliwości, czasu trwania oraz intensywności, ponieważ tego rodzaju czynniki mogą powodować pojawienie się zachowań pchających osobę do popełnienia przestępstwa lub takich, które ją powstrzymają od przekroczenia prawa;²⁵¹
- 8) proces uczenia się zachowań przestępczych poprzez powiązanie z wzorcami kryminalnymi i antykryminalnymi obejmuje wszystkie mechanizmy, które są zaangażowane w każde inne uczenie się. Oznacza to, że uczenie się zachowań przestępczych nie ogranicza się jedynie do procesu naśladowania;

²⁵¹ Częstotliwość oraz trwałość obcowania z różnego rodzaju wzorcami kryminalnymi może realnie wpłynąć na wywołanie zachowania przestępczego u danej osoby. Warto zaznaczyć, iż duże znaczenie ma także „pierwotność” określana jako zetknięcie się we wczesnym dzieciństwie z wzorcami przestępczymi, które mogą utrwalić się na lata jako wzorce zachowania jednostki.

- 9) chociaż zachowanie przestępcze jest wyrazem ogólnych potrzeb i wartości, nie można go wyjaśnić tymi ogólnymi potrzebami i wartościami, ponieważ zachowanie niekryminalne jest wyrazem tych samych potrzeb i wartości. Złodzieje na ogół kradną, aby zdobyć pieniądze, ale podobnie inne grupy zawodowe chcą pieniędzy, tylko osiągają to w uczciwy sposób np. robotnicy. Próby wyjaśnienia zachowań przestępczych za pomocą ogólnych popędów i wartości, takich jak motyw pieniężny, były i muszą być całkowicie daremne, ponieważ wyjaśniają zachowanie zgodne z prawem równie dokładnie, jak wyjaśniają zachowanie przestępcze.²⁵²

Warto podkreślić, że według autora, rozważanie procesów społecznych wpływających na potencjalnego sprawcę oraz ich związek z poszukiwaniem przyczyn przestępczości stanowiło początek do dalszych badań kryminologicznych w tym zakresie. Zwrócenie uwagi na to, że przestępstwa można się nauczyć, zmieniło perspektywę, która wcześniej była bardzo mocno zorientowana na sprawcę i jego indywidualne cechy.

Nawiązania do przyczyn popełniania przestępstw, także tych z obszaru przestępczości więziennej, kryminolodzy upatrują w teorii kontroli Emila Durkheim'a²⁵³, który twierdził, że czyny karalne występowały, występują i będą występowały w społeczeństwie dlatego, że jest to zjawisko postrzegane jako normalne. Uzupełniając wymienioną teorię warto odnieść się do słów J. Błachut, A. Gaberle i K. Krajewskiego, którzy twierdzą, że: „*Zachowanie łamiące normy społeczne jest czynnikiem dynamizującym społeczeństwo, nie pozwalającym mu trwać w bezruchu, a także zmusza je do nieustannej rewizji swego stosunku do własnych wytworów kulturowych, dostarczając przy tym pewnych kryteriów ocen. Człowiek ze swej natury jest egoistyczny i nie ma żadnych uwarunkowanych hamulców powstrzymujących przed krzywdzeniem innych ludzi*”.²⁵⁴

Kontynuacją rozważań dotyczących wpływu społeczeństwa na sprawcę była teoria, za której twórcę uznawany jest Travis Hirschi. Sugerował on, że siła i trwałość więzów lub zobowiązań jednostki wobec konwencjonalnego społeczeństwa w pewien sposób jest w stanie powstrzymać jednostkę od zachowań dewiacyjnych. Podejście

²⁵² Brookes E., *Sutherland's differential association theory explained, Simply Psychology*, <http://www.simplypsychology.org/differential-association-theory.html> [dostęp: 26.04.2022 r.].

²⁵³ Francuski socjolog, zajmujący się przestępczością w ujęciu społecznym.

²⁵⁴ Błachut J., Gaberle K., Krajewski K., *Kryminologia ...*, op. cit., s. 127.

kontroli społecznej do rozumienia przestępczości jest jedną z trzech głównych perspektyw socjologicznych we współczesnej kryminologii. Postępowanie zgodne z regułami panującymi w danym społeczeństwie jest wytwarzane przez m.in. socjalizację i utrzymywane przez więzi z innymi ludźmi bądź instytucjami (np. z członkami rodziny, przyjaciółmi, miejscem pracy itp.). Krótko mówiąc, przestępczość pojawia się, gdy więź jednostki ze społeczeństwem jest słaba lub zerwana. Wraz ze wzrostem siły więzi społecznych wzrastają również koszty przestępstw ponoszone przez jednostkę (sprawca wie, że może coś stracić lub zachować się w sposób nieakceptowany w społeczeństwie, w którym żyje, i z którym ma bliskie relacje).²⁵⁵ W kontekście rozważań kryminologicznych warto zaznaczyć, że jeżeli osłabione więzi społeczne mogą być przyczyną rozkwitu przestępczości, jednym ze sposobów na zmniejszenie nasilenia przestępczości mogłaby być pomoc jednostkom w intensyfikacji ich relacji ze społeczeństwem.

Nie sposób wymieniść wszystkich teorii kryminologicznych mogących wyjaśniać etiologię przestępstw, jednak warto zaznaczyć kolejny nurt we współczesnej kryminologii i socjologii nazwany antynaturalizmem. W tym nurcie naukowym charakterystycznym kierunkiem były rozważania dotyczące pewnych refleksji na temat przestępczości oraz zachowań dewiacyjnych określanych jako teorie naznaczania społecznego (*ang. labeling theories*).²⁵⁶

Teoria etykietowania jest jednym z najważniejszych podejść do rozumienia zachowań dewiacyjnych i przestępczych. Wychodzi ona z założenia, że żaden czyn nie jest sam w sobie przestępczy. Definicje przestępczości są ustalane przez rządzących poprzez formułowanie przepisów prawnych i ich odpowiednią interpretację przez organy ścigania, sądy czy instytucje penitencjarne. Dewiacja nie jest zatem zbiorem cech jednostek lub grup, ale procesem interakcji między dewiantami i nie-dewiantami oraz kontekstem, w którym przestępczość jest interpretowana.²⁵⁷ Podstawowym faktem jest to, że aby czyn lub zachowanie zostało uznane za przestępstwo, musi istnieć prawo, do którego dany czyn można odnieść. Na przykład, w czasach prohibicji nielegalne było posiadanie, produkcja i dystrybucja alkoholu. Do tego czasu, a także po zakończeniu

²⁵⁵ *Criminal Justice, Social Control Theory*, s.1, <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/social-control-theory/>, [dostęp: 25.04.2022 r.].

²⁵⁶ Błachut J., Gaberle K., Krajewski K., *Kryminologia ...*, *op. cit.*, s. 131.

²⁵⁷ Crossman A., *An Overview of Labeling Theory*, ThoughtCo., 2020., <https://www.thoughtco.com/labeling-theory-3026627>, [dostęp: 01.05.2022 r.].

prohibicji, osoby, które posiadały, produkowały lub rozprawdzały alkohol, były uznawane za „przestępców” przez społeczeństwo, które uznało takie działanie za czyn karalny. Przykład prohibicji uwypukla kluczowy aspekt przestępczości, który był w dużej mierze zaniedbywany przez kryminologów: reakcję na zachowania przestępcze. Choć kryminologia zajmowała się etiologią przestępczości, nie uwzględniała roli reakcji społecznych w kontroli społecznej procesu przestępczego. Teoria etykietowania była pierwszą, która zajęła się zarówno przestępczością indywidualną, jak i wpływem reakcji społecznej na zachowania przestępcze.²⁵⁸

Zwolennicy teorii etykietowania twierdzą, że to wpływowe grupy społeczne, zwłaszcza klasa wyższa i średnia, określają, czym jest przestępczość i dewiacja. To te warstwy społeczeństwa „tworzą reguły” i chcą odpowiednio wykorzystać system sądownictwa karnego (czyli policję, sądy, zakłady poprawcze itp.) do egzekwowania zasad poprzez karanie ludzi, którzy nie mają władzy. Howard Becker, ważny teoretyk nadawania etykiety, nazwał tych ludzi, czyli tych, którzy tworzą reguły i tych, którzy je egzekwują, „przedsiębiorcami moralnymi”.

Ważnym elementem teorii etykietowania jest sam proces nadawania etykiety (naznaczenia), czyli proces, w wyniku którego osoba otrzymuje etykietę przestępcy, a następnie w wyniku tego kieruje swoim postępowaniem w taki sposób, który coraz częściej nosi znamiona zachowań przestępczych. Edwin Lemert, jeden z pierwszych teoretyków związany z teorią naznaczenia, podzielił ten proces na etapy.²⁵⁹ Pierwszym etapem jest tzw. dewiacja pierwotna polegająca na „drobnych aktach naruszenia norm lub przestępstwach, które mają bardzo mały wpływ na społeczeństwo i mogą być szybko zapomniane.” Zgodnie z wymienioną teorią konsekwencjami takich zachowań dewiacyjnych może być nadanie etykiet np. „chory”, „kryminalista”, „niepoczytalny”, „alkoholik” itp.²⁶⁰ Proces etykietowania prowadzi następnie do drugiego etapu, czyli dewiacji wtórnej. W tym etapie osoby, którym nadano etykietę przestępcy, zaczynają się z nią identyfikować. Innymi słowy, zaczynają postrzegać siebie jako przestępców i postępować zgodnie z tym, popełniając więcej przestępstw. W ten sposób początkowa

²⁵⁸ *Criminal Justice, Labeling Theory and Symbolic Interaction Theory*, s. 1, <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/labeling-theory-and-symbolic-interaction-theory/3>, [dostęp: 01.05.2022 r.].

²⁵⁹ *Criminology Web, Labeling Theory: how labelling explains deviance and crime In criminology and sociology*, <https://criminologyweb.com/labeling-theory-how-labelling-explains-deviance-and-crime-in-criminology-and-sociology/> [dostęp: 01.05.2022 r.].

²⁶⁰ Beirne P., Messerschmidt, J.W., *Criminology*, Boulder, 2000, s. 182.

etykieta (naznaczenie) może działać jak samospełniająca się przepowiednia. Tak więc, formalna sankcja, taka jak aresztowanie przez policję, może w istocie napiętnować ludzi, którzy następnie starają się żyć zgodnie z tą etykietą (np. „kryminalisty”).²⁶¹

Teorie kary (*theories of punishment*)

Od lat jednym z głównych tematów występujących podczas debat toczących się w odniesieniu do kryminologii oraz systemów prawa karnego jest pytanie o to, jaka kara w największym stopniu odstraszy przestępców i wpłynie pozytywnie na resocjalizację osadzonych. Kwestia ta zajmuje czołowe miejsce zarówno wśród decydentów, jak i badaczy prawa, i zmieniała się na przestrzeni dziesięcioleci. Z jednej strony ustawodawcy opracowywali przepisy dotyczące wyroków z myślą o resocjalizacji, z drugiej zaś starano się wypracować odpowiedni kompromis między odstraszeniem od popełnienia przestępstwa, odpowiednią odpłatą za wyrządzone zło i skazaniem adekwatnym do czynu.²⁶²

Nawiązanie do tych elementów występuje w teorii racjonalnego wyboru, która opiera się na podstawowych założeniach kryminologii klasycznej, zgodnie z którymi ludzie swobodnie wybierają swoje zachowania, a ich motywacją jest unikanie bólu i dążenie do przyjemności lub zysku (w różnej postaci). Ludzie decydują się na popełnianie przestępstw, ponieważ może to być dla nich satysfakcjonujące, łatwe lub korzystne. Głównym założeniem tej teorii jest to, że ludzie są istotami racjonalnymi, których zachowanie może być kontrolowane lub zmieniane przez strach przed karą. W związku z tym uważa się, że przestępców można nakłonić do odstąpienia od popełniania przestępstw, zwiększając ich strach przed karą. W takim ujęciu sankcje powinny być ograniczone do tego, co jest konieczne, aby zniechęcić ludzi do wyboru przestępstwa.²⁶³ Należy zaznaczyć, że istnieją dwie różne formy odstraszania: odstraszanie ogólne i odstraszanie szczególne. W przypadku odstraszania ogólnego osoba skazana za przestępstwo służy za przykład, który ma skłonić społeczeństwo do powstrzymania się od zachowań przestępczych, natomiast w przypadku odstraszania

²⁶¹ *Criminology Web, Labeling Theory: how labelling ..., op. cit.*

²⁶² Rose M., *Criminal Law: Theories of Punishment*, 2019. <https://ourpolitics.net/criminal-law-theories-of-punishment/>, [dostęp: 01.05.2022 r.].

²⁶³ Ministry of Children, Community and Social Services, *Rational Choice And Routine Activities Theory, Review of the Roots of Youth Violence: Literature Reviews, Volume 5, Chapter 3*, https://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter03_rational_cho_ice.aspx [dostęp: 01.05.2022 r.].

szczególnej kara wymierzana jest sprawcy w celu zniechęcenia go do popełniania przestępstw w przyszłości.²⁶⁴

Retributywizm (*ang. retributive theory*) opiera się na założeniu, że przestępcy powinni ponieść karę w formie sankcji karnej jako „zapłatę” za popełnione przestępstwa. Tak więc, zgodnie z retributywną teorią sprawiedliwości, kara kryminalna powinna być współmierna do moralnej zdolności ponoszenia konsekwencji przez sprawcę przestępstwa.²⁶⁵ Teoretycy wyróżniają „pozytywną” i „negatywną” formę retributywizmu. Pierwszy z nich przybiera bardzo różne formy, jednakże wszystkie można rozumieć jako próby odpowiedzi na dwa główne pytania, przed którymi staje każda retributywistyczna teoria kary. Po pierwsze: *Jaka jest relacja między czynem przestępczym a karą? (Dlaczego winni „zasługują na karę i na jaki typ kary konkretnie zasługują?”*. Po drugie, nawet jeśli zasługują na skazanie w jakiś szczególny sposób, *dlaczego państwo miałoby zadawać im tą karę lub stosować inne środki karne?*²⁶⁶

Inne ujęcie odwołuje się do pewnych „normalnych” związanych z emocjami reakcji na przestępstwo np. niechęć lub nienawiść wobec sprawcy z powodu dokonanego przez niego przestępstwa. Należy podkreślić, iż teoria ta kładzie szczególny nacisk na to, aby nie mylić odpłaty z zemstą. Odpłata jest próbą przywrócenia równowagi spowodowanej przestępstwem, podczas gdy zemsta jest po prostu dążeniem do zadośćuczynienia sprawcy w celach osobistych lub prywatnych.²⁶⁷

Trzecia z głównych teorii kary odnosi się do resocjalizacji sprawcy przestępstwa (*ang. reformative theory*). Kara jest oparta na uwarunkowaniach psychologicznych i socjologicznych mających związek z przestępczością. Ideą resocjalizacji jest powrót przestępcy do społeczeństwa, bez rozgoryczenia czy chęci rewanżu ze strony społeczności za krzywdy, których sprawca dokonał. W takim przekonaniu istotnym jest

²⁶⁴ Rose M., *Criminal Law: Theories of Punishment ... op. cit.*

²⁶⁵ Boeglin J., Shapiro Z., *A Theory of Differential Punishment, Vanderbilt Law Review*, Vol. 70, Issue 5, 2017, s. 15, <https://core.ac.uk/download/pdf/230475459.pdf>, [dostęp: 01.05.2022 r.].

²⁶⁶ Hoskins Z., Duff A., *Legal Punishment*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2021 Edition), Zalta E.N. (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/legal-punishment/>, [dostęp: 01.05.2022 r.].

²⁶⁷ *Scheepers Pretorius Inc.*, <https://sandpattorneys.co.za/three-theories-punishment-criminal-law-shaped-way-world-seeks-retribution/> [dostęp: 01.05.2022 r.].

także fakt, iż sprawca po procesie resocjalizacji powinien mieć pewien nowy zestaw wartości oraz wykazywać chęć do włączenia się w życie społeczne.²⁶⁸

Wśród teorii kary występuje także teoria prewencyjna (*ang. preventive theory*) mająca na celu zapobieganie przestępstwom poprzez odseparowanie przestępcy od społeczeństwa w taki sposób, by swoimi czynami nie był w stanie zagrozić porządkowi społecznemu. Prewencyjna teoria kary stanowi skuteczny środek odstrasżający, a także użyteczny środek zapobiegawczy. Efektywność prewencji zależy od czynnika szybkości podejmowanych działań, ponieważ w przypadku opóźnienia w dochodzeniu lub śledztwie, kara lub sankcja staje się nieskuteczna. „*Prewencyjny tryb karania można sklasyfikować w następujący sposób:*

1. *Poprzez wzbudzanie strachu przed karą;*
2. *Uniemożliwiając przestępcy popełnienie innego przestępstwa (czasowo lub na stałe);*
3. *W drodze reformy i/lub reedukacji”.*²⁶⁹

W tym kontekście wymowny jest następujący fragment Reguły 4. Wzorcowych reguł minimalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami (Reguły Mandeli)²⁷⁰:

„1. Celem stosowania kary pozbawienia wolności lub podobnego środka wywołującego skutek pozbawienia wolności jest przede wszystkim ochrona społeczeństwa przed przestępczością i zmniejszenie ilości przypadków recydywy. Cel ten może być osiągnięty jedynie wtedy, gdy zastosowany okres uwięzienia, w takim stopniu, w jakim jest to możliwe, zapewnia, by po powrocie do społeczeństwa sprawca przestępstwa był skłonny i zdolny przestrzegać prawa oraz prowadzić życie samodzielnie zarabiając na swoje utrzymanie”.

²⁶⁸ Meyer J., *Reflections on Some Theories of Punishment*, „Journal of Criminal Law and Criminology”, Vol. 59, Issue 4, Article 12, <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5554&context=jclc> [dostęp 01.05.2022 r.].

²⁶⁹ Shrivastava S., Raje S., *The Preventive Theory: A Detailed Explanation*, „Law Times Journal”, 2019, <https://lawtimesjournal.in/the-preventive-theory-a-detailed-explanation/>, [dostęp: 02.05.2022 r.].

²⁷⁰ *Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli)*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, 2015, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf, [dostęp: 01.08.2022 r.].

Wynika z tego, że więzienie jest jednym z najlepszych, dotychczas opracowanych, sposobów zapobiegania przestępczości, ponieważ ma na celu wyeliminowanie przestępców ze społeczeństwa, a tym samym uniemożliwienie im (przynajmniej w teorii) ponownego popełnienia przestępstwa.

Podsumowując wymienione teorie nawiązujące do przyczyn popełniania przestępstw oraz do wykonywania kary za te przestępstwa, wartym podkreślenia jest spostrzeżenie, że teorie, tak jak i sprawcy przestępstw, w pewien sposób ewoluują, zmieniają się. Badając zjawisko przestępczości należy wziąć wszystkie te zmienne pod uwagę.

W kontekście stosowania kary społeczeństwo może chronić się na kilka sposobów np. poprzez trwałe odizolowanie przestępcy, podejmując próbę przywrócenia przestępcy do społeczności lub zajmując się badaniem przyczyn przestępczości i próbami zapobiegania ich powstawaniu.²⁷¹ Każda z wymienionych teorii na swój sposób traktuje karę, jej cel oraz sposoby egzekwowania. Warto pamiętać o tym, że z biegiem czasu pewne teoretyczne ujęcie danego zachowania mogło już się zmienić pod wpływem wielu czynników zewnętrznych (np. rozwój medycyny, prawa karnego itd.). W pewnym uogólnieniu należałoby ująć problematykę kary jako podejście do zastosowania kary wobec przestępcy, który jest rzeczywiście winny popełnienia czynu karalnego. Stosując jakąkolwiek karę powinno się uwzględnić sytuację sprawcy przestępstwa, a kara powinna być adekwatna do popełnionego czynu karalnego.

²⁷¹ Meyer J., *Reflections on Some Theories of Punishment...*, *op. cit.*, [dostęp: 04.05.2022 r.].

4.2 Przystępność więzienna w świetle dorobku rosyjskiej kryminologii

Zdaniem rosyjskich naukowców przystępując do omawiania ogólnej koncepcji kryminologii penitencjarnej, należy od razu wyjaśnić, że kryminologia jako nauka nie posiada własnego przedmiotu badań.²⁷² Kryminologia zdaniem rosyjskich naukowców bada przestępczość jako zbiór odrębnych przestępstw, a brak własnego przedmiotu badań kryminologii nie może hamować jej rozwoju. *„Wszystko, co jest poznawalne, jest przedmiotem badań, ponieważ nie jest jeszcze poznane i przeciwstawia się wiedzy. Te same rzeczy, zjawiska, procesy, ich strony i relacje, ponieważ są już znane, utrwalone z pewnej strony w tej czy innej formie wiedzy, „dane” w niej, ale podlegające dalszym badaniom, są przedmiotem...”*²⁷³ Określenie jakiegokolwiek dziedziny naukowej jako samodzielnej jest uwarunkowane istnieniem jej przedmiotu, co można było zaobserwować, mówiąc o początkach kształtowania się kryminologii penitencjarnej.

Specyfika tematu z rosyjskiego punktu widzenia pozwala mówić o kryminologii penitencjarnej w ramach kryminologii ogólnej jako nauce o przestępczości w miejscach pozbawienia wolności. Według G.F. Khokhryakova, rosyjskiego naukowca, kryminologia taka, będąc częścią kryminologii ogólnej, *„tworzy swój przedmiot na podstawie badania konkretnych obiektów: instytucji wykonywania kary i resocjalizacji osób skazanych. Z jednej strony jej problemy są specyficzne, gdyż wynikają ze szczególnych potrzeb, a mianowicie wykonywania kary i resocjalizacji skazanych. Z drugiej strony, rozróżnienie problemów nie jest kwestią zasadniczą, lecz ogólną, ponieważ realizacja specjalnych potrzeb powinna przyczynić się do osiągnięcia ogólnego celu, jakim jest zapobieganie przestępczości. Ponadto badanie problemów z zakresu kryminologii penitencjarnej pomaga lepiej zrozumieć ogólne założenia teoretyczne kryminologii”*.²⁷⁴

To w sposób przekonujący dowodzi, że przestępczość w miejscach pozbawienia wolności stanowi niezależny problem kryminologiczny. W związku z tym Yu.M. Antonyan uważa, że *„przestępstwa te powinny być traktowane jako czynnik*

²⁷² Sadvovskiy V.N. *Metodologicheskkiye issledovaniya ob "yektov, predstavlyayushchikh soboy sistemy*, [w:] *Sotsiologiya v SSSR*. T. 1., Moscow, 1966, s. 182. Niektórzy uczeni próbują sformułować przedmiot kryminologii, ale większość przyjmuje inne stanowisko. Autor zgadza się z tymi naukowcami, którzy zaprzeczają istnieniu samodzielnego przedmiotu kryminologii.

²⁷³ *Ibid.*, s. 181–182.

²⁷⁴ *Zob. Khokhryakov G.F., Znachenije penitentsiarnoy kriminologii dlya razvitiya obshchey teorii prichin prestupnosti*, Moscow, 1982, ss. 138–139; Khokhryakov G.F., Sarkisov G.S., *Prestupleniya osuzhdennykh: prichiny i preduprezhdeniya*. Yerevan, 1988, ss. 11–12, 30–37.

istotnie utrudniający resocjalizację osób skazanych”. Należy tu w pełni wykorzystać wiedzę, koncepcje i metody kryminologiczne uwzględniając specyficzne warunki odbywania kary, w tym środowisko społeczne skazanych. Warto zwrócić uwagę również na wartości, normy i standardy zachowań, zwłaszcza nieformalnych grup oraz procesy społeczne i psychologiczne zachodzące w tym środowisku. Aby działalność profilaktyczna była skuteczna konieczne jest prowadzenie badań kryminologicznych obejmujących aktualny stan przestępczości, jej przyczyny w zakładach poprawczych oraz warunki, które się do niej przyczyniają. Należy także badać osobowość sprawców i mechanizmy zachowań przestępczych – czyli skupić się na realizacji pełnego „cyklu” kryminologicznego.²⁷⁵ Rozwijając myśl wyrażoną przez Yu.M. Antonyana, można przyjąć, że przedmiot kryminologii penitencjarnej powinien obejmować również stan i przyczyny naruszeń ustalonego porządku odbywania kary.²⁷⁶ Niewątpliwie naruszenia zasad panujących w zakładzie karnym zajmują istotne miejsce w ogólnej strukturze czynów zabronionych popełnianych przez osadzonych w miejscach pozbawienia wolności. Okoliczność ta może być również uzasadnieniem specyfiki przedmiotu kryminologii penitencjarnej. W rzeczywistości taki sam stosunek do działań niezgodnych z prawem w zamkniętej strukturze społecznej może być właściwy tylko dla środowiska wojskowego. Różnica będzie dotyczyła jedynie warunków „obsadzenia” kontyngentu, a w niektórych przypadkach także warunków i zasad relacji (w znaczeniu formalnym).²⁷⁷

Z drugiej strony, o specyfice przedmiotu kryminologii penitencjarnej decyduje także jej miejsce w systemie wiedzy kryminologicznej. Zdaniem rosyjskich naukowców S.F. Milyukova i O.V. Starkova, „w doktrynie o przestępczości w zakładach karnych jest tylko przedmiot badań, nie ma systemu jako takiego, gdyż nie ma części wspólnej i okazuje się, że jest ujawniana tylko przez różne typy przestępstw oraz typy zachowań przestępczych osób pozbawionych wolności”.²⁷⁸ W ten sposób autorzy wskazują

²⁷⁵ Antonyan Yu.M. (red.), *Nakazaniye i ispravleniye prestupnikov*, Moscow, 1992, s. 83.

²⁷⁶ Zob. np.: Antonyan Yu.M. (red.), Boyko I.B., Verishchagin V.A., *Nasiliye sredi osuzhdennykh*, Moscow, 1994, s. 7.

²⁷⁷ Poszczególne badacze przestępczości wojskowej odnieśli spore sukcesy w stosowaniu tego podejścia w celu zrozumienia przestępstw wojskowych. Wyniki były przekonujące., np. Matskevich I.M., *Kriminologicheskiye problemy bor'by s korystno-nasil'stvennoy prestupnost'yu voyennosluhashchikh: Avtoref. dis. kand. jurid. nauk*, Moscow, 1992; Bukreyev V.V., *Distsiplinarnaya voinskaya chast': problemy naznacheniya i ispolneniya nakazaniya: Avtoref. dis. kand. jurid. nauk*, Rostov-na-Donu, 2004.

²⁷⁸ Starkov O.V., Milyukov S.F., *Nakazaniye: ugovovno-pravovoy i kriminopenologicheskoy analiz*. Sankt-Petersburg 2001, s. 88.

na specyfikę warunków, w jakich znajdują się skazani, co może stanowić podstawę do „wyodrębnienia” takiego kierunku kryminologicznego.

Rosyjscy naukowcy uważają, że nie byłoby do końca słuszne, gdyby definiując przedmiot kryminologii penitencjarnej, skupiać się wyłącznie na specyfice warunków odbywania kary pozbawienia wolności. W literaturze kryminologicznej można znaleźć inne definicje pojęcia kryminologii penitencjarnej. I tak na przykład Ya.I. Giliński uważa, że jest to „wiedza o rzeczywistym odbywaniu kary, przede wszystkim w formie pozbawienia wolności — warunki odbywania kary, osoby odbywające karę (więźniowie), relacje między nimi, a także między nimi a personelem instytucji penitencjarnych, życie codzienne (tradycje, normy zachowania, spędzanie wolnego czasu, slang więźniów), przestępstwa popełnione w trakcie odbywania kary itp.”²⁷⁹ Trudno się zgodzić z takim określeniem przedmiotu kryminologii penitencjarnej. Autor właściwie powtarza pojęcie socjologii penitencjarnej, co — jak ustalono w poprzednim wątku — nie jest tym samym. Być może, Ya.I. Giliński wyszedł od światowej praktyki rozumienia kryminologii penitencjarnej, gdzie jest ona częścią nauki socjologicznej — „naukowego badania przestępczości jako zjawiska społecznego”.²⁸⁰

Najbardziej konsekwentnym zwolennikiem wyodrębnienia wiedzy kryminologicznej o przestępczości skazanych jest O.W. Starkow, który od ponad trzydziestu lat wysuwa ideę wyodrębnienia z kryminologii ogólnej samodzielnej doktryny — *kryminopenologii* (doktryny o przestępstwach w trakcie odbywania kary)²⁸¹. Przekonuje, że jej przedmiot jest w pewnym sensie taki sam jak przedmiot kryminologii, ale w bardzo specyficzny sposób. Kryminopenologię można określić jego zdaniem jako naukę o przestępczości w trakcie wykonywania sankcji karnych, o przyczynach i uwarunkowaniach tych przestępstw, o osobowości skazanego i osobowości ofiary tych przestępstw, a także o zapobieganiu powrotowi do przestępstwa oraz o różnych typach zachowań przestępczych występujących w trakcie wykonywania wszelkiego rodzaju sankcji karnych.²⁸²

²⁷⁹ Zob. Gilinskiy Ya.I., *Kriminologiya: Kurs lektsiy*. Sankt-Petersburg, 2002, s. 18.

²⁸⁰ Shela Dzh., *Kriminologiya*. (red.), tłum. z ang., Sankt-Petersburg, 2003, s. 44.

²⁸¹ Zob. Starkov O.V., *Vvedeniye v kriminopenologiyu*, Ufa, 1997, s. 71.

²⁸² Starkov O.V., *K voprosu o predmete i sisteme kriminopenologii Problemy yuridicheskoy otvetstvennosti i ispolneniya ugovolnykh nakazaniy*. Ryazan', 1985, ss. 131–138; Starkov O.V., *Nekotoryye problemy predmeta, metoda i sistemy kriminopenologii*. „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 1996, Nr 1(10), ss. 25–31.

W rzeczywistości autor proponuje stworzenie czegoś w rodzaju „małej kryminologii” w ramach „dużej kryminologii”. Należy od razu zaznaczyć, że O.W. Starkow nie neguje istnienia kryminologii penitencjarnej²⁸³, ale jej przedmiot, jego zdaniem, jest znacznie węższy, co z pewnością pokrywa się z ogólnie przyjętą interpretacją tego działu kryminologii.

Nie wdając się w dyskusję ze wspomnianym autorem na temat nazwy proponowanej przez niego gałęzi kryminologii, należy zauważyć, że dla właściwego zrozumienia procesów karnych zachodzących w zakładach penitencjarnych nadal należy mówić o kryminologii penitencjarnej, co byłoby logiczne. Podobnie postępuje się w odpowiednich działach psychologii i pedagogiki (ze względu na ich dwoistą naturę).

Również wyodrębnianie całej prewencji kryminalnej jako samodzielnego kierunku kryminologicznego wydaje się nieuzasadnione. Po pierwsze, osoby skazane na kary, które nie wiążą się z izolacją od społeczeństwa²⁸⁴, są zazwyczaj poddawane tym samym środkom wychowawczym i zapobiegawczym, co osoby, które nie popełniły jeszcze przestępstwa, ale mogą wejść na drogę przestępstwa. Po drugie, przestępczość osób skazanych na karę, która nie wiąże się z izolacją od społeczeństwa, nie różni się od przestępczości innych osób. Jediną różnicą będzie specjalny status prawny skazanego. Ogólnie rzecz biorąc, warunki życia takich skazanych nie będą się różnić od warunków życia zwykłych obywateli. W ramach tego rozróżnienia rosyjscy naukowcy proponują wprowadzić podział oddziaływań wychowawczych i zapobiegawczych wobec potencjalnych sprawców na wczesne i bezpośrednie.²⁸⁵ Na przykład, jeśli dana osoba nie popełniła jeszcze przestępstwa, ale jej styl życia wskazuje na taką możliwość, środki te uznaje się za prewencję wczesną. Z drugiej strony, jeśli dana osoba odbywa już karę pozbawienia wolności, zastosowane wobec niej środki zapobiegawcze będą miały charakter bezpośredni.

W związku z tym wydaje się, że by zdefiniować przedmiot kryminologii penitencjarnej jako samodzielnego kierunku wiedzy kryminologicznej, należy przyjąć za podstawę definicję pojęcia kryminologii ogólnej. Współcześni rosyjscy naukowcy

²⁸³ Starkov O.V., *Kriminologicheskiye problemy ispolneniya ugotovnykh nakazaniy: Avtoref. dis. d-ra jurid. nauk*. Moscow, 1998, s. 11.

²⁸⁴ „Osoby skazane na kary, które nie wiążą się z izolacją od społeczeństwa” — nazwa używana w Dziale II obowiązującego *Kodeksu karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej, 1997 ze zm.*

²⁸⁵ Avanesov G.A., *Profilaktika: Terminy i ponyatiya. Profilaktika pravonarusheniy*, Moscow, 1978, s. 65.

z dziedziny kryminologii tradycyjnie uwzględniają cztery komponenty badanych zjawisk społecznych: przestępstwo, osobowość sprawcy, przyczyny i uwarunkowania przestępczości oraz zapobieganie (prewencja) przestępczości.²⁸⁶

Na tej podstawie pojęcie kryminologii penitencjarnej bezpośrednio obejmuje:

- a) przestępczość penitencjarną jako niezależny system wszystkich przestępstw popełnianych w zakładach karnych w pewnym okresie czasu;
- b) osobowość sprawcy jako system właściwości społeczno-demograficznych, socjologicznych, psychologicznych podmiotów przestępstw popełnianych w zakładach karnych;
- c) przyczyny i warunki sprzyjające przestępczości, czyli zespół różnorodnych zjawisk społecznie negatywnych, których konsekwencją jest przestępczość karna;
- d) zapobieganie przestępczości w zakładach karnych jako system środków państwowych i publicznych mających na celu eliminację lub neutralizację przyczyn i warunków przestępczości w zakładach karnych.

Zdaniem rosyjskich naukowców, rację mają ci autorzy, którzy uważają, że kryminologia penitencjarna nie ma części ogólnej. Posługuje się ona tymi samymi kategoriami, co kryminologia ogólna. Wynika to z faktu, że aparat pojęciowy kryminologii jest dość dobrze opracowany i nie ma potrzeby uzupełniania go w tej części. Stąd kryminologię penitencjarną definiuje się jako naukę o przestępczości osób pozbawionych wolności, okolicznościach jej popełniania oraz środkach mających na celu jej zapobieganie.

Taka definicja pozwala skupić się tylko na tych przejawach przestępczości więziennej, które decydują o jej istnieniu. Próba wyodrębnienia badań nad subkulturą, systemem relacji międzyludzkich itp. jako przedmiotu kryminologii jest nielogiczna, ponieważ wszystkie procesy społeczne zachodzące w miejscach pozbawienia wolności mogą mieć zarówno negatywne, jak i pozytywne skutki. Ze względu na fakt, że przestępczość jest formą zachowania społecznego, każde z wymienionych zjawisk może być jedną z okoliczności ją warunkujących. Dlatego natury przestępczości jako procesu społecznego należy szukać nie w osobliwościach jej zjawisk, czy w kryminalistyczno-statystycznych cechach ogółu przestępstw i przestępców, ale

²⁸⁶ Kuznetsova N.F. Luneyev V.V. (red.), *Kriminologiya*. 2-ye izd., pererab. i dop., Moscow, 2004, s. 2.

w relacji przestępczości do innych procesów i zjawisk społecznych²⁸⁷. Podążając za rozumowaniem osób zgłaszających takie propozycje, należałoby następnie rozszerzyć przedmiot badań o inne rodzaje przestępczości (np. przestępczość zorganizowaną, przestępczość zawodową itd.).

²⁸⁷ Raska E.E., *Bor'ba s prestupnost'yu i sotsial'noye upravleniye: Teoreticheskiye i metodicheskiye aspekty*. Tallin, 1985, s. 45.

4.3 Pojęcie, przedmiot, metoda i struktura rosyjskiej kryminologii penitencjarnej

4.3.1 Definicja kryminopenologii

Termin „kryminopenologia”, jak już wspomniano, według rosyjskich naukowców w swoim etymologicznym pochodzeniu oznacza naukę o przestępstwach w trakcie odbywania kary. Innym terminem używanym w nauce jest „kryminologia penitencjarna”²⁸⁸ (od łacińskiego *poenitentarius* – penitent, korektor), czyli nauka o przestępstwach w instytucjach penitencjarnych. Ponadto termin ten nie odnosi się do wszystkich organów karno-wykonawczych, lecz jedynie do miejsc pozbawienia wolności — więzień, obozów, kolonii itp. i tak był on historycznie używany, głównie w Stanach Zjednoczonych. W związku z tym „kryminologia penitencjarna” umownie oznacza badanie przestępstw popełnianych w czasie odbywania kary pozbawienia wolności.

W ostatnim czasie w Rosji mamy do czynienia z pewną podwójną interpretacją kryminopenologii. Dlatego niektórzy autorzy (Yu.M. Antonyan) uważają, że kryminologia karania powinna pozostać w granicach kryminologii penitencjarnej, ponieważ przestępczość podczas wykonywania kary bez pozbawienia wolności, którą również bada kryminopenologia, nie ma swoich specyficznych wzorców, przyczyn i uwarunkowań. Inni badacze penologii (J. A. Alferow) uważają, że kryminopenologia, a także psychologia penitencjarna i pedagogika stanowią część przedmiotu socjologii penitencjarnej.

Problematyka kryminopenologii według rosyjskich naukowców jako doktryny jest znacznie szersza niż kryminologia i obejmuje więcej kategorii odzwierciedlających zjawiska przestępcze niż sam termin. Co więcej, kryminologia penitencjarna, jak już wspomniano, nie ma własnego przedmiotu badań, posiada wyłącznie obiekt badań określany jako przestępczość w miejscach pozbawienia wolności. Ponadto nie posiada ona systemu pojęciowego jako takiego, ponieważ nie ma części ogólnej — wspólnych problemów przestępczości w miejscach pozbawiania wolności (tylko ten temat wyczerpuje część ogólną). Innymi słowy, przedmiotem nauki kryminologii penitencjarnej są różne typy przestępstw i rodzaje zachowań przestępczych osób pozbawionych wolności. Mówiąc inaczej, przedmiot nauki określa to, co dana nauka

²⁸⁸ Khokhryakov G.F., Karetnikov I.V., *Pojęcie, przedmiot, metoda i struktura kryminologii penitencjarnej*, https://psyera.ru/ponyatie-predmet-metod-i-sistema-penitencjarnoy-kriminologii_15425.html [dostęp: 01.05.2022 r.].

bada, jakie zjawiska i w jakiej perspektywie. Dlatego kryminopenologia bada zjawiska przestępcze w trakcie wykonywania kary pod kątem ich przyczyn i zapobiegania. Jest to jednak zasadnicza definicja kryminologii. Istnieje również definicja merytoryczna, którą tworzy się poprzez wyszczególnienie głównych kategorii wchodzących w skład danego pojęcia:

1. Przystępczość punitwna (karząca) jest ogólnospołecznym, regresywnym, bezosobowym zjawiskiem powstałym w wyniku sprzeczności bytu społecznego i świadomości sfery wykonania sankcji karnych i przejawiającym się w wielu powtarzających się przestępcstwach, a także w odradzaniu się sprzeczności tej samej sfery życia społecznego. Przystępczość punitwna jest częścią recydywy. Jak każdy rodzaj przestępcstwa, ma ono wiele cech charakterystycznych.
2. Penalne zachowania przestępcze (osadzonych) to społecznie niebezpieczna, osobowościowa, mikrośrodowiskowa działalność wielokierunkowa, czyli system działań — czynności lub zaniechań, ukierunkowanych na popełnienie przestępcstwa i kończących się jego popełnieniem w procesie wykonywania kary, w zależności od powodzenia działań prewencyjnych. W zachowaniach przestępczych o charakterze kryminalnym można wyróżnić kilka jej typów np. uchylenie się od kary, działania skierowane przeciwko służbom penitencjarnym itp.
3. Przyczyny i uwarunkowania:
 - a) ogólnospołeczne — przestępczość karna;
 - b) osobowościowo-mikrośrodowiskowe zachowania przestępcze o charakterze penalnym. Przyczyny i warunki można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne, subiektywne i obiektywne, bezpośrednie i pośrednie. Mają one swoją własną strukturę i mechanizm interakcji.
4. Zapobieganie przestępczości podczas wykonywania kary jest działaniem mającym na celu identyfikację, eliminację, neutralizację lub kompensację przyczyn i warunków popełniania przestępcstw oraz zachowań podlegających karze. Profilaktyka dzieli się na poziomy i rodzajowe, ma swoje podmioty i obiekty, metody i techniki, można ją przewidzieć, a także zaprogramować. W ostatnim czasie do problematyki kryminologii i kryminopenologii włączono takie formy oddziaływania, jak zwalczanie i wojna, kompromis, resocjalizacja, organizacja, zarządzanie itp.

5. Kryminopenologiczne parametry różnych typów i rodzajów kar oraz różnych rodzajów penalnych zachowań przestępczych to ramy, granice wiedzy o takim czy innym rodzaju i typie kary oraz penalnych zachowań przestępczych, które obejmują powiązane ze sobą problemy kryminologii i penologii: miejsce kary w systemie karania, funkcje i skuteczność takiego czy innego rodzaju i typu kary, charakterystykę skazanych na daną karę w związku z motywacją, wskaźniki przestępczości podczas wykonywania kary; a także: filozoficzne, medyczne, prawne, wojskowe i inne paradoksy różnych typów penalnych zachowań przestępczych, w tym ich wskaźniki. Kryminopenologia ma swoją własną historię i specyficzne metody poznania.

Kryminopenologię można określić jako naukę o przestępczości kryminalnej i zachowaniach karalnych, ich prawidłowościach, przyczynach i uwarunkowaniach, rodzajach, zapobieganiu i innych formach oddziaływania na nie, kryminopenologicznych parametrach kar i ich rodzajach oraz typach penalnych zachowań przestępczych. Taka definicja ma już charakter merytoryczny — przez wymienienie wszystkich kategorii. W Rosji kryminopenologia jest uznawana za młodą, wyłaniającą się doktrynę, rozwijającą się zarówno w obrębie kryminologii i penologii, jak i na styku tych nauk.

Nie należy zapominać, że zdaniem rosyjskich naukowców, kryminologia penitencjarna, jak każda inna dziedzina wiedzy, jest nie tylko rezultatem, ale i procesem rozwoju określonej wiedzy. Ich zdaniem, należy również wziąć pod uwagę inne okoliczności, które charakteryzują ją jako szczególną część kryminologii ogólnej: po pierwsze, jej związek z praktyczną dziedziną wykonywania kary pozbawienia wolności; po drugie, jej zdolność nie tylko do wyjaśniania destrukcyjnego charakteru procesów zachodzących w miejscach pozbawienia wolności, ale także do przewidywania ich skutków w przyszłości; po trzecie, nierozzerwalny związek z innymi naukami specjalnymi z zakresu penitencjarystyki (socjologia, pedagogika, psychologia itd.).²⁸⁹

²⁸⁹ Jeśli chodzi o tę ostatnią kwestię, to należy zauważyć, że wymienione nauki z zakresu penitencjarystyki mają dwojaki związek z kryminologią penitencjarną. Tradycyjnie mówi się, że stanowią one uzupełnienie kryminologii penitencjarnej w realizacji jej ustaleń. Uważamy jednak, że dorobek tych nauk stanowi podłoże dla kryminologii penitencjarnej. Braki w stosowaniu wiedzy teoretycznej z tych nauk prowadzą w praktyce do popełniania przestępstw w miejscach pozbawienia wolności. Stąd potrzeba wypracowania specjalnych środków kryminologicznych mających na celu przeciwdziałanie procesom przestępczym zachodzącym w jednostkach penitencjarnych.

Wśród systemu czynników, które definiują kryminologię penitencjarną jako samodzielną gałąź wiedzy wymienia się:

- a) potrzebę społeczną wynikającą z faktu istnienia przestępczości penitencjarnej oraz negatywnych procesów związanych z odbywaniem kary pozbawienia wolności;
- b) konieczność zdobywania specjalistycznej wiedzy w zakresie procesów kryminogennych zachodzących w miejscach pozbawienia wolności (materiały do opisu i wyjaśnienia tego zjawiska, opracowanie odpowiednich prognoz);
- c) konieczność opracowania środków zapobiegających przestępczości w zakładach karnych.

4.3.2 Relacje między kryminopenologią a innymi naukami

Przyjrzyjmy się naukom, których głównym przedmiotem jest kara. Nauki te można podzielić na prawne i pozaprawne. Z kolei nauki prawne o karze dzielą się na: nauki karne i penologiczne. Na czele nauk prawnych w zakresie stosowania i egzekwowania kary o charakterze kryminalnym stoją doktryny prawa karnego dotyczące kary, jej wymierzania i zwalniania od kary, pojęcia, istoty, właściwości, funkcji i celów kar, ich systemu, rodzajów oraz skuteczności. W prawie karno-procesowym ustala się procedurę wymierzenia kary i odstępiania od jej wymierzenia, nauka karno-procesowa te zagadnienia bada. Niedoskonałości systemu postępowania karnego stanowią makrośrodowisko warunków, w których rozwija się przestępczość „penalna” i na tym polega związek między kryminopenologią a procesem karnym.

Kolejną nauką zawierającą badania na temat przestępstwa jest kryminalistyka, która obejmuje zagadnienia taktyki śledczej, techniki dochodzeniowe dotyczące określonych rodzajów przestępstw oraz techniki stosowane w procesie odbywania kary — istnieje cała podgrupa kryminalistyki zajmująca się tymi problemami. Problemy kryminalistyki w dziedzinie karania są jednocześnie problemami kryminopenologii, która bada wzorce zachowań przestępczych w dziedzinie karania i nie może nie poruszać kwestii niedociągnięć w prowadzeniu postępowań karnych w tej dziedzinie.

Analizując relacje między kryminopenologią a naukami z zakresu penologii, przede wszystkim naukami prawnymi, rosyjscy naukowcy podkreślają, że przedmiotem prawa karnego procesowego są stosunki społeczne powstające w procesie karnym oraz te, dotyczące wykonywania kar kryminalnych. Oczywiście problemami tej gałęzi prawa są najczęściej ogólne społeczne uwarunkowania przestępczości kryminalnej, a niedociągnięciami wykonawczymi mikrośrodowiskowe uwarunkowania zachowań przestępczych o charakterze karnym. W procesie karnym stosuje się normy prawa administracyjnego, prawa pracy, prawa rodzinnego i cywilnego, a ich wykorzystanie w zapobieganiu zachowaniom przestępczym jest obligatoryjne.

Przedmiotem rosyjskiej statystyki karno-wykonawczej są liczbowe wskaźniki zjawisk wchodzących w zakres działalności organów zajmujących się wykonywaniem kary pozbawienia wolności. Kryminologia nie może się obyć bez informacji statystycznych dotyczących przestępczości w zakresie wykonywania kary, a także

struktury osadzonych i innych informacji liczbowych. Statystykę dotyczącą wykonania kary można odnieść zarówno do nauk prawnych, jak i pozaprawnych. Spośród nauk pozaprawnych wyróżnia się następujące:

- 1) *„Psychologię penitencjarną, która obejmuje ogólne prawidłowości psychologiczne i społeczno-psychologiczne dotyczące osadzonych i ich grup, poszczególnych funkcjonariuszy i zespołów pracowników instytucji penitencjarnych, które ujawniają się w procesie wykonywania wszystkich rodzajów kar pozbawienia wolności. Bez wykorzystania danych z zakresu psychologii penitencjarnej nie można badać mikrośrodkowiska osadzonych, wzorów relacji między ich grupami a administracją oraz wielu innych zagadnień;*
- 2) *Pedagogikę resocjalizacyjną (penitencjarną), która zajmuje się prawidłowością procesu pedagogicznego w odniesieniu do konkretnego podmiotu — więźniów, funkcjonującego w szczególnych warunkach wykonywania kary pozbawienia wolności i przejawiającego się w oddziaływaniu resocjalizacyjnym na osoby odbywające karę pozbawienia wolności. Braki w resocjalizacji skazanych przejawiają się w postaci uwarunkowań zachowań przestępczych w trakcie wykonywania kar, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych;*
- 3) *Inne nauki: rozwijają się też różne doktryny dotyczące kary w ramach nauk o zarządzaniu, ekonomicznych, psychiatrycznych, sądowych i innych, których wykorzystanie danych jest niewątpliwie niezbędne w kryminopenologii;*
- 4) *Socjologię karania, która bada społeczne konsekwencje karania, ich funkcje społeczne, osobowość skazanego oraz środowisko społeczne skazanych.*”²⁹⁰

Podsumowując problematykę przedmiotu badań, można przedstawić następujący schemat kryminopenologii: „przestępczość — wykonywanie kary — przestępczość”, czyli schemat popełniania przestępstw w trakcie wykonywania wszystkich rodzajów kar kryminalnych.

Rosyjscy naukowcy na potrzeby rodzimej nauki wprowadzili zatem terminy *kryminopenologia* lub *kryminologia penitencjarna*. Jak zauważa Katarzyna Laskowska: zmiany polityczno-społeczno-gospodarcze zachodzące w Rosji nie pozostały bez wpływu na rozwój kryminologii. Nauka ta przeszła w tym kraju długą i niełatwą drogę.

²⁹⁰ Starkov O.V., *Kriminopenologiya: Uchebnoye posobiye*. Moscow, 2004, s. 23.

Niestety wpływ na kryminologię w Federacji Rosyjskiej, podobnie jak wielu innych nauk, miały problemy związane z polityzacją i ideologizacją prowadzonych badań, co znacznie zaszkodziło rozwojowi nauki.²⁹¹

²⁹¹ Laskowska K., *Kierunki rozwoju kryminologii w Rosji*, „Archiwum Kryminologii”, T. XXIX–XXX, s. 153.

Rozdział 5. Geneza oraz struktura rosyjskiej przestępczości więziennej

Przestępczość więzienna zwana w rosyjskiej literaturze kryminologicznej również *przestępczością penitencjarną* lub *przestępczością w miejscach pozbawienia wolności* nie zajmuje wiodącego miejsca w strukturze wszystkich rodzajów przestępstw popełnianych w Federacji Rosyjskiej, ale ze względu na swoją charakterystykę i znaczenie jest przedmiotem szczególnego zainteresowania nauki. Uważa się ją za złożony i poważny problemem, z którym próbują się zmierzyć zakłady penitencjarne na całym świecie. Popelnianie przestępstw przez osadzonych w trakcie odbywania kary wskazuje na istnienie poważnych deficytów, a o poziomie zagrożenia przestępczością w miejscach pozbawienia wolności decyduje m.in. charakterystyka osób przebywających w zakładach karnych: około 70,0% skazanych odbywa karę za popełnienie ciężkich i szczególnie ciężkich przestępstw; co czwarty skazany za zabójstwo i umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, co piąty — za rozbój lub kradzież rozbójniczą.²⁹²

Pod pojęciem *przestępczości penitencjarnej* rosyjscy naukowcy rozumieją jak już wspomniano, „ogół przestępstw popełnianych przez osadzonych w instytucjach systemu penitencjarnego w procesie odbywania kary pozbawienia wolności za uprzednio popełnione przestępstwo”.²⁹³ Autor proponuje rozumieć przestępczość penitencjarną jako ogół przestępstw popełnianych na terenie jednostek penitencjarnych przez osadzonych, funkcjonariuszy i administrację więzienną oraz inne osoby przebywające w momencie popełnienia czynu na terenie placówki.

²⁹² Zob. Dane statystyczne FSW FR (FSIN), <https://fsin.gov.ru/statistics/>, [dostęp: 2.01.2022 r.].

²⁹³ Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya kriminologiya. Uczebnik dla vuzow*, Riazan, 2009, s. 52.

5.1. Etiologia zachowań przestępczych w środowisku więziennym

Zdaniem rosyjskich kryminologów, przestępczość w miejscach pozbawienia wolności jest spowodowana zarówno wspólnymi dla wszystkich przestępstw przyczynami, jak i specyficznymi warunkami społeczno-ekonomicznymi oraz społeczno-psychologicznymi.²⁹⁴

Do przyczyn społeczno-ekonomicznych zalicza się m.in. brak dostaw surowca i w związku z tym brak zatrudnienia w strefach przemysłowych kolonii karnych, narastające bezrobocie części skazanych, problemy z wyżywieniem i niski poziom opieki medycznej osadzonych. Do przyczyn społeczno-psychologicznych należą między innymi *„negatywne oddziaływania wynikające ze skupienia w jednym miejscu wielu niebezpiecznych przestępców: wpływ osadzonych na siebie nawzajem, przymusowe umieszczenie w grupach tej samej płci, konflikty interpersonalne, podporządkowanie osadzonych podkulturze więziennej, ich zaangażowanie w działalność grup antyspołecznych i przestępczych subkultur”*.²⁹⁵

Przyczyny przestępczości osadzonych w miejscach pozbawienia wolności wiążą się również z charakterem kary polegającej na pozbawieniu wolności. Odizolowany skazany ma ograniczoną możliwość korzystania z dużej części swoich praw i wolności. Specyfika życia w zakładzie karnym przejawia się przede wszystkim w tym, że *„elementarne normy moralne życia ludzkiego są tu przekształcane w normy prawne. Więzienie staje się dla osadzonego środowiskiem z nowymi procesami społecznymi i różnymi rodzajami aktywności społecznej. Po znalezieniu się za kratami skazany postrzega swój nowy status jako wstyd, jako akt społecznego napiętnowania, jako społeczną niższość. Mikrośrodowisko instytucji penitencjarnej składa się z osób, których kryminalne obciążenie i zaniedbania moralno-pedagogiczne są różne. Fakt ten stanowi istotne wyzwanie dla procesu resocjalizacji. Normy i wzorce zachowań charakterystyczne dla środowiska przestępczego wywierają bezpośredni wpływ na osadzonego i powodują kryminalizację jego osobowości”*.²⁹⁶ Doświadczenia rosyjskiego więziennictwa są uważane za jedne z najmniej znanych na świecie.

²⁹⁴ Zob. np.: *Ibid.*, s. 60.

²⁹⁵ *Ibid.*

²⁹⁶ *Ibid.*

5.2. Przegląd kryminologicznych kategorii przestępstw popełnianych w warunkach izolacji więziennej

Wśród przestępstw popełnianych przez skazanych w miejscach pozbawienia wolności w Federacji Rosyjskiej czołowe miejsce zajmują przestępstwa ciężkie i szczególnie ciężkie, takie jak zabójstwo, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, zamach na życie lub zdrowie funkcjonariuszy służby więziennej, dezorganizowanie pracy jednostek penitencjarnych, chuligaństwo, a także uchylanie się od odbywania kary, posiadanie i handel substancjami niedozwolonymi, ekscesy seksualne, zbiorowe czyny przestępcze więźniów, zbiorowe zakłócanie porządku, czy ucieczki.

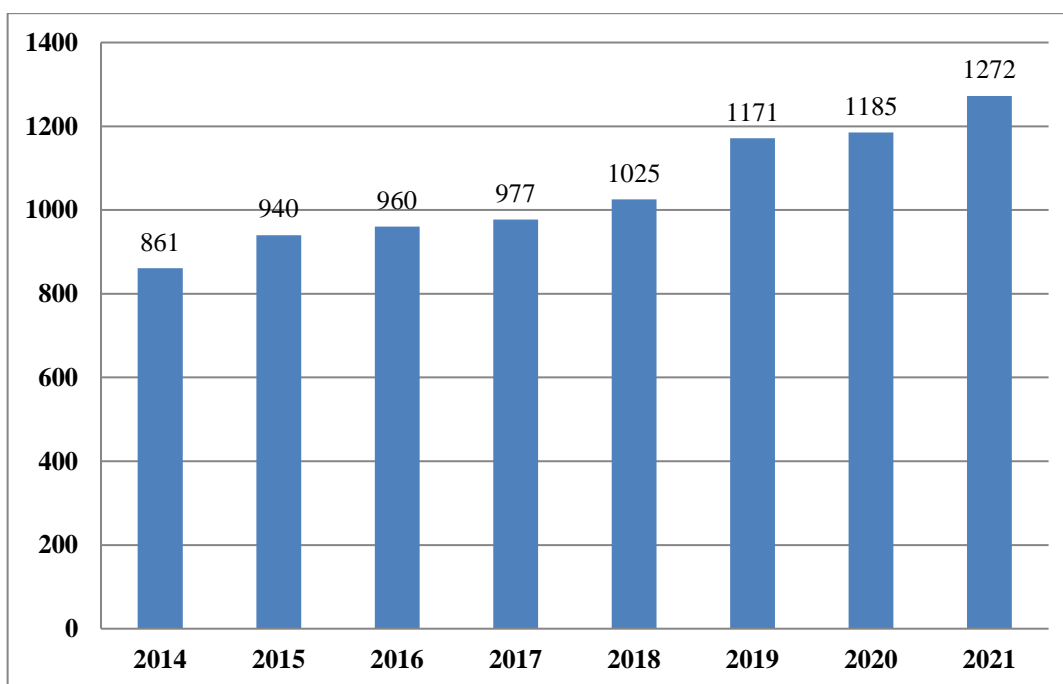
Liczba przestępstw popełnianych w systemie penitencjarnym jako całości utrzymuje się wciąż na wysokim poziomie i zauważalnie wzrasta: od 861 przypadków w 2014 do blisko 1000 w 2021, co spowodowało wzrost liczby tego rodzaju przestępstw w ciągu ośmiu lat o ponad 30%. (Tab. 19, wyk. 15.):

Tab. 19. Liczba przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021

Instytucja penitencjarna	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	754	838	851	875	914	1015	1012	996
Areszt śledczy i więzienie	105	97	100	99	110	151	173	273
Kolonia karna dla niepełnoletnich	2	5	9	3	1	5	0	3
Razem	861	940	960	977	1025	1171	1185	1272

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR (FSIN), <https://fsin.gov.ru/statistics/>, [dostęp: 2.01.2022 r.].

Wyk. 15. Liczba przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021

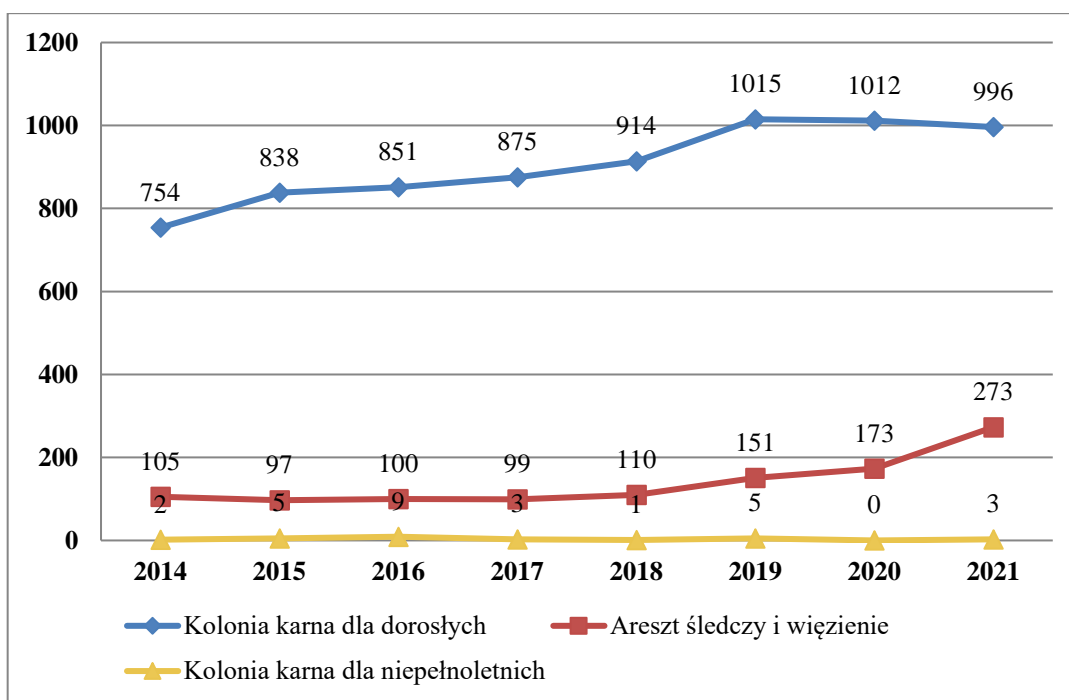
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., op. cit.

Najwięcej przestępstw w miejscach pozbawienia wolności przez lata popełniano w koloniach karnych, gdzie przetrzymywana jest główna część skazanych, mniej — w więzieniach i aresztach, ze względu na bardziej restrykcyjne warunki osadzenia. W 2021 roku pomimo wzrostu ogólnej liczby przestępstw penitencjarnych zanotowano jednak zmniejszenie liczby przestępstw popełnionych w koloniach karnych dla dorosłych (-1,5%) i wzrost liczby przestępstw popełnianych w aresztach śledczych i więzieniach o 63% (Wyk. 16).

Federalna Służba Więzienna FR nie prowadzi statystyki przestępczości dla kolonii-osad, chociaż wielu naukowców²⁹⁷ uważa, że to właśnie te miejsca osadzenia są najbardziej kryminogenne, pomimo, że są w nich umieszczane osoby skazane za przestępstwa popełnione przez zaniedbanie lub przeniesione w trybie motywacyjnym z innych instytucji penitencjarnych.

²⁹⁷ Zob. np.: Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ..., op. cit.*, s. 59.

Wyk. 16. Liczba przestępstw popełnionych w poszczególnych instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., *op. cit.*

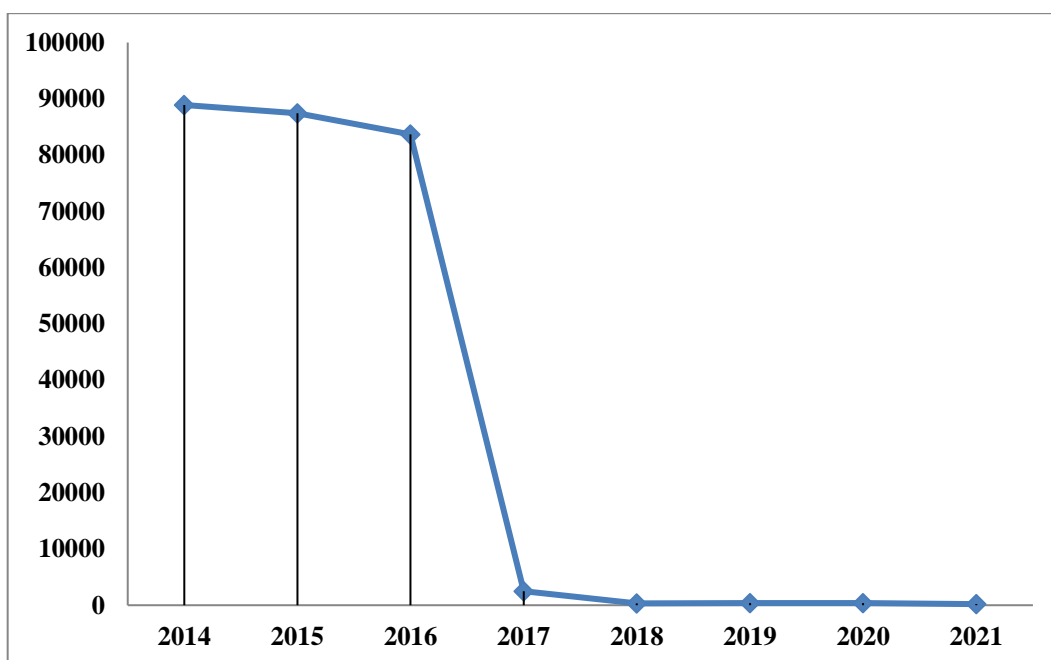
Od ponad 8 lat stale zmniejszała się liczba przestępstw udaremnionych, jednakże o ile w latach 2014–2016 wynosiła ona ponad 80 tysięcy, o tyle w 2017 roku nastąpił znaczny spadek do liczby zaledwie ponad dwóch tysięcy, pomimo wzrostu ogólnej liczby popełnianych przestępstw w instytucjach penitencjarnych (Tab. 20, Wyk. 17).

Tab. 20. Liczba przestępstw udaremnionych w instytucji penitencjarnej FR w latach 2014–2021

Instytucja penitencjarna	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	61 747	60 121	59 877	965	278	268	369	166
Areszt śledczy i więzienie	26 302	26 570	23 155	1498	70	91	43	28
Kolonia karna dla niepełnoletnich	847	737	665	24	4	1	0	0
Razem	88 896	87 428	83 697	2487	352	360	412	194

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., *op. cit.*

Wyk. 17. Dynamika przestępstw udaremnionych w instytucji penitencjarnej FR w latach 2014–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR..., *op. cit.*

Analiza struktury przestępstw popełnianych przez osadzonych w zakładach karnych jest możliwa jedynie na podstawie oficjalnych statystyk Federalnej Służby Więziennej FR, które uwzględniają i zliczają tylko następujące rodzaje przestępstw popełnianych przez więźniów w miejscach izolacji:

- a) zabójstwo (art. 105 k.k. FR),
- b) umyślne spowodowanie poważnego uszczerbku na zdrowiu (art. 111, pkt 1–4 k.k. FR);
- c) działania zakłócające pracę zakładów karnych, aresztów śledczych i więzień (art. 321, ust. 3 k.k. FR)
- d) wzięcie zakładników (art. 206 k.k. FR)
- e) ucieczki z instytucji penitencjarnej (art. 313 k.k. FR).

Ponadto statystyki FSW FR podają dane dotyczące skonfiskowanych narkotyków, substancji psychotropowych i ich analogów, alkoholu oraz zakazanych przedmiotów tnąco-kłujących.

5.2.1. Zabójstwa i uszkodzenia ciała

Przestępstwo zabójstwa

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej definiuje przestępstwo zabójstwa²⁹⁸ jako umyślne spowodowanie śmierci innej osoby, która za jego popełnienie podlega karze pozbawienia wolności na okres od sześciu do piętnastu lat, z ograniczeniem lub bez ograniczenia wolności do lat dwóch. Ustawodawca przewidział również w art. 105, pkt 2 kwalifikowane typy popełnienia zabójstwa, za popełnienie których sprawca podlega karze pozbawienia wolności od ośmiu do dwudziestu lat z ograniczeniem wolności od roku do dwóch lat, karze dożywotniego pozbawienia wolności lub karze śmierci.

Przestępców skazuje się na wymieniony wymiar kary za zabójstwo:

- a) dwóch lub więcej osób;
- b) osoby lub osób jej bliskich, w związku z wykonywaniem przez nią czynności służbowych lub pełnieniem obowiązków publicznych;
- c) małoletniego lub innej osoby, o której sprawca wie, że jest w stanie bezradności, a także w połączeniu z porwaniem;
- d) kobiety, o której sprawca wie, że jest w ciąży; oraz
- e) popełnione ze szczególnym okrucieństwem;
- f) popełnione w sposób szczególnie niebezpieczny;
- g) zabójstwo z powodu krwawej zemsty;
- h) popełnione przez grupę osób, grupę osób działających w zмовie lub przez grupę zorganizowaną;
- i) w celu osiągnięcia korzyści lub na zamówienie, połączone z rozbojem, wymuszeniem lub bandytyzmem;
- j) z pobudek chuligańskich;
- k) w celu ukrycia innego przestępstwa lub ułatwienia popełnienia takiego przestępstwa, a także w związku ze zgwałceniem lub aktami przemocy o charakterze seksualnym;
- l) z nienawiści lub wrogości politycznej, ideologicznej, rasowej, narodowej lub religijnej, albo z nienawiści lub wrogości wobec jakiegokolwiek grupy społecznej;
- m) w celu wykorzystania narządów lub tkanek ofiary.

²⁹⁸ Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm., art. 105

Za obiektywną stronę zabójstwa rosyjski ustawodawca uznaje czyn, który może mieć formę działania lub zaniechania, mający na celu spowodowanie śmierci innej osoby, prowadzący do społecznie niebezpiecznych konsekwencji w postaci śmierci innej osoby.

Ponadto między czynem a jego konsekwencjami musi istnieć niezbędny związek przyczynowy. Zabójstwo uznaje się za dokonane z chwilą śmierci ofiary. Nie ma znaczenia, kiedy nastąpiła śmierć: natychmiast czy po jakimś czasie. Jako usiłowanie zabójstwa uznawane są działania osoby bezpośrednio zmierzające do spowodowania śmierci innej osoby, jeśli nie doprowadziły do tego skutku z powodu okoliczności niezależnych od woli sprawcy. Zabójstwo jest związane z winą w postaci zamiaru bezpośredniego lub pośredniego. Usiłowanie zabójstwa jest możliwe tylko z zamiarem bezpośrednim. Sprawcą zabójstwa w rozumieniu rosyjskiego prawa może być jedynie osoba fizyczna, zdrowa psychicznie, która ukończyła 14 lat.

Zabójstwa w rosyjskich instytucjach penitencjarnych są popełniane rzadko, chociaż w ostatnim roku ich liczba w porównaniu z rokiem poprzednim zwiększyła się ponad dwukrotnie. Najczęściej są one popełniane w koloniach karnych dla dorosłych, natomiast od dekady skazani niepełnoletni nie popełnili ani jednego zabójstwa w koloniach dla niepełnoletnich.

Analiza liczby zabójstw na przestrzeni ostatnich ośmiu lat wykazywała różną dynamikę: w 2014 roku zanotowano 17 zabójstw, w kolejnym roku ich liczba wzrosła do 20. Najmniej zabójstw w instytucjach penitencjarnych odnotowano w 2018 roku — jedynie 6. Przez kolejne trzy lata liczba zabójstw pozostawała na podobnym poziomie, a w 2021 roku nastąpił prawie dwukrotny wzrost tego rodzaju przestępstw w instytucjach penitencjarnych (Tab. 21, Wyk. 18).

Tab. 21. Liczba zabójstw (art. 105) popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021

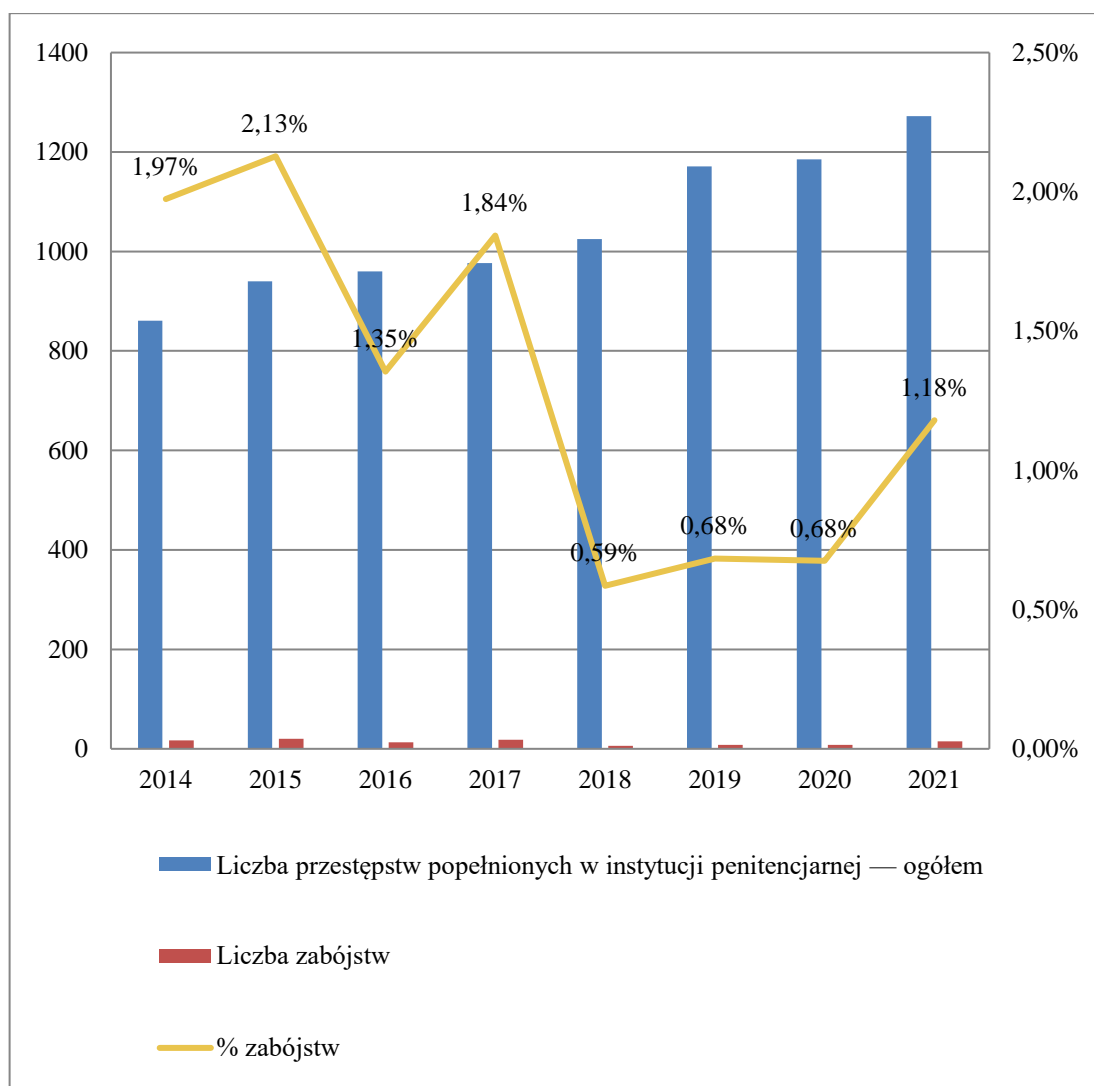
Instytucja penitencjarna	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Liczba przestępstw popełnionych w instytucji penitencjarnej — ogółem	861	940	960	977	1025	1171	1185	1272
Kolonia karna dla dorosłych	14	18	10	14	4	5	5	11
Areszt śledczy i więzienie	3	2	3	4	2	3	3	4
Kolonie dla niepełnoletnich	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem	17	20	13	18	6	8	8	15

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., op. cit.

Od 2014 roku liczba zabójstw w instytucjach penitencjarnych za wyjątkiem roku 2016 pozostawała na poziomie około 2% wszystkich przestępstw popełnionych w koloniach, więzieniach i aresztach śledczych. Od 2018 roku, w którym zarejestrowano gwałtowny spadek liczby zabójstw w miejscach pozbawienia wolności, obserwuje się tendencję wzrostową, a udział tego rodzaju przestępstw w strukturze przestępczości penitencjarnej wzrósł w 2021 roku w porównaniu z rokiem 2020 o 0,5%.

Udział liczby zabójstw w ogólnej liczbie przestępstw popełnianych w instytucjach penitencjarnych FR oscylował od 0,59% do 2,13 % ogólnej liczby wszystkich przestępstw popełnianych w instytucjach penitencjarnych (Wyk. 18).

Wyk. 18. Udział liczby zabójstw w ogólnej liczbie przestępstw popełnianych w instytucjach penitencjarnych FR 2011–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., *op. cit.*

Za najczęstszy powód zabójstwa w miejscach pozbawienia wolności uznaje się pozbawienie życia w wyniku kłótni, bójki, przy czym zazwyczaj nie mamy do czynienia z umyślnym zamiarem dokonania zabójstwa — „wszystko dzieje się raczej spontanicznie, a świadczą o tym używane jako narzędzia zbrodni różne przedmioty domowego użytku”.²⁹⁹ Konflikty wśród osadzonych wynikają z napiętych relacji interpersonalnych, którym towarzyszą obelgi, poniżanie się nawzajem, przemoc fizyczna i seksualna. W wyniku kumulacji agresywnych zachowań dochodzi do zabójstwa. Znaczna liczba zabójstw i przypadków spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu

²⁹⁹ Likhanova I.I., *Nekotoryye kharakteristiki ubiystv, sovershennykh v usloviyakh ispravitel'nykh uchrezhdeniy*, „Vestnik instituta: prestupleniye, nakazaniye, ispravleniye”, 2015, Nr 4 (42), s. 182.

jest popełniana z powodu nieprzestrzegania nieformalnych norm i zasad więziennych, tzw. ros. *poniatij*. Wśród najczęstszych przypadków ich naruszenia wymienia się: współpracę z administracją, kontakty lub rozmowy z „obrażonymi”, brak szacunku do „worów w zakonie”, przywódców i liderów przestępczych. Wśród innych przyczyn popełnienia zabójstwa wymienia się zemstę za wyrządzony czyn lub zazdrość.

Spowodowanie uszczerbku na zdrowiu (uszkodzenie ciała)

Rosyjski kodeks karny przewiduje karę za spowodowanie uszczerbku na zdrowiu, rozumiejąc uszczerbek jako: „*naruszenie integralności anatomicznej i funkcji fizjologicznych narządów i tkanek człowieka w wyniku działania fizycznych, chemicznych, biologicznych i psychicznych czynników zewnętrznych*”.³⁰⁰ Ponadto ustawa rozróżnia dwa rodzaje przestępstw, tj.:

- a) umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu — Artykuł 111 k.k. FR.
- b) umyślne spowodowanie umiarkowanego uszczerbku na zdrowiu — Artykuł 112 k.k. FR.

Umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, niebezpiecznego dla życia lub powodującego utratę wzroku, mowy, słuchu lub jakiegokolwiek organu lub utratę funkcji organu, przerwanie ciąży, zaburzenia psychiczne, uzależnienie od narkotyków lub substancji psychoaktywnych, lub wyrażającego się w trwałym oszpecceniu osoby, lub powodującego znaczną trwałą utratę ogólnej zdolności do pracy o co najmniej jedną trzecią lub całkowitą utratę zdolności do pracy zawodowej, umyślnie spowodowanego przez sprawcę podlega karze pozbawienia wolności na okres do ośmiu lat.³⁰¹

Karze pozbawienia wolności do lat dziesięciu z ograniczeniem wolności do lat dwóch lub bez ograniczenia wolności podlegają również sprawcy, którzy spowodowali ciężki uszczerbek na zdrowiu popełniając przestępstwo w ramach większości typów kwalifikowanych wskazanych przy popełnieniu zabójstwa.

³⁰⁰ Kommentarij — art. 111. *Kodeksu karnego FR, 1996 ze zm.*, <https://docs.cntd.ru/document/420368849/titles/1PF4DO5>, [dostęp: 12.04.2022 r.].

³⁰¹ *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm.*, art. 111.

Ustawodawca rozszerza jednak katalog i dodaje: spowodowanie uszczerbku na zdrowiu z użyciem broni lub przedmiotów służących jako broń.

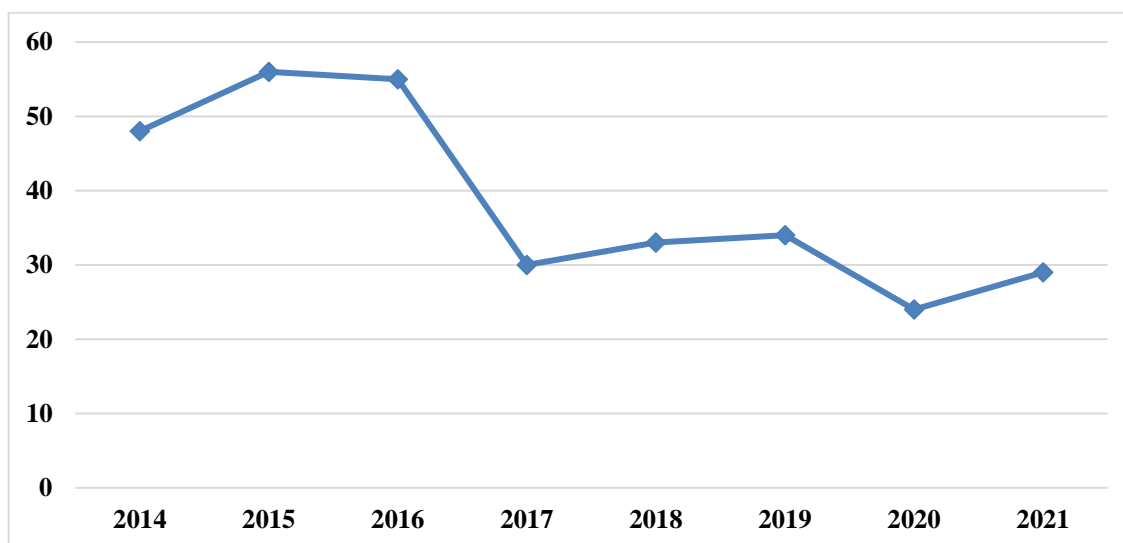
Przestępstwo umyślnego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w instytucjach penitencjarnych jest najczęściej popełniane, podobnie jak zabójstwo, w koloniach karnych dla dorosłych i bardzo rzadko w aresztach śledczych i więzieniach. Na przestrzeni 8 lat nastąpił wyraźny spadek liczby przestępstw tego rodzaju o ponad 60% w porównaniu z rokiem 2014.

Tab. 22. Liczba przestępstw umyślnego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w instytucjach penitencjarnych FR — art. 111 cz. 1–3 k.k. FR w latach 2014–2021

Institucja penitencjarna	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	42	49	47	23	29	27	20	18
Areszt śledczy i więzienie	6	7	8	7	4	6	4	11
Kolonie dla niepełnoletnich	0	0	0	0	0	1	0	0
Razem	48	56	55	30	33	34	24	29

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., op. cit.

Wyk. 19. Dynamika umyślnego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w instytucjach penitencjarnych FR — art. 111 cz. 1–3 k.k. FR w latach 2014–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., op. cit.

5.2.2. Zamachy na funkcjonariuszy oraz pracowników służby więziennej

Rosyjski kodeks karny penalizuje działania przeciwko porządkowi publicznemu oraz dezorganizujące funkcjonowanie instytucji penitencjarnej. Przepisy tego rodzaju zostały umieszczone w rozdziale 32 *Kodeksu karnego FR*, który przewiduje kary za:

- a) zamach na życie funkcjonariusza organów ścigania³⁰²,
- b) stosowanie przemocy wobec przedstawiciela władzy³⁰³,
- c) znieważenie przedstawiciela władzy³⁰⁴,
- d) ujawnienie informacji o stosowanych środkach bezpieczeństwa urzędnikowi organu ścigania lub organu nadzoru³⁰⁵,
- e) zakłócenie działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa.³⁰⁶

Liczbę dotyczącą przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu przedstawiono na podstawie zebranych danych sądów, które udostępniają statystykę od 2016 roku. Dane za lata 2014–2015 podawane są przez sądy z uwzględnieniem przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, tj. art. 294–298 k.k. FR nie będących przedmiotem niniejszej analizy. Stąd też analizie poddano jedynie okres 6-letni, ze szczególnym zwróceniem uwagi na przestępstwa, które dotyczą instytucji penitencjarnych.

Rosyjski ustawodawca za zamach na życie funkcjonariusza organów ścigania lub członka organów ochrony porządku publicznego, lub osób bliskich, w celu utrudnienia im zgodnych z prawem działań na rzecz ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego lub z zemsty przewidział karę pozbawienia wolności w wymiarze: od dwunastu do dwudziestu lat, z ograniczeniem wolności do lat dwóch, karę dożywotniego pozbawienia wolności lub karę śmierci³⁰⁷. Liczba skazanych prawomocnym wyrokiem sądu za ten rodzaj przestępstwa z każdym rokiem malała, a liczba skazanych zmniejszyła się w badanym okresie o prawie 80%.

³⁰² *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm.*, art. 317.

³⁰³ *Ibid.*, art. 318.

³⁰⁴ *Ibid.*, art. 319.

³⁰⁵ *Ibid.*, art. 320.

³⁰⁶ *Ibid.*, art. 321.

³⁰⁷ *Ibid.*, art. 317. *Zamach na życie funkcjonariusza organów ochrony porządku publicznego.*

Najczęściej sądy za zamach na życie funkcjonariusza orzekają karę pozbawienia wolności, a w przeciągu 6 lat uniewinniono tylko 3 osoby i jedną osobę skazano na karę ograniczenia wolności. W 2017 roku za popełnienie tego rodzaju przestępstwa 5 osób uznano za niepoczytalne i zastosowano wobec nich przymusowe środki o charakterze medycznym, tj. przymusową obserwację przez lekarza psychiatrę lub leczenie w różnych rodzajach placówek psychiatrycznych.³⁰⁸ (Tab. 23).

Liczba skazanych na karę pozbawienia wolności za zamach na funkcjonariusza z każdym rokiem zmniejszała się i w 2021 roku wydano takich wyroków 20. Sądy nie orzekają w wypadku popełnienia tego rodzaju przestępstwa warunkowego zawieszenia kary, grzywny, prac poprawczych i obowiązkowych. Należy przypuszczać, że podana statystyka nie zwiera danych dotyczących wydanych wyroków orzekających inne kary niż przedstawiane w dostępnym zestawieniu sądów.

Tab. 23. Liczba skazanych i rodzaj kary za zamach na życie funkcjonariusza organów ścigania FR w latach 2016–2021 (art. 317 k.k. FR)

Skazani i rodzaj kary/Rok	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Osoby skazane wyrokiem sądu	104	38	42	41	26	21
Uniewinnieni	1	0	1	1	0	1
Pozbawienie wolności	95	36	35	41	23	20
Ograniczenie wolności	0	0	1	0	0	0
Środki przymusowe zastosowane w stosunku do osób niepoczytalnych	0	5	8	0	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyki Departamentu Sądownictwa Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej, <http://www.cdep.ru/index.php?id=5>, [dostęp: 12.02.2022 r.].

³⁰⁸ *Ibid.*, art. 99. *Rodzaje przymusowych środków o charakterze medycznym.*

Tab. 24. Liczba skazanych i rodzaj kary za stosowanie przemocy wobec przedstawiciela władzy FR w latach 2016–2021 (art. 318 k.k. FR)

Skazani i rodzaj kary/Rok	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Osoby skazane prawomocnym wyrokiem sądu	8019	7170	6695	6370	6287	7523
Uniewinnieni	2	10	3	6	4	6
Pozbawienie wolności	1889	1691	1572	1475	1428	1483
Warunkowe zawieszenie kary	3732	3301	3010	2823	2797	3331
Ograniczenie wolności	8	7	7	18	13	15
Kara grzywny	2335	2112	2038	1972	1954	2575
Prace poprawcze	7	12	6	15	10	16
Prace obowiązkowe	8	9	9	8	5	11
Środki przymusowe zastosowane w stosunku do niepoczytalnych	0	194	206	789	0	282

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Statystyki Departamentu Sądownictwa ..., op. cit.

Publiczne znieważenie przedstawiciela władzy podczas wykonywania przez niego obowiązków służbowych lub w związku z ich wykonywaniem podlega karze grzywny w wysokości do czterdziestu tysięcy rubli albo w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego na okres do trzech miesięcy, albo pracy przymusowej na okres do trzystu sześćdziesięciu godzin, albo pracy poprawczej na okres do jednego roku.³⁰⁹

³⁰⁹ *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm., art. 319. Znieważenie przedstawiciela władzy.*

Liczba skazanych za popełnienie tego rodzaju przestępstwa w ciągu sześciu lat malała, a najczęściej orzekanym rodzajem były kolejno kara grzywny, prace poprawcze i obowiązkowe. W 2019 roku sądy wydały aż ponad 1200 wyroków skazujących, na mocy których wobec skazanych uznanych za niepoczytalnych zastosowano przymusowe środki o charakterze medycznym.³¹⁰

Tab. 25. Liczba skazanych i rodzaj kary za znieważenie przedstawiciela władzy FR w latach 2016–2021 (art. 319 k.k. FR)

Skazani i rodzaj kary/Rok	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Osoby skazane prawomocnym wyrokiem sądu	10 051	10 342	10 154	9189	8739	6786
Uniewinnieni	1	2	0	2	1	0
Pozbawienie wolności	2	1	11	3	1	2
Warunkowe zawieszenie kary	1	1	2	2	1	0
Ograniczenie wolności	0	0	0	1	0	1
Kara grzywny	5130	5107	5028	4455	4280	3390
Prace poprawcze	2130	2237	2339	2224	2096	1519
Prace obowiązkowe	2344	2579	2380	2199	2036	1584
Środki przymusowe zastosowane w stosunku do niepoczytalnych	0	91	88	1262	0	88

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyki Departamentu Sądownictwa ..., *op. cit.*

³¹⁰ Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm., art. 99. Rodzaje przymusowych środków o charakterze medycznym.

Znikomą liczbę stanowią przestępstwa za ujawnienie informacji o stosowanych środkach bezpieczeństwa wobec funkcjonariusza organu ścigania lub organu nadzoru (art. 320 k.k. FR). W ciągu 6 lat skazano łącznie za popełnienie tego rodzaju przestępstwa 19 osób na karę grzywny, prace poprawcze i obowiązkowe.

Odpowiedzialność karną za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa przewidziano w art. 321 k.k. FR. Do tego rodzaju przestępstw rosyjski ustawodawca zalicza „*stosowanie przemocy, nie zagrażającej życiu lub zdrowiu skazanego, lub groźby jej użycia w celu utrudnienia resocjalizacji skazanego lub z zemsty za pomoc udzieloną administracji instytucji lub organowi systemu karnego wykonawczego, w tym czyny popełnione wobec funkcjonariusza, pełniącego służbę instytucji penitencjarnej w związku z wykonywaniem przez niego obowiązków służbowych, a także popełnione przez zorganizowaną grupę lub z użyciem przemocy niebezpiecznej dla życia lub zdrowia*”.³¹¹ Przez przemoc niebezpieczną dla życia lub zdrowia rozumie się spowodowanie u współwięźniów lub funkcjonariuszy wszelkich uszkodzeń ciała: lekkich, umiarkowanych lub ciężkich.

Ponadto działania sprawcy mogą nie powodować faktycznie uszczerbku na zdrowiu, ale ze względu na swój obiektywny charakter muszą stwarzać realne zagrożenie spowodowania uszkodzeń ciała (np. w wypadku, gdy ofiara broniła się). Do tego rodzaju czynów zalicza się np.:

- a) pobicie,
- b) spowodowanie bólu fizycznego,
- c) ograniczenie wolności,
- d) zastraszenie przez zastosowanie przemocy fizycznej o dowolnym stopniu intensywności w formie, którą ofiara mogłaby odebrać i którą mogłaby jednoznacznie zrozumieć.

Groźby stosowania przemocy obejmują każdy stopień przemocy, w tym groźby spowodowania śmierci. Zagrożenie musi być realne i rzeczywiste. Przestępstwo uważa się za popełnione od momentu popełnienia jednego z wymienionych czynów.³¹²

³¹¹ *Ibid.*, art. 321.

³¹² *Ibid.*, art. 318. *Stosowanie przemocy wobec przedstawiciela władzy.*

Przestępstwo charakteryzuje się więc albo stosowaniem przemocy, która nie zagraża życiu lub zdrowiu ofiary, albo groźbą użycia przemocy.

Kwalifikowane z art. 321, ust. 2 są na przykład następujące zachowania:

1) Skazany M. zagroził użyciem przemocy wobec funkcjonariusza aresztu śledczego, gdy ten zażądał, aby M. opuścił celę i stanął twarzą do ściany w celu przeszukania go i wydania mu pościeli. Funkcjonariusz aresztu śledczego potraktował groźbę M. poważnie. M. ignorował żądania funkcjonariusza i przeklinał używając wulgaryzmów — wyrok: 1 rok pozbawienia wolności,

2) Skazany R. rzucił telewizorem w kierunku funkcjonariusza kolonii karnej, uderzając go w ramię. Sytuacja zaistniała w związku z tym, że inny osadzony podjął w celi próbę samobójczą (powiesił się), po czym do celi wszedł pracownik Federalnego Departamentu Śledczego ds. Kryminalnych i zażądał opuszczenia celi przez pozostałych osadzonych. R. odmówił spełnienia tego żądania. Wyrok: 10 miesięcy pozbawienia wolności w kolonii o zaostrowym rygorze.

3) Skazani B. i O. przebywali w karczerze w ubraniach cywilnych, dlatego funkcjonariusze służby więziennej polecieli im opuścić celę i udać się do pomieszczenia przeznaczonego do pracy z więźniami. O. i B. odmówili wykonania tego polecenia. W tym czasie O. popchnął rękami funkcjonariusza kolonii karnej i przycisnął go do ściany celi, zaś B. próbował pomóc O. Gdy funkcjonariusze kolonii zaczęli używać siły wobec O. i B., skazani uderzyli ich, powodując otarcia na ciele funkcjonariuszy kolonii. Wyrok: O. — 2 lata 6 miesięcy pozbawienia wolności, B. — 2 lata 4 miesiące pozbawienia wolności w kolonii karnej o zaostrowym rygorze.

4) Skazany V. był przetrzymywany w izolatce. Podczas wieczornej kontroli pracownicy kolonii karnej ujawnili, że V. wyłamał kratę zabezpieczającą w celi oraz usunął dwie cegły z przegrody w toalecie. Po przybyciu funkcjonariuszy, skazany V. zagroził użyciem wobec nich przemocy, tj. trzymając w każdej ręce cegłę powiedział: „Wynoście się stąd, bo was zabiję!” i zaczął przeklinać. Wyrok: 2 lata pozbawienia wolności w kolonii karnej o zaostrowym rygorze.

5) Osadzony A., skazany wcześniej na 6 lat pozbawienia wolności, decyzją sądu został przeniesiony do więzienia. Funkcjonariusz służby więziennej zażądał od skazanego

*A. uporządkowania swojego uniformu, na co A. zareagował odmową i użył wulgarnych słów. W związku z tym, funkcjonariusz zażądał od A., wyprowadzanego na spacer, powrotu do celi. A. rzucił na podłogę swoje nakrycie głowy. Funkcjonariusze użyli wobec A. siły fizycznej i podczas zajścia A. uderzył głową w twarz jednego z funkcjonariuszy. Wyrok: 1 rok i 8 miesięcy pozbawienia wolności w kolonii karnej o zaostrzonym rygorze.*³¹³

*6) 12 sierpnia 2021 w kolonii karnej nr 2 w Obwodzie Kurgańskim jeden z osadzonych zaatakował pracownika kolonii karnej, który przeprowadzał rewizję. W wyniku tego zdarzenia jeden z pracowników zginął na miejscu, drugi trafił do szpitala. Podczas zatrzymania skazany stawiał opór i został unieszkodliwiony. Mężczyzna odbywał w zakładzie karnym karę 19 lat pozbawienia wolności za popełnienie kilku przestępstw, w tym rozboju i zabójstwa. Po ataku więźnia na funkcjonariuszy kolonii karnej w Obwodzie Kurgańskim wszczęto postępowanie w sprawie karnej z art. 105 ust. 2 pkt b (zabójstwo), art. 30 ust. 3, art. 105 ust. 2 pkt a, b (usiłowanie zabójstwa), art. 321 ust. (dezorganizacja działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa)*³¹⁴.

*7) 18 lutego 2022 r. w kolonii karnej o zaostrzonym rygorze nr 4 w Obwodzie Uljanowskim, w której odbywają karę recydywisti skazani za popełnienie ciężkich i szczególnie ciężkich przestępstw, kilku osadzonych uszkodziło kamery monitoringu i połamało meble, których fragmenty rzuciło w funkcjonariuszy, zablokowało drzwi wejściowe i wyjście ewakuacyjne. W ten sposób skazani zaprotestowali przeciwko uzasadnionym żądaniom pracowników instytucji po przeprowadzeniu rewizji. Rosyjska Federalna Służba Penitencjarna podała, że działania więźniów noszą znamiona przestępstwa z części 1 artykułu 167 (umyślne niszczenie lub uszkodzanie mienia), części 3 artykułu 321 (zakłócanie funkcjonowania instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa), artykułu 212 (masowe zamieszki) kodeksu karnego FR.*³¹⁵

³¹³ Kuz'minykh K.S., Ustyuzhaninov D.A., *Soderzhaniye otdel'nykh, vynesennykh v 45 sub'yektakh rf prigovorov po ugovnym delam o prestupleniyakh, predusmotrennykh st. 321 UK RF*, dekabr' 2017 g., 2019. (Vsego 111 prigovorov).

³¹⁴ Portal 45.ru, <https://45.ru/text/criminal/2021/08/13/70076234/>, [dostęp: 15.08. 2021 r.].

³¹⁵ *Ibid.*

Poszkodowanymi w wyniku przestępstwa polegającego na dezorganizacji działalności instytucji penitencjarnej (art. 321 k.k. FR) są:

- a) osoby skazane na karę pozbawienia wolności — ust. 1,
- b) funkcjonariusze (osoby posiadające stopień służbowy), pełniące służbę w miejscach pozbawienia wolności lub miejscach zatrzymania oraz ich bliscy (ust. 2), jeśli atak na funkcjonariusza został dokonany w związku z wykonywaniem przez niego obowiązków służbowych.³¹⁶

Ponadto ustawodawca w art. 321 k.k. ust. 3 FR dodaje zaostrzoną karę za stosowanie przemocy lub groźbę jej stosowania wobec współwięźniów lub funkcjonariuszy, jeżeli czyny zostały popełnione przez grupę zorganizowaną. Jedną z osobliwości konstrukcji art. 321 k.k. FR jest to, że odnosi się on do wielopodmiotowych czynów zabronionych. W związku z tym bezpośrednim przedmiotem jest nie tylko normalna działalność instytucji systemu penitencjarnego i poprawczego (choć tytuł artykułu odnosi się wyłącznie do instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa), ale także przedmiot szczególnej ochrony społecznej i prawnej — cześć, godność i zdrowie zarówno pracowników tych instytucji, jak i osadzonych odbywających w nich karę.

Doniesienia medialne o incydentach dezorganizacji działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa dotyczą zazwyczaj sytuacji, w których kilku lub duża liczba osadzonych bierze udział w zakłócaniu porządku w kolonii karnej. Informacje o takich zdarzeniach są stosunkowo rzadkie, w przeciwieństwie do orzekania kar przez sądy na podstawie art. 321 k.k.. Według statystyk Departamentu

Sądownictwa Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej³¹⁷, w od 2019 roku zaznaczyła się tendencja wzrostowa tego rodzaju przestępstw, a ich liczba przekroczyła 300 przypadków.

³¹⁶ *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm.*, art. 318

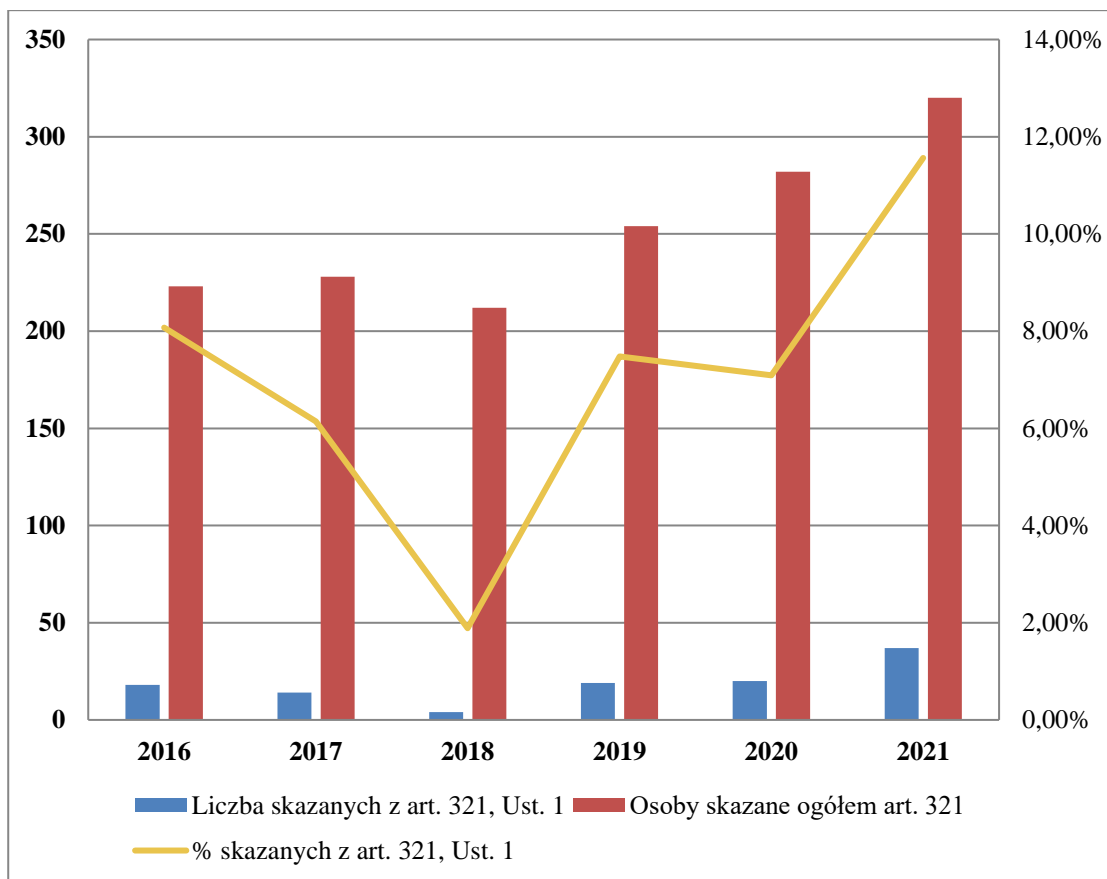
³¹⁷ Statystyki Departamentu Sądownictwa Sądu ..., *op. cit.*

Tab. 26. Liczba skazanych i rodzaj kary za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa (art. 321 k.k. FR)

Skazani i rodzaj kary/Rok	Art. 321	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Osoby skazane prawomocnym wyrokiem sądu	Ust. 1	18	14	4	19	20	37
	Ust. 2	174	188	182	207	230	257
	Ust. 3	31	26	26	28	32	26
Razem		223	228	212	254	282	320
Uniewinnieni	Ust. 1	0	0	0	0	0	0
	Ust. 2	0	0	0	0	1	0
	Ust. 3	0	0	0	0	0	0
Razem		0	0	0	0	1	0
Pozbawienie wolności	Ust. 1	18	13	4	18	19	36
	Ust. 2	169	179	177	204	223	253
	Ust. 3	31	25	26	28	32	26
Razem		218	217	207	250	274	315
Warunkowe zawieszenie kary	Ust. 1	0	1	0	1	1	1
	Ust. 2	5	9	5	2	7	3
	Ust. 3	0	1	0	0	0	0
Razem		5	11	5	3	8	4
Prace poprawcze	Ust. 1	0	0	0	0	0	0
	Ust. 2	0	0	0	1	0	0
	Ust. 3	0	0	0	0	0	0
Razem		0	0	0	1	0	0
Środki przymusowe zastosowane w stosunku do osób niepoczytalnych	Ust. 1	0	2	0	0	0	0
	Ust. 2	0	9	3	0	0	16
	Ust. 3	0	0	1	0	0	3
Razem		0	11	4	0	0	19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Statystyki Departamentu Sądownictwa ...*, op. cit.

Wyk. 20. Dynamika wyroków skazujących za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa w latach 2016-2021 (art. 321 ust. 1 k.k. FR)

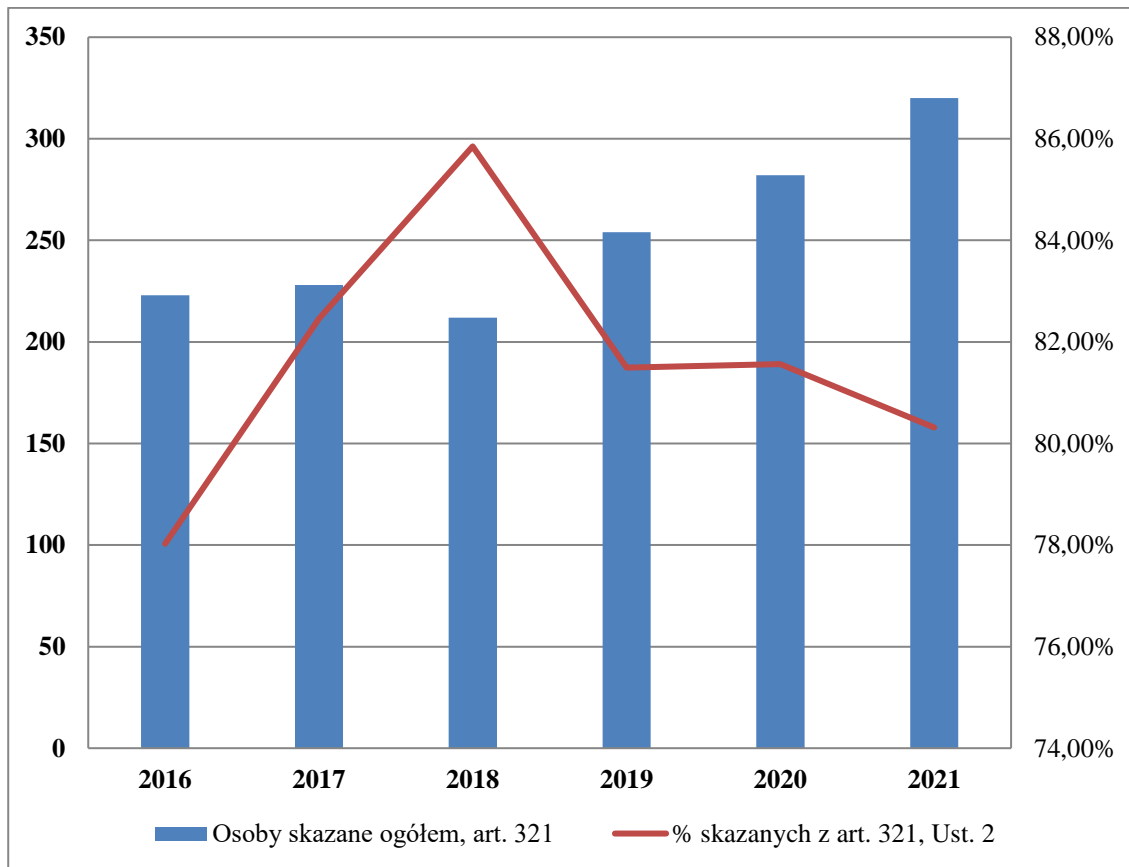

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Statystyki Departamentu Sądownictwa ...*, op. cit.

Oficjalne statystyki dotyczące art. 321 *Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej* wskazują na wzrost liczby tego rodzaju przestępstw, jednakże należy pamiętać, że znaczna część czynów nie jest zgłaszana i powiększa „ciemną liczbę”. Poza tym, dane mogą być rozbieżne ze stanem faktycznym, ponieważ są kwalifikowane w różny sposób, np. jeżeli wobec osób jest stosowana przemoc lub groźba jej użycia, ale czyn popełniany jest na podstawie osobistych konfliktów, to przestępstwo jest kwalifikowane jako przestępstwo przeciwko osobie. Jeśli zorganizowana, uzbrojona grupa osób dokona ataku na członka aresztu śledczego lub osobę przebywającą w areszcie, to jej działania są kwalifikowane jako bandytyzm, a nie na podstawie znamion przestępstwa art. 321, ust. 3 k.k. FR³¹⁸ O społecznym niebezpieczeństwie analizowanych przestępstw decyduje również fakt, że popełniają je osoby odbywające karę za wcześniejsze przestępstwo, czyli w warunkach recydywy.

³¹⁸ Klimienko T.M., *Prestupleniya, svyazannyye s dezorganizatsiyey deyatel'nosti uchrezhdeniy, obespechivayushchikh izolatsiyu ot obshchestva*, „Vektor Nauki”, 2012, Nr 2(20), s. 134.

Wyk. 21. Dynamika wyroków skazujących za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa w latach 2016–2021 (art. 321 ust. 2 k.k. FR)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyki Departamentu Sądownictwa ..., op. cit.

Od 2016 roku procent przestępstw popełnianych z artykułu 321 ust. 2 oscylował w granicach 80%, a ich liczba stale rośnie.

Za popełnienie przestępstwa polegającego na dezorganizacji działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa najczęściej sądy orzekają karę pozbawienia wolności (najmniej wyroków wydano w 2016 roku i najwięcej w 2021). Sądy nie orzekały kary ograniczenia wolności, grzywny i prac obowiązkowych, a tylko raz wydano wyrok skazujący na prace poprawcze.

Na uwagę zasługuje również liczba wyroków skazujących za popełnienie tego rodzaju przestępstwa przez grupę zorganizowaną i chociaż co roku jest ona niższa, to 26 wyroków za stosowanie przemocy lub groźby jej stosowania w więzieniach w 2021 roku jest potwierdzeniem funkcjonowania grup przestępczych w warunkach izolacji.

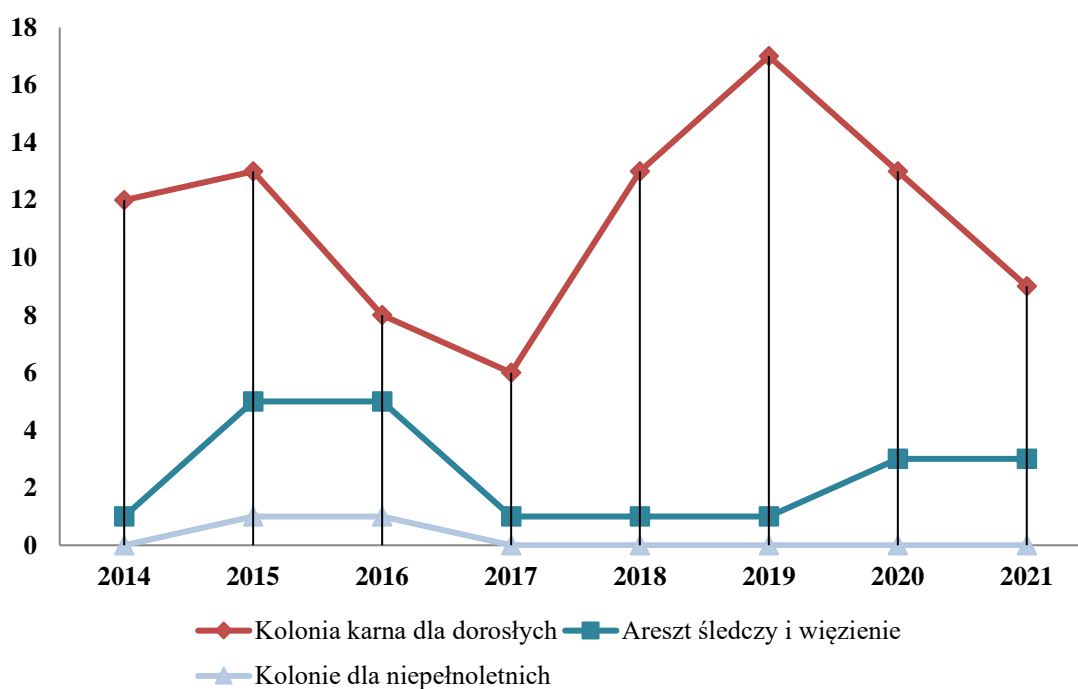
Służba więzienna podaje jedynie dane dotyczące przestępstw z art. 321, ust. 3, popełnianych w instytucjach penitencjarnych przez grupy zorganizowane. Najczęściej tego rodzaju przestępstwa są popełniane w koloniach karnych dla dorosłych. Łącznie w analizowanym okresie na terenie placówek penitencjarnych więźniowie zorganizowani w grupach popełnili 113 przestępstw z art. 321 ust. 3.

Tab. 27. Liczba przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR z art. 321, ust. 3 k.k. FR w latach 2014–2021

Instytucja penitencjarna	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	12	13	8	6	13	17	13	9
Areszt śledczy i więzienie	1	5	5	1	1	1	3	3
Kolonie dla niepełnoletnich	0	1	1	0	0	0	0	0
Razem	13	19	14	7	14	18	16	12

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., op. cit.

Wyk. 22. Dynamika przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR z art. 321, ust. 3 k.k. FR w latach 2014–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR..., op. cit.

5.2.3. Ucieczki z zakładów karnych, aresztów i więzień

Ucieczka z instytucji penitencjarnej zgodnie z rosyjskim prawem jest uważana za przestępstwo o średniej ciężkości, poza przypadkami ucieczki z użyciem przemocy niebezpiecznej dla życia lub zdrowia lub z groźbą jej użycia, a także z użyciem broni lub przedmiotów służących jako broń. Społeczne niebezpieczeństwo ucieczki jest również zróżnicowane w zależności od sposobu ucieczki (np. przez „taranowanie”, podkop, z użyciem broni lub niebezpiecznego narzędzia), rodzaju zakładu karnego, z którego została dokonana (z kolonii-osady, z kolonii o zaostrożonym lub specjalnym rygorze) i rodzaju przestępstwa, za które skazany odbywał karę pozbawienia wolności (np. zabójstwo, zgwałcenie, kradzież).

W rosyjskiej nauce przedmiotu ucieczki z miejsc pozbawienia wolności klasyfikuje się ze względu na:

- 1) okoliczności: ucieczki w związku z zaistniałą okazją (sytuacją) lub ucieczki wymagające przygotowań;
- 2) liczbę uczestników: ucieczki grupowe lub indywidualne;
- 3) stosowanie przemocy: z użyciem przemocy (planowanej, np. z wzięciem zakładników lub nieplanowane, której użycie było związane z zaistniałymi okolicznościami) i bez użycia przemocy;
- 4) z użyciem broni lub bez użycia broni.³¹⁹

Za przestępstwo polegające na ucieczce z miejsca pozbawienia wolności, aresztu lub miejsca zatrzymania przez osadzonego przewidziano karę w formie pracy przymusowej przez okres do czterech lat lub pozbawienie wolności na taki sam okres.³²⁰ Czyn popełniony przez grupę osób pozostających w zмовie lub w porozumieniu, bądź przez zorganizowaną grupę podlega karze przymusowej pracy lub pozbawienia wolności na okres pięciu lat. Jeżeli czyny zostały popełnione z użyciem przemocy niebezpiecznej dla życia lub zdrowia, lub z groźbą użycia takiej przemocy, jak również z użyciem broni lub przedmiotów służących jako broń, to okres pracy przymusowej pozostaje

³¹⁹ Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, op. cit., s. 336.

³²⁰ *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm.*, art. 313. *Ucieczka z miejsca zatrzymania, aresztowania lub zatrzymania.*

niezmieniony (do pięciu lat), natomiast kara pozbawienia wolności może zostać orzeczona na okres do ośmiu lat.

Najczęściej ucieczkę rozpatruje się łącznie z przestępstwem uchylania się od odbywania kary ograniczenia wolności, pozbawienia wolności, a także od przymusowych środków o charakterze medycznym³²¹. Za uchylanie się od powrotu lub nie powrócenie do instytucji penitencjarnej ustawodawca przewidział karę w formie prac przymusowych i pozbawienia wolności od roku lub maksymalnie do lat dwóch.

Jak wynika z prowadzonych w Rosji badań, osobami dokonującymi ucieczek są z reguły: „*uprzednio wielokrotnie karani, najczęściej za ciężkie przestępstwa (kradzieże, przestępstwa z użyciem przemocy), skazani na długie kary pozbawienia wolności (pięć lat i więcej), nie mający rodzin*”³²². Wśród najczęściej wykorzystywanych sposobów wymienia się natomiast: „*bezpośrednie pokonanie głównego ogrodzenia, zakładanie skrytek, wykorzystanie pojazdów do „taranowania”, podkopywanie, wykorzystanie podziemnych ciągów komunikacyjnych i korytarzy naziemnych, przejście przez punkty kontrolne, rozbieranie ścian i sufitów zakładów penitencjarnych itp.*”³²³

Z analizy danych statystycznych FSW FR wynika, że ucieczka z zakładu karnego jest stosunkowo często popełnianym przestępstwem w instytucjach penitencjarnych. Co piąte przestępstwo to ucieczka, a jeśli ucieczkę rozpatrywać łącznie z uchylaniem się od odbywania kary pozbawienia wolności (art. 314 k.k. FR), to odsetek ten osiągnie około 40% wszystkich popełnionych w izolacji przestępstw.³²⁴

³²¹ Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm., art. 314.

³²² Penitencjarnaya kriminologiya, ..., op. cit., s. 305.

³²³ Ibid.

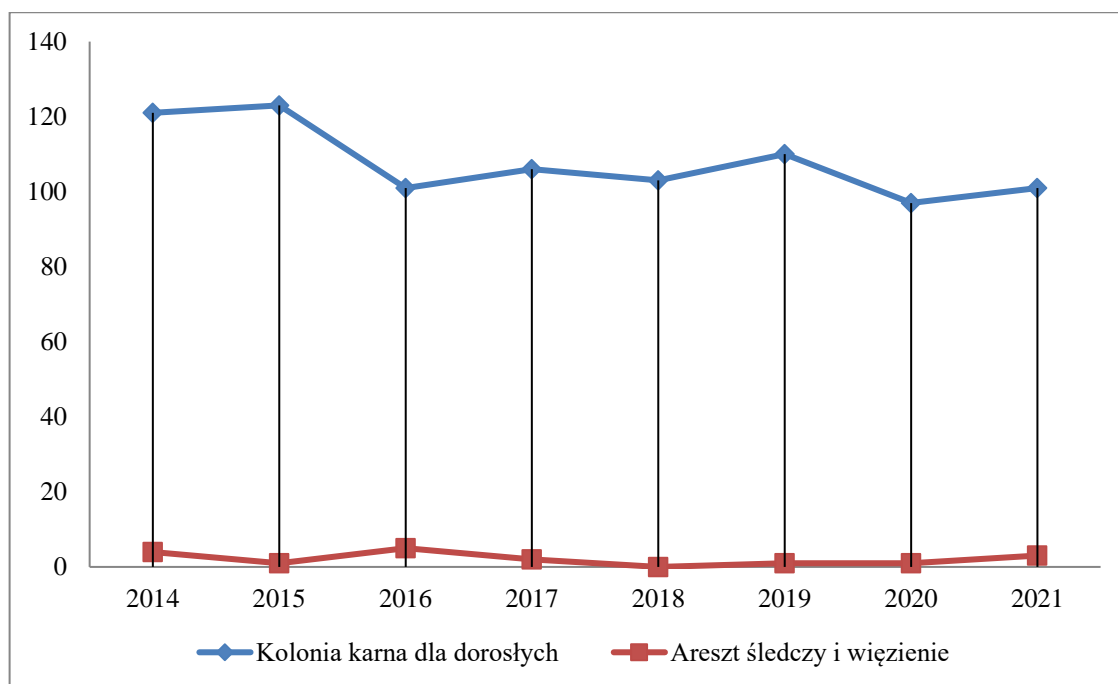
³²⁴ Ibid.

Tab. 28. Ucieczki z instytucji penitencyjnych FR w latach 2014–2021

Institucja penitencyjna	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Liczba przestępstw — ogółem	861	940	960	977	1025	1171	1185	1272
Kolonia karna dla dorosłych	121	123	101	106	103	110	97	101
Areszt śledczy i więzienie	4	1	5	2	0	1	1	3
Kolonie dla niepełnoletnich	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem	125	124	106	108	103	111	98	104

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., *op. cit.*

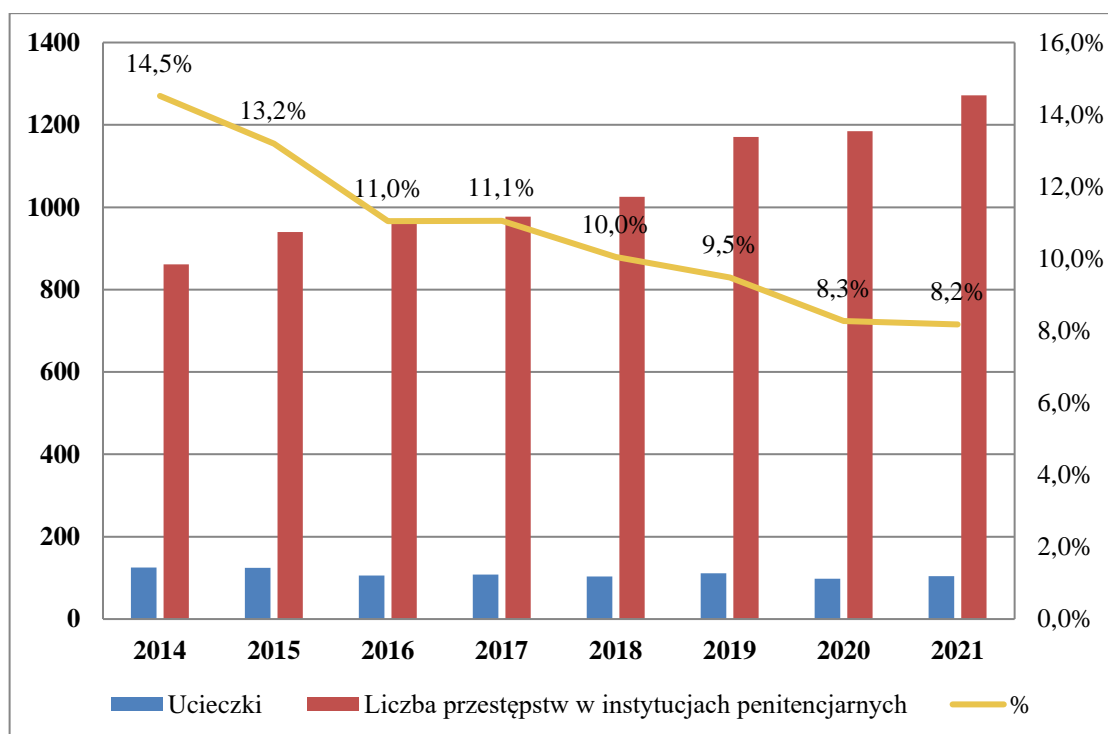
Wyk. 23. Dynamika ucieczek z instytucji penitencyjnych FR w latach 2014–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR..., *op. cit.*

W aresztach śledczych ucieczki nie są najczęściej popełnianym przestępstwem, co jest zapewne związane z liczbą więźniów, reżimem osadzenia i nadzorem nad osobami przebywającymi w takich instytucjach.

Wyk. 24. Procentowy udział ucieczek z instytucji penitencjarnych FR w latach 2014–2021 w ogólnej liczbie przestępstw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR ..., *op. cit.*

Analiza prowadzonych w Rosji badań w różnych okresach pozwala zauważyć, że prawie połowa wszystkich ucieczek odbywa się przez kopanie, pokonywanie ogrodzenia głównego i bezpośredniego szturmu („taranowanie”) — około 5,8% przypadków; ponad połowa ucieczek jest przygotowywana z wyprzedzeniem, tj. przygotowania trwają od 3 do 30 dni a większość z nich odbywa się w nocy. Liczba ucieczek jest bardzo zróżnicowana w zależności od pory roku.³²⁵

Na podstawie ankiet przeprowadzonych przez rosyjskich naukowców wśród osób biorących udział w uciezkach, ustalono, że ponad 70% badanych motywowała zwykłą chęć uniknięcia odbycia kary.³²⁶ Jednak aż 9% badanych stwierdziło, że chciało odbyć karę bliżej miejsca zamieszkania; 6–7% uzasadniało uciezkę chęcią pomocy rodzinie w trudnej sytuacji, a około 5% chciało uniknąć negatywnych konsekwencji konfliktów z innymi skazanymi.³²⁷

³²⁵ *Osnovnyye pokazateli deyatel'nosti ugovolno-ispolnitel'noy sistemy za 2015–2020: informatsionno-analiticheskii sbornik. Tver', 2016–2021.*

³²⁶ Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ..., op. cit.*, s. 336.

³²⁷ *Ibid.*

Z uciezkami związane jest również przestępstwo „wzięcia zakładnika” (art. 206 k.k. FR), jednakże liczba tego rodzaju przypadków według FSW FR od 2014 r. miała miejsce tylko trzykrotnie w koloniach karnych dla dorosłych. Statystyka nie jest prowadzona dla aresztów śledczych i więzień.

5.2.4. Przestępczość związana z „drugim życiem”

Historia potwierdza, że jednym z najskuteczniejszych narzędzi oporu wobec władz więziennych dla przestępców w warunkach izolacji więziennej jest przynależność do określonej grupy. Społeczność skazanych jest zmuszona do samoorganizacji na podstawie dwóch rodzajów norm zachowania: ustanowionych przez prawo karne i regulaminy wewnętrzne obowiązujące w każdej jednostce penitencjarnej oraz norm nieformalnych i zasad zachowania wypracowanych przez samych skazanych, którymi kierują się w życiu codziennym, tzw. pojęć (*ros. poniatij*). Normy formalne i nieformalne są ze sobą sprzeczne, a skazany jest zmuszony do wybrania jednej z ról.

Podkulturę więzienną określa się jako „jednoczenie się osób skazanych w nieformalne grupy społeczne z odmiennym systemem wartości, norm i obyczajów”.³²⁸ Społeczność skazanych składa się z określonych warstw, a poziom podkultury przestępczej określa ich pozycję społeczną oraz ma bezpośredni wpływ na popełnianie przestępstw.³²⁹ Normy podkultury, obowiązują wszystkich osadzonych, mają charakter zakazowy i bezwzględnie obowiązujący. Dotyczą one z reguły relacji z administracją zakładów karnych i stosunków interpersonalnych.

Organizowanie się więźniów w grupy i tworzenie podkultury przestępczej, będącej zespołem wartości duchowych i moralnych regulujących nieoficjalne życie więźniów w miejscach pozbawienia wolności w literaturze przedmiotu nazywane jest również: „drugim życiem” więzienia, grypsera, nieformalną stratyfikacją więźniów, drugą władzą.³³⁰

B. Hołyst uważa, że „drugie życie” pojawia się w miejscach uwięzienia w wyniku konfliktu między wartościami moralnymi uznawanymi przez administrację instytucji a wartościami uznawanymi przez część osadzonych, najczęściej zjednoczonych w małych grupach, posiadających własny kodeks.³³¹

³²⁸ Kozarska-Dworska J., *Psychopatia jako problem kryminologiczny*, Warszawa, 1977, s. 151.

³²⁹ Za: Kaczorowska K., *Podkultura więzienna*, Wrocław, 2019, s. 2, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/96028/PDF/10_K_Kaczorowska_Podkultura_wiezienna.pdf, [dostęp: 12.05.2022 r.].

³³⁰ Moczyłowski P., *Drugie życie więzienia*, Warszawa, 2002, s. 21.

³³¹ Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa, 2017, s. 1240.

Zdaniem naukowców, na strukturę podkultury więziennej składają się:

- 1) subiektywne siły i możliwości człowieka,
- 2) dobra materialne związane z działalnością grup przestępczych.³³²

Do tych pierwszych należy zaliczyć:

- a) przestępczą wiedzę, specjalizację przestępczą, nawyki i umiejętności,
- b) filozofię świata przestępczego (więziennego), w której neguje się winę i odpowiedzialność za czyn przestępczy i usprawiedliwia życie w zgodzie określonymi przestępczymi ideami;
- c) szczególny poziom indywidualnej i grupowej świadomości moralnej i prawnej, który ułatwia zachowania niezgodne z prawem;
- d) potrzeby estetyczne, perwersyjne upodobania i preferencje, kształtowane przez prawa stadne w środowisku przestępczym;
- e) kryminalną mitologię, zgodnie z którą gloryfikowana jest „uczciwość”, „odwaga”, „przyzwoitość” wybranych przestępców i ich czyny;
- f) realizację rytuału przyjęcia do społeczności przestępczej (więziennej);
- g) określenie „przyjaciół” i „obcych”;
- h) komunikacja (slang przestępczy, żargon manualny itp.).³³³

Dobra materialne związane z działalnością grup przestępczych, to narzędzia i środki służące do popełniania przestępstw, przedmioty uzyskane w wyniku popełnienia przestępstwa, pieniądze i rzeczy zgromadzone we wspólnej kasie — „obszczaki”.

Wiedza o podkulturze przestępczej (więziennej) pozwala poznać mechanizmy i prawidłowości jej przejawów wśród osadzonych oraz wybrać skuteczne sposoby zapobiegania kryminalizacji przestępców. „Podkultura przestępcza (więzienna) jest duchową i materialną podstawą istnienia i działalności świata przestępczego, który żyje własnymi prawami, a charakteryzują ją: stratyfikacja, funkcjonowanie nieformalnych, małych grup o negatywnym nastawieniu do oficjalnie ustalonych zasad i wymogów,

³³² Dmitriev Yu.A., Kazak B.B., *Penitentsiarnaya psichologija. Uczebnik*, Rostow nad Donem, 2007, s. 24.

³³³ *Ibid.*

ukryty, konspiracyjny charakter, istnienie atrybutów, symboli i zwyczajów, których należy przestrzegać”.³³⁴

Stratyfikacja w miejscach pozbawienia wolności

W więzieniach tzw. życie prywatne jest silnie związane z przynależnością osadzonych do tego czy innego poziomu hierarchii, środowiska społecznego lub nieformalnego stowarzyszenia. Toczy się ono często niezauważalnie dla administracji i opiera się nie na formalnych przesłankach, lecz na tradycjach i wartościach środowiska osadzonych.³³⁵ Podstawą zakwalifikowania do określonej grupy w zakładach karnych są m.in.: doświadczenie przestępcze, autorytet i szerokie kontakty w świecie przestępczym, okres odbywania kary i częste powroty do zakładów karnych, znajomość zasad i praw świata przestępczego oraz ich przestrzeganie, spryt i umiejętność oszukiwania przedstawicieli administracji, organów śledczych i sądów, lekceważenie pracy i moralności publicznej oraz kult siły fizycznej. W tym zakresie środowisko skazanych dzieli się na duże i małe nieformalne stowarzyszenia (grupy) oparte na cechach etnicznych i terytorialnych („wspólnoty”), rodzaju aktywności osobistej, przestępczości, wieku, inteligencji itp.³³⁶ Organizowanie się w grupy wynika zapewne z przekonania skazanych o bezbronności w więzieniu wobec silniejszych fizycznie i autorytetów z negatywnie nastawionych grup, którym przewodzą. W każdym zakładzie karnym, w tym w więzieniach i aresztach śledczych, istnieje kilka kast, czyli niewielkich grup o różnym statusie. Liczba głównych kast, podobnie jak kolorów w talii kart, wynosi cztery (czerwony, czarny, szary i niebieski).

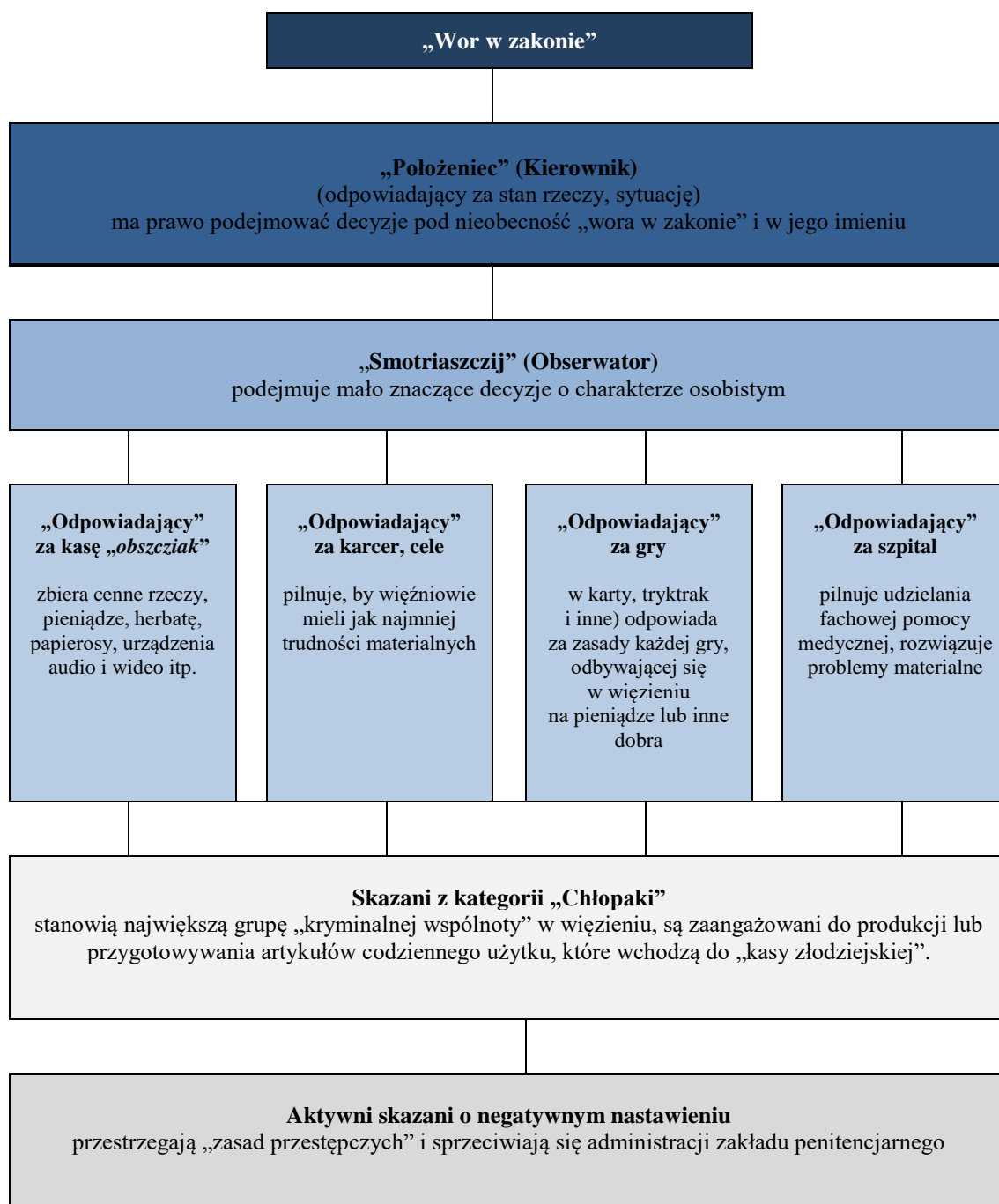
Spółeczność skazanych jest silnie zhierarchizowana, klasowo-kastowa, a przechodzenie z jednej grupy do drugiej najczęściej odbywa się z góry na dół. Mobilność do wyższych warstw jest bardzo trudna, a dla niektórych członków o niskim statusie („poniżanych”) — niemożliwa. Wielu naukowców próbowało ująć w określone ramy strukturę hierarchiczną wspólnoty więziennej. A.I. Dolgova wymienia sześciostopniową strukturę (Rys. 8), a na przykład W. Szabanow, białoruski naukowiec, który pracował wiele lat w systemie penitencjarnym — pięciostopniową piramidę hierarchii (Rys. 9).

³³⁴ *Ibid.*

³³⁵ *Zob.:* Lelyukh V.F., Pozdnyakova A.E., *Samoorganizatsiya osuzhdennykh v penitentsiarnoy sisteme Rossii*, „Vestnik KemGU”, 2012, Nr 1(49), s. 301.

³³⁶ *Ibid.*

Rys. 8. Struktura wspólnoty więziennej w miejscach pozbawienia wolności

Źródło: Opracowanie na podstawie Dolgova A.I. (red.), *Kriminologija. Uczebnik dla wuzow*, Moscow, 2005, s. 513.

Naukowcy są zgodni, co do tego, że zawsze na czele stoi „wor w zakonie”. Jeśli w więzieniu nie ma „wora w zakonie”, elity świata przestępczego próbują wysłać tam „obserwatora”, czyli przedstawiciela, który zapewni, że więźniowie będą przestrzegali prawa więziennego i złodziejskich nakazów. „Złodziejskie nakazy” są zazwyczaj nową

zasadą, powstałą w wyniku sporu między więźniami. Z nakazów właśnie stale powstaje niepisane więzienne prawo. Wola „obserwatora” dla innych więźniów i oskarżonych — oznacza takie samo prawo, jak wola samego „wora w zakonie”. Obserwatora i „wora w zakonie” otacza grupa pomocników. To właśnie jest tzw. wyższa kasta w instytucji penitencjarnej — „Błatnyje” (więzienni), w której najważniejszy jest szef, tzw. Pachan lub Autorytet. Przy „Pachanie” skupionych jest zawsze kilku „Błatnych”, nazywanych również „Autorytetami”, z których każdy zajmuje się swoimi sprawami: jeden kontroluje „Mużików” („Chłopaków”), inny zajmuje się „funduszem złodziejskim” („Obszcziakiem”), inny jeszcze odpowiada za grę w karty lub pomoc medyczną. Każdy z „Pachanów” i jego podwładni mają swoją przyboczną ochronę: „Atletów”, „Bojowników” lub „Gladiatorów”.

„Stać się „Błatnym” może nie każdy więzień, a tylko taki, który ma tzw. „czystą kartę”. Wcześniej, na przykład, droga do wyższej kasty była zamknięta dla tych, którzy służyli w armii lub chociaż raz pracowali w więzieniu. Teraz te wymagania właściwie zostały zniesione, a w niektórych więzieniach *„Błatnyje” mogą pracować [...]. Nie mogą być „Błatnymi” ci, którzy na wolności pracowali w sektorze usługowym, na przykład byli kelnerami, taksówkarzami, a także sprawowali funkcje kierownicze w różnych organizacjach. Istnieje jeszcze wiele innych wymagań dla ubiegających się o status „Błatnych”, a w każdym więzieniu czy obozie mogą być odrębne, szczególne wymagania*”.³³⁷ „Błatnyje” w więzieniach walczą z oficjalną władzą, czyli z administracją instytucji penitencjarnych.

Oprócz samego posiadania władzy, „Błatnyje” mają wiele przywilejów, na przykład mogą nie pracować i zostawiać sobie część uzbieranego do kasy złodziejskiej dobra. Obowiązki dobrego „Pachana” polegają na pilnowaniu, by więzienie było odpowiednio zaopatrzone w niezbędne produkty: herbatę, tytoń, wódkę, ubrania. Jest on również zobowiązany do rozstrzygania sporów pomiędzy innymi więźniami i nie powinien dopuszczać do żadnego konfliktu między nimi, pilnować, by nikt nie został niesłusznie ukarany, znieważony, czy oszukany. *„Nie znaczy to jednak, że dla „Pachana” właściwy porządek jest ważniejszy od osobistych korzyści, ale nie brakuje*

³³⁷ *Otcziot o rezultatach perwowgo etapa issledowanija na temu: Wory w zakonie i priestupnyje awtorityty: issledowanije subjektow organizowannoj priestupnosti*, Lipieck, 2013, s. 19.

zakładów karnych, gdzie „Pachan” nie wychodzi poza karczer i cały wyrok odsiaduje o chlebie i wodzie, by tylko „Bratwa” żyła spokojnie i nie głodowała”.³³⁸

„Istnieją więzienia, gdzie „Błatnyje” współpracują z administracją, właściwie z wydziałami operacyjnymi, w których pracownicy operacyjni realizując swoje działania starają się namówić do współpracy powtórnie osadzonych „Błatnych”. Zdarza się, że taki układ zaczyna funkcjonować, a oficer operacyjny zaczyna pozyskanemu przestępcy we wszystkim pomagać, dyskredytuje lub usuwa z więzienia poprzednich „Błatnych”, a nowemu niejawnie udziela pomocy. W zamian za to, „Błatny” będący na usługach funkcjonariuszy uzyskuje dominującą pozycję wśród skazanych, zaprowadza w zakładzie porządek, niezbędny administracji instytucji penitencjarnej.

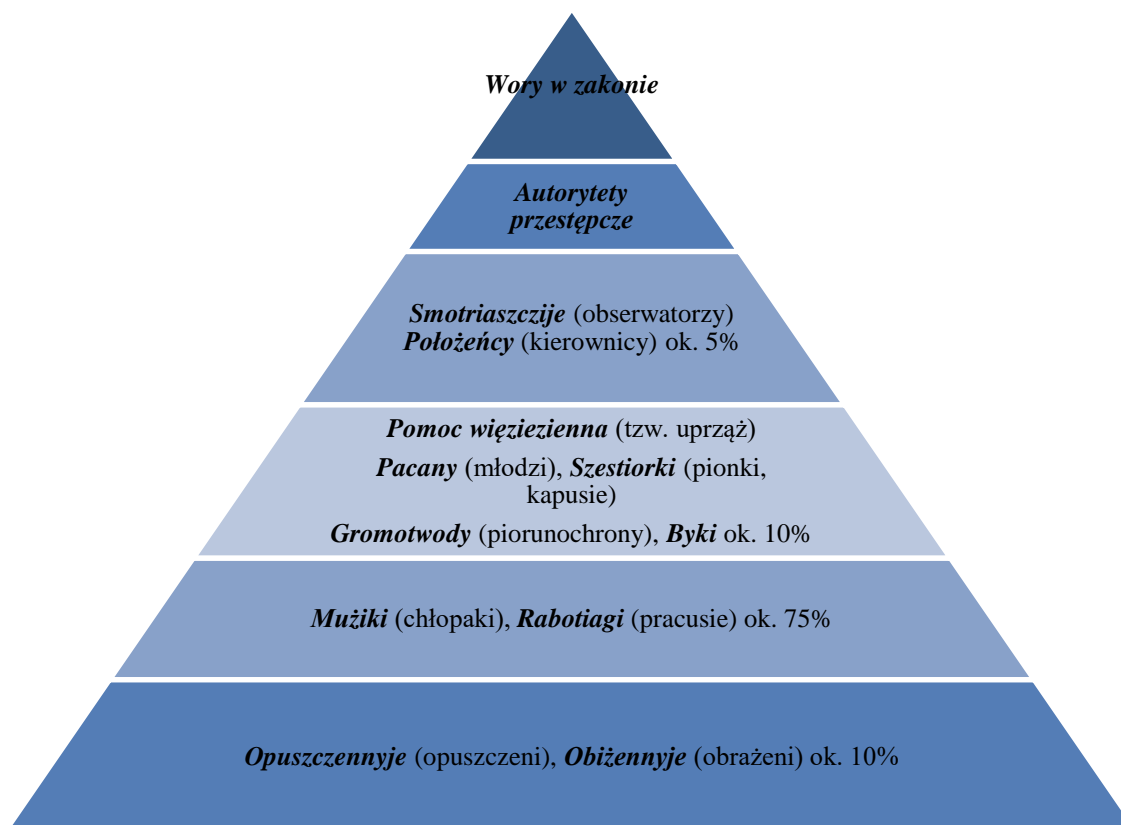
*„Jest to rodzaj przestępców występujący obecnie powszechnie w większości więzień. Świat przestępczy zmienił się nie mniej niż świat poza więzieniem. Kiedyś „Błatni” nie mogli mieć dokumentów, podpisywać ich, żenić się, pracować w więzieniu. Zmieniły się obyczaje w świecie przestępczym, zmieniły się one także w więzieniu”.*³³⁹ Zwykle „Smotriaszczim”, „Położencem”, tj. tym, kto odpowiada za sytuację, przestrzeganie zasad w „zonach” (więzieniach i obozach) zostaje się „z przemilczenia”, tj. miejsce to zajmuje najbardziej godny, albo sam zaczyna zachowywać się jak lider, albo proszą go, by wziął na siebie ten obowiązek. Często staje się nim człowiek, którego przed odejściem z celi wyznaczył poprzedni „Smotriaszczij”.³⁴⁰

³³⁸ *Ibid.*

³³⁹ *Ibid.*, s. 19.

³⁴⁰ *Ibid.*

Rys. 9. Hierarchiczna podległość w więzieniu

Opracowanie własne na podstawie: Szabanow W., *Specyfika grup przestępczych i mechanizmy ich spójności*, prezentacja wygłoszona w Wyższej szkole Policji w Szczytnie podczas wykładu otwartego, 2005 r.

Struktura więziennego świata przestępczego według profesora W. Szabanowa³⁴¹ zakłada istnienie tzw. „Pacanów” („Młodych”), którzy negują wszystko i zawsze sympatyzują z *worami w zakonie*. Gdy „wor” „rozmrza więzienie”, to znaczy wszczyna zamieszki, „Młodzi” są siłą uderzeniową, podlegają „Mużików” („Chłopaków”) do pijaństwa i sabotażu.

„Szestiorki” („Pionki, Kapusie”) to kolejna grupa więźniów, będąca na usługach „wora w zakonie”. Przekazują oni pocztę więzienną, zbierają pieniądze, codziennie na mokro sprzątają obok pryczy „wora w zakonie”, zdobywają papierosy i alkohol, donoszą o wszystkich nieporządkach, pracują za „wora” w strefie pracy w więzieniu lub kolonii, piorą odzież więźniom i czytają na głos książki. W więzieniu pełnią najczęściej funkcje ochroniarzy „wora w zakonie”. W wypadku zabójstwa lub zranienia „wora w zakonie” całą odpowiedzialność ponosi „pomoc więzienna”. Autorytety zatrudniają

³⁴¹ Szabanow W., *Specyfika grup przestępczych i mechanizmy ich spójności*, prezentacja wygłoszona w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie podczas wykładu otwartego, 2005 r.

w charakterze ochroniarzy przestępców, którzy mają doświadczenie w takiej pracy na wolności.

Kolejną grupą są „Byki”, często nazywani również „Żołnierzami”, którzy stają się bezpośrednimi wykonawcami wyroków, a wysyła się ich zwykle tam, gdzie niezbędna jest duża siła fizyczna. Z reguły to osoby ograniczone umysłowo, uznane przez sądy za zdrowych. Najniebezpieczniejsi wśród byków, to tzw. „Torpedy”, „Kamikadze”, którzy wypełnią każde zadanie nawet za cenę własnego życia.

Grupa „Gromotwodów” („Piorunochronów”) chroni „wora w zakonie” ze strony prawnej, zawsze biorąc na siebie odpowiedzialność za popełnione przez niego przestępstwa. Największą liczebnie grupą w więzieniach są „Mużiki” (Chłopaki) lub „Pracusicie” — więźniowie, którzy postanowili poprawić się, sumiennie pracować i nie wywoływać konfliktów z pracownikami instytucji penitencjarnej. Do tej grupy często trafiają więźniowie skazani po raz pierwszy.

Najniżej w hierarchii więziennej znajdują się „Opuszczeni” i „Obrażeni”.³⁴² Do tej grupy trafiają najczęściej pasywni homoseksualiści, przestępcy skazani za popełnienie przestępstw seksualnych i ofiary przemocy w więzieniu. „Opuszczonych” nazywają również „Kogutami”, „Margerytkami”, „Waflami”, albo „Świnkami”. W miejscu pozbawienia wolności wykonują najgorsze prace: czyszczą toalety, wynoszą odchody, a w celi wydziela się im specjalną część, tzw. koguci ką. W wypadku sprzeciwu, „Opuszczonego” można pobić używając jedynie nóg, zanurzać w odchodach albo nawet zabić.

Kodeks więzienny

Kodeks więzienny to system nieformalnych reguł, przepisów, zasad postępowania, sankcji wobec sprawców przewinień, procedur rozwiązywania konfliktów, wprowadzania nowych zasad obowiązujących w społeczności więziennej lub w obrębie określonej grupy czy kasty więźniów. Kodeks reguluje stosunki między różnymi grupami i rozwiązuje konflikty powstające między osadzonymi. Przepisy kodeksu więziennego piętnują donosicielstwo, zabraniają oskarżeń bez dowodów. Więźniowie powinni pozostawiać do swojej wiadomości treść prowadzonych rozmów. Zabroniona jest np.

³⁴² Szabanow W., *Specyfika ...*, *op. cit.*

pomoc administracji w utrzymaniu porządku, zdradzanie współników przestępstwa czy ujawnianie tajemnic życia grupy. Relacjom interpersonalnym towarzyszą zakazy: ukrywania przedmiotów przeznaczonych do „wspólnego podziału”, kradzieży lub zabierania bez pytania od „swoich”, żądanie przeniesienia do innego oddziału lub jednostki bez zgody członków grupy. Zasady z reguły dopuszczają kłótnie i sprzeczki, a decydujące słowo przy rozwiązywaniu konfliktów mają „autorytety”, głównie „wory w zakonie”. Karą za naruszenie zasad jest „zdegradowanie” i zmiana statusu przez przeniesienie do grupy „poniżonych”, „obrażonych”, „kogucików”. Zadanie to najczęściej powierzane jest „zebraniu” (ros. „*schodce*”) — stałej radzie „błatnych” danej instytucji penitencjarnej. Wszystkie informacje o ukaraniu lub zdyskredytowaniu oraz podjętych decyzjach są ogłaszane w tzw. *progonach*, czyli oficjalnych obwieszczeniach „worów w zakonie”.³⁴³

Tatuaże więzienne

Dla podkultury więziennej charakterystyczne są tatuaże (ros. *nakołki*) i choć mówi się, że obecnie pełnią one raczej funkcję ozdoby, to w świecie więziennym niosą ze sobą określone znaczenie semantyczne. Głównymi tematami więziennych tatuaży były kobiety, religia, walka z systemem oraz akronimy, które rozwijały się w patos i sentymentalne frazy. Nie istnieje w Rosji jednolita systematyzacja tatuaży. Można je sklasyfikować według wielu cech, np. według tematyki i motywów (religijne, liryczne, historyczne, polityczne i pornograficzne) oraz miejsca wykonania na ciele (klatka piersiowa, ramiona plecy, dłonie, palce, nogi).

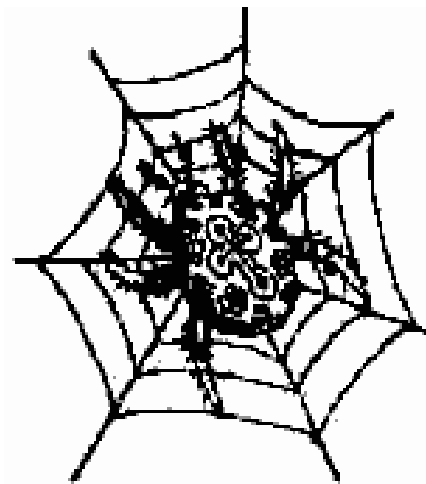
Najpopularniejszym miejscem do wykonania tatuażu pozostaje klatka piersiowa, na której umieszczono nagie kobiety, kościoły i cerkwie, twarze świętych, postaci biblijnych, czaszki, zwierzęta (w tym tygrysy i lwy), diabły, krzyże nagrobne, krucyfiksy, portrety wodzów, ptaki, pająki, gwiazdy liderów obozów, rycerzy i gladiatorów. Na plecach najczęściej tatuuje się dzwony kościelne, podkowy, pająki, instrumenty muzyczne, szkielety, gladiatorów. Sztylety, węże, kajdany, kotwice, statki, oraz znów pająki, a także gwiazdy autorytetów na rękach i nogach. Na czole umieszczane są zazwyczaj swastyki, skróty, krótkie zdania, liczby (daty lub artykuły *Kodeksu karnego FR*). Tatuaże tekstowe (skróty, aforyzmy i więzienne powiedzenia) występują

³⁴³ Więcej na ten temat *patrz*: Rozdział 6.

na wszystkich częściach ciała, w tym na powiekach i genitaliach. Często tematy i motywy się przeplatają: temat historyczny przedstawiony jest w wersji pornograficznej, tematy religijne sąsiadują z politycznymi (płonący krucyfiks z napisem: „Wierzyć w Boga, nie w komunizm”) itp.

Tatuaże wskazywały również na specjalizację osadzonego, jego pseudonim, czy liczbę wyroków. Na przykład: chrząszcz lub pająk bez pajęczyzny oznaczają kieszonkowca, a jeśli jest pajęczyzna, to osadzony jest narkomanem (Rys. 10).

Rys. 10. Tatuaz — pająk

Źródło: Nauczny portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

Trzy karty przebite strzałą to znak oszustów (Rys. 11).

Rys. 11. Tatuaz — trzy karty

Źródło: Nauczny portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

Rys. 12. Tatuaz — KOT

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

KOT to skrót od „stały mieszkaniec więzienia” (*ros. korigennoj obitatel' tior'my*). Ten tatuaz (Rys. 12) jest bardzo często wykorzystywany przez recydywistów. Obraz kota tatuują ci osadzeni, którzy porównują się do tego zwierzęcia, a „Kot” łączy w sobie dumę i przywiązanie do domu, ponieważ domem złodzieja jest więzienie. Zdarza się, że do rysunku jest dołączony np. tekst: „*Tu właśnie jestem w domu*”.

Mnich z gęsim piórem (Rys. 13) oznaczał kieszonkowca, który w swojej pracy używa ostrych przedmiotów, np. brzytwy, zaostrej monety, noża, a diabeł z workiem — doświadczonego złodzieja (Rys. 14).

Rys. 13. Tatuaż — Mnich z piórem

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

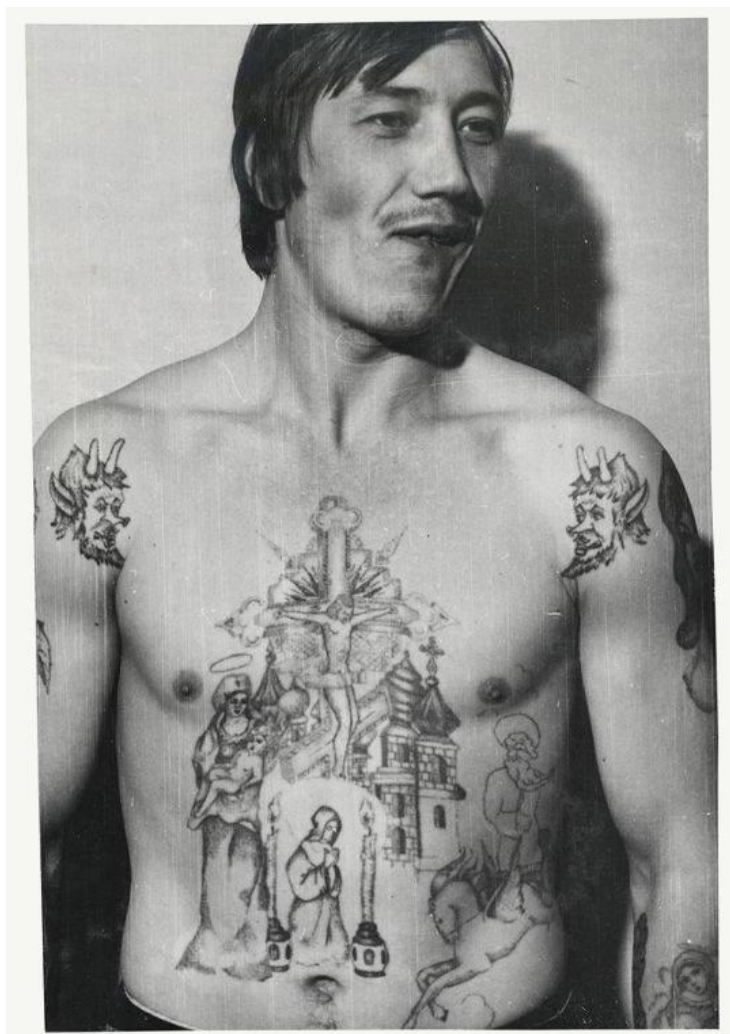
Rys. 14. Tatuaż — diabeł z workiem

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 12.05.2022 r.].

„Diabły” na ramionach więźnia symbolizowały nienawiść do autorytetów i hierarchii więziennej. Ten typ tatuażu znany jest jako „Kły” — jego użytkownik „pokazuje zęby” systemowi, a czasami tatuażowi mogą towarzyszyć antysowieckie podpisy.

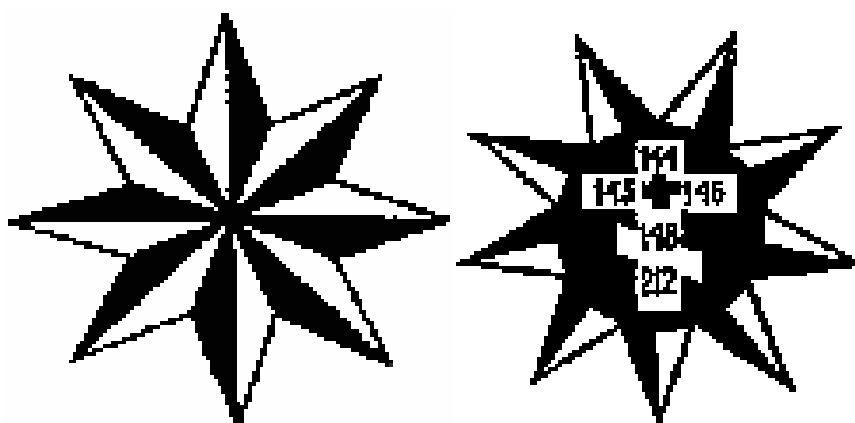
Fot. 6. Tatuaż — „Kły”

Źródło: Bronnikov A., Antologiya: Chto perenosyat tyuremnyye tatuировki i kak ikh rasshifrovat', https://protocol.ua/ru/chto_oznachayut_tyuremnie_tatuировki_i_kak_ikh_rasshifrovat/, [dostęp: 23.06.2022 r.].

Gwiazdy na kolanach oznaczały na przykład, że dana osoba nie kłeka przed nikim na kolana, a tatuaż jest charakterystyczny dla *worów w zakonie*. Tygrys na piersi symbolizował pogardę dla policji i państwa, róże — utraconą młodość, a dzwony nawiązywały do wolności.

Rys. 15. Tatuż — gwiazdy

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

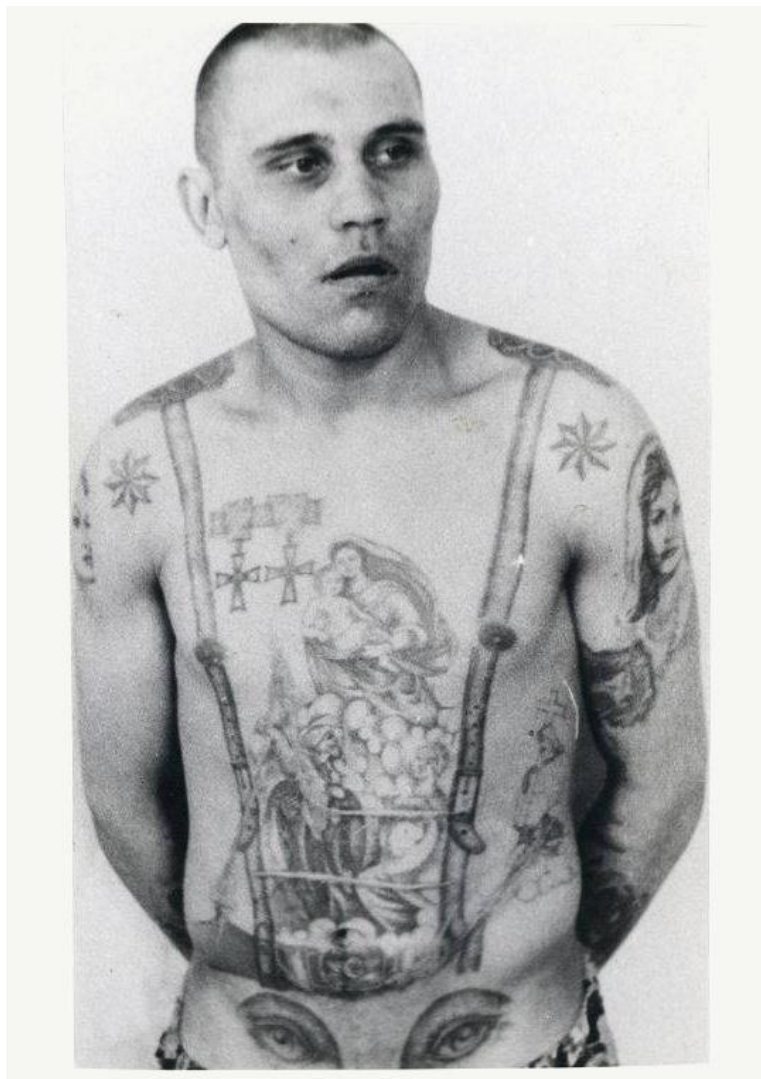
Rys. 16. Tatuż — Tygrys

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

Tatuaże więzienne są bardzo różnorodne i często osadzone ma ich wiele na różnych częściach ciała. Gwiazdy przedstawione na ramionach sugerują oczywiście, jak już wcześniej wspomniano, że więzień jest przestępczym „autorytetem”, medale zaś są odznaczeniami przedrewolucyjnymi, więc stają się znakiem sprzeciwu wobec reżimu sowieckiego, oczy na brzuchu wskazują na homoseksualizm ich właściciela (penis staje się „nosem” przedstawionej twarzy — Fot. 7.).

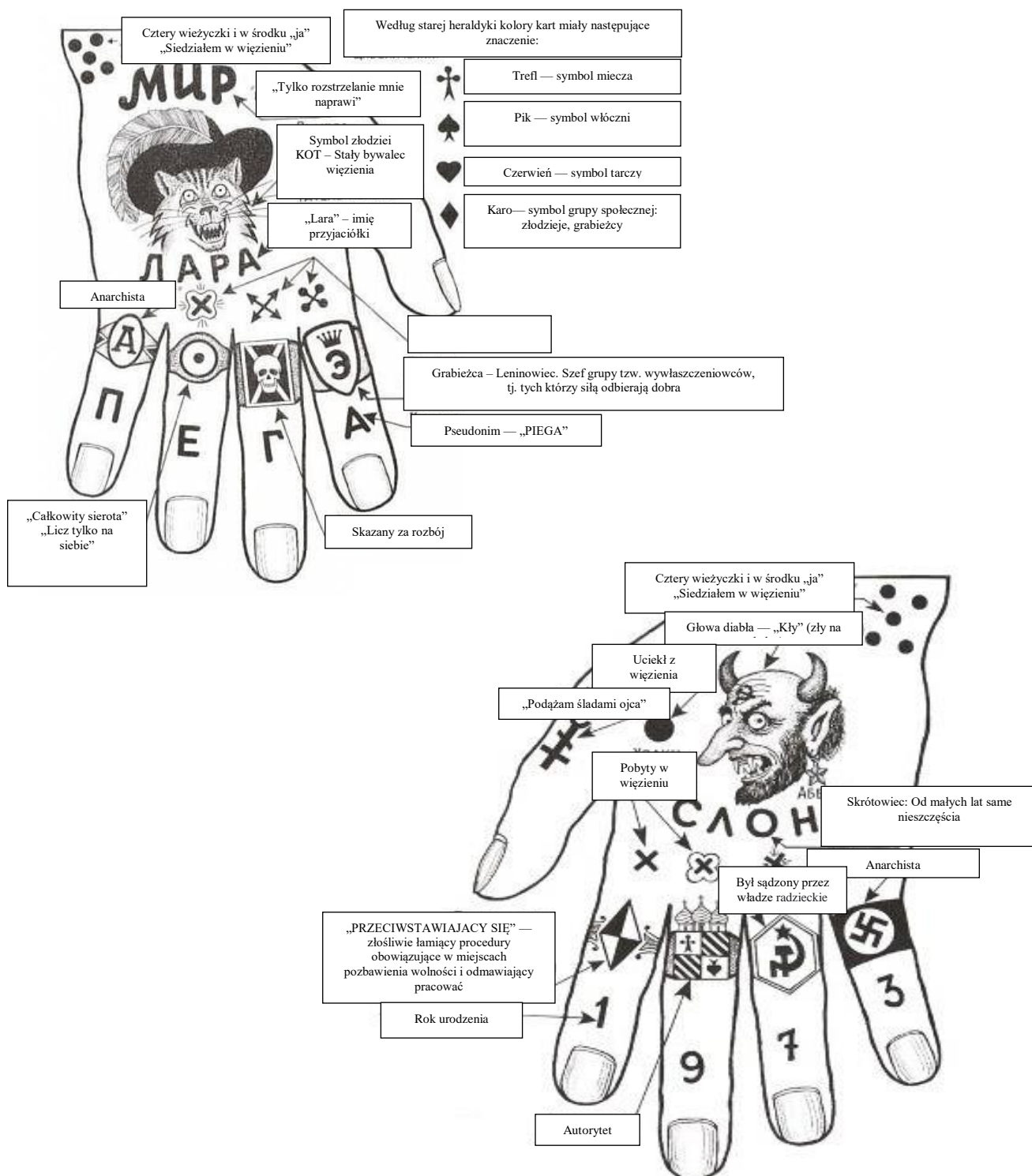
Fot. 7. Tatuże więzienne

Źródło: Bronnikov A., Antologiya: Chto perenosyat tyuremnyye tatuirovki ..., op. cit.

Wiele tatuży наносzono na dłoniach i były one często źródłem informacji o osadzonym: przedstawiały stosunek do władzy, informowały o liczbie wyroków, pseudonimie, roku urodzenia, specjalizacji przestępczej, przestrzeganiu idei przestępczych (Rys. 17).

Rys. 17. Tatuaz więzienny na dłoniach i jego znaczenie

Źródło: <http://tattooaha.com/znaczenie/item/239-znaczenie-tyuremnyh-tatuirovok-na-rukah>,
[dostęp: 11.05.2022 r.].

Pierścienie, tatuowane na dłoniach niosą ze sobą informację o statusie osadzonego, więzieniu w którym przebywał, za jakie przestępstwo został skazany (Rys. 18). Mogą być one nanoszone również pod przymusem, np. za długi karciane lub homoseksualizm.

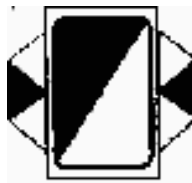
Rys. 18. Tatuaz — Pierścienie

„Skazany za kradzież”

„Odsiedział wyrok w „Kriestach” (więzienie w Sankt-Petersburgu)

„Dłużnik karciany”. Tatuaz nanoszony pod przymusem.

„Polski złodziej” — złodziej, który odmówił przestrzegania tradycji.
Górna cyfra — lata wyroku, dolna — liczba wyroków.

„Sobór. Wieczny więzień”. Tatuaz nanoszony przez co najmniej trzykrotnych recydywistów.

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

Wśród rosyjskich tatuaży więziennych istnieje grupa *nakolok*³⁴⁴, czyli grupa tatuaży, które są wykonywane tylko pod przymusem, tj. z użyciem lub groźbą użycia przemocy fizycznej, a nawet śmierci. Do tego rodzaju należy zaliczyć przede wszystkim tatuaże wykonane osadzonemu, który przegrał w karty i nie jest w stanie spłacić swoich długów. Z reguły są to tatuaże pornograficzne wykonywane przez osadzonych zajmujących się tym profesjonalnie, za wykonanie których musi zapłacić dłużnik.

Tatuaże te można rzadko spotkać, ponieważ osoba, której wykonano taki tatuaż dąży na wolności do jak najszybszego pozbycia się grafiki. Do grupy tatuaży nanoszonych pod przymusem należą również *nakolki* za zgwałcenia, kontakty homoseksualne, wykorzystywanie seksualne nieletnich, a także są one wykonywane osobom skazanym za czyny niezgodne z przepisami kodeksu więziennego popełnione w instytucji penitencjarnej, tj. między innymi donosicielstwo, współpracę z administracją oraz okradanie współwięźniów, które w języku przestępczym nazywane jest *krysowaniem*, od rosyjskiego słowa *krysa* (*szczur*), a za ten czyn siłą nanosi się wizerunek właśnie szczura (Rys. 19).

**Rys. 19. Tatuaż „Małostkowy człowiek”,
ros. *krochobor***

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

³⁴⁴ *Nakolka* (ros.) — tatuaż

Tego rodzaju tatuaże zwykle są wykonywane na plecach i rzadziej na pośladkach, a w niektórych więzieniach, w których przestrzegane są ściśle tradycje przestępcze, gwałtocielom i homoseksualistom³⁴⁵ (Rys. 20) wykonuje się tatuaż na czole, policzkach lub powiekach.

Rys. 20. Tatuaż nanoszony za zgwałcenie nieletniego (pedofilowi)

Źródło: Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

³⁴⁵ Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 11.05.2022 r.].

Wśród tatuaży spotyka się również wiele skrótowców i akronimów, np.: BIES — bij jeśli możesz ros. *biej jeśli możesz*, czy BOG — Bóg odpuści grzechy (ros. *bog otpustit griechi*), JANNA — mam nadzieję na amnestię (ros. *ja nadizejus' na amnistiju*). Bywa również, że na dwóch kończynach umieszczane są całe zdania, tak by tworzyły jedną frazę, np. na nodze prawej: *jak wiele dróg przeszedłem*, na nodze lewej: *jak wiele popełniłem błędów*, a na palcach stóp słowa lub wyrażenia składające się z 10 liter, np. Syn obozów (ros. *syn lageriej*), Śmierć suce (ros. *smert' suke*).

Dużą grupę wśród tatuaży tworzą również *nakolki* w formie gwiazd, pagonów czy epoletów, które są charakterystyczne dla „worów w zakonie” i „autorytetów” więziennych (Rys. 21).

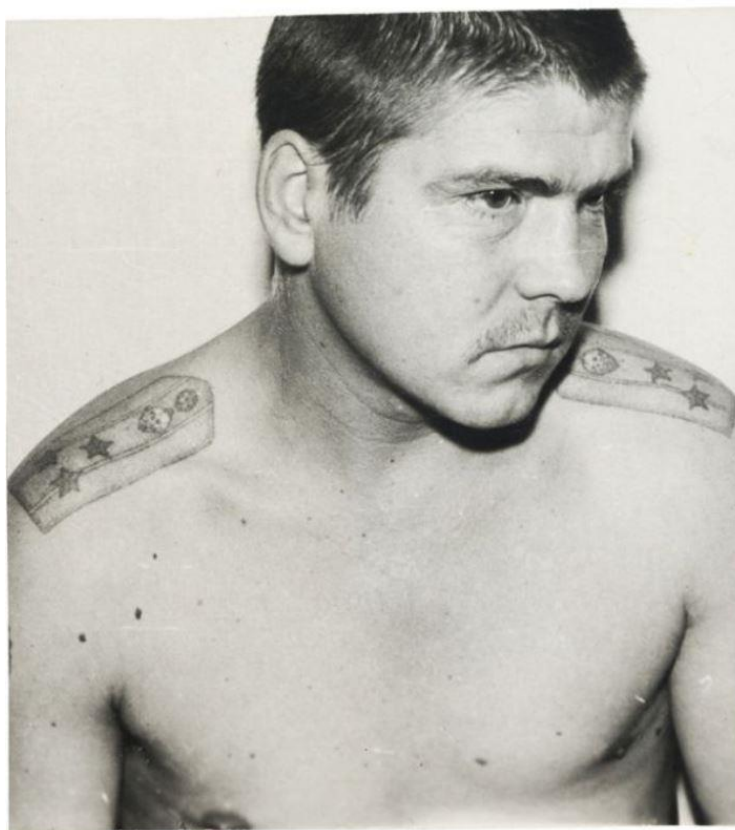
Rys. 21. Tatuaże — pagony

Przestępca autorytet — „Nieprzejednany negator”. Skrót SS oznacza (ros. *sochranil sowiest'*) — zachował sumienie.

Źródło: Nauczny portal: Kriministy. <https://kriministy.ru/stati-tatoo/>, [dostęp: 10.05.2022 r.].

Fot. 8. Tatuaz — pagony

Źródło: Bronnikov A., Antologiya: *Chto perenosyat tyuremnyye tatuirovki ...*, op. cit.

Kształt wytatuowanych na ramionach epoletów zapożyczony jest albo z mundurów przedrewolucyjnych, albo z istniejącego munduru radzieckiego, w obu przypadkach sugerujących negatywny stosunek noszącego do systemu. Tatuaze wykonują głównie „autorytetom” przestępczym, którzy noszą pseudonimy: „Major” lub „Pułkownik”. „Epolety z trzema małymi gwiazdkami lub czaszkami można rozszyfrować w następujący sposób: „Nie jestem obozowym niewolnikiem, nikt nie może mnie zmusić do pracy”, „Jestem więźniem, ale urodziłem się wolny”, „Jestem pułkownikiem w strefie — nie pobrudzę sobie rąk taczka”, „Silni zwyciężają — słabi giną”, „Od pracy zdychają konie”.³⁴⁶

Osadzeni chętnie wykonują tatuaze, starając się nadążyć za modą i pozostawić po sobie wizerunek ascety. Katalog tatuazy jest ogromny i zawiera nawet dziesiątki tysięcy wzorów. Jeden z najliczniejszych zbiorów zdjęć tatuazy więziennych w Rosji

³⁴⁶ Bronnikov A., *Antologiya...*, op. cit., [dostęp: 12.06.2022 r.].

należy do Arkadija Bronnikowa³⁴⁷, technika kryminalistyki, który przez 30 lat gromadził fotografie więziennych tatuaży.

Podkultura więzienna zdaniem niektórych rosyjskich naukowców stale podlega zmianom. Towarzyszy jej własny model kryminologiczny osobowości sprawcy przestępstwa penitencjarnego. W obrębie podkultury przestępczej rosyjscy naukowcy wyróżniają trzy typy: podkulturę przestępców zawodowych, podkulturę przestępczości zorganizowanej oraz podkulturę narkomanów³⁴⁸. Rozróżnienie to opiera się na sposobie życia oraz charakterze popełnianych przestępstw i osiągniętych korzyści.

³⁴⁷ *Ibid.*

³⁴⁸ *Ibid.*

5.2.5. Przestępczość narkotykowa

Wśród przestępstw popełnianych w instytucjach penitencjarnych jedno z głównych miejsc zajmują przestępstwa związane z obrotem narkotykami, środkami psychotropowymi lub ich analogami. Rozpowszechnienie przestępczości związanej z narkotykami i liczba uzależnionych od nich więźniów w rosyjskich więzieniach jest dość wysoka, a obowiązujące przepisy mające na celu przeciwdziałanie rozprzestrzenianiu się przestępczości narkotykowej w instytucjach penitencjarnych FR są z reguły nieskuteczne.

Wśród przestępstw związanych z narkotykami, środkami odurzającymi lub ich pochodnymi rosyjski ustawodawca wymienia:

- 1) nielegalne nabywanie, przechowywanie, przewożenie, wytwarzanie lub przetwarzanie środków odurzających lub substancji psychotropowych albo ich pochodnych (art. 228 k.k. FR),
- 2) nielegalne wytwarzanie, sprzedaż lub przekazywanie środków odurzających lub substancji psychotropowych albo ich pochodnych (art. 228.1 k.k. FR),
- 3) naruszenie zasad obrotu środkami odurzającymi lub substancjami psychotropowymi (art. 228.2 k.k. FR),
- 4) kradzież lub wyłudzenie środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 228.3 k.k. FR),
- 5) nakłanianie do zażywania środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 230 k.k. FR),
- 6) nielegalna uprawa roślin zawierających środki odurzające zabronione do uprawy (art. 231 k.k. FR),
- 7) organizowanie lub utrzymywanie melin do zażywania środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 232 k.k. FR);
- 8) nielegalne wystawianie lub fałszowanie recept lub innych dokumentów uprawniających do nabycia środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 233 k.k. FR).

W rosyjskim kodeksie karnym nie ma jednak artykułu dotyczącego handlu narkotykami w miejscach pozbawienia wolności, jako typu kwalifikowanego przestępstwa. Kara za tego rodzaju przestępstwa jest orzekana na podstawie

art. 228–231 k.k. FR. W wypadku posiadania narkotyków, osadzony jest karany na podstawie art. 115 k.k.w. FR i 116 k.k.w. FR³⁴⁹ za naruszanie lub uporczywe naruszanie ustalonego trybu odbywania kary przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności.

Narkotyki najłatwiej wnieść na teren zakładu karnego, gdyż zazwyczaj nie zajmują dużo miejsca. Są one stosowane jako środek do rozładowania stresu, frustracji osadzonych lub w celu pobudzenia. W zakładach poprawczych odbywają również karę osoby, które zażywały narkotyki na wolności oraz ukryci narkomani, a także osoby poddawane przymusowemu leczeniu odwykowemu itp.³⁵⁰

W latach 2014–2021 zaobserwowano spadek liczby osadzonych w koloniach karnych, którzy popełnili przestępstwo związane z narkotykami o ponad 22 tysiące osób. Statystyka nie jest prowadzona dla aresztów śledczych, więzień oraz kolonii poprawczych dla nieletnich.

Tab. 29. Liczba osadzonych w koloniach karnych FR za przestępstwa związane z narkotykami w latach 2014-2021

Kolonia karna dla dorosłych	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	126 584	133 787	138 154	135 416	129 419	120 100	109 566	103 651

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR..., *op. cit.*, [dostęp: 2.01.2022 r.].

Stale w instytucjach penitencjarnych są aktywne „grupy negatywnie nastawionych skazanych i liderów przestępczych, którzy dążą nie tylko do „dostarczenia narkotyków członkom swojej grupy, ale także wykorzystują narkotyki do rozszerzenia swojego wpływu na innych skazanych, organizując głównie utworzenie i wykorzystanie aktywnych kanałów zaopatrzenia osadzonych w środki odurzające i inne substancje o silnym działaniu”³⁵¹

³⁴⁹ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, Art. 115. Kary stosowane wobec więźniów skazanych na karę pozbawienia wolności; Art.116. Uporczywe naruszanie ustalonego trybu odbywania kary przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności.

³⁵⁰ Nekrasov A.P., Sazonova K.I., *Nezakonnny oborot narkotikov v usloviyakh lisheniya svobody — problema sovremennosti*, <https://wiselawyer.ru/poleznoe/52032-nezakonnnyj-oborot-narkotikov-mestakh-lisheniya-svobody-problema>, [dostęp: 12.06.2022 r.].

³⁵¹ *Ibid.* ..., *op. cit.*

Na przestrzeni siedmiu lat (2014–2021) zmniejszyła się również liczba skonfiskowanych narkotyków, środków psychotropowych i ich analogów, których służba więzienna zabezpieczyła mniej o prawie 70% w 2021 w porównaniu z rokiem 2014 (Tab. 30). Statystyka dotycząca konfiskacji narkotyków nie jest prowadzona dla aresztów śledczych i więzień.

Tab. 30. Narkotyki, substancje psychotropowe i ich pochodne skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych FR (w gramach) w latach 2014–2021

Instytucja penitencjarna	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	92 025,759	77 369,413	46 000,325	43 754,859	53 028,709	65 505,447	39 024,2	24 804,527
Kolonie dla niepełnoletnich	13,4	6,7	0	5,5	2,06	8,84	0,0	0,0
Razem	92 039,16	77 376,11	46 000,33	43 760,36	53 030,77	65 514,29	39 024,2	24 804,53

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR..., op. cit.

Należy przypuszczać, że podawane oficjalne dane są niepełne, a część przypadków, nie jest ujawniana przez samych strażników, którzy czerpią zyski z handlu narkotykami. Ponadto rosyjscy naukowcy uważają, że zmniejszenie się liczby skonfiskowanych zakazanych substancji należy również upatrywać w braku wykwalifikowanej kadry zarówno w całym systemie penitencjarnym, jak i na konkretnych stanowiskach (pracownicy operacyjni, działy ochrony, personel medyczny itp.) oraz niezbędnej liczby specjalnych środków i urządzeń technicznych, a także specjalnie wyszkolonych psów służbowych do wykrywania tego rodzaju substancji.³⁵²

³⁵² Nekrasov A.P., Sazonova K.I., *Nezakonnyy oborot ...*, op. cit.

5.2.6. Alkohol w instytucjach penitencjarnych

Oprócz obrotu narkotykami, substancjami psychotropowymi i ich pochodnymi ogromny problem w instytucjach penitencjarnych stanowi alkohol. Rosyjski ustawodawca uważa spożywanie alkoholu³⁵³ przez osadzonych za rażące naruszenie ustalonego trybu odbywania kary, przy czym za rażące przewinienie może być uznane także popełnienie w ciągu roku wielokrotnego naruszenia ustalonego trybu odbywania kary, jeżeli za każde z tych naruszeń skazanemu została wymierzona kara w postaci umieszczenia w karcerze lub celi dyscyplinarnej. Skazanego uznaje się za „złośliwie naruszającego ustalony porządek odbywania kary” i wymierza się następujące kary:

- a) umieszczanie skazanych osadzonych w koloniach karnych lub więzieniach w karcerze na okres do 15 dni;
- b) przeniesienie skazanych mężczyzn, odbywających karę pozbawienia wolności w koloniach karnych o ogólnym i zaostrzonym rygorze do pomieszczeń typu cela, a w koloniach karnych o specjalnym rygorze i więzieniach — do izolatek na okres do 6 miesięcy;
- c) przeniesienie skazanych mężczyzn do izolatki na okres do jednego roku;
- d) przeniesienie skazanych kobiet do pomieszczeń typu pojedyncza cela na okres do trzech miesięcy.³⁵⁴
- e) umieszczenie w celi dyscyplinarnej na okres do siedmiu dni i cofnięcie zgody na naukę.³⁵⁵

Skazani odbywający karę pozbawienia wolności w zakładach karnych typu otwartego mogą być poddawani karom w postaci odebrania prawa do przebywania poza oddziałem mieszkalnym oraz zakazu opuszczania oddziału mieszkalnego w czasie wolnym od pracy przez okres do 30 dni. Ponadto, osadzeni w koloniach poprawczych dla nieletnich za naruszenie ustalonego trybu odbywania kary mogą zostać ukarani karą:

- a) nagany;
- b) grzywny dyscyplinarnej w wysokości od tysiąca do dwóch tysięcy rubli;
- c) pozbawienia prawa do oglądania filmów kinowych na okres jednego miesiąca;

³⁵³ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art.116.

³⁵⁴ *Ibid.*, art. 115, ust. c-f.

³⁵⁵ *Ibid.*, art. 136, ust. b.

d) umieszczenia w celi dyscyplinarnej na okres do siedmiu dni i cofnięciem zgody na naukę.³⁵⁶

O uznaniu skazanego za osobę „złośliwie naruszającą ustalony porządek odbywania kary” decyduje kierownik instytucji penitencjarnej, jednocześnie wymierzający karę na wniosek funkcjonariusza zakładu karnego.³⁵⁷ Od 2014 roku do 2021 w koloniach poprawczych dla nieletnich karę umieszczenia w celi dyscyplinarnej na okres do siedmiu dni i cofnięcie zgody na naukę zastosowano wobec 14 352 osób.

W koloniach karnych dla dorosłych i koloniach poprawczych dla nieletnich w ciągu siedmiu lat (2014–2021) skonfiskowano łącznie ponad 265 412 litrów produktów spirytusowych pochodzących zarówno z produkcji przemysłowej, jak i wyprodukowanych w warunkach nielegalnych (chałupniczo).

Tab. 31. Wyroby spirytusowe produkcji przemysłowej i rzemieślniczej skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych FR (w litrach) w latach 2014–2021

Instytucja penitencjarna	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	47 634,7	37 735,4	34 981,2	31 708,2	32 414	29 081	27 042	24 779,4
Kolonie dla niepełnoletnich	20,3	6,4	8,4	1,3	0,5	0,0	0,0	0,0
Razem	47 655	37 741,8	34 989,6	31 709,5	32 414,5	29 081	27 042	24 779,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyki FSW FR ..., *op. cit.*

Liczba konfiskowanych wyrobów w miejscach pozbawienia wolności maleje co roku, jednakże część produkcji nadal pozostaje nie ujawniona, a wielu więźniów jest kierowanych na specjalne leczenie alkoholizmu.

³⁵⁶ *Ibid.*, art. 115, lit. a i b; art. 136, lit. a i b.

³⁵⁷ *Ibid.*, art. 116, ust. 3.

5.2.7. Przedmioty zakazane w więzieniu

Zgodnie z wymogami części 3 artykułu 82 k.k.w. Federacji Rosyjskiej w zakładach karnych stosuje się *Regulamin wewnętrzny instytucji penitencjarnych*³⁵⁸ zatwierdzony przez federalny organ wykonawczy odpowiedzialny za opracowanie i realizację polityki państwowej i normatywnych regulacji prawnych w zakresie wykonywania sankcji karnych, w porozumieniu z Prokuratorem Generalnym Federacji Rosyjskiej. Załącznik nr 1 do cytowanego Zarządzenia zawiera wykaz rzeczy i przedmiotów, artykułów spożywczych, których osadzonym nie wolno przygotowywać, posiadać przy sobie, otrzymywać w paczkach, przesyłkach lub kupować, tj.:

- 1) *„Przedmiotów, artykułów i substancji wycofanych z użytku.*
- 2) *2. Wszystkich rodzajów broni, amunicji.*
- 3) *3. Środków transportu i sprzętu latającego.*
- 4) *Substancji wybuchowych, trujących, łatwopalnych oraz radioaktywnych, zapalniczek.*
- 5) *Pieniędzy, kosztowności, papierów wartościowych, waluty krajów obcych.*
- 6) *Przyrządów optycznych.*
- 7) *Środków spożywczych wymagających obróbki cieplnej (z wyjątkiem herbaty i kawy, mleka w proszku, koncentratów spożywczych w proszku niewymagających gotowania lub parzenia), domowych przetworów, drożdży.*
- 8) *Wszelkiego rodzaju napojów alkoholowych, piwa.*
- 9) *Perfum, wody kolońskiej i innych produktów na bazie alkoholu.*
- 10) *Narkotyków, psychotropowych substancji toksycznych i silnie działających, ich analogów oraz bez wskazań medycznych, produktów leczniczych, mieszanek do palenia.*
- 11) *Komputerów, maszyn do pisania, kopiarek, elektronicznych nośników danych oraz innych urządzeń komputerowych i biurowych.*
- 12) *Noży, ostrzy brzytwy, maszynek do golenia.*
- 13) *Przedmiotów z kolcami i ostrymi krawędziami, w tym przedmiotów i pojemników wykonanych ze szkła, ceramiki i metalu (z wyjątkiem aluminiowych łyżek, widelców, kubków, talerzy i przetworów w metalowych pojemnikach).*
- 14) *Siekier, młotków i innych narzędzi.*

³⁵⁸ Regulamin wewnętrzny instytucji penitencjarnych zatwierdzony Zarządzeniem Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej z dnia 16.12.2016 r., 295.

- 15) *Kart do gry.*
- 16) *Aparatów fotograficznych, materiałów fotograficznych, chemikaliów, kamer filmowych, sprzętu wideo, audio (z wyjątkiem odbiorników telewizyjnych, radiowych publicznych), urządzeń z dostępem do sieci teleinformatycznej „Internet” oraz z wbudowanymi odtwarzaczami multimedialnymi, elektronicznych nośników informacji i urządzenia do przechowywania danych, urządzenia mobilnej łączności i komunikacji lub ich elementy składowe zapewniające ich funkcjonowanie.*
- 17) *Wszelkich dokumentów (z wyjątkiem dokumentów potwierdzających tożsamość skazanego, odpisów decyzji i orzeczeń sądowych, odpowiedzi na wnioski, podania, petycje i skargi, pokwitowań za zdeponowane pieniądze, rzeczy i przedmioty wartościowe).*
- 18) *Map topograficznych, kompasów, literatury i filmów szkoleniowych dotyczące topografii, sztuk walki, psów służbowych, trenowania bojowników, treningu górskiego i parkour, broni, wytwarzania materiałów wybuchowych, substancji trujących, toksycznych i silnie działających, narkotyków.*
- 19) *Wszelkiej literatury, dokumentów lub informacji na wszelkich nośnikach, które propagują działania ekstremistyczne.*
- 20) *Mundurów wojskowych i innych służb oraz akcesoriów do nich.*
- 21) *Odzieży, czapek i obuwia oraz bielizny (z wyjątkiem jednego kompletu kapci, dresu i butów sportowych w ciemnym kolorze) dowolnego rodzaju.*
- 22) *Materiałów pornograficznych i przedmiotów z nimi związanych.*
- 23) *Urządzeń i akcesoriów do wykonywania tatuaży.*
- 24) *Elektrycznego sprzętu gospodarstwa domowego (z wyjątkiem golarek elektrycznych, elektrycznych czajników kuchennych o mocy nie przekraczającej 0,5 kW).*
- 25) *Rzeczy i przedmiotów, produktów spożywczych otrzymanych lub zakupionych w sposób nie przewidziany przez Kodeks karny wykonawczy Federacji Rosyjskiej i Regulamin wewnętrzny.*³⁵⁹

³⁵⁹ *Ibid.*

Podczas prowadzonych rewizji oraz kontroli przesyłek dostarczanych osadzonym służba więzienna konfiskuje co roku znaczne ilości zakazanych przedmiotów, a w ostatnich latach rośnie liczba dostarczanych do instytucji penitencjarnych narzędzi tnących i kłujących. Tylko w ciągu jednego roku liczba skonfiskowanych tego rodzaju przedmiotów wzrosła o prawie 50% (Tab. 32). Statystyka FSW FR po raz kolejny nie jest prowadzona dla aresztów śledczych i więzień.

Tab. 32. Narzędzia tnące i kłujące skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021

Instytucja penitencjarna	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	9609	8352	6064	4397	5865	7363	6509	10 918
Kolonie dla niepełnoletnich	14	38	13	60	3	1	0	0
Razem	9623	8390	6077	4457	5868	7364	6509	10 918

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FSW FR..., *op. cit.*, [dostęp: 3.01.2022 r.].

Stale rośnie liczba konfiskowanych w aresztach śledczych i koloniach telefonów (2016 — prawie 40 tys.; 2019 – 77 tys., do 1.08.2021 — ok. 48 tys.). W 2021 r. zatrzymano 1966 obywateli i 99 pracowników, a także przechwycono 96 dronów.³⁶⁰

³⁶⁰ <http://www.ria.ru/novosti> [dostęp: 12.01.2022 r.].

Fot. 9. Zakazane przedmioty skonfiskowane u osadzonych

Źródło: <https://www.arnapress.kz/proisshestiya/209453-desyatki-nozhey-i-telefonov-obnaruzhili-v-kolonii-v-almatinskoy-oblasti>, [dostęp: 3.01.2022 r.].

Sposobów na ukrycie zakazanych przedmiotów przez osadzonych jest wiele: książka z wyciętymi stronami, w której próbowano dostarczyć osadzonemu dwa telefony, pudełko z podwójnym dnem, maszynka do tatuażu wykonana z żelowego długopisu, but z miejscem na kartę SIM w podeszwie, otwór w mydle, w puszkach do kawy, w czekoladowych piangkach, w ciele odwiedzających.

Fot. 10. Sposób przekazania telefonu do kolonii karnej

Źródło: <https://stav.aif.ru/society/law/1431074>, [dostęp: 12.01.2022 r.]

Jak podaje rosyjska Federalna Służba Więzienna, najczęściej dochodzi do prób przetrzucania telefonów lub narkotyków przez płot przy pomocy pistoletów pneumatycznych i dronów. Telefony komórkowe znajdowano w paczkach wysyłanych przez krewnych i przyjaciół osadzonych, a także w samochodach wjeżdżających do zakładów karnych.

W marcu 2021 roku wydano dekret zobowiązujący operatorów telekomunikacyjnych do blokowania numerów komórkowych używanych w więzieniach, a przygotowany jest projekt ustawy, który uzasadnia taką konieczność na wypadek oszustw i innych przestępstw popełnianych przez skazanych przy użyciu telefonów: na przykład wywieranie presji na świadków, kierowanie przestępcami na zewnątrz lub angażowanie się w handel narkotykami. Jak podaje FSW FR ujawniono przypadki zakładania przez skazanych call-center w więzieniach.³⁶¹

Służba więzienna FR konfiskuje również pieniądze, które dostarczane są do miejsc pozbawienia wolności. Od 2014 roku skonfiskowano ponad dwadzieścia milionów rubli, tj. około jedenastu milionów złotych (Tab. 33). Należy przypuszczać, że pieniądze zdobyte nielegalnie osadzeni najczęściej przeznaczają na zakup towarów zakazanych (np. narkotyków, papierosów) i grę w karty.

Tab. 33. Pieniądze skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych (w rublach i zł) FR 2014–2021

Instytucja penitencjarna	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kolonia karna dla dorosłych	6 400 000	3 700 000	3 350 000	2 670 000	1 660 000	1 380 000	50 0000	70 0000
Kolonie dla niepełnoletnich	14 000	4 000	3 000	0	0	0	0	0
Razem	6 414 000	3 704 000	3 353 000	2 670 000	1 660 000	1 380 000	50 0000	70 0000
Średni kurs rubla w roku	0,0602	0,0528	0,068	0,0604	0,0541	0,0611	0,0501	0,0542
zł*	386 123	195 571	228 004	161 268	89 806	84 318	25 050	37 940

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Statystyki FSW FR ..., *op. cit.*, [dostęp: 7.01.2022 r.];
*obliczenia własne na dzień 7.01.2022.

³⁶¹ <https://www.rbc.ru/rbcfreeneews/6164df719a7947755c475593>, [dostęp: 12.05.2022 r.].

Hazard i gry w karty w miejscu pozbawienia wolności są uznawane za naruszenie warunków osadzenia. Za udział w grach hazardowych osadzeni ponoszą odpowiedzialność dyscyplinarną bez względu na czas i miejsce (strefa zamieszkania czy przemysłowa), w którym te przestępstwa zostały popełnione.

Niebezpieczeństwo posiadania przedmiotów zabronionych powoduje nie tylko naruszenie wewnętrznych przepisów osadzenia, ale w niektórych przypadkach skutkiem ich użycia staje się przestępstwo popełniane wobec personelu i innych osadzonych.

5.2.8. Praktyki korupcyjne

Zgodnie Ustawą Federalną FR „O zwalczaniu korupcji”³⁶² korupcją są przestępstwa penalizowane w kodeksie karnym FR, tj.: nadużywanie stanowiska służbowego (art. 285 k.k. FR), wręczanie łapówek (art. 290 k.k. FR) lub przyjmowanie łapówek (291.2 k.k. FR), nadużywanie uprawnień (201 k.k. FR), przekupstwo handlowe (204 k.k. FR) lub inne bezprawne wykorzystywanie przez daną osobę jej stanowiska służbowego wbrew uzasadnionym interesom społeczeństwa i państwa w celu uzyskania korzyści w postaci pieniędzy, kosztowności, innego mienia lub usług majątkowych, innych praw majątkowych dla siebie lub dla osób trzecich lub bezprawne przekazywanie takiej korzyści wskazanej osobie przez inne osoby. Przestępstwa o charakterze korupcyjnym pomimo, że wiele z nich stanowi „ciemna liczbę”, wykazują znaczną tendencję wzrostową, a w roku 2021 zanotowano rekordowy wzrost tego rodzaju przestępstw o ponad 13% (Tab. 34.).

Tab. 34. Przestępstwa o charakterze korupcyjnym w FR w latach 2014-2022

	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ogółem przestępstwa o charakterze korupcyjnym	32 204	32 455	32 924	29 634	30 495	30 991	30 813	35 051
Wzrost/spadek %	-24,2	+0,8	+1,4	-10,0	+2,9	+1,62	-0,5	+13,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, <https://xn--b1aew.xn--p1ai/Deljatelnost/statistics>, [dostęp: 23.03.2020 r.].

Wśród głównych przestępstw korupcyjnych w instytucjach penitencjarnych wymienia się: łapownictwo (art. 290 k.k. FR), przekupstwo (art. 291 k.k. FR) i pośrednictwo w łapownictwie (art. 291.1 k.k. FR).³⁶³

³⁶² Federal'nyj zakon ot 25 dekabrya 2008 g., Nr 273-FZ, „O protivodeystvii korrupcji”, stan na dzień 21.02.2022 r.

³⁶³ Postanovleniye Plenuma Verkhovnogo Suda Rossiyskoy Federatsii ot 9 iyulya 2013 g., Nr 24 — *O sudebnoy praktike po delam o vzyatochnichestve i ob inykh korrupsionnykh proisshestviyakh*.

Pośrednikiem zwykle zostaje osoba mająca dostęp do urzędników, którzy w zamian za łapówkę wykonają czynności wchodzące w skład ich oficjalnych obowiązków, na przykład:

- a) „związane z warunkowym zwolnieniem skazanego;
- b) polegające na zwolnieniu osadzonego z powodu ciężkiej choroby;
- c) dotyczące przeniesienia osadzonego z jednej kolonii karnej do drugiej;
- d) związane ze stworzeniem osadzonemu lepszych warunków bytowych.”³⁶⁴

Niewątpliwie pośrednik, działający według rosyjskiego prawa jako członek zorganizowanej grupy, jest zainteresowany, by funkcjonariusz publiczny nie tylko przyjął łapówkę, ale także wykonał odpowiednie czynności, zgodne z „zamówieniem” wręczającego łapówkę.

Bezpośrednio w koloniach karnych związki dotyczące przekupstwa zachodzą pomiędzy podmiotami wykonującymi karę a osobami ją odbywającymi. Wręczanie oraz przyjmowanie łapówek w systemie penitencjarnym, jak zauważają rosyjscy naukowcy, jest ściśle związane z pośrednictwem w przyjmowaniu i wręczaniu łapówki, które polega na tym, że w wielu przypadkach staje się ono handlem przestępczym, generującym stałe nielegalne dochody dla pośredników.³⁶⁵ Wśród stron relacji tego rodzaju handlu należy wymienić relacje korupcyjne pomiędzy:

- a) kierownictwem kolonii karnej a podwładnymi funkcjonariuszami,
- b) kierownictwem kolonii karnej a osadzonymi,
- c) kierownictwem kolonii karnej a krewnymi osadzonych,
- d) kierownictwem kolonii karnej a innymi osobami (sędzia, prokurator, pracownik cywilny).

Na podstawie publikowanych danych statystycznych dotyczących przestępstw korupcyjnych popełnianych przez funkcjonariuszy więziennych w instytucjach penitencjarnych należy zdaniem rosyjskich naukowców zaliczyć:

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ Smirnov L.B., *Penitentsiarnaya korrupsziya: kriminologicheskiye i ugolovno-ispolnitel'nyye aspekty*. „Teoreticheskaya i prikladnaya yurisprudentsiya”, 2022, Nr 1 (11), s. 80.

- a) przekazanie lub próba przekazania skazanym zakazanych przedmiotów (48%),
- b) zapewnienie skazanym urlopów, przywilejów niezgodnych z prawem (np. zapewnienie lepszych warunków osobom przebywającym w karczerze, izolatce, co jest sprzeczne z przepisami) (ok. 36%);
- c) nielegalne udzielenie warunkowego zwolnienia (ok.16%).³⁶⁶

Tab. 35. Struktura wybranych rodzajów łapówkarstwa w FR w latach 2014–2022

Przestępstwo	Rok							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Przyjęcie łapówki (art. 290 k.k. FR)	Brak danych	6495	5344	3188	3 499	3988	3320	5020
Wręczenie łapówki (art. 291 k.k. FR)	Brak danych	6816	4640	2272	2 612	3174	3309	4499
Pośrednictwo w łapówkarstwie (art. 291.1 k.k. FR)	Brak danych	Brak danych	Brak danych	810	979	1297	1004	2041

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, <https://xn--b1aew.xn--p1ai/deljatelnost/statistics>, [dostęp: 18.01.2022 r.].

Zagrożenie korupcją w działalności instytucji penitencjarnych jest szczególnie wysokie. Skorumpowani pracownicy potajemnie kontaktują się z liderami grup przestępczych w zamian za łapówki i na ich polecenie zapewniają nielegalną komunikację skazanych z osobami przebywającymi na wolności. Korupcja w miejscach pozbawienia wolności wzmacnia wpływ organizacji przestępczej skazanych i jej liderów na świat przestępczy oraz na personel instytucji poprawczych. Zgodnie z badaniami prowadzonymi przez rosyjskich naukowców organizacje przestępcze wydają od 30 do 50 procent swoich nielegalnych zysków na przekupywanie personelu więziennego.³⁶⁷ Analiza praktyki sądowej wskazuje, że „łapówkarstwo w systemie penitencjarnym jest silnie ukryte. Na przykład w latach 2000–2006 w Rosji odnotowano łącznie tylko 53 przypadki łapówkarstwa popełnionego przez funkcjonariuszy więziennych

³⁶⁶ Girko S.I., *Mery po preduprezhdeniyu korrupsionnoy prestupnosti v ugolovno-ispolnitel'noy sisteme RF*, „Administrativnoye pravo i protsess”, 2019, Nr 4, ss.18–20.

³⁶⁷ Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, op. cit., s. 553.

(52 przypadki wzięcia łapówki i jeden przypadek wręczenia łapówki)³⁶⁸, a w 2018 roku — wszczęto 427 postępowań karnych wobec funkcjonariuszy FSW FR.

Kodeks Karny Federacji Rosyjskiej przewiduje odpowiedzialność karną zarówno za przyjęcie łapówki, jak i jej wręczenie. Odpowiedzialność karną ponosi zatem nie tylko osoba przyjmująca łapówkę, ale także osoba, która łapówkę wręcza lub w której imieniu łapówka jest wręczana odbiorcy. Najniższą karą za przyjęcie łapówki jest grzywna, natomiast najsurowszą — pozbawienie wolności do 12 lat. Ponadto za łapówkarstwo w FR orzeka się jednocześnie karę pozbawienia prawa do zajmowania określonych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności przez okres do trzech lat.

Jeżeli łapówka jest wręczana przez pośrednika, to ponosi on również odpowiedzialność karną za pomoc w jej wręczeniu, tj. za pomocnictwo. Osoba, która wręczyła łapówkę jest zwolniona z odpowiedzialności karnej, jeśli łapówka została wyłudzona przez urzędnika lub osoba dobrowolnie informuje organ uprawniony do wszczęcia postępowania karnego o wręczeniu łapówki.

Negatywna dynamika przestępczości wśród skazanych pozbawionych wolności jest związana z jakościową strukturą osadzonych w koloniach karnych, którzy cechują się zachowaniami coraz bardziej kryminogennymi. Sądy zaczęły orzekać kary pozbawienia wolności wobec najbardziej zdemoralizowanych i łamiących prawo przestępców, stanowiących znaczne zagrożenie społeczne, a liczba wyroków skazujących w Rosji stale wzrasta. Każde przestępstwo popełnione w zakładzie karnym powinno budzić niepokój, gdyż ma negatywny wpływ na realizację celów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych i oznacza, że zakres oddziaływań korekcyjno-wychowawczych wobec osadzonych w danym zakładzie jest nieefektywny.

Obecne tendencje charakteryzujące się wzrostem przestępczości w zakładach karnych, zarówno w ujęciu bezwzględnym, jak i względnym oraz wzrostem udziału w jej strukturze przestępstw z użyciem przemocy, wymagają badań zjawiska i wypracowania praktycznych propozycji w zakresie przeciwdziałania zachowaniom przestępczym osadzonych.

³⁶⁸ *Ibid.*

Rozdział 6. Zjawisko *worów w zakonie* jako szczególny przejaw rosyjskiej przestępczości więziennej

6.1. *Wory w zakonie* — pojęcie, charakterystyka kryminologiczna

Wor to po rosyjsku złodziej. Natomiast *wor w zakonie* to zwrot nieprzetłumaczalny, oznaczający uznanego, zawodowego przestępcę cieszącego się ogromnym autorytetem i uznaniem wśród innych przestępców³⁶⁹, „członka elity świata przestępczego, strażnika przestrzegania tradycji przestępczych”.³⁷⁰ Termin można też przetłumaczyć jako honorowy złodziej/bandyta. Dosłowne tłumaczenie to: *złodziej w prawie*. „Tradycyjny *wor w zakonie* — to profesjonalny przestępca kryminalny”.³⁷¹ W publikacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji znajdziemy pod hasłem *wor w zakonie* zapis: „*wor* (pot.), szczególnie niebezpieczny i mający autorytet w swoim środowisku ideowy zawodowy przestępca, który otrzymał dany tytuł na zgromadzeniu przestępczym (*worowskiej schodkie*) w wyniku specjalnej procedury — „chrztu”, „koronacji”, a jednym z koniecznych warunków jest posiadanie rekomendacji kilku *worów w zakonie*, już za takich uznanych”.³⁷²

Przyjęty do elity *wor w zakonie* zobowiązywał się przestrzegać „złodziejskiego kodeksu”, obyczajów i podtrzymywać tradycje. Jak zauważa K. Laskowska: „*koronowany*” musiał być zawodowym przestępcą, wyniesionym do godności „*koronowanego*” przez zgromadzenie *worów w nagrodę za przywiązanie do zasad i trwanie w tradycji utrwalonej przez złodziejski świat. To „koronowani” określali żywotność tradycji świata przestępczego*”.³⁷³ A. Asłachanow twierdzi, że: od 80 lat tytuł *wora w zakonie* można kupić³⁷⁴, a takich *worów w zakonie* nazywają „pomarańczami”. Kupowanie tytułu stało się bardzo „wygodnym wynalazkiem, bo przecież tytuł *wora w zakonie* pozwalał być arbitrem w sporach pomiędzy grupami przestępczymi, przy czym arbitraż jest dobrze opłacany i gwarantuje bezpieczeństwo

³⁶⁹ Przechrta A., *Wory w zakonie, rosyjskie więzienia i tatuaże*. http://www.konflikty.pl/rosyjskie_wiezienia_i_tatuaze/P/Worywzakonie.html, [dostęp: 11.03.2021 r.].

³⁷⁰ Poniatije „*wor w zakonie*” — historia, prawa, koronacja, błatnyje sankcje. Trend news agency, <http://www.trend.az/life/socium/1920842.html>, [dostęp: 30.03.2016 r.].

³⁷¹ Asłachanow A., *O rosyjskiej mafii bez sensacji (rozmyślenia generał-majora milicji)*, Sankt-Petersburg, 2004, http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=11279218, [dostęp: 11.04.2021 r.].

³⁷² Niekrasow W.F. (red.), *MSW: Encyklopedia*, Moscow, 2002, s. 91.

³⁷³ Laskowska K., *Ewolucja ...*, op. cit., s. 58.

³⁷⁴ Prawdopodobnie tytuł „*wora w zakonie*” kosztuje od 100 tysięcy do miliona dolarów, które należy zapłacić do „kasy złodziejskiej”.

w więzieniach. Często worów w zakonie zaprasza się do grup przestępczych, by podnieść ich znaczenie lub nawet do legalnych struktur”.³⁷⁵

W czasach silnych konfliktów pomiędzy przestępcami, które nastąpiły po upadku ZSRR, żadna mniej lub bardziej znacząca zorganizowana grupa przestępcza (OPG), a tym bardziej największe, takie jak Orekhovskaya czy Sołncewskaya, nie obeszła się bez patronatu *worów w zakonie*, którzy mogli decydować, kto ma rację, a kto nie, w niekończących się konfliktach.

Wory w zakonie w pełni odpowiadają za porządek w więzieniach i obozach, przygotowują nowe kadry przestępcze, które zasilają szeregi przestępców, występują w charakterze sędziów arbitrażowych, czasami nawet decydują o życiu lub śmierci zwykłych więźniów”.³⁷⁶ Są oni zatem „organami” sprawującymi nad osadzonymi władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.³⁷⁷

Na początku powstania *worami w zakonie* mogli zostać przestępcy tylko określonych specjalizacji, które zaliczano do elity świata przestępczego: włamywacze, kieszonkowcy (*ros. karmanniki*), kasiarze (*ros. miedwieżatniki* — złodzieje specjalizujący się we włamaniach do sejfów) i szulerzy karciani (zawodowi oszuści podczas gry w karty). Obecnie specjalizacja nie ma większego znaczenia i *worem w zakonie* może stać się przestępca bez względu na rodzaj przestępczej działalności.

1. Historia powstania *worów w zakonie*

Złodzieje byli chyba zawsze najliczniejszą kategorią osadzonych, zapewne ze względu na brak kary śmierci za kradzieże, łatwość ich popełniania, krótkie wyroki i stopień zagrożenia przy popełnianiu tego typu przestępstw itp. Oczywiście w grupie tej znajdowała się duża liczba recydywistów, którzy wykształcili własne normy i wzory zachowań, relacje między osadzonymi a administracją. W XIX wieku takich złodziei nazywano „kozakami” lub „Iwanami” i nie mieli oni stałego miejsca zamieszkania ani dokumentów, a także ukrywali przed policją swoje prawdziwe imiona i nazwiska. Tę kategorię złodziei określano również mianem „włóczęgów”. Byli wśród nich i tacy,

³⁷⁵ Asłachanow A., *O rosyjskiej mafii ...*, *op. cit.*

³⁷⁶ Kuchinsky A.V., *Tiuremnaja encyklopedija*, http://drink.dax.ru/turma/turem_16.html, [dostęp: 12.03.2021 r.].

³⁷⁷ Stadnycki O., Koniec władzy *worów w zakonie*, <http://www.gazeta.prawna.pl/artykuly/876899,koniec-wladzy-worow-w-zakonie.html>, [dostęp: 12.03.2021 r.].

których nazywano „włóczęgami-prawnikami”. Liczba częstych skazań pozwalała im w pewnym stopniu na zapoznanie się z ustawodawstwem karnym Imperium Rosyjskiego oraz porządkiem wewnętrznym więzień, zatem na bazie doświadczenia mogli udzielać nowym więźniom rad, jak mogą uniknąć kary. „Włóczędzy” zajmowali wszystkie mniej lub bardziej spokojne stanowiska wśród skazańców (nadzorcy celi, liczący pieniądze, osoby zajmujące się wydawaniem chleba, kucharze itp.) Nie można jednak uważać, że byli już *worami w zakonie*, o których rozpisuje się współczesna literatura. Świat więźniów nie był wtedy zorganizowany, choć istniała podkultura więzienna. Przede wszystkim nie było kodeksu idei złodziejskich, wspólnej kasy — *obszcziaka*, hierarchii złodziejskiej, czyli tych wszystkich elementów profesjonalnej przestępczości zorganizowanej, z którą mamy dzisiaj do czynienia.

Rosyjski kryminolog, Vladimir Ovchinsky uważa, że początków powstawania zorganizowanego środowiska przestępczego w Rosji należy poszukiwać przede wszystkim w czasach, kiedy masowe wywłaszczenie chłopów i w jego następstwie szybka nacjonalizacja stworzyły warunki do powstawania pierwotnego potencjału kapitalistycznego, tj. w ciągu ostatnich trzydziestu lat XV wieku, aż po początek wieku XVI. Z tego okresu pochodzą właśnie pierwsze informacje o działaniu organizacji złodziejskich.³⁷⁸ Zajmujący się rosyjskim światem przestępczym badacze uważali, że do VIII w. działały całe osady złodziei i rozbójników praktycznie w każdej części Rosji, chociaż podobna sytuacja panowała również w Polsce.³⁷⁹ Ten okres należy uznać, zdaniem V. Ovchinskyego, za czas pojawienia się tradycji i praw rządzących światem przestępczym. Co ważne, wiele z tych tradycji i praw przetrwało dziesięciolecia, po drodze wpisując się między innymi w kodeks *worów w zakonie*, np. wnoszenie opłaty przy wstępowaniu do „braci złodziejskiej”, przeprowadzanie obrzędów „ślubowania”, nadawanie pseudonimów, używanie żargonu, tzw. *fieni*.³⁸⁰

Większość rosyjskich kryminologów³⁸¹ jest zdania, że *wory w zakonie* pojawili się w Rosji w latach 30. XX w., gdy państwo próbowało represyjnymi metodami zwalczać aktywność politycznej opozycji. Rewolucja w 1917 r. oraz wydarzenia, które

³⁷⁸ Ovchinsky V.S., *Rossijskaja organizowannaja prestupnost (mafia) kak forma socialnoj organizacii žizni*, Informacionnyj gumanitarnyj portal „Znanije. Ponimanie. Umenije”, 2010, Nr 3, s. 2.

³⁷⁹ *Ibid.*

³⁸⁰ *Fienia* — język, który powstał na Rusi w epoce Średniowiecza i początkowo był używany przez obwoźnych handlarzy straganowych.

³⁸¹ Kuchinsky A.V., *Tiuremnaja ...*, *op. cit.*

po niej nastąpiły, diametralnie zmieniły sytuacje w świecie przestępczym w Rosji. W pierwszych latach po rewolucji zawodowi przestępcy odzyskali wolność, niektórzy nawet wstąpili do służby w organach Nadzwyczajnej Komisji, tzw. CzK³⁸² i milicji. Tym samym zostały złamane odwieczne złodziejskie prawa.

W tym czasie rozwijał się bandytyzm jako forma przestępczości zorganizowanej. Oprócz biedy, bezrobocia i bezprawia na wzrost bandytyzmu wpływały również polityczne uwarunkowania panujące w społeczeństwie. Motywy polityczne szybko znalazły odzwierciedlenie w przestępczości: bandy zaczęły organizować lub wstępować do nich ci, którzy ucierpieli od nowej władzy lub byli z niej niezadowoleni, ale i też tacy, którzy postanowili walczyć z reżimem politycznym.³⁸³ Środki represji stosowane wobec tych band były zupełnie inne niż wobec pospolitych przestępców, jednakże do 1927 roku polityczny gangsteryzm kryminalny został praktycznie wyeliminowany, chociaż świat przestępczy odczuł jego istnienie. Zapełniły się miejsca izolacji, które od czasu rewolucji stały puste. Znaczej zmianie uległo również środowisko przestępcze, a podziemie przestępcze stało się nietypowe i niejednorodne, co wkrótce doprowadziło do powstania różnych nurtów i sprzeczności, szczególnie widocznych w miejscach pozbawienia wolności. Świat *blatnych* dzielił się na dwa obozy: zawodowych przestępców z przedrewolucyjnym rodowodem i tych, którzy wstąpili na tę drogę przestępstwa po rewolucji.³⁸⁴ Ci drudzy znaleźli się w trudnej sytuacji: bez kwalifikacji przestępczych, bez znajomości zwyczajów świata przestępczego, narzędzi służących do popełniania przestępstw (kradzieży), bez kontaktów z pośrednikami i paserami. Chęć dostosowania się, a dla wielu zemsty na nowym porządku skłoniła ich do poszukiwania i nawiązywania kontaktów z doświadczonymi zawodowymi przestępcami, przy czym miejsca pozbawienia wolności, w których musieli przebywać razem stały się dobrym miejscem do nawiązywania relacji. Z tej nowej fali przestępców, pochodzących z drobnomieszczańskich środowisk, piśmiennych i intelektualnie przewyższających tradycyjnych przestępców zrodzili się liderzy gangów i band, autorytety, którzy nie tylko zaczęli przejmować tradycje i prawa starej fali, ale także intensywnie wnosili swoje przekonania polityczne. Kategorię tę zaczęto nazywać „zhiganami”. Pod koniec lat 20. jedną czwartą skazanych stanowili złodzieje, co doprowadziło do powstania grup

³⁸² *Wszechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem.*

³⁸³ Na przykład: banda Mahno na Ukrainie, banda Antonowa na Ziemi Tambowskiej.

³⁸⁴ Kuchinsky A.V., *Tiuremnaja ...*, *op. cit.*

z własnymi autorytetami — „urkami”. Między „zhiganami” a „urkami” rozpoczęła się niezwykle brutalna walka o przywództwo, którą wygrali „urki”.

Jak zauważa K. Laskowska „w latach dwudziestych XX w. zaobserwowano kryzys świata przestępczego, spowodowany walką o podział sfer wpływów”.³⁸⁵ Środowiska przestępcze prowadząc wewnętrzne walki o przywództwo doprowadziło do ukształtowania niewielkiej grupy autorytetów przestępczych, wdrażających politykę „sprawiedliwości i ochrony pokrzywdzonych” przed panującą w obozach samowolą, co pomimo modyfikacji tradycji świata przestępczego przedrewolucyjnej Rosji doprowadziło do prosperity autorytetów i poparcia ze strony skazańców. Ostatecznie tych, którzy przestrzegali ustanowionych zasad zaczęto nazywać *worami w zakonie*.

Jak podaje wiele źródeł, najwięcej *worów w zakonie* pojawiło się za czasów Stalina i właśnie w tym okresie zjawisko osiągnęło największy rozkwit. Do 1940 roku *worów w zakonie* w Rosji było prawdopodobnie około 10 000.³⁸⁶ W czasie drugiej wojny światowej wielu z nich zostało wcielonych do Armii Czerwonej i walczyło na froncie. W więzieniach pozostali głównie więźniowie polityczni. Tych, którzy splamili się walką za Ojczyznę nazywano „sukami” lub „polskimi worami”, czyli takimi, którzy dobrowolnie zrezygnowali z klasycznych tradycji tzw. zakonników, przestępców ściśle przestrzegających zasad kodeksu przestępczego. Z więźniów formowano bataliony karne i wysyłano na najtrudniejsze odcinki frontu.³⁸⁷ By nie poddawali się i nie zwrócili broni przeciwko swoim dowódcom, podążały za nimi specjalne oddziały, które rozstrzeliwały wszystkich odmawiających wykonania rozkazu. Odniesienie ran w boju stawało się odkupieniem winy i po odbyciu leczenia więźniowie byli kierowani do zwykłych pododdziałów wojskowych. Podczas działań wojennych przeżyli tylko nieliczni.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej wielu *worów w zakonie* powróciło do obozów i więzień. Dla więźniów niebiorących udziału w wojnie stali się „sukami”, tzn. zdrajcami złodziejskich tradycji. W odwecie, „złodzieje-frontowcy” lub „awtomatcziki” (od słowa rosyjskiego *awtomat* — pistolet maszynowy) związali się z tzw. polskimi worami, sprzeciwiając się przebywającym w więzieniach *zakonnikom*.

³⁸⁵ Laskowska K., *Ewolucja ...*, op. cit., s. 58.

³⁸⁶ Manzh V., *Wory w zakonie, Stalin i ich wlijanije na sowremennuju Rossiju*, <https://openrussia.org/post/view/11609/>, [dostęp: 30.03.2016 r.].

³⁸⁷ *Zob. szerzej*: Dymowa M., *Szto iz siebia predstaviali sztrafnyje bataliony*, <http://www.world-war.ru/chto-iz-sebya-predstavlyali-shtrafnye-batalony>, [dostęp: 12.03.2021 r.].

Sprzeciw szybko przerodził się w krwawą walkę, która nie tylko w więzieniach, ale i poza murami była prawdziwym polem bitwy. Uczestniczyło w niej wiele tysięcy przestępców kryminalnych³⁸⁸, a walka spowodowała śmierć tak wielu autorytetów przestępczych, że za czasów rządów Chruszczowa zaczęto uważać, że problem *worów w zakonie* praktycznie przestał istnieć.

Chruszczowska „odwilż”, liberalizacja kar, próby pierwszych reform ekonomicznych stymulowały świat przestępczy do zmiany kierunków działania. „Stara” przestępczość zawodowa nabrała w nowych społecznych warunkach zupełnie nowego jakościowo charakteru, całkiem podobnego do analogicznego zjawiska w krajach zachodnich: pojawiła się sieciowa struktura organizacji, przy której możliwym i nawet nieuniknionym stał się podział stref wpływów i terytorium pomiędzy grupami, nastąpiło zespalanie się przestępców i defraudantów, jednych i drugich — z przedstawicielami aparatu państwowego. Pod rządami Breżniewa świat przestępczy w Rosji zaczął się ponownie umacniać, a liczba *worów w zakonie* — rosnąć i przed rozpadem ZSRR, jak podawała prasa, było ich w Rosji około 500.

Na początku lat siedemdziesiątych w związku z rosnącą w wyższych sferach władzy korupcją w całym kraju zaczęły powstawać nielegalne firmy, rozmnożyło się spekulantwo, łapownictwo i defraudacje. Oszuści szybko dorabiali się dużych majątków, co dość szybko zauważył świat przestępczy, postanawiając sytuację wykorzystać. Autorytety przestępcze otrzymały zatem gwarantowane źródła dochodu dorabiając się na nieuczciwie działających spekulantach, którzy z kolei zaczęli chować się za „worami w zakonie” przed konkurencją i innymi przestępcami. Taka współpraca okazała się korzystna dla obu stron. By umocnić swoją pozycję *wory w zakonie* zaczęli przyciągać do siebie przedstawiciele młodego świata przestępczego, tworząc tym samym wpływowe „klany przestępcze”. Struktury kryminalne rozrastały się, a część *worów w zakonie* w celu osiągnięcia korzyści starało się przyłączyć do oficjalnych władz.

W połowie lat 80. XX wieku w społeczeństwie działały wysoko zorganizowane antyspołeczne siły: skorumpowana część partyjno-państwowej biurokracji i struktury mafijne. To właśnie one rozlały się w tworzącą się przy burzeniu administracyjnych struktur próżnię, aktywnie naruszając te struktury i bogacąc się w warunkach chaosu.

³⁸⁸ <http://blogpublika.com/2015/10/10/tvg-9-historia-sucza-wojna-w-gulagu>, [dostęp: 12.03.2021 r.].

W ręce przestępców dostał się ogromny kapitał startowy w wyniku antyalkoholowej kampanii, która nie tylko podwyższyła deficyt w budżecie państwa, ale sprzyjała powstawaniu nowych trwałych struktur mafijnych, szybkiemu wzrostowi „szarej strefy”. Pozwolenie spółdzielniom i spółkom na prowadzenie niekontrolowanego wewnętrznie handlu przy niewymienialnym rublu, sztucznie zaniżonych (w porównaniu ze światowymi) cenach i obecności nielegalnych kapitałów doprowadziło do spekulacji majątkiem narodowym.

Zasięg przestępczości zorganizowanej coraz bardziej się rozszerzał i zajmował te sfery gospodarki, które były bezpośrednio związane z zaspokojeniem życiowo ważnych potrzeb społecznych. Dotyczyło to przede wszystkim przedsiębiorstw i organizacji zajmujących się przechowywaniem, transportem i zbytem towarów niezbędnych społeczeństwu. Działalność przestępczą ułatwiały szybko rosące kontakty gospodarcze i dezorganizacja rynku zbytu, podejmowane przez wiele lokalnych organów próby regulowania go nieekonomicznymi metodami, zrywanie dostaw i przewozu towarów do detalicznej sieci handlowej, tworzenie sztucznego deficytu. Wzrostowi skali przestępstw sprzyjały tak zwane umowne, kooperacyjne ceny, a od 1992 roku i uwolnienie cen. Tworzenie cen bez regulacji państwa w wielu wypadkach było wykorzystywane do nadużyć, ukrycia rzeczywistych wpływów z handlu i sprzedaży. Wszystko to decydowało o nowych wariantach zorganizowanej działalności przestępczej.

W latach 90-tych liczba *worów w zakonie* nadal rosła i w 1999 roku było ich już podobno około 1500.³⁸⁹ Jak zauważa prof. A. Asłachanow „w Petersburgu wory w zakonie nigdy nie mieli takiego wpływu jak w Moskwie, ponieważ oddali pierwszeństwo bandytom. Na przykład do końca 1995 roku w Petersburgu było jedynie 11 worów w zakonie, gdy wtedy w Moskwie było ich 100”.³⁹⁰ Należy zauważyć, iż pomimo środków zapobiegawczych ze strony organów ochrony prawnej powstało wiele formacji bandyckich i tych, które zajmowały się rekietem. Cechował je wysoki poziom profesjonalizmu, ściśle hierarchiczna struktura i podział ról przestępczych. Podobne grupy były zwykle mobilne, posiadały własne środki transportu, były bardzo dobrze technicznie wyposażone (sprzęt do obserwacji w nocy, radiostacje, pistolety gazowe, gaz

³⁸⁹ Zob.: Abramova Yu. A., Abramov A.W., *Nowiejszaja istorija Rosiji. Praktikum*, 1991–2006, Moscow, 2007, s. 226.

³⁹⁰ Asłachanow A., *O rossijskoj mafii ...*, *op. cit.*

łzawiący, kamizelki kuloodporne itp.), a także świetnie uzbrojone w różnego rodzaju broń palną, zarówno broń własnej produkcji jak i broń produkcji seryjnej.

Dalszy rozwój wypadków już w Federacji Rosyjskiej także stworzył sprzyjający grunt do rozrastania się przestępczości zorganizowanej i umacniania pozycji *worów w zakonie*. W 1990 roku toczyła się ostra walka o podział ogromnego terytorium i potencjału Związku Radzieckiego pomiędzy klany i ugrupowania przestępcze. Wtedy właśnie nastąpiła legalizacja instytucji własności prywatnej w wyniku przyjęcia programu „500 dni”³⁹¹, co stało się niezwykle niekorzystne w walce z mafią i korupcją. Szczególnie negatywnie odbiło się to na rozwiązaniach dotyczących zapewnienia nadzoru prokuratorskiego i innej kontroli prawnej, przestrzegania prawa w sferze przedsiębiorczości, komercjalizacji, podatkowej i antymonopolowego ustawodawstwa. W wyniku tego proces zmian form własności w 90 latach odbywał się z reguły w niecywilizowanych formach, przyjmując często kryminalny charakter.

Niestabilność i sytuacja społeczna odbiła się na działalności struktur kryminalnych, powstałych w wyniku narodowych i religijnych przejawów. Część z nich specjalizuje się w popełnianiu konkretnej nielegalnej działalności, ale głównie zajmuje się wymuszeniami, handlem narkotykami i bronią, oszustwami i kradzieżami w sferze gospodarki, kontroluje prostytucję, rynek gier hazardowych i rynek samochodowy. *„Tak stało się między innymi w Rosji, gdzie do powstania przestępczości zorganizowanej przyczyniła się specyficzna struktura społeczna, a mianowicie współdziałanie trzech grup: funkcjonariuszy byłego aparatu komunistycznego (grupa mająca władzę), oligarchów (grupa posiadająca kapitał finansowy) i przestępców (grupa wykonująca rozkazy)”*.³⁹²

Jacek Bil zauważał, że *„świat worów (już w nowej postaci) funkcjonuje po dzień dzisiejszy. Już od 1955 roku urzędnicy rosyjscy (ZSRR) stosowali powszechnie nazwę wor w zakonie. Według oficjalnych danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w całej Wspólnocie Niepodległych Państw (WNP) pod koniec 1993 roku odnotowano działalność*

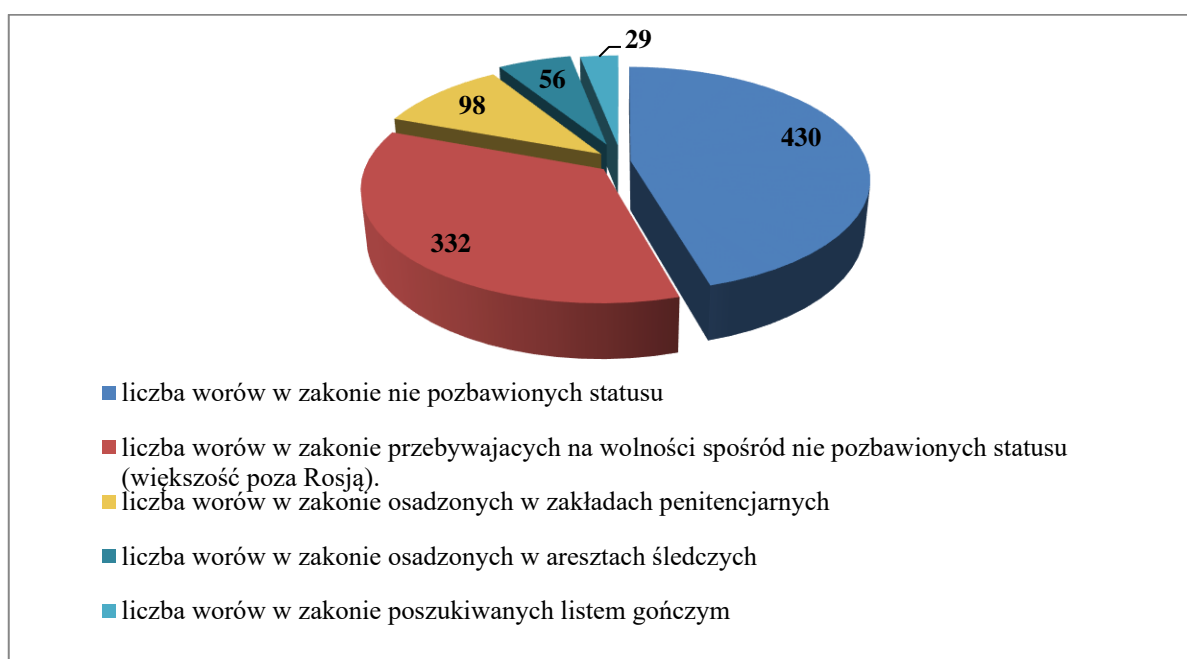
³⁹¹ Zob.: Program „500 dni”, przyjęty przez Zjazd Narodowych Deputowanych Rosji, *Politiczeskije i ekonomiczeskije reformy 1985-1991 r.*, <http://www.km.ru/referats/D5911F305A9C44A68822D9E5F917B22D>, [dostęp: 12.03.2021 r.].

³⁹² Filipkowski W., *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie finansowym*, Kraków, 2004, s. 32.

sześciuset worów w zakonie, z czego dwustu działało na terenie Federacji Rosyjskiej. Rok później w Rosji działało siedmiuset czterdziestu „worów”. Nowa generacja worów nie może pochwalić się tak bogatą więzienną przeszłością jak ich poprzednicy, co więcej, wielu z nich nigdy nie odbywało kary pozbawienia wolności”.³⁹³

Strona internetowa zajmująca się tematyką *worów w zakonie*³⁹⁴ podawała, że w 2021 roku liczba *worów w zakonie* w państwach WNP wynosiła 430, a prawie 70% z nich przebywało za granicą.

Wyk. 25. Liczba *worów w zakonie* w państwach WNP w 2021 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.primecrime.ru. [dostęp: 12.08.2022 r.]

Według tych samych danych w sierpniu 2022 r. w zakładach penitencjarnych i aresztach śledczych przebywało 154 *worów w zakonie*. Przepuszczalne rozmieszczenie w koloniach karnych i aresztach przedstawiono na poniższej mapie.³⁹⁵

³⁹³ Bil J., *Przestępczość zorganizowana w ujęciu historycznym oraz jej ewaluacja*, „Kultura Bezpieczeństwa Nauka – Praktyka – Refleksje”, 2015, Nr 20 (88–106), s. 92.

³⁹⁴ <http://www.primecrime.ru>. [dostęp: 12.08.2022 r.]

³⁹⁵ *Ibid.*

Rys. 22. Rozmieszczenie worów w zakonie w instytucjach penitencjarnych FR

Źródło: www.primecrime.ru. [dostęp: 12.07.2022 r.]

Podawana liczba *worów w zakonie* jest oczywiście tylko orientacyjna, ponieważ w związku z licznymi sporami i konfliktami pomiędzy *worami w zakonie* ich aktualny stan się zmienia, a o tytule decyduje często uznawanie przez dany klan czy grupę przestępczą danej osoby za *wora*.

2. Kryminologiczny obraz worów w zakonie

Wory w zakonie i autorytety przestępcze zajmują pozycję liderów wśród innych członków rosyjskojęzycznej przestępczości zorganizowanej. Tworzą określone reguły, zasady, prawa i tradycje świata przestępczego, zakładają grupy zorganizowane, skupiając wokół siebie ludzi, którzy chcą zajmować się działalnością przestępczą. We współczesnej Rosji, jak zauważa wielu kryminologów, *wory w zakonie* aktywnie wpływają przede wszystkim na gospodarkę i politykę państwa. Dążą do pozyskania współpracowników w różnych sferach i strukturach władzy, włączając w to również organy odpowiedzialne za bezpieczeństwo i porządek publiczny, wymiar sprawiedliwości i instytucje penitencjarne. Problematycznym jest dziś określenie liczby *worów w zakonie* i liderów świata przestępczego, ponieważ oficjalna statystyka nie jest prowadzona, a organy ścigania bazują na danych o zatrzymaniach i wydanych wyrokach w związku z udziałem w grupie przestępczej lub popełnieniem przestępstwa.

Popularyzacja autorytetów przestępczych i *worów w zakonie* w środkach masowego przekazu, liczne filmy o ich życiu owiane pewną tajemniczością

i wyróżniające się nawet swoistą romantycznością. Cechy określające odrębność, a więc nietuzinkowość, takie jak autorytet i osobowość, tatuaże, żargon, pseudonimy wciąż budzą ogromne zainteresowanie, czasami wręcz fascynację społeczeństwa. Wzorce *worów w zakonie*, ich normy i wartości przyswajają osoby, jak zauważa Nikita Jakowlew, „które w związku z różnymi warunkami nie cieszą się uznaniem wśród społeczeństwa i postanawiają realizować się w świecie przestępczym. Dołączenie do subkultury kryminalnej odbywa się stosunkowo szybko i jest pewnego rodzaju sposobem rekompensaty niepowodzeń prześladowanych człowieka na różnych etapach jego życia”.³⁹⁶

3. Fenomen zjawiska *worów w zakonie*

Rosyjscy badacze zwracają szczególną uwagę na konieczność odróżnienia obecnie dwóch kategorii *worów w zakonie*:

- a) liderów silnie kultywujących stare złodziejskie tradycje, których nazywa się „nepanowskimi”³⁹⁷ worami”;
- b) liderów modyfikujących stare tradycje więziennego kodeksu, ustalających nowe nieformalne zasady działania w zależności od zmieniających się warunków.

Obydwie grupy prowadzą między sobą wojnę, u źródeł której leży nieuznawanie przez „starych” nowych stworzonych w związku z powstałymi warunkami zasad. „Nepmanowcy” oskarżają nowe pokolenie o kłamstwa i osiągnięcie ogromnych korzyści, nazywając ich stróżami defraudantów i próbują podważyć ich autorytet w środowisku przestępczym.³⁹⁸ Nowe przestępcze pokolenie *worów w zakonie* próbuje w drodze korupcji czy stosowania gróźb przyciągnąć do swoich formacji jak najwięcej przedstawicieli starej grupy.

³⁹⁶ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 35.

³⁹⁷ Nazwa pochodzi od NEP (*ros. Nowaja Ekonomiczeskaja Polityka*) — polityki ekonomicznej w Rosji w latach 20. XX wieku, która została przyjęta 14 marca 1921 roku przez X Zjazd Rosyjskiej Komunistycznej Partii Bolszewików i zamieniała politykę „wojennego komunizmu”, która doprowadziła Rosję do upadku ekonomicznego.

³⁹⁸ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 16–19.

4. Funkcje wora w zakonie

Zdaniem N. Jakowlewa³⁹⁹, by zachować pozycję lidera *wory w zakonie* powinni wypełniać cztery podstawowe funkcje w świecie przestępczym: informacyjną, organizacyjną, regulacyjną i decyzyjną, a K. Laskowska wymienia dziesięć funkcji pełnionych przez *worów w zakonie* w instytucjach penitencjarnych Rosji, tj.: „*przywódczą, informacyjną, organizacyjną, kontrolną strategiczną, dyscyplinarną, normatywno-regulującą, ekonomiczną, decyzyjną i kuratorską*”.⁴⁰⁰

Przywódcza funkcja „wora w zakonie” polega m.in. na:

- a) organizacji kanałów dostaw zabronionych przedmiotów do miejsc pozbawienia wolności, narkotyków, substancji psychotropowych i ich analogów, odzieży, pieniędzy i alkoholu, które trafiają do wspólnej kasy złodziejskiej (*ros. obszcziaka*);
- b) podziale dóbr i pieniędzy z „*obszcziaka*”,
- c) propagowaniu idei i tradycji *worów w zakonie*,
- d) wychowywaniu młodego pokolenia zgodnie z tymi ideami,
- e) karaniu osadzonych, którzy nie przestrzegają „*poniatij*”, a także prowadzenie działań kompromitujących osadzonych współpracujących z administracją miejsc pozbawienia wolności oraz dyskredytowanie funkcjonariuszy służby więziennej.⁴⁰¹

Informacyjna funkcja *wora w zakonie* polega na „zbieraniu, analizie i ocenie informacji, w tym o niektórych osobach, wydarzeniach i zasadach zarówno w świecie przestępczym, jak i organach ochrony porządku publicznego i ścigania, w tym zasadach wprowadzanych przez administrację więzienną. *Wor* powinien być informowany o zmieniających się warunkach przy podejmowaniu decyzji, które później mogą mieć wpływ na jego podwładnych,⁴⁰² a także na reagowanie na zagrożenia zewnętrzne.⁴⁰³

W ramach funkcji organizacyjnej *wor w zakonie*, by dowodzić swoimi ludźmi, musi być wystarczająco kompetentny i potrafić właściwie organizować pracę. Niezbędne

³⁹⁹ *Ibid.*

⁴⁰⁰ Laskowska K., *Wory w zakonie w Związku Radzieckim i Federacji Rosyjskiej. Kryminologiczna analiza zjawiska*, Białystok, 2022, s. 104–106.

⁴⁰¹ *Ibid.*

⁴⁰² *Ibid.*

⁴⁰³ *Ibid.*

jest wśród jego umiejętności odpowiednie planowanie działalności przestępczej, rozdzielanie zadań i egzekwowanie ich wykonania,⁴⁰⁴ a także podejmowanie decyzji zgodnych z normami i zasadami panującymi w świecie przestępczym (funkcja decyzyjna⁴⁰⁵). Ponadto to właśnie *wor w zakonie* tworzy hierarchię jako niezbędny element utrzymania kontroli i dyscypliny, organizuje i kieruje schodkami, pozyskuje dobra dla *obszczaka*⁴⁰⁶, dysponowanie którym „gwarantuje niepodważalność liderstwa”.⁴⁰⁷ Niepowodzenia organizacyjne, w tym błędne decyzje, mogą prowadzić do utraty wpływów. Tylko należycie zorganizowana praca w zorganizowanej grupie pozwoli rozwiązać problemy efektywnie, organom ścigania będzie zaś bardzo trudno znaleźć dowody przeciwko „worowi”.⁴⁰⁸

Funkcja kontrolna „polega na kontrolowaniu za pomocą smotriaszczich sytuacji i nieformalnych procesów zachodzących w instytucjach penitencjarnych”⁴⁰⁹ i zapewne przenika się z funkcją przywódczą, organizatorską i kuratorską.

Ważnym aspektem regulacyjnej⁴¹⁰ lub normatywno-regulującej⁴¹¹ funkcji *worów* w *zakonie* jest rozwój i utrzymywanie systemu kontaktów, jedną zaś z metod — rozpowszechnianie ideologii przestępczej i uromantyczenie życia przestępczego, skierowane przede wszystkim do młodych ludzi i przestępców popełniających przestępstwa po raz pierwszy.

Wor w zakonie jest odpowiedzialny za przestrzeganie złodziejskiego kodeksu przez swoich podwładnych. Obrażenie *wora w zakonie* lub niewykonanie czy złamanie jego rozkazu może prowadzić do karaniam, a zasady i sankcje za naruszenie polecenia muszą być jasno ustalone. Ponadto *wor* musi regulować stosunki między poszczególnymi grupami zorganizowanymi, chronić interesy swojej zorganizowanej grupy.⁴¹² W więzieniu zawsze oznacza to zapewnienie ochrony każdemu, kto stara się wzmocnić władzę lidera. „Schodki *worów*”, czyli zgromadzenia, o których będzie mowa w dalszej części pracy, są konieczne w celu uniknięcia nieporozumień i konfliktów. Zdaniem

⁴⁰⁴ *Ibid.*

⁴⁰⁵ *Ibid.*, s. 106.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, s. 105.

⁴⁰⁷ *Ibid.*

⁴⁰⁸ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁰⁹ Laskowska K., *Wory w zakonie ...*, *op. cit.*, s. 105.

⁴¹⁰ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 18.

⁴¹¹ Laskowska K., *Wory w zakonie ...*, *op. cit.*, s. 107.

⁴¹² Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 18.

N. Jakowlewa, „gdy warunki społeczne i ekonomiczne w ZSRR pogorszyły się, atrakcyjność życia przestępczego doprowadziła do tego, że coraz większa liczba młodych ludzi zaczęła zajmować się działalnością przestępczą”.⁴¹³ Problemy w utrzymaniu zauważalnej kontroli mogą negatywnie wpłynąć na wiarygodność i spowodować utratę pozycji *wora* w zakonie.

Jedną z najważniejszych jest funkcja związana z decyzyjnością, ponieważ wpływa praktycznie na wszystkie działania podejmowane przez „wora w zakonie”. „Jako lider, powinien być odpowiedzialny za poprawność własnych decyzji i ich zgodność z zasadami i przepisami świata przestępczego. Wybór odpowiednich rozwiązań i skutecznego wdrażania dyrektyw jest warunkiem wzmocnienia jego władzy. *Wor* w zakonie wszystkie wydane decyzje ogłasza w specjalnym ogłoszeniu, zwanym „złodziejskim progonem”.⁴¹⁴ Każdy szczegół, dotyczący wzajemnych stosunków między przedstawicielami subkultury przestępczej, jest zapisywany właśnie w „obwieszczeniu” — „progonie”.⁴¹⁵

5. Osobowość *worów* w zakonie

Zdaniem N. Jakowlewa „osobowość przestępcy jest często przedmiotem badań interdyscyplinarnych, przy czym kluczową rolę odgrywa aspekt kryminologiczny. Poważny wkład w badania problematyki w Rosji mają Yu.M. Antonyan, A.I. Dolgova, V.N. Kudryavtsev i inni rosyjscy naukowcy”.⁴¹⁶ Jednak do dziś w literaturze kryminologicznej nie opracowano uniwersalnego, jednolitego podejścia do definicji i struktury osobowości sprawcy. Z reguły wymienia się ogólne elementy mające kryminologiczne znaczenie przy charakterystyce osobowości przestępcy, to:

- a) „charakterystyka społeczno-demograficzna,
- b) elementy karno-prawne,
- c) kontakty społeczne,
- d) wartości moralne,

⁴¹³ *Ibid.*

⁴¹⁴ *Ibid.*

⁴¹⁵ http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=17624, [dostęp: 12.03.2021 r.].

⁴¹⁶ Dolgova A.I. (red.), *Licznost organizowannogo priestupnika: kryminologičeskoe issledowanije. Monografija*, Moscow, 2013; Antonyan Yu.M., Kudriancew V.N., Eminov V.E., *Licznost priestupnika, Sankt-Petersburg*, 2004; Antonyan Yu.M., Eminov V.E., *Licznost priestupnika. Kryminologičeskoe issledowanije*, Sankt-Petersburg–Moscow, 2010.

- e) właściwości psychologiczne,
- f) cechy fizyczne (biologiczne)”⁴¹⁷

„Dla kryminologicznej charakterystyki liderów przestępczości zorganizowanej znaczenie mają kontakty społeczne, czynniki społeczno-demograficzne i karno-prawne”⁴¹⁸

6. Hierarchia

Jedną z najważniejszych cech zjawiska *worów w zakonie* jest ściśle określona hierarchia. Tak jak w strukturach państwa na czele kraju stoi prezydent, tak na czele przestępców stoi *wor w zakonie*, zajmując najwyższy poziom w hierarchii przestępczej. N. Jakowlew uważa za błędne opinie o zajmowaniu przez liderów świata przestępczego również niższych szczebli piramidy przestępczej i podleganiu wyższej władzy. Zdaniem naukowca nie dzieje się tak „ponieważ *wor w zakonie* zarówno w więzieniu, jak i poza jego murami, jest właścicielem swojego otoczenia, wpływa na setki grup przestępczych na ogromnych obszarach, czego przykładem są *wory w zakonie*: Evgeny Vasin ps. „Dżem”, Wiaczesław Iwańkow ps. „Japończyk”, Pasha ps. „Cyrulik”, Asłan Usojan ps. „Dziadek Hasan”⁴¹⁹, przy czym ten ostatni do dziś jest uważany za największy autorytet w całej elicie.

Wor w zakonie zajmuje miejsce cieszące się ogromnym szacunkiem i władzą w świecie przestępczym. Jest on strażnikiem kodeksu złodziejskiego, który rządzi jego zachowaniem i zachowaniem jego zwolenników. *Wory w zakonie* — to osoby, które zostały tak nazwane na specjalnym zebraniu przestępców, z zasady wielokrotnie karane i głęboko znające subkulturę więzienną. Są oni nadal uważani za „ideologicznych” przestępców.

Wejście do społeczności *worów w zakonie* jest ograniczone i związane ze spełnieniem ściśle określonych warunków. Podstawowe wymagania stawiane kandydatom to: wierność złodziejskiej „idei”; posiadanie umiejętności organizacyjnych i doświadczenia przestępczego; znajomość praw i zasad kodeksu złodziejskiego; brak „kompromitujących” informacji (służba w wojsku, odznaczenia państwowe, praca

⁴¹⁷ Dolgova A.I. (red.), *Kriminologija...*, op. cit., s. 339.

⁴¹⁸ *Ibid.*

⁴¹⁹ Jakowlew N., *Otcziot ...*, op. cit., s.10.

na rzecz władzy); posiadanie autorytetu u zawodowych przestępców, czy pisemnego lub ustnego polecenia przez nich. Jednakże ze względu na nieformalne normy zachowania obecnie *wory w zakonie* różnią się znacznie od grupy recydywistów 50 lat.⁴²⁰

*„Wymienione warunki są na ogół przestrzegane, ale nawet w tym elitarnym środowisku przejawia się coraz bardziej dochodząca do głosu pasożytniczo-anarchistyczna istota charakteru współczesnego zawodowego przestępcy. Zdaniem jednego z recydywistów: „to, co kiedyś uważano za wadę, dziś wręcz przeciwnie, jest wywyższane, to, co czym pogardzano, teraz się wywyższa”.*⁴²¹

Worem w zakonie może być tylko mężczyzna, ponieważ jak zauważa N. Jakowlew według niepisanego prawa przestępczego, kobiet nie można pociągnąć do odpowiedzialności za czyny popełnione w stosunku do współwięźniów i za łamanie prawa złodziejskiego, „niepisanych tradycji i zwyczajów”.⁴²²

Psychologia *worów w zakonie*, zwłaszcza nowego pokolenia, nowej generacji, przeszła znaczące zmiany z jednoczesną modyfikacją samych „praw i zasad”. W pracy N. Jakowlewa zbadano życiorysy 80 *worów w zakonie*, przy czym 11 z nich nie miało żadnych wyroków. Takie rażące odstępstwo od tradycji miało miejsce w związku ze wstąpieniem przestępców do społeczności *worów w zakonie* za pieniądze. Podobne przypadki wprowadzenia do grupy *worów w zakonie* stały się powszechne i sprzyjały podziałowi *worów* na „nowych” i „starych”. Nowa generacja uważa za dopuszczalne takie przyjęcie do grupy, wraz z którym następuje uzupełnianie środków pieniężnych. „Starzy” kategorycznie takie rozwiązania negują.

Wory w zakonie — zdaniem N. Jakowlewa sami rzadko popełniają przestępstwa, a stają się raczej organizatorami działalności przestępczej. Do wykonywania poleceń mają swoich żołnierzy, którzy gotowi są ponieść dla swego przywódcy każdą ofiarę.⁴²³

7. Wiek *worów w zakonie*

Jedną z cech, charakteryzujących człowieka jest jego wiek, w znacznym stopniu określający pozycję i możliwości osoby, zakres własnych potrzeb, interesów, postaw,

⁴²⁰ Karyszew V.M., *Nasz dom — tiumra. Ot wora w zakonie do oligarcha*, Moscow, 2001, s. 78.

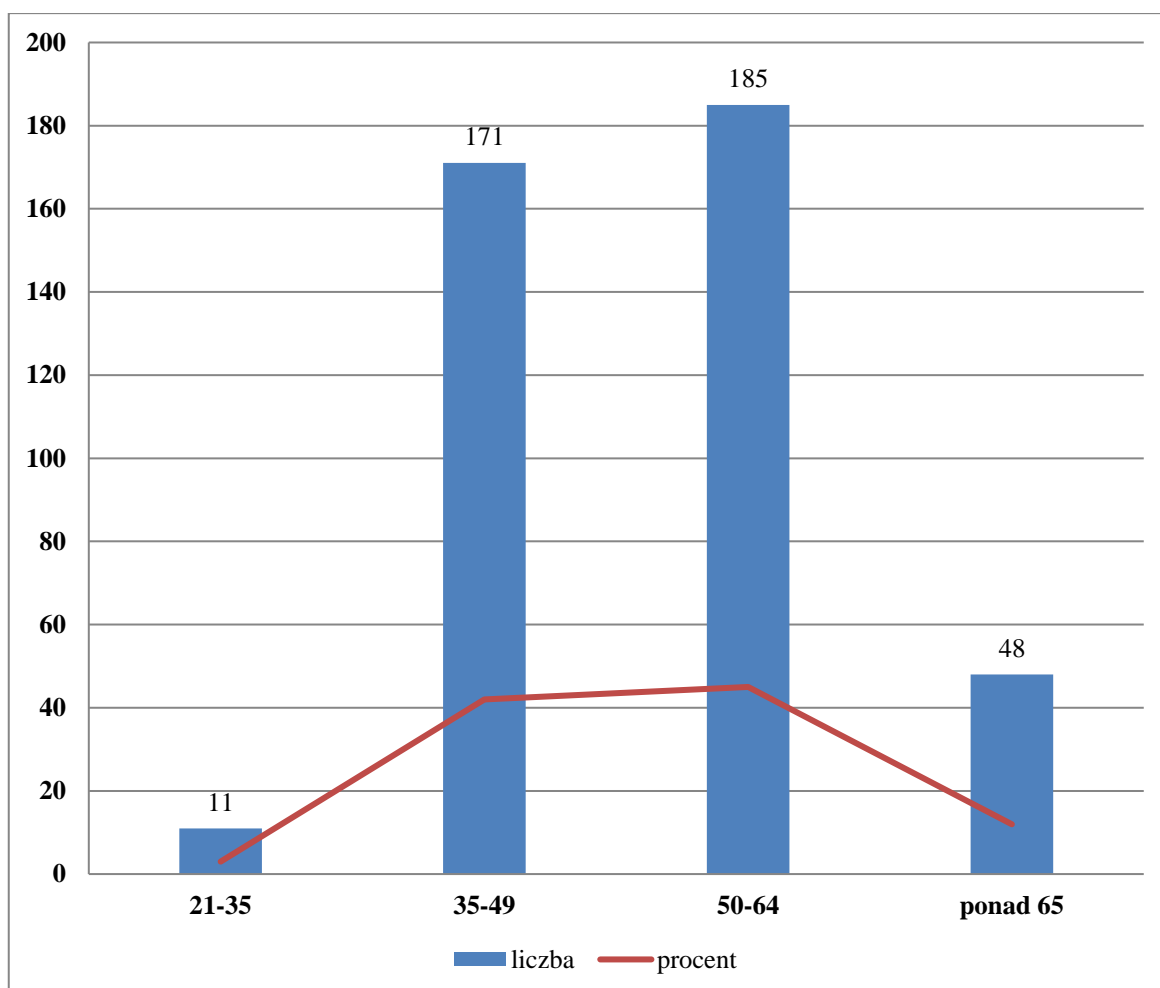
⁴²¹ *Ibid.*

⁴²² Jakowlew N., *Otcziot ...*, op. cit., s.10.

⁴²³ *Ibid.*

wartości, dążeń i pragnień. Wraz z wiekiem pojawiają się nie tylko fizjologiczne i psychologiczne zmiany w organizmie człowieka, ale także zmiany osobowości jego samego: role i funkcje społeczne, przyzwyczajenia, charakter, motywacje zachowań, reakcja na sytuacje konfliktowe. W wyniku prowadzonych w latach 2000–2012 badań w Rosji⁴²⁴ stwierdzono, że większość liderów świata przestępczego jest w wieku około 55 lat lub starsza (52%). Ponad 30% stanowią liderzy w wieku od 45 do 55 lat. 11% uzyskało uprzywilejowaną pozycję w wieku 35 do 45 lat. Pojedyncze przypadki przed 35 rokiem życia.⁴²⁵ Strona [primecrime.ru](http://www.primecrime.ru)⁴²⁶ podaje, że w 2022 roku 45% *worów w zakonie* to osoby w wieku od 50 do 64 lat, a tylko 3% *worów w zakonie* jest w wieku poniżej 35 roku życia.

Wyk. 26. Wiek osób zajmujących pozycję lidera w świecie przestępczym w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.primecrime.ru, [dostęp: 12.08.2022 r.].

⁴²⁴ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 5.

⁴²⁵ *Ibid.*, ss. 12–13.

⁴²⁶ <http://www.primecrime.ru>, [dostęp: 12.08.2022 r.].

Widoczna jest zatem przewaga wśród rządzących światem przestępczym osób w dojrzałym wieku, co wiąże się z nagromadzeniem pewnego doświadczenia życiowego, uzyskaniem określonego statusu i poważania, a także niewątpliwie szerokich kontaktów nie tylko w świecie przestępczym.

Jeszcze do niedawna za najmłodszego *wora w zakonie* był w Rosji uważany Revaz Ubilava (pseudonimy: *Revaza, Reziko Jvarski*), którego koronowano w wieku 21 lat (obecnie ma 25), jednak w 2019 roku został pobity i pozbawiony tytułu. Do najmłodszych worów w zakonie jest zaliczany Giga Petriashvili (pseudonim: *Profesor, Giga Kahetinieć*), który został koronowany na polecenie 62-letniego *wora w zakonie* Vaży Biganishvilego (pseudonim: *Vaża Tbiliskij*) w Grecji w wieku 21 lat. Obecnie 27-letni Giga ma pod swoją kontrolą grupy zajmujące się kradzieżami szaszetek, a od momentu koronacji jest uznawany za *wora w zakonie* i szanowany przez cały świat przestępczy.

Za jednego z najstarszych *worów w zakonie* uważa się natomiast w Rosji skazanego na osiem i pół roku kolonii karnej o zaostrzonym rygorze przez Sąd w Republice Adygei Władimira Wołkowa (pseudonim: *Wołczok*). *Wor w zakonie* ma obecnie 72 lata, a został koronowany na *wora* w 1982 roku i przez ponad 38 lat kierował środowiskiem przestępczym na terytorium Kubania i Adygei.⁴²⁷

8. Narodowość worów w zakonie

Badania dotyczące narodowości *worów w zakonie* potwierdzają informacje naukowców o przeważającej liczbie Rosjan wśród tej kategorii przestępców, którzy stanowią prawie połowę ogólnej liczby *worów*. Większość *worów w zakonie* to przestępcy z byłych państw WNP, jednakże statystyki podają również dane o narodowościach Europy Zachodniej, np. Niemcach czy Grekach⁴²⁸, należy jednak przypuszczać, że są to osoby, które wyjechały poza granice FR i posiadają obywatelstwo kraju, w którym obecnie mieszkają.

⁴²⁷ <https://www.svoboda.org/a/odnogo-iz-stareyshih-vorov-v-zakone-prigovorili-k-8-5-godam-kolonii/31933202.html>, [dostęp: 7.07.2022 r.].

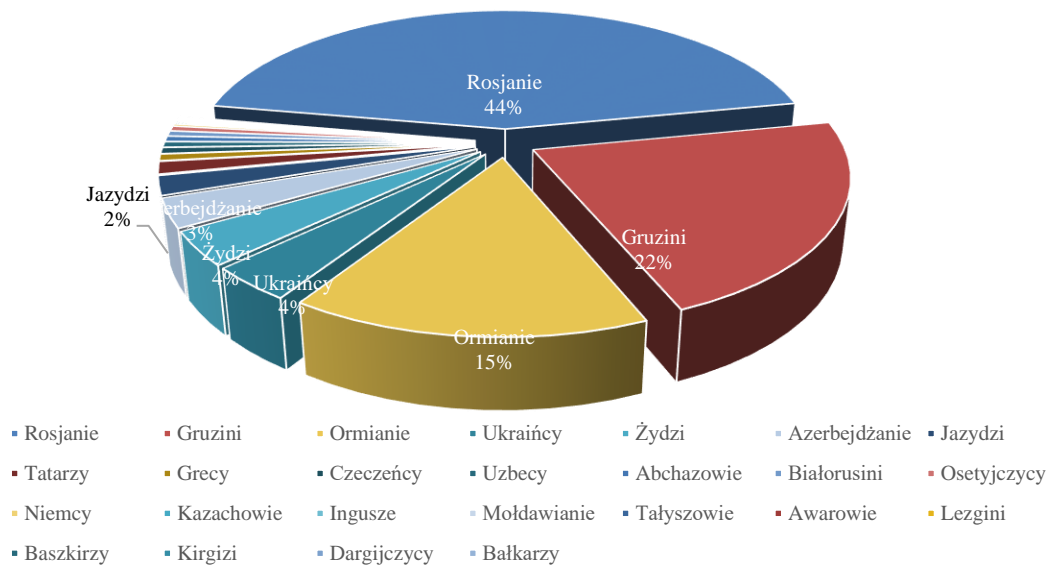
⁴²⁸ <http://www.primecrime.ru>, [dostęp: 11.08.2022 r.].

Tab. 36. Narodowość *worów* w zakonie w 2022 r.

Narodowość	Ogólna liczba	%	Liczba aktywnych	% aktywnych
Rosjanie	2723	44,14	45	10,69
Gruzini	1345	21,80	242	57,48
Ormianie	956	15,50	36	8,55
Ukraińcy	231	3,74	4	0,95
Żydzi	228	3,70	7	1,66
Azerbejdżanie	194	3,14	13	3,09
Jazydzi	128	2,07	23	5,46
Tatarzy	82	1,33	5	1,19
Grecy	43	0,70	5	1,19
Czeczeńcy	40	0,65	7	1,66
Uzbecy	36	0,58	3	0,71
Abchazowie	35	0,57	7	1,66
Białorusini	33	0,53	4	0,95
Osetyjczycy	31	0,50	2	0,48
Niemcy	13	0,21	1	0,24
Kazachowie	9	0,15	3	0,71
Ingusze	9	0,15	2	0,48
Moldawianie	6	0,10	2	0,48
Talyszowie	6	0,10	1	0,24
Awarowie	5	0,08	1	0,24
Lezgini	5	0,08	2	0,48
Baszkirzy	5	0,08	2	0,48
Kirgizi	4	0,06	2	0,48
Dargijczycy	1	0,02	1	0,24
Balkarzy	1	0,02	1	0,24
Razem	6169	—	421	—

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.primecrime.ru. [dostęp: 11.08.2022 r.].

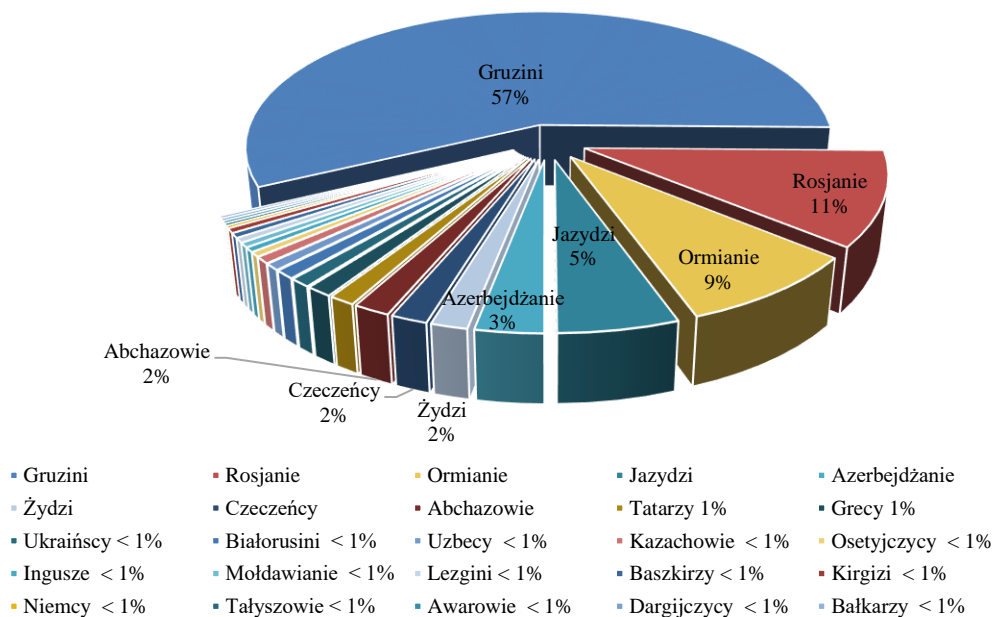
Wyk. 27. Wory w zakonie według narodowości w 2022 r. (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.primecrime.ru. [dostęp: 12.08.2022 r.]

Drugie miejsce wśród elity świata przestępczego pod względem liczebności zajmują Gruzini, dalej plasują się Ormianie, Ukraińcy, Żydzi i Azerbejdżanie. Część *worów w zakonie* jest mało znanych w Polsce narodowości: Ingusze, Tałyszowie, Awarowie, Lezgini, Baszkirzy, Kirgizi, Dargijczycy czy Bałkarzy, którzy jednak znajdują się na liście aktywnych, tj. wciąż prowadzących działalność przestępczą *worów w zakonie* (Tab. 36, Wyk. 27).

Wyk. 28. Aktywni wory w zakonie według narodowości w 2022 r. (%)

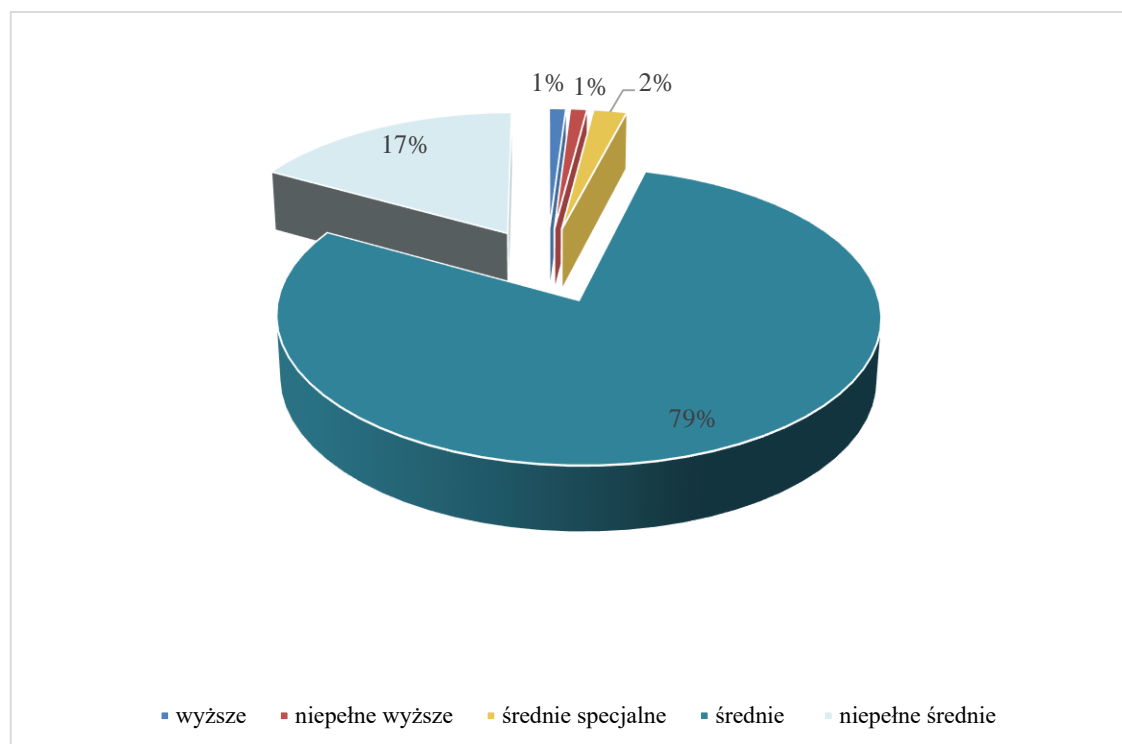
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.primecrime.ru. [dostęp: 12.08.2022 r.]

Najwięcej aktywnych *worów* w z zakonie jest Gruziniami (57,5%), Rosjanie zaś stanowią tylko 10,7% tej grupy.

9. Wykształcenie *worów* w zakonie

„Ogólny poziom wykształcenia człowieka jest ściśle związany z budowaniem własnych potrzeb, interesów, wartości, motywacji i celów jego działalności, przyzwyczajęń, zasad postępowania, metod i form reagowania na konkretne niekorzystne sytuacje, jak również z charakterystyką kultury jednostki, jej statusu społecznego, kręgu kontaktów, planów życiowych i ich realizacji”.⁴²⁹ Wyniki jedyne go dostępnego od kilku lat badania przeprowadzonego przez N. Jakowlewa potwierdzają, że aktywnymi członkami przestępczości zorganizowanej są osoby o różnych poziomach wykształcenia. Przeważają osoby z wykształceniem średnim — 77%. Niepełne średnie miało 16,5%; średnie specjalne — 2%; niepełne wyższe — 1%; wyższe — 1%.

Wyk. 29. Wykształcenie *worów* w zakonie

Źródło: Opracowanie na podstawie wyników badań:
Jakowlew N., *Otchłot o rezultatach perwowgo ...*, op. cit., s.10.

⁴²⁹ Jakowlew N., *Otchłot ...*, op. cit., s. 12–13.

Naukowcy uważają, że *wory w zakonie* starej formacji mają niski poziom wykształcenia, w przeciwieństwie do członków współczesnych elit przestępczych (zwłaszcza przestępczych oligarchów). Choć ogólny poziom wykształcenia *worów*, nie jest zbyt wysoki, to istnieją przypadki, gdy poszczególni członkowie świata przestępczego dążyli do podwyższenia poziomu wykształcenia, na przykład Dżaba Ioseliani, *wor w zakonie*, który był doktorem habilitowanym nauk humanistycznych⁴³⁰, czy *wor w zakonie* Borys Krasilowski⁴³¹, który miał wyższe wykształcenie i władał kilkoma językami. Są to jednak pojedyncze przypadki.

10. Pseudonimy *worów w zakonie*

Charakterystyczną cechą elit świata przestępczego jest nadawanie przezwisk i przydomków czy pseudonimów swoim członkom. Jak wynika z badań rosyjskich naukowców od 95 do 98% skazanych i 99,9% aresztowanych nosi różnego rodzaju pseudonimy. Wiele z pseudonimów odzwierciedla wygląd zewnętrzny — „Japończyk”, cechy fizyczne — „Kulawy”, zachowanie lub rodzaj działalności — „Miedwieżatnik” (czyli złodziej włamujący się do sejfów). Za prestiżowe w świecie przestępczym uważa się nadanie pseudonimu przez współwięźniów, przy czym wykorzystuje się często zasadę przeciwieństwa lub zwraca uwagę na zdolności: gruby może być chudym, niski wysokim, mądry — docentem itd. Choć jak podają naukowcy, trudno zmienić pseudonim, to jest kilka przypadków, w których jest to możliwe, np. przy zmianie pozycji w świecie przestępczym, ale też przy koronacji na *wora w zakonie*, kiedy to nadawany jest zawsze nowy pseudonim. Yu. Aleksandrow wymienia kilka funkcji pseudonimu:

- 1) „zastępuje on nazwisko,
- 2) jest środkiem stygmatyzacji (naznaczenia),
- 3) umacnia pozycję osoby w hierarchii grupowej,
- 4) jest werbalnym środkiem depersonalizacji w wypadku nadania źle brzmiącego i obrażającego pseudonimu,
- 5) staje się werbalnym środkiem personalizacji w wypadku nadawania osobom o wysokiej pozycji honorowych pseudonimów”⁴³².

⁴³⁰ <http://www.mzk1.ru/2010/07/vor-v-zakone-svo-raf>, [dostęp: 12.02.2021 r.].

⁴³¹ <http://www.mzk1.ru/2012/11/vor-v-zakone-boris-krasilovskij>, [dostęp: 12.02.2021 r.].

⁴³² Aleksandrow Yu.K., *Oczerki kryminalnoj subkultury*, Moscow, 2001, s. 60.

Pseudonimy, jak zauważa K. Laskowska mogą być tworzone na przykład od nazwiska, jego części lub skojarzenia z nazwiskiem, potocznej formy imienia, geograficznego odniesienia do miejsca urodzenia, uwięzienia czy koronacji na *wora w zakonie*, cech charakteru lub zachowania, pochodzenia etnicznego czy skłonności przestępcy.⁴³³

Pseudonimy odzwierciedlają pozycję w hierarchii przestępczej, a „*osoby zajmujące wysoką pozycję mają najczęściej wywyższające, honorowo brzmiące i przyjemne dla ucha pseudonimy*”.⁴³⁴ Często są one stereotypowe i rosyjscy *wory w zakonie* nie odbiegając od światowych tendencji nazywają się „Królami”, „Kniaziami”, „Baronami”.⁴³⁵

11. Tatuże *worów w zakonie*

Jedną ze szczególnych cech liderów świata przestępczego (*worów w zakonie*, „autorytetów przestępczych”) wskazujących na zajmowanie szczególnej pozycji jest tatuaż, znany już w starożytności, a więzienny — dość dobrze opisany w Rosji przez Yu. P. Dubiagina.⁴³⁶ W świecie przestępczym tatuaż więzienny jest przede wszystkim bogatym źródłem informacji, obrazem, z którego można wyczytać przeszłość kryminalną, liczbę wyroków, charakter, narodowość, stosunek do władzy, wyznanie, orientację seksualną, miejsce w hierarchii więziennej. Wraz z wzrostem liczby wyroków, rośnie też liczba tatuży.⁴³⁷

Badanie przeprowadzone przez N. Jakowlewa⁴³⁸ wykazało, że 85% osób zajmujących pozycję lidera w świecie przestępczym miało tatuaż, a 84,5% przyznało, że ma on specjalne znaczenie. 20,5% skazanych potwierdziło, że kierowało się przy wykonywaniu tatuży chęcią oznaczenia swojej wysokiej pozycji. Ani jeden ze skazanych nie stwierdził, że tatuaż został mu wykonany pod przymusem, ponieważ taka czynność zawsze wiąże się z utratą autorytetu na zawsze.

⁴³³ Laskowska K., *Wory w zakonie ...*, *op. cit.*, s. 90–91.

⁴³⁴ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 31.

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ Dubiagin Yu.P., Dubiagina O.P., Smirnow G.F., *Kult tatu (kryminalnaja i hudożestwiennaya taturowka)*, Moscow, 2003.

⁴³⁷ Kogan Ya. M., *Taturowki priestupnikow*, Odessa, 1928, s. 12; *Za*: Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 26–27.

⁴³⁸ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 26–27.

Tatuże „wora w zakonie” to specjalny zestaw symboli, zasady czytania których przekazywane są jedynie ustnie. „Tatuowane ciało wora w zakonie to jakby oficjalny mundur pokryty insygniami, orderami, znakami rang i medali. Nieprzypadkowo w żargonie przestępczym zestaw tatuazy nazywa się „frakiem z orderami”. Podobny mundur często ma bezpośrednie podobieństwo: mnóstwo naramiennych tatuazy przedstawia prawdziwe epolety lub pagony z gwiazdami i czaszkami. Język więziennego tatuazu jest zakodowany i niezrozumiały dla niewtajemniczonych”.⁴³⁹

Rys. 23. Tatuże worów w zakonie

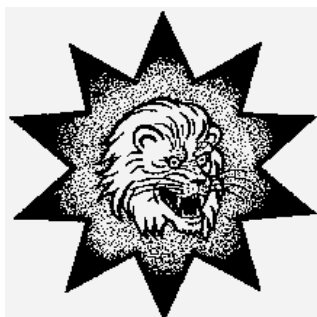
Zdjęcie tatuazu

Znaczenie tatuazu

Tatuże w formie gwiazd

Pachan więzienia. *Wor w zakonie*. Wszystko dla mnie — nic ode mnie”, „Tu jestem w domu”.

Wor w zakonie. „Trzymaj więzienie w strachu i posłuszeństwie”.

⁴³⁹ *Ibid.*

Inne tatuaże „worów zakonie”

Wor w zakonie. „Dom wora” — więzienie”.
Liczba kopuł na świątyni oznacza liczbę wyroków właściciela tatuażu lub okres pozbawienia wolności. Tatuaz wykonywany na piersi, plecach, udzie lub dłoni.

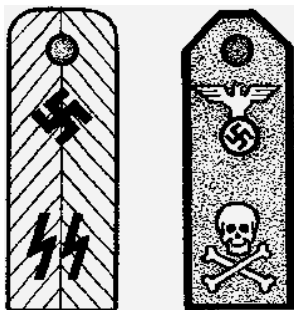

Wor w zakonie. Autorytet.
Tatuaz wykonywany na piersi lub na łydce.

Tatuaże w formie pagonów

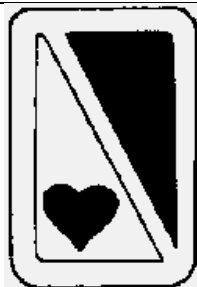

Autorytet więzienia. „Prawa „worów” nie zdradzę”.
„Zdławiaj aktywność”.

„Wor” cieszący się dużym autorytetem — nieprzejednany negujący”. Skrót literowy «SS» oznacza (ros. *sochranil sowiest* — „zachował sumienie”).

Tatuże w formie pierścienia

Przeszedł „Krzyże” (więzienie o zaostrowym rygorze dla szczególnie niebezpiecznych przestępców w Sankt-Petersburgu).

„Zawsze czeka mnie więzienie”.

Źródło: Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*

*„Zwykle autorytety tatuują sobie oprócz gwiazd pod obojczykiem – gwiazdy na kolanach, które mają mniej detali. Zgodnie z zasadami podobojczykowym gwiazdom nie mogą towarzyszyć żadne napisy. W przeciągu wielu lat do katalogów rosyjskiego MSW włączano nowe fotografie wariantów gwiazd, a najbardziej rozpowszechnionym rodzajem gwiazdy jest gwiazda z 8 wierzchołkami. Jest także wariant gwiazdy ze swastyką i czaszką, który oznacza „urodziłem się wolny”. Jeżeli tatuaż nie ma czaszki, a wokół gwiazdy jest narysowany blask, to właściciel preferuje przy rozwiązywaniu konfliktów przemoc”.*⁴⁴⁰

⁴⁴⁰<http://exzk.ru/tatuirovki-vorov-v-zakone/>, [dostęp: 11.04.2021 r.].

Fot. 11. Gwiazdy – tatuż *wora w zakonie*

Źródło: <http://www.nakolochka.in/2010/05/13.html>

Fot. 12. Gwiazdy – tatuż *wora w zakonie*

Źródło: http://www.nakolochka.in/2009/03/blog-post_361.html

Tatuowanie gwiazd jest zarezerwowane tylko dla *worów w zakonie*, a każdy przestępca bez tytułu będzie surowo ukarany, jeżeli zdecyduje się na wykonanie takiego tatuażu.

12. Więzienny żargon

Świat przestępczy ma swój język, który powstawał i wzbogacał się podczas stosowania w praktyce. Istnieje od dziesiątek, a nawet setek lat. Więzienny żargon jest językiem umownym, ze swoją leksyką, składnią i frazeologią i jak zauważa Yu. Aleksandrow — zawiera około 15 tysięcy słów.⁴⁴¹ Trudno jednak zdaniem naukowców sądzić obecnie o stopniu jego rozwoju, ponieważ słowniki sporządzane przez naukowców i przedstawicieli organów ścigania, czy służb więziennych zawierają tylko część elementów składających się na język przestępczy, a informacje o używanym przez elity świata przestępczego żargonie są niedostępne.

*„Język więzienny różni się ponadto od innych zawodowych specyficznymi znaczeniami i funkcjami o znaczeniu kryminalnym. Głównie — przeznaczony do szyfrowania informacji w celu zapewnienia działalności przestępczej, zawiera terminologię związaną z przedmiotem działalności, narzędziami służącymi do popełniania przestępstw, sytuacjami i miejscami działalności przestępczej, sposobami ucieczki przed organami ścigania, napełniony jest synonimami i słowami wieloznacznymi”.*⁴⁴²

Jak podaje N. Jakowlew dla „donosiciela” funkcjonuje ponad 125 nazw, a przeprowadzone badania⁴⁴³ potwierdziły, że żargon jest głównie wykorzystywany w więzieniach: z 200 badanych, 97,5% więźniów używa żargonu, przy czym na wolności jest wykorzystywany jedynie przez wąską grupę osób, zazwyczaj w ramach grupy zorganizowanej.

⁴⁴¹ Aleksandrow Yu.K., *Oczierki ...*, op. cit., s. 45.

⁴⁴² Jakowlew N., *Otcziot...*, op. cit., s. 35.

⁴⁴³ *Ibid.*

13. Obyczaje i tradycje (schodki, progony obszciak, koronacja)

Realizacja praw i zwyczajów świata przestępczego odbywa się w większości przypadków w więzieniach — 70%. Przy tym osoby, które odbyły karę uważają, że nie można zrezygnować z niepisanych „praw”, tradycji i zwyczajów (67%).⁴⁴⁴

1) Konspiracyjne spotkania (zgromadzenia) — *schodki*

Decyzje obowiązujące lokalny „kolektyw” podejmowane są przez *worów w zakonie* na tzw. *schodce*, czyli konspiracyjnym zebraniu (zgromadzeniu) równych sobie miejscowych przywódców”.⁴⁴⁵ „Schodka” to zgromadzenie Rady *worów w zakonie*, stojących na straży przestrzegania „kodeksu *worów*”. Na takich konspiracyjnych spotkaniach podejmowane są najważniejsze decyzje dotyczące *worów w zakonie*, wymierzane są kary, rozwiązywane najważniejsze problemy związane ze strefami wpływów, czy kasą złodziejską. K. Laskowska uważa, że *wory w zakonie*: „*Niezależnie od miejsca pobytu utrzymywali stałe więzi między sobą, periodicznie spotykając się na złodziejskich zgromadzeniach, tzw. schodkach. Podczas nich rozwiązywali wewnętrzne problemy świata złodziejskiego, dotyczące podziału terytorium i przestępczej działalności oraz czystości złodziejskich obyczajów*”.⁴⁴⁶ Podczas takiego zebrania mogła się też odbyć koronacja *wora w zakonie* lub jego ukaranie, podział stref wpływów czy pieniędzy z kasy złodziejskiej. A.A. Asłachanow zauważa, że „*zwykle miejsce tajnych zebrań tzw. schodek — to Dagomys (Soczi)*”⁴⁴⁷, *ale wory w zakonie mogą wyznaczać spotkania również w mieście, w którym powstał problem. Schodki zwykle odbywają się w restauracjach pod pozorem wesela lub stypy*”.⁴⁴⁸

W 1979 roku podczas takiego zebrania *worów w zakonie* w miejscowości Kisłowodzku (Rosja) zawarto porozumienie pomiędzy „*worami*” i nielegalnymi przedsiębiorcami. Ci ostatni zobowiązali się płacić przestępcom 10% swoich dochodów.⁴⁴⁹ W 1982 roku z kolei w Tbilisi odbyła się jeszcze jedna ważna *schodka*,

⁴⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁴⁵ Stadnycki O., *Koniec władzy ...*, *op. cit.*

⁴⁴⁶ Laskowska K., *Ewolucja...op. cit.*, s. 58.

⁴⁴⁷ „Dagomys” to jeden z najbardziej znanych kompleksów uzdrowiskowych u Wybrzeża Morza Czarnego na terytorium Rosji.

⁴⁴⁸ Asłachanow A., *O rosyjskiej mafii ...*, *op. cit.*, s. 17.

⁴⁴⁹ Kipling W., *Pacany, obszciak i pietuszinyje wojny*, „Gazeta Echo”, 6.06.2012, <http://exo.net.ua/arkhiv/1347-2012-06-06-09-04-21>, [dostęp: 11.04.2021 r.].

na której *wory w zakonie* zaplanowali dyskusję o tym, czy będą przenikać do struktur władzy.⁴⁵⁰

Jedno z największych zebrań *worów w zakonie* odbyło się 27 stycznia 2015 roku w restauracji we wschodnim rejonie Moskwy.⁴⁵¹ Przedstawiciele kryminalnego świata zaplanowali omówienie problemów związanych z finansowaniem osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz ponownego podziału środków pieniężnych. Podczas *schodki* zatrzymano 50 liderów świata przestępczego.

2) **Obwieszczenia *worów w zakonie* — „progony”**

Tradycje i zwyczaje są opracowywane i spisywane na *schodkach*, a decyzje podjęte przez *worów w zakonie* przybierają postać obwieszczeń, tzw. „progonów”, mających ściśle określoną strukturę z mocą obowiązującą każdego przestępcę. Jak zauważa N. Jakowlew⁴⁵² takie obwieszczenia mogą być pisane przez jednego *wora w zakonie* lub przez kilku i dotyczą nawet najdrobniejszych szczegółów na temat panujących stosunków, zachowań i sposobów postępowania, określonych tradycji. Mogą być też zwróceniem się do społeczności przestępczej w sprawach związanych z niezadowoleniem więźniów z panujących w więzieniu warunków, informować o „koronacji” *wora w zakonie* lub o pozbawieniu go tego tytułu (ros. *razwienczanii*). „Progony” są rozsyłane tajną pocztą do wszystkich instytucji penitencjarnych, a ich przestrzeganie obowiązuje zarówno *worów w zakonie* jak i szeregowych przestępców.

⁴⁵⁰ *Wory w zakonie i spisok „Forbs”*, <http://kriminal.lv/news/vory-v-zakone/141728-vory-v-zakone>, 11.03.2017, [dostęp: 12.04.2021 r.].

⁴⁵¹ *W restoranie na wostoke Moskwy zadierżali 50 uczestnikow kryminalnoj schodki*, <http://www.rosbalt.ru/moscow/2015/01/27/1361419.html>, [dostęp: 12.04.2021 r.].

⁴⁵² Jakowlew N., *Otcziot...*, *op. cit.*, s. 35.

Rys. 24. Obwieszczenie worów w zakonie, tzw. „progon”

	<p><i>Aresztancki Układ Jednolity⁴⁵³</i></p> <p><i>Niech Żyją Wory!</i></p> <p><i>Pokoju i Dobrobytu Domowi Naszemu Wspólnemu Niech Kierunek Złodziejski Rozkwita, Ludziom wiecznego umacniania się</i></p> <p>OBWIESZCZENIE</p> <p><i>Witamy was aresztanci Butyrskiego Więzienia My Wory Zwiad Tbiliskij = X⁴⁵⁴ 15 i Wagif Bakinskij = X 23 należytem sposobem informujemy Was, że Edik Tbiliskij znajduje się w konflikcie. Nie uważajcie go za „wora” do momentu decyzji „worów” na wolności. Do tego się ograniczamy, życząc wam wszystkim wszystkiego najświetlejszego od Pana Boga.</i></p> <p><i>Szczerze do Was, Wory</i></p> <p><i>Zwiad Tbiliskij, Wyroków 15 Wagif Bakinskij, Wyroków 23</i></p>
--	---

Źródło: Opracowanie na podstawie: <http://www.primecrime.ru/photo/2914>,
[dostęp: 12.03.2021 r.].

3) Oszczędnościowa kasa złodziejska — „obszcziak”

Tak jak legalnie żyjący obywatele wpłacają pieniądze do banku, tak świat przestępczy zorganizował sobie własną kasę oszczędnościową, którą nazwano „obszcziakiem”, prawdopodobnie od rosyjskiego słowa „obszczij”, czyli wspólny, powszechny. Profesor A.I. Gurow, jedna z pierwszych osób, która w Rosji oficjalnie zaczęła mówić o istnieniu przestępczości zorganizowanej, szef pierwszej jednostki do walki z przestępczością zorganizowaną w Rosji, wybitny specjalista w tej dziedzinie, wymienia trzy rodzaje „kas złodziejskich” biorąc pod uwagę czynniki związane z ich powstaniem, tj. miejscem powstania i rodzajem korzystających:

- 1) kasy tworzone z wkładów członków grup zorganizowanych, nielegalnie działających prywatnych przedsiębiorców, które obecnie nie funkcjonują,

⁴⁵³ Idea, której na wolności inni nie są w stanie zrozumieć, pozdrowienie worów w zakonie.

⁴⁵⁴ X — skrót od ros. *chodka* — wyrok, pobyt w więzieniu.

ponieważ nie ma już sfery, w której nie rozwijałaby się prywatna działalność niezgodna z prawem;

- 2) kasy tworzone w zakładach penitencjarnych, do których zbierano daninę od wszystkich więźniów, głównie w celu wspierania więziennych szpitali, karcerów, organizowania paczek. Ci, którzy wygrali w kości lub karty byli zobowiązani płacić podatek od wygranej kwoty. W więzieniach płaci się pieniędzmi, papierosami, alkoholem czy chlebem;
- 3) kasy tworzone poza więzieniami z następujących źródeł: wkłady różnego rodzaju, pochodzące od zawodowych przestępców (kieszonkowców, złodziei mieszkaniowych, paserów, handlarzy narkotykami itp.), z rekietu (najczęściej pod pozorem stworzenia systemu ochrony dla organizacji państwowych i prywatnych, czy banków), odliczenia za pomoc przy odzyskaniu długów, rozwiązywanie konfliktów itp.⁴⁵⁵

*„Początkowo obszcziak był tworzony w szlachetnym celu, chociaż nie całkiem „szlachetnymi” metodami. „Złodziejską kasę oszczędnościową” stworzono w celu udzielenia pomocy osobom, które znalazły się w więzieniu, a także ich rodzinom, ale przez kilka ostatnich dziesięcioleci funkcje kasy uległy znacznym zmianom. Pojawiają się nawet informacje, że istnieje wszechrosyjski obszcziak, w którym zgromadzono setki milionów dolarów”.*⁴⁵⁶ Środki te przeznaczane są między innymi na: pomoc *worom w zakonie*, innym przestępcom, więźniom i ich rodzinom, organizację przestępstw i rozszerzenie nielegalnych „biznesów”, na łapówki dla sędziów, prokuratorów, policji, urzędników, deputowanych w celu lobbowania na rzecz świata przestępczego lub uzyskania ulg i przywilejów dla kontrolowanych przez organizacje przestępcze funduszy, firm oraz banków.⁴⁵⁷ Kasa znajduje się pod stałą kontrolą zaufanego lidera świata przestępczego, a łamanie zasad zbierania, przechowywania i wydatkowania pieniędzy jest bardzo surowo karane przez *schodkę*.

⁴⁵⁵ Za: Aleksandrow Yu.K., *Oczerki ...*, op. cit.

⁴⁵⁶ *Ibid.*

⁴⁵⁷ *Ibid.*

4) Koronacja *wora* w *zakonie*

W przestępczej tradycji za *wora* w *zakonie* może się uważać człowiek-wyrokowiec, mający wystarczający autorytet w środowisku „podziemnej przedsiębiorczości”, który przeszedł pełną procedurę tzw. „koronowania”.⁴⁵⁸ „Koronacja” odbywała się początkowo jedynie w więzieniu i właśnie ta za karatami była uważana za zasługującą na większe uznanie i szacunek. Z czasem zaczęto koronować *worów* w *zakonie* poza „zoną” (więzieniem), być może ze względu na możliwość kupna tytułu.

Głównym warunkiem przystąpienia do koronacji były rekomendacje co najmniej dwóch autorytetów, odbycie stażu kandydackiego, przestrzeganie zapisów kodeksu złodziejskiego. „Koronować” musieli inni — wcześniej posiadający tytuł, a sam akt odbywał się podczas tajnego zgromadzenia *worów* w *zakonie*, tzw. schodki, na której rada nadawała tytuł.⁴⁵⁹ O szczegółach samej ceremonii pisze się niewiele⁴⁶⁰, a o koronie brak jest jakichkolwiek informacji. Prawdopodobnie to jedynie symbol, a nie rytualny instrument. Później następuje przysięga *wora* w *zakonie*, któremu uroczyście wykonują tatuaż: serce przebite sztyletem, oznaczające: „śmierć za zdradę”. Jak podają niektóre źródła, po ceremonii *wor* w *zakonie* dobrowolnie zgadza się na wytatuowanie sobie gwiazd *wora* w *zakonie* na kolanach⁴⁶¹, co ma oznaczać, że nigdy nie klęknie na kolana przed nikim lub — pod obojczykami. Zdarzają się i inne tatuaże, np. szybujący orzeł z koroną nad głową, który tatuują na piersiach, symbole kolorów kart wewnątrz krzyża lub specjalne pagony⁴⁶², o czym wspomniano wyżej.

Wielu naukowców, którzy badali problemy życia w więzieniu, zauważa „surowy” hierarchiczny układ i dyscyplinę wewnętrzną, o czym już wspomniano. *Wor* w *zakonie* powinien być wystarczająco kompetentny, by kierować swoimi ludźmi, ponieważ od tego zależy cała organizacja przez niego stworzona. Niepowodzenie może doprowadzić do utraty liderstwa. Na czele złodziejskiego świata stoi zawsze *wor* w *zakonie*, którego autorytet jest jedyny i niezaprzeczalny. Kolejne miejsce w hierarchii przestępczej zajmują *Błatnyje* i *Smotraszczije*, którzy sami nazywają się *Bratwą*, *Więżniami*, *Biedakami*,

⁴⁵⁸ Herman J., *Wor w zakonie*, Kultura24, <http://matuzalem.salon24.pl/233464,b-wor-w-zakonie>, [dostęp: 11.04.2021 r.].

⁴⁵⁹ *Poniatije „wor w zakonie” — istorija, prawila, koronacija, blatnyje sankcji*, <http://www.trend.az/life/socium/1920842.html>, [dostęp: 12.03.2021 r.].

⁴⁶⁰ http://www.aferizm.ru/criminal/crime_kingdom.htm, [dostęp: 12.03.2021 r.].

⁴⁶¹ *Zob.: Słownik turemno-lagierno-blatnowo żargonu*, Moscow, 1992.

⁴⁶² *Zob.: Jakowlew N., Otcziot ..., op. cit., s. 25.*

Włóczęgami, Żulikami, Oszustami, Drogowymi, a w latach 20. XX w. nazywali siebie *Żiganami*⁴⁶³ lub *Ludźmi*. Grupę stanowią zawodowi przestępcy, a więzienia i obozy dla nich stanowią obowiązkowe etapy kariery zawodowej. Świat przestępczy jest zamknięty, a dostanie się do niego obcemu — bardzo trudne lub wręcz często niemożliwe. Przepustką do niego nigdy nie jest samo popełnienie przestępstwa, a pod uwagę zawsze brane są inne elementy. Każdy, nawet przypadkowy kontakt ze strukturami władzy, jej politycznymi instytucjami (np. członkostwo w partii) trwale zamyka przed człowiekiem z ulicy świat przestępczy bez względu na to jak profesjonalnym przestępcą może on się stać później. Oprócz nieskazitelnej opinii, kandydat na *wora* musi szanować „właściwą ideę przestępczą”. Jak zauważa w swoich badaniach N. Jakowlew⁴⁶⁴ z czasem jednak pojmowanie i przestrzeganie tej zasady ulegało modyfikacjom.

⁴⁶³ *Żigany* — młodzi i zuchwali bandyci, wyhodowani przez nową politykę ekonomiczną w latach 20., żyjący pełną parą, chodzący w modnej odzieży, bawiący się w restauracjach, w języku złodziei oznacza złodzieja-recydywistę.

⁴⁶⁴ Jakowlew N., *Otcziot ...*, *op. cit.*, s. 25.

6.2. Kontekst międzynarodowy zjawiska *worów w zakonie*

Zdaniem moskiewskiego adwokata Walerego Karyszewa, doktora nauk prawnych, który brał udział jako obrońca prominentnych postaci przestępczych oskarżonych o zabójstwa na zlecenie i kierowanie strukturami przestępczymi w wielu głośnych sprawach karnych, w 2021 roku w różnych krajach świata mieszkało 530 *worów w zakonie*. „W Rosji jest nie więcej niż 100 *worów w zakonie*, około 70 przebywa w zakładach penitencjarnych. Obecnie w Moskwie mieszka około 5 do 10 *worów w zakonie*. Wcześniej 56 szefów mafii zostało pozbawionych obywatelstwa i deportowanych z kraju”.⁴⁶⁵

W 2019 roku w rosyjskim kodeksie karnym pojawił się nowy artykuł, który uznano za początek czystek w grupie *worów w zakonie*. Wprowadzony ustawą federalną z 1.04.2019 r., Nr 46-FZ artykuł 210.1 „Zajmowanie najwyższej pozycji w hierarchii przestępczej” przewidywał, że osoba, która zajmuje pozycję *wora w zakonie* i choć takiego określenia dokładnie przepis nie przytacza, podlega „karze pozbawienia wolności na okres od ośmiu do piętnastu lat wraz z grzywną w wysokości do pięciu milionów rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego na okres do pięciu lat lub bez takiej grzywny i z ograniczeniem wolności na okres od jednego do dwóch lat”.⁴⁶⁶ Wprowadzona do kodeksu karnego FR nowelizacja wywołała znaczne poruszenie w środowiskach przestępczych oraz ostrą reakcję rosyjskiej opinii publicznej, ponieważ zaostrza odpowiedzialność *worów w zakonie* nie tylko za posiadany „tytuł”, ale nawet za obecność na zgromadzeniu (ros. *schodkie*).

Przepisy zaosttrzające odpowiedzialność *worów w zakonie*, jak przekonuje ustawodawca są zgodne z normami międzynarodowymi, a „podobna ustawa obowiązuje w Gruzji, która z kolei została przygotowana na podstawie norm prawnych USA, Włoch i Japonii”.⁴⁶⁷ Vladimir Ovchinsky, doktor habilitowany prawa, kryminolog i specjalista w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej uważa, że „kiedy ludzie na Zachodzie zaczęli mówić o surowości gruzińskiego prawa, Europejski Trybunał

⁴⁶⁵ Karyszew W., *Russkaya mafija 1991–2021, Trizhdy let russkogo banditizma*. Moscow, 2021, s. 110.

⁴⁶⁶ Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm., art. 210.1.

⁴⁶⁷ Za: Shestak I, *Vory v zakone sozdali novyy yazyk, chtoby izbezhat' prezidentskoy stat'i. I yeshche dve skhemy spaseniya kriminal'nykh avtoritetov*, <https://ura.news/articles/1036277660>, [dostęp: 12.06.2021 r.].

*Praw Człowieka uznał, że surowość kar jest zgodna z normami międzynarodowymi, ponieważ każde państwo ma prawo do stosowania najsurowszych środków w celu zwalczania organizacji przestępczych”.*⁴⁶⁸

Liderzy organizacji przestępczych zaczęli obmyślać schematy obejścia nowego zakazu, a na mocy artykułu 210.1. śledztwem objęto już na przykład takich worów w zakonie, jak: Nikołaj Kuzmiczew znany jako *Kola Tomski*, Jumber Bairamidi (ps. *Boncho*), Roman Dmitrijew o pseudonimie *Roma Stavropolsky*, Oleg Sziszkan (ps. *Sziszkan*), Oleg Pirogow (ps. *Tsirkatch*), Szalwa Ozmanow (ps. *Kusia*), Ahmed Evloev (ps. *Sutułyj*) i innych. Ponadto postawiono zarzuty na przykład: Dawidowi Dżangidze (ps. *Dato Krasnodarski*), Aleksandrowi Okuniewowi, znanemu pod pseudonimem *Ogonyok*, Stepanowi Furmanowi, o pseudonimie *Stepa Murmanskij*, Shamilowi Magomedov (ps. *Shamil Smolianski*), Vadimowi Sabrekowowi (ps. *Czeburashka*), Nodarowi Jinchvelashvili (ps. *Shoshia*), Avtandilowi Kobeshavidze (ps. *Auto Kopala*).

Zdaniem rosyjskich naukowców, wątpliwe jest, by w związku z nowymi przepisami *wory w zakonie* będą starali się ukrywać za granicą⁴⁶⁹, gdzie prawo jest znacznie bardziej rygorystyczne, a służby regularnie prowadzą operacje przeciwko *worom w zakonie*⁴⁷⁰, przy czym należy pamiętać, że wciąż jest stosowana praktyka ekstradycyjna oparta na orzeczeniach Trybunału Europejskiego. W 2020 roku wykorzystanie kanałów Interpolu przyczyniło się do zatrzymania 132 oskarżonych obywateli rosyjskich, którzy uciekli przed organami ścigania. 74 oskarżonych zostało przywiezionych do Rosji. Do września 2021 roku rosyjskie biuro Interpolu, jak twierdzi jego szef, przeprowadziło 62 ekstradycje i do końca roku spodziewa się wzrostu ekstradycji w porównaniu z rokiem ubiegłym.⁴⁷¹ Wśród bardziej spektakularnych działań rosyjski Interpol wymienia na przykład ekstradycję z Bułgarii głównego *wora*

⁴⁶⁸ *Ibid.*

⁴⁶⁹ *Ibid.*

⁴⁷⁰ *Zob. np.: Sbezhavshiy iz suda vo Vladimire "vor v zakone" zaderzhan v Ispanii, BBS. „Russkaya sluzhba”, gazeta ot 2 sentyabrya 2021, <https://www.bbc.com/russian/news-58402747>; <https://www.rbc.ru/society/02/09/2021/6130a4cd9a79472abca56eff>; <https://www.gazeta.ru/social/2019/10/23/12773156.shtml>, [dostęp: 11.03.2022r.].*

⁴⁷¹ *Nachal'nik NTSB Interpola: V etom godu v RF ekstradirovali 62 prestupnika, <https://rg.ru/2021/09/29/nachalnik-ncb-interpola-v-etom-godu-v-rf-ekstradirovali-62-prestupnika.html>, [dostęp: 29.09.2021 r.].*

w *zakonie* Vladislava Mukhina, aktywnego uczestnika zorganizowanej grupy przestępczej, która działała od końca lat 90.

Statystyki dotyczące *worów w zakonie* przebywających za granicą są jedynie fragmentaryczne i zbadanie zjawiska może opierać się jedynie na informacjach podawanych przez służby poszczególnych państw lub doniesieniach prasowych.

Wory w zakonie i rosyjska mafia za granicą

Wory w zakonie już dawno rozpoczęli ekspansję poza granice Federacji Rosyjskiej, ale w ostatnich latach wielu rosyjskich naukowców uważa, że należy się spodziewać masowej chęci *worów w zakonie* do opuszczenia kraju i przeczekania za granicą w związku z wprowadzeniem nowego „antyworowskiego” artykułu *Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej*, chociaż, jak już wspomniano, surowsze prawo za granicą może zniechęcać do wyjazdu. Były autorytet kryminalny uznawany za eksperta świata przestępczego Michaił Orski⁴⁷² wymienia kraje świata szczególnie popularne wśród rosyjskich *worów w zakonie*, którzy ukrywają się przed wymiarem sprawiedliwości. Zdaniem Orskiego, bossowie kryminalni najchętniej wybierają kraje południowe o dość łagodnym ustawodawstwie, a wybór warunkuje również ich narodowość i religia, np. azerbejdżańscy *wory w zakonie* wybierają Turcję, Gruzini prawosławną Grecję, Włochy, Hiszpanię.

Niektórzy naukowcy i prawnicy uważają, że *worom w zakonie* jest trudniej zorganizować schronienie za granicą z powodu zaostrzenia w wielu krajach zasad przyznawania na przykład zezwoleń na pobyt „inwestycyjny”. Są państwa, które opierają swoje podejście do przyznawania zezwoleń na pobyt w związku z tym, jakie inwestycje dana osoba realizuje w gospodarce kraju, jednakże w ostatnich latach zaczęto uważniej przyglądać się źródłom pochodzenia tych pieniędzy.

⁴⁷² Michaił Orski, pochodzący z intelektualnej rodziny w Moskwie, po raz pierwszy został skazany w 1979 roku za kradzież i w ciągu 10 lat na jeszcze kilka wyroków z tego samego artykułu. W latach 90-tych był zamieszany w gangsterkę. Do 2016 roku Orski przeszedł na emeryturę i wydał dwie książki wspomnieniowe „Droga rosyjskiego gangstera” i „Wyznania rosyjskiego gangstera”; Orski M., *Ispoved' ruskogo gangstera. Khroniki vremen organizovannogo banditizma*, Moscow, 2018.

Stany Zjednoczone

Rosyjska mafia po raz pierwszy pojawiła się w Nowym Jorku jeszcze w latach 70. ubiegłego wieku, po otwarciu przez władze radzieckie granic dla sowieckich Żydów, którzy emigrowali do Stanów Zjednoczonych i osiedlali się głównie w Nowym Jorku w rejonie Brighton Beach, który nawet nazywano Małą Odessą. Jednym z przestępców, którzy wyemigrowali w tym czasie do USA był urodzony w Leningradzie Jewgienij Agron, cieszący się znacznym autorytetem w środowisku radzieckich kryminalistów, uważany później za pierwszego *wora w zakonie* w Stanach Zjednoczonych, który zorganizował bandę liczącą około 500 członków zajmującą się wymuszeniami, kradzieżami rozbójniczymi, zabójstwami na zamówienie i sutenerstwem, potrafiącą przeciwstawić się nawet włoskim przestępcom z Cosa Nostra.

W latach 80-tych „rosyjska mafia” w Nowym Jorku rozpoczęła współpracę z klanem Colombo, jedną ze słynnych „pięciu rodzin” włosko-amerykańskich, prowadząc działalność przestępczą polegającą na oszustwach podatkowych w sferze hurtowego handlu benzyną. Proceder i schemat przestępstwa, przynoszącego zyski szacowane na setki milionów dolarów rocznie wymyślił David Bogatin⁴⁷³ bliski doradca Agrona, który w latach 90. został aresztowany w Polsce i wydany w ramach ekstradycji USA. Po śmierci J. Agrona nowym szefem rosyjskiej mafii w USA został Marat Bałagula, pseudonim Gruzin, kontynuujący współpracę z włoską mafią, który po drobnych oszustwach z kartami kredytowymi, handlem diamentami w wielu krajach w 1989 roku został zatrzymany we Frankfurcie i poddany ekstradycji do Stanów Zjednoczonych, gdzie skazano go na 14 lat więzienia za oszustwa związane z kartami kredytowymi i benzyną.

Jednym z najbardziej znanych rosyjskich *worów w zakonie* w Stanach Zjednoczonych był Wiaczesław Iwankow, pseudonim *Japończyk*, który przez pewien czas kierował dużą grupą przestępczą w USA, głównie zajmując się biznesem naftowym i hazardowym, nielegalnym handlem biżuterią i antykami. Niektóre źródła podawały, że handlował również kokainą i heroiną, choć sam *wor w zakonie* przekonywał, że tego rodzaju biznes jest niezgodny z jego zasadami moralnymi.

⁴⁷³ Zob. *Aferist David Bogatin mozhet delat' den'gi iz benzina, povidla i vozduha*, <https://www.mzk1.ru/2017/01/aferist-david-bogatin-mozhet-delat-dengi-iz-benzina-povidla-i-vozduha/>, [dostęp: 12.11.2022 r.].

W 1993 roku do FBI zgłosił się Aleksander Wołkow, prezes firmy inwestycyjnej *Summit International*, oskarżając ludzi Iwankowa o wymuszenie 2,7 mln dolarów, które Wołkow i jego wspólnik Władimir Wołoszyn pożyczycyli w moskiewskim banku „Czara”. Kredytobiorcy nigdy pieniędzy nie otrzymali, a bank rosyjski „Czara” zwrócił się do Iwankowa, o pomoc i odzyskanie kredytowych milionów. FBI na podstawie wniosku Wołkowa wszczęło sprawę przeciwko Iwankowowi i w czerwcu 1995 roku *Japończyk* został aresztowany. Twierdził, że nawet nie próbował naciskać na inwestora, ale sąd nie przyjął za wiarygodne takich tłumaczeń. Wkrótce Iwankow został też oskarżony o zawarcie fikcyjnego małżeństwa z Amerykanką Iriną Ołą, pianistką, która twierdziła, że w zamian za małżeństwo otrzymała 15 tys. dolarów. W 1997 roku Iwankow został skazany na karę łączną 9 lat i 7 miesięcy więzienia za oba zarzuty, a w 2004 roku — deportowany do Rosji.

W ciągu kolejnych 20 lat na wschodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych działało kilka grup, które organy ścigania USA określały „rosyjską mafią”, np. *Brygada z Brighton Beach* (inna nazwa: *Brygada Bari*), czy banda *Pielmienia*, której lider Aleksiej Pietkow w 2020 roku został skazany na 16,5 lat więzienia, m.in. za organizowanie nielegalnego hazardu, lichwiarstwo, wymuszenia i handel marihuaną, a także za podpalenie budynku, w którym mieścił się konkurencyjny dom hazardowy i narażenie na utratę życia wielu ludzi.

Zdaniem naukowców, przykłady *Brygady z Brighton Beach*, gangu *Pielmienia* i wielu innych etnicznych grup przestępczych w USA nie potwierdzają opinii o rzekomo potężnej „rosyjskiej mafii” w USA. Zdaniem Marka Galeottiego⁴⁷⁴, brytyjskiego politologa specjalizującego się w przestępczości międzynarodowej, grupy gangsterskie z byłego Związku Radzieckiego są „rozdrobnione, bez wspólnej hierarchii i wspólnych celów”⁴⁷⁵.

Hiszpania

Powszechnie uważa się, że *wory w zakonie* trafili do Hiszpanii w połowie lat dziewięćdziesiątych. Grupę stanowili byli lub aktywni zbiegli przestępcy z Rosji ukrywający się przed organami ścigania lub innymi *worami w zakonie*, z którymi byli

⁴⁷⁴ Galeotti M, *The Vory, Russia's Super Mafia*, Yale University, 2017, ss. 282–298.

⁴⁷⁵ *Ibid.*

skłóceni lub mieli niezalutowane porachunki. Wraz z nimi napływał znaczny kapitał, stąd też umożliwiano im inwestycje: budowali własne biznesy, kupowali nieruchomości, przedsiębiorstwa, pola golfowe, wille w Marbelli, luksusowe domy na wzgórzach Altea, zaciszne hotele na Balearach, później odsprzedawali nieruchomości komercyjne, mieszkania przez własne firmy lub firmy-przkrywki, inwestowali w budownictwo. Wszystkiemu towarzyszył jednak nielegalny biznes: zaczęły powstawać domy narkotykowe, agencje towarzyskie, podziemne kasyna, na budowach i farmach zatrudniano nielegalnych pracowników, nianie, sprzątaczkę, kelnerów, pośredników nieruchomości z przestrzeni postsowieckiej. Wszystko to służyło legalizacji nielegalnych dochodów, a przez transakcje na rynku nieruchomości przeprowadzane w Alicante, Barcelonie, Maladze i na Majorce wyprane pieniądze przenoszono do spółek offshore, w takich krajach, takich jak Panama i Liechtenstein.

Według byłego szefa rosyjskiego NCB Interpolu Władimira Owczinskiego, pod koniec lat 90. na Costa del Sol, w szczególności zaś w Marbelli, pojawiła się „cała kolonia rosyjskiej mafii”. Głównym schematem prania środków pochodzących z przestępstwa przez inwestowanie ich w nieruchomości kierował wieloletni burmistrz Jesus Gil, który pod koniec lat 90. stał się figurantem w 70 sprawach karnych. Pod rządami Gila, Urząd Miasta Marbella wydawał pozwolenia na budowę tylko za łapówki, w efekcie tam, gdzie plan zagospodarowania przewidywał budynki o wysokości nie większej niż trzy piętra, powstawały wieżowce, a działki przeznaczone pierwotnie na potrzeby komunalne, zajmowały kompleksy mieszkaniowe z apartamentami dla bogatych obcokrajowców.

Pionierami Costa del Sol byli przywódcy zorganizowanej grupy przestępczej *Orekhovskaya*, w tym Siergiej Butorin (ps. *Osy*), który obawiając się o swoje życie, jako pierwszy osiedlił się w Marbelli. Później pojawili się bracia Pylevy, po których do miasta uważanego za przyjazne miejsce prania pieniędzy, zaczęli przyjeżdżać kolejni *wory w zakonie*.

Hiszpańskie służby wywiadowcze uważają, że za początek organizowania się rosyjskiej mafii w tym kraju należy uważać obchody urodzin *wora w zakonie* Zakhariya Kalashova (ps. *Shakro Młody*) 20 i 21 marca 2003 roku w hotelu Montiboli w Alicante, gdzie w *schodkie zakonników*⁴⁷⁶ i *autorytetów* oprócz *Taro* i *Shakro Młodego* wzięli

⁴⁷⁶ Inna nazwa *worów w zakonie*, często używana zamiennie.

udział uznani *wory w zakonie*: Aslan Usoyan (ps. *Dziadek Chasan*), Vladimir Tyurin (ps. *Tyurik*), Vitaly Izgilov (ps. *Zverik*), Merab Gogia (ps. *Merab*), Jemal Khachidze (kurator ZGP „Solntsevskije”), Vakhtang Kardava (ps. *Vakho*), Mamuka Mikeladze i inni. Podczas imprezy liderzy rosyjskiego świata przestępczego omawiali szczegóły tworzenia sieci firm, które będą się zajmowały praniem brudnych pieniędzy na terytorium Hiszpanii. W tym celu przez kontrolowanych biznesmenów *wory w zakonie* założyli wiele firm, np. *Sunnivest 2000*, *Inmbolarios Estepona*, *Megrisa*, *Megabetta V i N*, *Elviria Invest*, które były odpowiedzialne za legalizowanie znacznych przepływów pieniężnych.

W Hiszpanii było prowadzonych kilka spraw kryminalnych rosyjskiej mafii, na której czele stali *wory w zakonie*. Na przykład członków mafii rosyjsko-gruzińskiej (około 20 osób, obywatele Rosji i Gruzji) podczas procesu w Madrycie w 2008 roku oskarżono o zabójstwa, pranie pieniędzy, posiadanie broni, podrabianie kart kredytowych, oszustwa i fałszerstwa. Grupa działała nie tylko w Hiszpanii, ale i we Włoszech, Niemczech, Szwajcarii i Francji.

15 podejrzanych znalazło się na międzynarodowej liście poszukiwanych w związku z oskarżeniem o związki z grupą przestępczą kierowaną przez Giennadija Pietrowa (lidera Tambovskiej ZGP). Nakazy aresztowania Pietrowa, jego żony Eleny oraz członka gangu Małyszewa Leonida Christoforowa zostały wydane jeszcze w lipcu 2012 roku. Później okazało się, że w tej sprawie poszukiwanych jest jeszcze 12 osób: Igor Sobolewski, który był zastępcą szefa Komitetu Śledczego, deputowany Dumy Państwowej Vladislav Reznik, jego żona Diana Gindin, zastępca dyrektora Federalnej Służby Kontroli Narkotyków Nikolai Aulov i inni za udział w grupie przestępczej i nielegalną legalizację dochodów.

Duży rozgłos zyskała również operacja hiszpańskiej Policji, nazwana KUS, która została przeprowadzona w Barcelonie, Alicante, Walencji, Albacete i Granadzie. Katalońska policja poinformowała, że działania przeciwko rosyjskojęzycznej mafii pochodzenia ormiańskiego były prowadzone wspólnie z Policją Narodową, a grupa przestępcza była związana z handlem narkotykami, handlem bronią, przemytem tytoniu, praniem pieniędzy, korupcją w zakładach sportowych i innymi przestępstwami majątkowymi w całej Europie. Spośród zatrzymanych 129 osób aresztowano siedmiu *worów w zakonie*, w tym Erica Dzhaginyan (ps. *Ero Tomsky*), *wora w zakonie*

ormiańskiego pochodzenia, którego uważa się za nadzorującego gangi przestępcze z Tomska. Grupa zajmowała się legalizacją nielegalnych środków pieniężnych z wykorzystaniem firm-przykrywek, za pośrednictwem których kupowano nieruchomości i dokonywano inwestycji. Podczas 74 przeszukań w ramach operacji znaleziono dziewięć pistoletów, naboje, samochody, biżuterię, papierosy z przemytu, narkotyki, kamizelki kuloodporne, sprzęt do topienia metali szlachetnych i około 120 tys. dolarów w gotówce.

Za jedną z największych operacji przeciwko rosyjskojęzycznym *worum* w *zakonie* uważa się działania przeprowadzone w 2020 roku przez hiszpańską policję, podczas której zatrzymano 23 osoby (ośmiu obywateli Rosji, dwóch obywateli Ukrainy, 11 obywateli Hiszpanii, kilku z Kazachstanu i Algierii). W całą operację był zaangażowany Europol, pomagając w wymianie informacji i zapewniając wsparcie analityczne. Organizacja przestępcza zajmowała się przede wszystkim praniem pieniędzy, przypuszcza się jednak, że mafia starała się kontrolować kluczowe sektory hiszpańskiej gospodarki i infiltrować hiszpańskie instytucje państwowe, a także angażować w swoje sprawy prawników, urzędników, polityków, biznesmenów i hakerów komputerowych.

Operację specjalną o kryptonimie *Testudo (Żółw)* poprzedziły lata prac przygotowawczych. Samo śledztwo rozpoczęło się w 2013 roku, kiedy to funkcjonariusze operacyjni odkryli, że „rosyjska mafia” zintensyfikowała swoją działalność w Hiszpanii. Pieniądze były przywożone do Hiszpanii z całej WNP i tam legalizowane. Rosyjskojęzyczna mafia aktywnie inwestowała w biznesy, głównie w kluby nocne, restauracje i nieruchomości na hiszpańskim wybrzeżu. Podejrzani wykorzystywali także przywożone ogromne sumy do przekupywania urzędników, stąd obawy o możliwe przecieki ze strony skorumpowanych przedstawicieli agencji rządowych, instytucji publicznych i organów ścigania. Zdaniem Europolu, jednym z głównych celów siatki mafijnej była możliwość prowadzenia działalności charytatywnej w instytucjach, co pozwoliło grupie przestępczej na zdobycie niezbędnych koneksji, bezkarne prowadzenie działalności, pokonanie barier prawnych i uzyskanie dostępu do usług administracyjnych, w tym ochrony przed dochodzeniami policyjnymi i sądowymi, a także pomoc w uzyskaniu hiszpańskich zezwoleń na pobyt dla klientów organizacji przestępczej. Wśród osób zaangażowanych w działalność grupy byli wschodnioeuropejscy *wory zakonie*. Śledztwo wykazało, że organizacja przestępcza

zajmowała się nie tylko praniem pieniędzy, ale popełniała liczne związane z tym przestępstwa i była głęboko zakorzeniona w hiszpańskim społeczeństwie. Z mafią powiązanych było wielu urzędników związanych z sektorem turystycznym, z których wszyscy otrzymywali duże łapówki w zamian za lojalność.

Sieć mafijna miała ściśle określoną strukturę z podziałem realizacji zadań: niektórzy członkowie zajmowali się przemytem pieniędzy do kraju i nadzorowali powiązania z innymi grupami przestępczymi, które pozyskiwały środki, inni — z zachowaniem konspiracji udawali poważnych inwestorów, a nawet mecenasów sztuki. Śledczy zidentyfikowali kilku bossów „rosyjskiej mafii”, którzy stale odwiedzali Alicante i Ibizę, aby kontynuować działalność polegającą na wykupywaniu biznesów w Hiszpanii. Mafia liczyła na zmonopolizowanie rynku klubów nocnych i restauracji na Ibizie i hiszpańskim wybrzeżu Morza Śródziemnego, co pozwoliłoby na nielegalną legalizację ogromnych środków pieniężnych pozyskiwanych na całym świecie. Projekty inwestycyjne były wykorzystywane do przeprowadzania operacji prania pieniędzy, takich jak zakup ziemi pod budowę luksusowych projektów nieruchomości, a także zakup restauracji, magazynów przemysłowych, ziemi i łodzi. Do prania zagranicznych aktywów grupa wykorzystywała sieć spółek fasadowych założonych w różnych krajach, w tym w państwach Ameryki Południowej. Przestępcy inwestowali w zaawansowane technologie i wykorzystywali na przykład kryptowaluty. Hiszpańska policja podejrzewa, że pieniądze dla mafii były sprowadzane nie tylko z byłego Związku Radzieckiego, ale także z innych krajów, w tym ze Stanów Zjednoczonych i Ameryki Łacińskiej. Podczas przeszukań przeprowadzonych przez policję hiszpańską znaleziono sześć pistoletów, dwa karabiny szturmowe, karabin snajperski z tłumikiem oraz tysiące naboju różnego kalibru. Ponadto skonfiskowano ponad 300 tys. euro w gotówce, biżuterię i 16 luksusowych samochodów. Zamrożono także liczne konta bankowe i aktywa o wartości kilku milionów euro.⁴⁷⁷ Wśród głównych zatrzymanych wymienia się Aleksieja Sirokowa, prawnika rosyjskiego pochodzenia, a także biznesmenów, doradców i partnerów oraz oficera policji i dwóch strażników cywilnych, dwóch doradców ds. bezpieczeństwa, urzędników (przede wszystkim projektantów miejskich) i kilku hiszpańskich prawników, którzy działali jako przykrywka.

⁴⁷⁷ <https://www.rbc.ru/society/17/12/2020/5fdb93539a7947b0a90baaf0>, [dostęp: 01.06.2022 r.].

W 2020 roku pierwsza sekcja Izby Karnej hiszpańskiego Sądu Krajowego w Madrycie skazała jednego z najpotężniejszych *worów w zakonie* powiązanych z Rosją — Tariela Oniani (ps. *Taro*), któremu nie udało się udowodnić przed sądem, że pojęcia *wor w zakonie* i *gang z Kutaisi* to mity. *Taro*, przekonywał, że pojęcie *worów w zakonie* powstało w czasach bolszewików i odnosi się do przestępców, którzy pomogli obalić imperium carskie, a po osiągnięciu celu termin zniknął. Podobnie twierdził o ZGP „Kutaisi”, której przywództwo mu przypisywano. Uważał, że był szanowany w Gruzji, bo wspierał swoich rodaków podczas wojny w tym kraju, a w paramilitarnej jednostce z Kutaisi uchodził za generała. Stąd też pojawienie się rzekomych informacji, że był przywódcą „ludzi z Kutaisi”. Hiszpańska prokuratura i sędzia nie mogli skazać Onianiego za pranie brudnych pieniędzy, a Prokuratura Generalna Rosji, po otrzymaniu z Hiszpanii materiałów dotyczących ekstradycji *wora w zakonie*, ogłosiła, że nie znalazła żadnych dowodów świadczących o udziale Onianiego w legalizacji nielegalnych dochodów, dlatego wyrażono zgodę na jego ekstradycję tylko pod warunkiem, że Hiszpania zgodzi się skazać *wora* jedynie za udział w przestępczej organizacji. Dzięki stanowisku Rosji, *Taro* otrzymał minimalny wyrok czterech lat więzienia i 26 tys. euro grzywny.

Z kolei udział *Taro* w mafii uznano za udowodniony, a sąd ustalił, że w latach 2000–2005 Oniani był głównym przywódcą gruzińskiej organizacji przestępczej o nazwie *Kutaisi*, w której doszedł do tytułu *wora w zakonie*, osiągając najwyższą rangę w mafijnych sieciach tego typu. *Kutaisi* prowadziła działalność przestępczą w Hiszpanii związaną z praniem pieniędzy pochodzących z jej innych działań przestępczych popełnianych w różnych krajach europejskich, a także w Stanach Zjednoczonych. W wyroku szczególnie podkreślono, że *wory w zakonie* nie są mitem.⁴⁷⁸

Grecja

Jak podają różne źródła Grecja jest państwem, chętnie wybieranym na prowadzenie nielegalnej działalności najpotężniejszych postsowieckich gangów przestępczych, głównie ze względu na nieskomplikowane procedury i możliwość kupienia paszportu, łatwość przekupienia władz i brak lokalnej mafii. Rosyjskojęzyczne grupy przestępcze za cel obierają sobie w Grecji kontrolę ważnych sektorów gospodarki i opodatkowanie biznesmenów zarówno w Atenach, jak i Salonikach.

⁴⁷⁸ Zob. <https://www.rosbalt.ru/moscow/2020/04/02/1836109.html>, [dostęp: 12.08.2022 r.].

Grecja stała się krajem pożądanym przez *worów w zakonie* pod koniec lat 90. z powodów historycznych. Od początku XX wieku w tym kraju osiedliła się duża diaspora gruzińska w związku z czystkami etnicznymi w Imperium Osmańskim w latach 1914–1923. Pod koniec lat 80. XX wieku diaspora znacznie się powiększyła z powodu emigracji z ZSRR, a dziś szacuje się, że w Grecji mieszka 400 tys. emigrantów z Gruzji (z czego 100 tys. to etniczni Grecy). W czasach rządów Micheila Saakaszwilego, gdy Gruzja wprowadziła odpowiedzialność karną dla *worów w zakonie* i członków grup przestępczych gruzińscy *zakonnicy* ściągali do Grecji.

W 2012 roku jeden z liderów nowo powstałego greckiego klanu, Lasha Shushanashvili (ps. *Lasha Rustavsky*), został zatrzymany na wniosek Hiszpanii z fałszywym paszportem. Madryt oskarżył Shushanashviliego o kierowanie grupą przestępczą, pranie pieniędzy i próbę zabójstwa, ale nigdy nie został on ekstradowany do Hiszpanii, ani też do kraju pochodzenia. Dlatego też, mimo surowego wyroku — 14 lat więzienia, Shushanashvili odbywał wyrok w mieszkaniu na terenie więzienia, z osobistym kucharzem i doskonałą komunikacją ze światem zewnętrznym. Dwa i pół roku później został zwolniony ze względu na stan zdrowia, co stało się powodem do oskarżenia przedstawicieli władz greckich przez hiszpańską prasę o łapówkarstwo, która podawała, że łagodne podejście do *wora w zakonie* kosztuje 800 tys. euro.

Inny *wor w zakonie* rezydujący w Grecji David Sebiskveradze, znany też jako *Dato Kutaisi*, *Varlamych* czy *Wheelchair*, został zatrzymany w 2015 roku jako lider gangu zamieszanego w setki napadów. Wstępnie szkody z działalności gangu oszacowano na 10 mln euro, a w 2017 *wora w zakonie* skazano na 16 lat pozbawienia wolności.

Według różnych źródeł lokalnych, w Grecji mieszka ponad 100 *worów w zakonie*, pomiędzy których podzielono strefy wpływów, a kierowali oni grupami w skład których wchodziło od 10 do 20 podwładnych, tworzących pokaźną sieć liczącą ponad tysiąc osób. Do głównych obszarów działalności rosyjskojęzycznych grup należało ściąganie haraczy z nocnych klubów i dyskotek w Atenach i Salonikach oraz prowadzenie interesów rozciągających się na inne legalne sektory gospodarki i związanych z handlem narkotykami. Ponieważ Grecja jest krajem, przez który azjatycka heroina dostaje się do Europy, gruzińscy *wory w zakonie* rezydujący w Grecji próbowali wchodzić na rynek kokainy i w tym celu nawiązywali kontakty z kalabryjską *Ndranghetą*. Plany zakładały

kupno statków i przekupienie władz portowych, aby Grecja stała się głównym węzłem dostaw kokainy do Europy.

Należy podkreślić, że Grecja to przede wszystkim miejsce pobytu gruzińskich *worów w zakonie*, wobec których policja grecka rzadko prowadzi działania, a jak donosi prasa nawet, gdy trafiają oni do więzienia, to mogą ze względu na duże pieniądze liczyć na specjalne traktowanie, np. osadzenie jak w więzieniu w Nigricie w VIP-celach, wyposażonych w nowoczesne telewizory, lodówki z zamrażarkami, klimatyzatory, grille i inne przedmioty.⁴⁷⁹

Niemcy

W Niemczech pod pojęciem *rosyjskiej mafii* rozumie się, podobnie jak w wielu innych krajach, przestępców nie pochodzących tylko z byłego Związku Radzieckiego, ale również Ukraińców, Gruzinów, Białorusinów, Uzbeków i inne narodowości. Dlatego też, rosyjska mafia w Niemczech to w rzeczywistości mafia postsowiecka, a społeczeństwo niemieckie jest przekonane, że każdy z tych przestępców jest *worem w zakonie*. Takiemu rozumieniu pojęcia *zakonników* sprzyja niewiedza, że tytuł *wora w zakonie* może nosić tylko elita świata przestępczego, a więc jedynie setki, ale nie tysiące ludzi. Jak podają niemieckie źródła, *rosyjska mafia* do perfekcji opanowała metody kamuflażu, a złapanie i wykrycie *worów w zakonie* jest praktycznie niemożliwe.⁴⁸⁰

Niemieckie służby pierwsze miejsce w ramach działalności zorganizowanych grup przestępczych przyznają grupom arabskim, drugie miejsce pozostawiając mafii rosyjskiej. Zakres działania zorganizowanych rosyjskojęzycznych grup przestępczych to przede wszystkim miejsca, gdzie można szybko i jak najmniejszym kosztem zarobić najwięcej pieniędzy: nielegalny handel bronią, „ochrona”, handel narkotykami, a także przestępstwa związane z antykami. We wszystkie te dziedziny są zaangażowane także arabskie klany, a jedynie w dziedzinie handlu narkotykami grupy z byłego Związku Radzieckiego są coraz bardziej aktywne, głównie ze względu na swoją brutalność.

⁴⁷⁹ <https://knews.kg/2020/05/31/v-grechskoj-tyurme-vory-v-zakone-iz-gruzii-organizovali-sebe-vip-kamery>, [dostęp: 21.07.2022 r.].

⁴⁸⁰ <https://germany.nashieu.com/interesno/mify-i-realnost-o-russkoj-mafii-v-germanii/>, [dostęp: 12.08.2022 r.].

W 2022 roku niemieckie służby poinformowały, że państwu grozi utrata miliardów euro dla gospodarki z powodu zorganizowanej przestępczości Rosjan⁴⁸¹, a szef niemieckiej policji przekonywał, że stajemy się świadkami „dynamicznego rozwoju rosyjsko-euroazjatyckiej przestępczości zorganizowanej, która obecnie zaczęła się rozprzestrzeniać na Zachód”.⁴⁸² Zdaniem niemieckiej policji wory w zakonie w Niemczech skupiają wokół siebie nie tylko Rosjan, ale także Abchazów, Gruzinów i Turkmenów, a liczba członków grup jest co najmniej pięciocyfrowa. Wory w zakonie tworzą silne sieci powiązań ugruntowane zarówno w krajach postsowieckich, jak i w niemieckich więzieniach. Strona *primecrime.ru* wskazuje miejsce zamieszkania — Niemcy dla 26 worów w zakonie, z czego dziewięciu do 2019 i jeden do 2020 odbywało wyroki w niemieckich więzieniach w Berlinie, Monachium, Düsseldorfie i Hanowerze.⁴⁸³

W badaniu przeprowadzonym w Niemczech, dotyczącym przestępczości zorganizowanej, opublikowanym w czasopiśmie do użytku służbowego „Die Kriminalpolizei”⁴⁸⁴, przestępczość klanowa została uznana za najbardziej palący problem polityki bezpieczeństwa w Niemczech, a zjawisko to obserwuje się przede wszystkim w Berlinie, portowym mieście Brema oraz w gęsto zaludnionym Zagłębiu Ruhry.

W 2020 roku po rekordowo długim procesie, bo trwającym 196 dni został skazany w Niemczech wor w zakonie Z. Shedeli oraz członkowie „rosyjskiej mafii” (wśród nich Czeczeni, Ormianie, Kazachowie oraz Czesi i Turcy). Wor w zakonie trafił do niemieckiego więzienia na trzy i pół roku.

Szczególną cechą „rosyjskiej mafii”, zdaniem niemieckich służb, jest ich niespotykana arogancja. Gang wora w zakonie Schedeli zamawiał w Szwajcarii warzywa furgonetkami, znajdując sprzedawcę, który nie żądał zaliczki. W rezultacie czego zarobił setki tysięcy euro na cebuli, cytrynach i pomarańczach. Kilka dni po informacji o odrzuceniu apelacji Schedeli, berlińska policja opublikowała dane dotyczące skali przestępczości zorganizowanej w stolicy Niemiec. Według danych z 2018 roku w Berlinie wszczęto 59 spraw karnych, w których uczestniczyło 462 podejrzanych,

⁴⁸¹ <https://politeka.net/news/world/251792-v-germanii-aktivizirovalis-rossijskie-vory-v-zakone>, [dostęp: 20.09.2022 r.].

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ <https://www.primecrime.ru/regions/1110/lived/>, [dostęp: 15.07.2022 r.].

⁴⁸⁴ *Za:* <https://cripo.com.ua/gangsters/v-germanii-vstrevozhny-iz-za-russkoj-mafii-delayut-dengi-na-luke-kladut-ih-v-obshhak/> [dostęp: 15.07.2022 r.].

z czego dwie trzecie to obcokrajowcy. Czecheńskie grupy przestępcze zaangażowane w handel bronią i narkotykami, pranie pieniędzy i wymuszenia zostały wymienione w raporcie wśród najbardziej niebezpiecznych.

Polska

Wory w zakonie w Polsce są zjawiskiem utożsamianym, podobnie jak na zachodzie z pojęciem rosyjskiej mafii. Znane są przypadki, gdy na terenie naszego kraju odbywały się *schodki*, a polska policja zatrzymywała liderów świata przestępczego.

W 2019 roku na wniosek rosyjskiego MSW został zatrzymany w Polsce *wor* w zakonie Roman Kaszczajew, znany jako *Romek Krasnodarski*, który przebywał na terytorium Polski na podstawie fałszywych dokumentów. Rosja wystąpiła o jego ekstradycję, a w kraju postawiono mu zaocznie zarzut z części 4 artykułu 210. *Kodeksu karnego FR* „Organizacja związku przestępczego, popełnionego przez osobę zajmującą wysokie stanowisko w hierarchii przestępczej”.

W 2020 roku w Polsce doszło do głośnego zatrzymania 43-letniego *wora* w zakonie Olega Pirogowa (ps. *Cyrkacz*), który był poszukiwany w sprawie karnej za zajmowanie najwyższego miejsca w hierarchii przestępczej. Pochodzącemu z Litwy Olegowi Pirogowowi tytuł *wora w zakonie* został nadany w Moskwie przez klan *Dziadka Chasana* w maju 2011 roku wspólnie z Białorusinem Kusznerem, Czeczenem Gilanim Sedym, Awarem Szamilem i Ukraińcem ormiańskiego pochodzenia Armenem Chochlem. Ich koronacja, przeprowadzona w szczytowym momencie konfliktu między złodziejskimi klanami, została przyjęta z wrogością przez gruzińską społeczność Oniani-Jhangveladze. *Cyrkacz* uciekł do Europy przed ściganiem przez rosyjski wymiar sprawiedliwości, a według informacji prasowych utrzymywał bliskie kontakty ze złodziejami z kutaiskiego klanu Oniani w Polsce.

W 2022 roku grupa rosyjskojęzycznych *worów* w zakonie zebrała się w Warszawie, aby wziąć udział w zgromadzeniu (ros. *schodkie*). Na spotkanie przybyli: Mamuka Kvizhinadze, Zviad Papiashvili, Avtandil Tugushi i inni. Celem spotkania miało być wyjaśnienie stosunków z *worami w zakonie*: Mindią Goradze (*Lavasoglu*), Teimurazem Churadze (*Shoshia*), Varlamem Kukhianidze. Doszło do starcia pomiędzy

przeciwnikami, w wyniku którego dwóch poszkodowanych trafiło na intensywną terapię. *Schodka* się nie odbyła, a polska policja zatrzymała cztery osoby.⁴⁸⁵

23 marca 2022 r. w Polsce dokonano zamachu na życie 45-letniego gruzińskiego *wora w zakonie* Avtandila Tugushi, znanego w kręgach przestępczych jako *Avto Samtredski*. Strzelający otworzył ogień z pistoletu, gdy *wor* w *zakonie* znajdował się w swoim samochodzie, w wyniku czego poszkodowany trafił do szpitala z raną postrzałową ramienia. Według różnych źródeł, przyczyną konfliktu było przechwycenie dużej partii przemycanych z Ukrainy papierosów, wartych 800 tys. euro, przewożonych tranzytem przez Polskę do Europy. Ostatecznie *Avto Samtredski* został pobity i pozbawiony tytułu w obecności pięciu *worów w zakonie*⁴⁸⁶.

Polska była miejscem wielu *schodek* rosyjskich *worów w zakonie*, zapewne ze względu na położenie geograficzne. Zdaniem M. Galeottiego, aktywność rosyjskich grup przestępczych w Polsce jest niewielka. „*Niemcy to znacznie bogatszy rynek, który zwrócił uwagę mafii. Inaczej sytuacja wygląda w krajach bałtyckich. Mieszka tam duża diaspora rosyjska, a także krzyżują się szlaki handlowe. Ciekawy jest przykład Estonii, gdzie rosyjskie służby bezpieczeństwa wspierają przestępczość zorganizowaną, aby wykorzystać ją przeciwko państwu estońskiemu*”.⁴⁸⁷

Wory w zakonie próbują na stałe znaleźć swoje miejsce w legalnym sektorze gospodarki, a ich interesy rozciągają się na szeroki zakres usług, hotelarstwa, restauracji i marketów. Aktywnie próbują przejąć przedsiębiorstwa związane z budownictwem, przemysłem drzewnym, bio-zasobami i produkcją alkoholu.

⁴⁸⁵ *Nastoyashcheye poboishche s uchastiyem tseloy gruppy „vorov v zakonne” proizoshlo v Varshave i zakonchilos’ zaderzhaniyami politsiyey,* https://kartoteka.io/news/11676-nactojashchee_poboishche_s_uchastiem_tseloj_gruppy_vorov_v_zakone_proizoshlo_v_varshave_i_zakonchilosj_zaderhanijami_pol, [dostęp: 11.10.2022 r.].

⁴⁸⁶ https://kompromat1.pro/articles/204022-v_poljshe_oversheno_pokushenie_na_vora_v_zakone_avto_tugushi, [dostęp: 15.09.2022 r.].

⁴⁸⁷ Galeotti M., *Rossiyskaya mafiya — nechto bol'sheye, chem organizovannaya prestupnost'*, <http://archiwum.polradio.pl/6/248/Artykul/304621>, [dostęp: 15.09.2022 r.].

Rozdział 7. Rosyjska przestępczość więzienna w świetle badań

7.1. Przegląd dotychczasowego dorobku badawczego w zakresie przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej

Przez większą część XX wieku, w ramach nauki, opartej na obiektywnej wiedzy zweryfikowanej przez doświadczenie, rosyjscy kryminolodzy zajmowali się poszukiwaniem i wyjaśnianiem przyczyn przestępczości, opracowywaniem propozycji usprawnienia ustawodawstwa karnego, działalności organów ścigania i systemu penitencjarnego. Struktura kryminologii jako nauki i dyscypliny akademickiej przez dłuższy czas nie była przedmiotem żadnej debaty wśród rosyjskiego środowiska naukowego. Zgodnie z utrwalonymi rosyjskimi tradycjami kryminologię dzielono na: ogólną i szczególną. W części ogólnej rozważano ogólne problemy kryminologii: przestępczość, przyczyny przestępczości, tożsamość przestępcy, zapobieganie przestępczości, a w części szczególnej — charakterystykę kryminologiczną i zapobieganie określonym rodzajom przestępstw.

Na początku lat 90. XX wieku zaczęły się pojawiać głosy środowisk naukowych, że struktura rosyjskiej kryminologii nie jest jednorodna i nabiera nowych cech. Nagromadzona wiedza wymagała, by w strukturze kryminologii wyodrębnić większe jednostki niż rodzaje przestępstw. Takie nowe poglądy kryminologiczne proponowano nazywać indywidualnymi teoriami kryminologicznymi, na wzór tych, które istniały i rozwijały się za granicą, a które były krytykowane przez kryminologów radzieckich.⁴⁸⁸

Zmieniające się postrzeganie struktury kryminologii jako nauki i dyscypliny akademickiej, a także kształtowanie się nowych kierunków naukowych, ożywiło dyskusje naukowców na temat elementów strukturalnych rosyjskiej kryminologii. Część z nich kwestionowała możliwość wyodrębnienia jakichkolwiek nowych, niezależnych działów w ramach kryminologii, np. gałęzi lub indywidualnych teorii kryminologicznych w trosce o całość kryminologii jako samodzielnej nauki. Pojawiły się jednak i takie poglądy, że wydzielenie w strukturze kryminologii samodzielnych kierunków pozwala na poznawanie nowych obszarów i daje możliwość zaistnienia w naukach pokrewnych, takich jak socjologia, psychologia, prawo karne.

⁴⁸⁸ Zob. Kabanov P.A., *Sovremennaya kriminologiya: struktura, metodika i tendentsii razvitiya. Uchebnoye Posobiye*, Nizhniy Novgorod, 2018, s. 20.

Przedstawicielom petersburskiej (Newsko-Wołżańskiej) szkoły kryminologicznej, którzy pierwsi wyodrębnili w strukturze rodzimej kryminologii indywidualne teorie kryminologiczne zawdzięcza się umiejscowienie i opis w strukturze kryminologii takich dziedzin jak: kryminologia rodzinna, wiktymologia, patologia społeczna⁴⁸⁹ oraz kryminologia ekonomiczna.⁴⁹⁰ W miarę intensyfikacji badań i poszerzania wiedzy kryminologicznej, rosyjscy naukowcy zaczęli tworzyć nowe obszary zainteresowań: kryminologię penitencjarną i polityczną⁴⁹¹, kryminologię prawa oraz kryminologię mass mediów. Niektórzy poszli znacznie dalej i dodawali nowe kierunki rozwoju kryminologii: kryminologię broni oraz kryminologię podatkową.⁴⁹² Zdaniem G.F. Khokhryakova, który opowiedział się za podziałem kryminologii na teorie kryminologiczne o różnym stopniu zaawansowania, współczesna struktura tej rosyjskiej nauki składa się z: kryminologii ogólnej, indywidualnych teorii kryminologicznych i teorii zapobiegania przestępczości.⁴⁹³ Do indywidualnych teorii kryminologicznych naukowiec zalicza: kryminologię regionalną, kryminologię przestępczości miejskiej i wiejskiej, kryminologię przestępczości kobiet, kryminologię przestępczości młodzieży, kryminologię przestępczości zawodowej, kryminologię penitencjarną, kryminologię przestępczości zorganizowanej, wiktymologię oraz kryminologię przestępczości ukrytej.⁴⁹⁴

Badaniem problemów przestępczości więziennej, jej charakterystyką, definiowaniem zjawiska, problemami związanymi z zapobieganiem oraz z wykorzystaniem instrumentów kryminalistycznych i kryminologicznych zajmowali się w Federacji Rosyjskiej m.in. N.P. Barabanow⁴⁹⁵, A.I. Dolgova⁴⁹⁶, Yu.M. Antonyan,

⁴⁸⁹ Shestakov D.A., *Predmet i sistema kryminologii. Kriminologiya: kurs lektsiy*, (red.) Burlakov V.N. i in., Sankt-Peterburg, 1995, s. 13.

⁴⁹⁰ Aleksandrova N.S., Burlakov V.N., Shestakov D.A. *Problemy ekonomicheskoy kriminologii. Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy*, „Pravovedeniye”, 1998, Nr 1, ss. 221–227.

⁴⁹¹ Burlakov V.N., Gilinskiy YA.I., Shestakov D.A., *Rossiyskaya kriminologiya v kontse XX stoletiya: seminar Kriminologicheskogo tsentra Sankt-Peterburga*, „Pravovedeniye”, 1999, Nr 3, ss. 261–268; Shestakov D.A., *Kriminologiya na rubezhe dvukh tysyacheletiy*, „Vestnik Sankt-Peterburgskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii”, 1999, Nr 2, ss. 73–77.

⁴⁹² *Zob.* Kabanov P.A., *Sovremennaya kriminologiya...*, *op. cit.*

⁴⁹³ *Zob.* Khokhryakov G.F., *Kriminologiya*, Moscow, 2002, s. 20.

⁴⁹⁴ *Ibid.* s. 22; Wg rosyjskiej kryminologii: *przestępczość ukryta (latentna) to zespół przestępstw różnego rodzaju, które zostały popełnione, ale nie były przedmiotem ustawowej reakcji w postaci naruszenia procedury karnej i ścigania sprawców*. Prof. R.I. Łatypow uważa, że przestępczość ukryta to taka, która nie jest formalnie zgłoszona. *Zob.*: Łatypow R.I., *Kriminologiya*, Moscow, 2005.

⁴⁹⁵ *Zob.* np. Barabanov N.P., *Organizatsiya deyatelnosti ispravitel'nykh uchrezhdeniy po preduprezhdeniyu presecheniyu massovykh besporyadkov, zakhvatov zolozhnikov, pobegov*, Ryazan, 2003.

⁴⁹⁶ Dolgova A.I., *Kriminologiya...*, *op. cit.*, s. 856.

M.V. Filchenko, A.W. Lebediew, A.Y. Grishko, Yu. I. Kalinin⁴⁹⁷ i wielu innych. W rosyjskiej literaturze kryminologicznej nie ma zgodności, co do jednego pojęcia przestępczości penitencjarnej. Niektórzy autorzy utożsamiają ją z pojęciem „przestępczości więziennej”, stanowiącej ogół czynów zabronionych popełnionych przez osadzonych w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności za wcześniejsze przestępstwo.⁴⁹⁸ Inni naukowcy traktują przestępczość więzienną jako ogół przestępstw popełnianych przez osadzonych, którzy zostali skazani na różne kary.⁴⁹⁹ Kolejni, łączą przestępczość więzienną z przestępstwami popełnianymi zarówno przez osadzonych, jak i funkcjonariuszy zakładów zamkniętych.⁵⁰⁰ Włączenie do pojęcia przestępczości w miejscach pozbawienia wolności przestępstw popełnianych przez funkcjonariuszy służby więziennej jest zdaniem wielu rosyjskich naukowców nieuzasadnione. W związku z tym dominuje pogląd, że przestępczość w miejscach izolacji, od przestępczości ogólnej odróżnia połączenie dwóch istotnych cech: po pierwsze, przestępstwa popełniane są przez osoby uprzednio skazane na karę pozbawienia wolności, po drugie — przestępstwa popełniane są przez te osoby w miejscach izolacji i w trakcie odbywania kary.

A.I. Dolgova uważa, że „*przestępczość penitencjarna to ogół przestępstw popełnianych w zakładach karnych Ministerstwa Sprawiedliwości*”⁵⁰¹ i podaje definicję zaczerpniętą z Rosyjskiej Encyklopedii Kryminologii: „*przestępczość penitencjarna to przestępczość w miejscach pozbawienia wolności, czyli wyodrębniona ze względu na miejsce popełnienia*”.⁵⁰² Ponadto określa dwa rodzaje podmiotów przestępczości więziennej, tj.:

- a) skazanych, odbywających karę w zakładach penitencjarnych,
- b) funkcjonariuszy (w tym kadrę dowódczą) Federalnej Służby Więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej, pracowników technicznych i odpowiedzialnych za organizację pracy w zakładach i koloniach karnych,

⁴⁹⁷ Za: Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, op. cit., s. 52.

⁴⁹⁸ Dolgova A.I., *Kriminologiya*, Moscow, 2001, ss. 724–743.

⁴⁹⁹ Pinchuk, V.I. *Retsidivisty. Glava pyataya*, [w:] Belyayev N.A., Shargorodskiy M.D. (red.), *Kurs sovetskogo ugovnogo prava*. Leningrad, 1990, s. 90.

⁵⁰⁰ Antonyan Yu.M., *Prestupnost' v mestakh lisheniya svobody i yeye prichiny*, „Ugovnoye pravo”, 2002, Nr 4, ss. 101–104.

⁵⁰¹ *Ibid.*

⁵⁰² Za: Dolgova A.I., *Kriminologiya ...*, op. cit., s. 856.

pracowników opieki zdrowotnej, personel pedagogiczny i innych pracowników służby więziennej.⁵⁰³

Yu. I. Kalinin uważa, że „przestępczość więzienna to ogół przestępstw popełnianych przez więźniów w systemie penitencjarnym w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności”.⁵⁰⁴ Natomiast, Yu. M. Antonyan twierdzi, że „przestępczość w zakładach poprawczych wiąże z przestępstwami popełnianymi nie tylko przez osadzonych, ale także przez funkcjonariuszy zakładów poprawczych”.⁵⁰⁵

W większości prac naukowych dotyczących przestępczości więziennej w FR, przyjmuje się za punkt do rozważań definicję przestępczości penitencjarnej zaproponowaną przez Yu. M. Antonyana, w której autor sugeruje możliwość badania przestępczości więziennej przez badanie wzorców przestępstw popełnianych przez osadzonych w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Rosyjski penitencjarysta wskazuje na cechy tego rodzaju przestępczości, tj.:

- a) szczególne podmioty przestępczości (osadzeni, personel, osoby odwiedzające placówki penitencjarne np. adwokaci, pracownicy sezonowi),
- b) terytorium, które jest ograniczone przestrzenią zakładu penitencjarnego,
- c) umyślność, jak i nieumyślność popełnianych przestępstw.⁵⁰⁶

Szczególną uwagę zwraca również na terytorialną i czasową izolację konfliktu więziennego⁵⁰⁷, która nie obejmuje funkcjonariuszy i pracowników zakładów karnych, ponieważ nie przebywają oni stale na terenie zakładu, większość czasu spędzając poza nim.

Yu.M. Antonyan definiuje zatem przestępczość penitencjarną jako „ogół przestępstw popełnianych w zakładach penitencjarnych — miejscach pozbawienia wolności — w pewnym okresie czasu przez ograniczoną liczbę osób (tych, które mogą przebywać na terenie zakładu penitencjarnego)”.⁵⁰⁸ Zdaniem naukowca przestępczość

⁵⁰³ *Ibid.*

⁵⁰⁴ *Za:* Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, *op. cit.*, s. 52.

⁵⁰⁵ Antonyan Yu.M., *Prestupnost' v mestakh ...*, *op. cit.*, ss. 101–104.

⁵⁰⁶ *Ibid.*

⁵⁰⁷ Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, *op. cit.*, s. 52, 58.

⁵⁰⁸ *Zob.:* Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, *op. cit.*, s. 51.

penitencjarna „*jest samoistnie determinującym się rodzajem przestępczości, powtarzającym zasady rozwoju przestępczości ogólnej z wykorzystaniem procesów kryminogennych, które mają miejsce podczas odbywania kary pozbawienia wolności*”.⁵⁰⁹ Ponadto przestępczość penitencjarną zdaniem Yu. M. Antonyana należy rozpatrywać co najmniej w dwóch płaszczyznach:

- a) socjologicznej (np. w związku z własną historią jej rozwoju, oddziaływaniem na warunki ją powodujące, wykorzystaniem do swoich celów negatywnych procesów społecznych, umiejętnością wypracowania środków przeciwko pozytywnemu oddziaływaniu społecznemu, uwarunkowaniem specyficznymi kryminogennymi sytuacjami i motywami związanymi z przebywaniem w warunkach izolacji od społeczeństwa);
- b) kryminologicznej (np. w związku z rzeczywistym stanem przestępczości, „ciemną liczbą” popełnionych przestępstw i tendencjami rozwojowymi, strukturą przestępczości, rodzajami popełnianych przestępstw, kategoriami skazanych, stratami moralnymi i materialnymi związanymi z przestępczością penitencjarną).⁵¹⁰

Z pojęciem przestępczości penitencjarnej jest związane zagadnienie przestępstwa penitencjarnego definiowanego w rosyjskojęzycznej literaturze przedmiotu jako: „*zespół przestępstw popełnianych przez osadzonych w instytucjach systemu penitencjarnego w procesie odbywania kary pozbawienia wolności*”.⁵¹¹ Inna definicja przestępstwa penitencjarnego, uznaje je za „*społecznie niebezpieczny czyn bezprawny popełniony przez osobę odbywającą karę pozbawienia wolności, podlegającą karze na podstawie obowiązującej ustawy karnej*”. Zdaniem Yu. M. Antonyana zakres przestępstw penitencjarnych jest ograniczony do konkretnych przestępstw, tj.:

- a) ucieczki z miejsc pozbawienia wolności lub ucieczki z aresztu — art. 313 k.k. FR,
- b) uchylania się od odbycia kary pozbawienia wolności — art. 314 k.k. RF,

⁵⁰⁹ *Ibid.*, s. 58.

⁵¹⁰ *Ibid.*

⁵¹¹ Kalinin Yu.I., *K voprosu o ponjatii, suszcznosti i osnovnyh chertah penitencjarnogo prestuplenija*. „Chelovek: prestuplenie i nakazanie”, 2004. Nr 4 (47), s. 7.

- c) dezorganizacji działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa — art. 321 k.k. FR.

Jednocześnie przestępstwa pospolite popełniane w zakładach karnych zdaniem Yu. M. Antonyana pozostają poza zakresem pojęcia przestępstwa penitencjarnego i nie mogą być nazywane przestępstwami penitencjarnymi.

Wśród badań nad przestępczością więźniów i rodzajami przestępstw popełnianych przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności zdaniem rosyjskich naukowców istotne znaczenie mają prace doktorskie oraz habilitacyjne np. A.A. Bogaczewskiej pt. *„Przemoc kryminalna osób, odbywających karę pozbawienia wolności”* — 2005, D.B. Walyana pt. *„Zapobieganie przestępstwom dezorganizującym działalność zakładów poprawczych popełnianym przez zorganizowane grupy przestępcze”* — 2001; W.G. Gromowa pt. *„Kryminogenność zakładów karnych i jej zwalczanie”* — 2009; W.A. Zaborowskiego pt. *„Kryminologiczna charakterystyka i zapobieganie przestępczości penitencjarnej”* — 2005; S.V. Bondarenko pt. *„Kryminologiczna charakterystyka przestępczości grupowej w instytucjach penitencjarnych i środki jej zapobiegania”* — 2016 oraz A.G. Emelyanova pt. *„Przeciwdziałanie recydywie penitencjarnej przestępstw skazanych na pozbawienie wolności.”*

Istnieje wiele innych prac i opracowań rosyjskich naukowców prezentujących różne podejścia do problemu przestępczości więziennej, jednakże wspomniane zostały tylko te, które zdaniem rosyjskich kryminologów miały wpływ na krajowe trendy w dziedzinie kryminologii penitencjarnej.

7.2. Charakterystyka badań kryminologicznych prowadzonych poza Federacją Rosyjską w obszarze rosyjskiej przestępczości więziennej

Badania w obszarze rosyjskiej przestępczości więziennej dotychczas były prowadzone przez różnego rodzaju organizacje m.in. Radę Europy, Departament Stanu USA, Amnesty International, ośrodki naukowe i badacze z różnych krajów. Większość z nich miało charakter ogólny, uwzględniający różne perspektywy, w tym m.in.: prawną, socjologiczną czy historyczną. Dotychczasowe opracowania, w znacznej większości, skupiały się wyłącznie na analizie struktury systemu penitencjarnego FR lub przestrzegania Praw Człowieka i niehumanitarnego traktowania osadzonych. Charakteryzując badania kryminologiczne należy wziąć pod uwagę nie tylko obszar zainteresowania samej nauki, ale także elementy składające się na całość zjawiska przestępczości więziennej, zatem więc także etiologię oraz formy objawowe (dynamikę i strukturę przestępczości, geografie kryminalną, sposoby popełniania przestępstw, wybrane elementy organizacji świata przestępczego, np. zorganizowanie struktur przestępczych, sposoby komunikowania się sprawców przestępstw, elementy podkultury).

Federacja Rosyjska, pomimo wielu reform prawnych, nadal ma jeden z najwyższych wskaźników uwięzienia na świecie. Istnieje wiele doniesień o złych warunkach panujących w zakładach penitencjarnych, które często powodują poważne konsekwencje dla zdrowia, w szczególności ryzyko zarażenia wirusem HIV oraz innymi chorobami, takimi jak np. gruźlica.⁵¹² Wiele źródeł naukowych wskazuje, że faktyczna liczba osadzonych w więzieniach i koloniach karnych w dowolnym momencie rzadko odpowiada ich realnej pojemności, a przeludnienie jest dużym problemem rosyjskiego systemu karnego i penitencjarnego, który był szeroko komentowany w prasie międzynarodowej.⁵¹³

Według Raportu Departamentu Stanu Stanów Zjednoczonych o przestrzeganiu praw człowieka z 2020 roku warunki w poszczególnych jednostkach penitencjarnych w Federacji Rosyjskiej znacznie różnią się między sobą, a w niektórych przypadkach

⁵¹² Bobrik A., Danishevski K., Eroshina K., McKee M., *Prison health in Russia: the larger picture*, „Journal of Public Health Policy”, 2005, Nr 26, http://www.antonioacasella.eu/salute/Bobrik_2005.pdf, [dostęp: 01.06.2022 r.].

⁵¹³ Moran D., Pallot J., Piacentini L., *The Geography of Crime and Punishment in the Russian Federation*, „Eurasian Geography and Economics”, 2011, 52, No. 1, s. 82.

są bardzo trudne dla osadzonych i mogą zagrażać ich zdrowiu i życiu. Osadzeni mają ograniczony dostęp do opieki zdrowotnej, brakuje żywności, powszechna jest przemoc ze strony służby więziennej oraz wśród samych osadzonych.⁵¹⁴ Ponadto poważny problem w jednostkach penitencjarnych w Federacji Rosyjskiej stanowi przeludnienie, a woda pitna w niektórych zakładach zamkniętych jest racjonowana. Nadużycia ze strony strażników i więźniów, niedobory żywności i nieodpowiednie warunki sanitarne⁵¹⁵ nie są w więzieniach, koloniach karnych i innych ośrodkach osadzenia więźniów dostatecznie monitorowane, a ich skala pozostaje nieznana.

Jak zauważa Jan Strzelecki z Ośrodka Studiów Wschodnich w swoim artykule poświęconym sytuacji osadzonych w rosyjskich więzieniach: „*większość rosyjskich kolonii karnych i więzień została zbudowana w czasach stalinowskich. Mimo kilku prób reformy więziennictwa w Rosji, wciąż przypominają sowiecki gułag: łamanie praw człowieka i tortury są na porządku dziennym, służba więzienna to machina, która dobrze wie, jak ukrywać patologie i zarabiać dodatkowe pieniądze (np. branie łapówek) i odpowiednio ukrywać innego rodzaju oszustwa finansowe. Jedną z najbardziej alarmujących statystyk dotyczących rosyjskiego systemu więziennictwa jest wysoki wskaźnik recydywy. W ostatnich latach wzrosła ona znacznie i jest dowodem na niewydolność całego systemu więziennictwa*”.⁵¹⁶

Tematykę związaną z więzieniami oraz osobami w nich osadzonymi zgłębiają nie tylko prawnicy, kryminolodzy, ośrodki naukowe i przedstawiciele organów ścigania ale także dziennikarze oraz publicyści. Jak informuje portal Deutsche Welle⁵¹⁷ „*w rosyjskich więzieniach panuje kultura tortur i strachu*”. Odwołując się do doniesień medialnych można wskazać kolejne fakty mające związek z wieloma bezprawnymi czynami ze strony służby więziennej Federacji Rosyjskiej, do których zaliczają się m.in. przypadki tortur i odmowy wniesienia zarzutów przeciwko personelowi więziennemu.

⁵¹⁴ *Prawa człowieka w Federacji Rosyjskiej*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa, Kwiecień 2022 r., <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2022/05/prawa-czlowieka-w-rosji-2022.pdf>, [dostęp: 01.06.2022 r.].

⁵¹⁵ *Country Reports on Human Rights Practices: Russia, Bureau of democracy, human rights and labor*, U.S. Department of State, 2021, <https://www.state.gov/reports/2020-country-reports-on-human-rights-practices/russia/> [dostęp: 01.06.2022 r.].

⁵¹⁶ Strzelecki J., *Russia behind bars...*, op. cit.

⁵¹⁷ *Deutsche Welle* (DW) jest niemieckim międzynarodowym nadawcą i jednym z najbardziej udanych i istotnych międzynarodowych mediów.

Do istotnych kwestii związanych z brakiem przestrzegania praw człowieka należą m.in.: tortury ze strony funkcjonariuszy organów ścigania, które czasami powodowały śmierć lub wiązały się z przemocą seksualną, surowymi i zagrażającym życiu warunkami w więzieniach, nieodpowiednio przeprowadzonymi procesami sądowymi, które prowadziły do pozbawienia wolności, a także przetrzymywanie więźniów politycznych, czy stosowanie represji wobec osób znajdujących się w zakładach penitencjarnych.⁵¹⁸

Warto podkreślić, że od czasów carskich system karny w Rosji odzwierciedlał charakterystykę tego kraju pod względem kulturowym, gospodarczym, politycznym i społecznym. Stworzono tym samym mocno upolityczniony system karny, którego negatywne efekty są odczuwalne do dziś.

Analizując przestępczość więzienną w FR oraz możliwość uzyskania danych opracowanych przez organizacje pozarządowe należy wziąć pod uwagę pewne ograniczenia, z którymi takie organizacje się spotykają. Rosyjska Duma w 2017 roku przyjęła ustawę nowelizującą prawo medialne w kraju. Istotną zmianą było rozszerzenie działania ustawy o zagranicznych agentach na media, które od tego momentu uzyskały właśnie status „agenta zagranicznego”.

Rosja systematycznie wdrażała ustawodawstwo dotyczące „zagranicznych agentów” i „niepożądanych organizacji”, aby osłabić lub zakazać tworzenia się dużej liczby organizacji społeczeństwa obywatelskiego i niezależnych mediów. Zlikwidowano także Memoriał, jedną z najbardziej szanowanych organizacji praw człowieka w kraju, rzekomo z powodu naruszenia ustawy o „zagranicznym agencie”.⁵¹⁹ Zauważyć należy jednak, że obie ustawy wykraczają poza sektor pozarządowy, a władza może stosować niniejszą ustawę do walki np. z opozycją. Organizacje pozarządowe indywidualnie miały rozpatrzyć własne sposoby finansowania oraz powiązania, a następnie zapisać się w rejestrze o nazwie „Rejestr organizacji non-profit pełniących funkcję zagranicznego agenta”.

Jak sygnalizuje portal NGOs.pl „na organizacje pozarządowe będące „zagranicznymi agentami” ustawa nakłada przede wszystkim obowiązek oznaczania

⁵¹⁸ *Country Reports on Human Rights Practices: Russia ... op. cit.*

⁵¹⁹ *The state of the World's human rights, Amnesty International, Report 2021/22.*

wszystkich materiałów etykieta. Te materiały to np. raporty, publikacje, ulotki, plakaty, strony internetowe organizacji, strony w socialmedia. Wszystkie te materiały muszą zawierać informację, że zostały przygotowane przez organizację, która „pełni funkcje zagranicznego agenta”. *„Zagraniczni agenci” muszą sporządzać dodatkowe sprawozdania, a organy państwowe częściej te organizacje kontrolować. Powyżej pewnej wysokości przychodu z zagranicy, władze muszą także przeprowadzić obowiązkową kontrolę*”.⁵²⁰

Przykładem analizy rosyjskiej przestępczości więziennej jest oświadczenie Grupy Solidarności *„Prawa Człowieka w Miejscach Osadzenia”*, które pojawiło się w kwietniu 2020 roku po wybuchu zamieszek w FKU IK-15 (Federalna Instytucja Rządowa, Kolonia karna — 15) w Angarsku w obwodzie irkuckim, a także w związku z wybuchem pożaru na placu apelowym. W celu stłumienia zamieszek wezwano siły specjalne Dyrekcji GUF SIN (Federalnej Służby Więziennej), które w brutalny sposób spacyfikowały osadzonych biorących udział w zdarzeniu.

Rosyjscy obrońcy praw człowieka, prawnicy, przedstawiciele publicznych komisji monitorujących oraz działacze społeczni wezwali władze do przeprowadzenia publicznego i kompleksowego śledztwa w sprawie incydentu. Wskazano, by w tym przypadku sprawdzić zasadność działań podjętych przez administrację i personel służby więziennej kolonii. Podjęto próbę przeanalizowania słuszności i proporcjonalności użycia siły oraz środków przymusu zastosowanych wobec więźniów. Jednak kilka dni później – 14 kwietnia 2020 r. w wywiadzie dla *Rossiiskaya Gazeta* minister sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej poinformował, że zamieszki zostały zainicjowane przez przeciwników nowego irkuckiego kierownictwa kolonii karnej: *„istnieje informacja o tym, że zamieszki te zostały wyreżyserowane z zewnątrz, a osoby biorące udział w zdarzeniu same zapłaciły tzw. „obrońcom praw człowieka”, którzy wciąż próbują podkręcić sytuację w mediach*”.⁵²¹

⁵²⁰ Łojkowska M., *Agenci społeczeństwa. Ustawy o zagranicznym finansowaniu w Rosji*, NGOs.pl, <https://publicystyka.ngo.pl/agenci-spoleczenstwa-ustawy-o-zagranicznym-finansowaniu-w-rosji>, [dostęp: 14.06.2022 r.].

⁵²¹ Salomatova O., Iwanowska A., *The Riot in Angarsk Penal Colony: Call to Conduct Public Investigation and Answer the Questions Joint statement by the Solidarity Group and the Working Group “Human Rights in Places of Imprisonment” of the EU-Russia Civil Society Forum*, EU-Russia Civil Society Forum, 2020.

Powołując się na doniesienia medialne i materiały dowodowe zebrane przez grupę Gulagu.net⁵²² należy zaznaczyć, że przestępstwa w więzieniach to nie tylko domena skazanych, ale w tym przypadku także funkcjonariuszy Służby Więziennej. Eksperci Gulagu.net, mający doświadczenie ponad 8-letniej pracy na rzecz praw człowieka przestudiowali tysiące tomów różnych spraw kryminalnych oraz terabajty archiwum wideo z instytucji Federalnej Służby Więziennej Rosji. Naukowcy zgodnie twierdzą, że „*problem tortur i poniżania ma charakter systemowy, a do jego rozwiązania konieczna jest reforma zarówno Federalnej Służby Więziennej FR oraz sądownictwa*”.⁵²³ Tortury stanowią pewną część maszyny władzy, którą Federacja Rosyjska odziedziczyła po brutalnych czasach panowania NKWD oraz GUŁAG-ów tworzonych na terenach ówczesnego ZSRR.

Jak informuje Wirtualna Polska „*do sieci zaczęły trafiać nagrania z Regionalnego Szpitala Gruźliczego nr 1 (RSG-1) w Saratowie. To może być dopiero wierzchołek góry lodowej, ale niektórzy już teraz nazywają to miejsce rosyjską wersją Guantanamo. Tę historię ciężko jednak porównać do czegokolwiek innego. W skrócie: mamy do czynienia ze zorganizowaną grupą przestępczą. Należeli do niej oficerowie i generałowie Federalnej Służby Bezpieczeństwa (FSB) oraz Federalnej Służby Więziennej (FSW) i cała im podległa struktura – mówi Władimir Osieczkin. To oni wskazywali konkretne osoby i wydawali rozkazy, aby je torturować i gwałcić. Nagrania ze znęcania się nad osadzonymi wykorzystywali do własnych celów. Rozkazy przychodziły z centrali, często prosto z Moskwy*”.⁵²⁴

Do tej pory zgromadzono kilkadziesiąt gigabajtów danych potwierdzających popełniane przestępstwa wobec osadzonych przez strażników więziennych, którzy dopuszczali się między innymi gwałtów na osadzonych lub zmuszali innych więźniów do dokonania zgwałcenia osadzonego w celu wymuszenia konkretnych zeznań. Tego rodzaju zjawiska pokazują z jak wieloma problemami zmagają się system więzienny Federacji Rosyjskiej. Sprawa jest szeroko komentowana na świecie, a Ministerstwo

⁵²² Gulagu.net — Projekt przeciwko korupcji i torturom w Rosji, który jednoczy ponad 19 tysięcy niezależnych obrońców praw człowieka, wolontariuszy i członków.

⁵²³ Gulagu.net, Torture in Russia, 2022 r., https://gulagu.net/Torture_in_Russia, [dostęp: 04.06.2022 r.].

⁵²⁴ Wirtualna Polska, *Fabryki tortur w Rosji Putina*, 2022 r., <https://wiadomosci.wp.pl/fabryki-tortur-w-rosji-putina-to-pieklo-na-ziemi-6693338464832160a>, [dostęp: 04.06.2022 r.].

Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej twierdzi, że już postawiło zarzuty kilku strażnikom więziennym.

Jednym ze źródeł dostarczającym informacji na temat całkowitej populacji więziennej w danym kraju, wskaźników liczby osadzonych więźniów, liczby wyroków, przestępstw i danych dotyczących personelu, a także śmiertelności, samobójstw i ucieczek z zakładów zamkniętych są raporty Rady Europy. Analizując dane zawarte w raporcie Rady Europy zatytułowanym „SPACE I - 2021” — na koniec stycznia 2021 roku do krajów o największej łącznej liczbie osadzonych należały m.in. Rosja (478 714 os.), Turcja (272 115 os.), Wielka Brytania (87 035 os.), Polska (67 894 os.) i Francja (62 673 os.).⁵²⁵

Amnesty International w swoim raporcie na temat stanu przestrzegania praw człowieka 2021/2022 informuje, że w Federacji Rosyjskiej nadal dochodzi do różnych form znęcania się nad więźniami w instytucjach penitencjarnych, a sprawcy tego rodzaju nadużyć są ścigani bardzo rzadko. Ponadto osoby aresztowane podczas wieców i manifestacji przeciwko prezydentowi Rosji skarżyły się na nieludzkie i poniżające warunki w areszcie (SIZO), w tym bardzo duże przeludnienie panujące w aresztach śledczych, koloniach karnych oraz ośrodkach dla migrantów.⁵²⁶

⁵²⁵ Aebi M.F., Cocco E., Molnar L., Tiago M., *Prisons and Prisoners in Europe 2021: Key Findings of the SPACE I report*, „Series UNILCRIM 2022, Nr 3”, Strasbourg and Lausanne: Updated on 2022. https://www.researchgate.net/publication/359740334_Prisons_and_Prisoners_in_Europe_2021_Key_Findings_of_the_SPACE_I_report, [dostęp: 02.08.2022 r.].

⁵²⁶ *The state of the World's human rights ...*, *op. cit.*

7.2.1. Trudności w dotarciu do materiału badawczego na tle uwarunkowań związanych z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy

Na wstępie należy zaznaczyć, iż metody samodzielnego prowadzenia badań i zbierania danych mają wiele zalet, m.in. pozwalają obszernie opisać badane zjawiska oraz umożliwiają uwzględnienie dużej liczby zmiennych. Prowadząc badania zawsze istnieje obawa, że zgromadzone dane mogą mieć pewne ograniczenia, np. więźniowie mogą wyolbrzymiać swój udział w przestępczości więziennej, aby wzmocnić swoją pozycję w zakładzie penitencjarnym lub wyrzucić wrażenie na współosadzonych, albo mogą zatajać pewne informacje w obawie przed reperkusjami ze strony administracji więziennej.

Ponadto interpretacja wyników badań więźniów dotycząca tego, co jest uznawane za przestępstwo w więzieniu, może różnić się od oficjalnej interpretacji przepisów. Skutkami tego rodzaju zachowania może stać się sytuacja, w której nie wszystkie przestępstwa zostaną zgłoszone, np. w przypadku drobnych wykroczeń, wymagających pewnej interpretacji ze strony funkcjonariuszy zakładu karnego, takich jak „zachowanie w sposób naruszający przepisy”, „przeklinanie lub używanie nieprzyzwoitego języka” lub „dopuszczanie się działania lub zaniechania będącego przejawem niesubordynacji lub wykroczenia naruszającego porządek w zakładzie karnym.” Kolejnym przykładem może być słowne znieważenie przez więźnia innego więźnia, które jest prawdopodobnie naruszeniem przepisów obowiązujących w zakładzie karnym, jednak więzień, który znieważył innego więźnia, może uważać to za czyn bez znaczenia, a nie za czyn karalny.

Autor wziął pod uwagę, że oficjalne dane mogą być nieco zaniżone, np. dotyczące całkowitej liczby przestępstw popełnianych w instytucjach penitencjarnych, ponieważ niektóre czyny karalne nie są wykrywane lub nie są odpowiednio zgłaszane i stanowią tzw. ciemną liczbę przestępstw. Oba te czynniki mogą wpływać na poziom bezpośredniego nadzoru nad osadzonymi przez funkcjonariuszy więziennych, co w konsekwencji może skutkować niższymi liczbami prezentowanymi w oficjalnych danych służby więziennej FR. Badania prowadzone przez m.in. *Amnesty International* wykazały, że na oficjalne dane dotyczące przestępczości więziennej może mieć wpływ także uznaniowość funkcjonariuszy lub niekonsekwentne stosowanie przez nich procedur, co może prowadzić do nierejestrowania niektórych, drobnych czynów karalnych. Kolejną istotną przeszkodą w uzyskiwaniu informacji na temat przestępczości

więziennej w Rosji stała się wojna na Ukrainie⁵²⁷, która we wszystkich swoich wymiarach powoduje alarmujące skutki wpływające negatywnie na światową gospodarkę, politykę wielu państw, zmiany klimatu i całe społeczeństwa, które do tej pory jeszcze nie przezwyciężyły kryzysu po pandemii Covid-19.

Jak wskazuje w swoim raporcie United Nations „*ciągłe zakłócenia w globalnych łańcuchach dostaw i rynki finansowe dodatkowo komplikują obecne perspektywy rozwoju. Ponadto globalna inflacja wzrosła o ponad 5,2% w zeszłym roku, zmuszając wiele banków, w tym banki centralne do podniesienia, wcześniej niż oczekiwano, stóp procentowych, prowadzących także do wyższych kosztów obsługi zadłużenia krajów rozwijających się*”.⁵²⁸

Wojna na Ukrainie i niczym nieusprawiedliwiona rosyjska agresja jest wstrząsem dla wszystkich, tym bardziej, że coraz częściej dochodzi do przemocy wobec osób cywilnych, niezaangażowanych w konflikt. Media donoszą o kolejnych ofiarach śmiertelnych ostrzałów artyleryjskich i ataków wojsk Federacji Rosyjskiej. W czasach, gdy ludzkie życie, wolność i zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom Ukrainy są stawiane na pierwszym miejscu, ludzie nie biorący bezpośrednio udziału w walce mogą pomóc na wiele sposobów. Jednym z nich jest przekazywanie i pozyskiwanie informacji. Niestety, nie wszystkie informacje można zweryfikować i nie do wszystkich wydarzeń można dotrzeć od razu. Aktualne zbrojne działania znacząco utrudniają docieranie do prawdy i zbieranie danych, w tym tych dotyczących przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej, która w obecnej sytuacji może dotyczyć więźniów wojennych oraz ludność żyjącą na terenach nielegalnie włączonych do Republiki Ludowej Donbasu.

W opracowaniu wykorzystano dane urzędowe oraz dane gromadzone przez europejskie i światowe agencje pozarządowe, które zostały w większości zebrane przez autora przed wybuchem wojny w Ukrainie oraz podczas przygotowywania pracy licencjackiej i magisterskiej, a także artykułów naukowych. Wiele czasu poświęcono na analizę danych statystycznych dotyczących przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej podawanych przez różne instytucje oraz sprawdzenie poprawności wyliczeń,

⁵²⁷<https://tvn24.pl/swiat/wojna-rosja-ukraina-relacja-na-zywo-31-grudnia-2022-6558991>, [dostęp: 31.12.2022 r.].

⁵²⁸ United Nations, *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, kwiecień 2022, <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf> [dostęp: 10.06.2022 r.].

a także porównanie tej samej informacji prezentowanej z wykorzystaniem różnych metod i wskaźników. Wykorzystanie oficjalnych danych umożliwiło dostęp do dużych prób badawczych oraz prób reprezentatywnych, a także pozwoliło na śledzenie trendów w czasie. Warto zwrócić uwagę na fakt, że dostęp do niektórych danych jest aktualnie utrudniony lub wręcz niemożliwy. Jak podaje portal komputerswiat.pl *„rosyjskie media blokują Polakom dostęp do stron internetowych. Polacy chcący znaleźć w Internecie informacje z za „rosyjskiej strony barykady” mają utrudnione zadanie. Co najmniej kilka stron internetowych rosyjskich mediów informacyjnych blokuje bowiem dostęp do ich treści z polskich adresów IP. Wśród tych serwisów są m.in.: ria.ru, mk.ru, lenta.ru oraz witryny stron rządowych”*.⁵²⁹ Te ostatnie zostały również zablokowane przez organizację *Anonymus*⁵³⁰ w związku z protestem przeciwko prowadzonej przez Rosję wojnie na Ukrainie oraz ogłoszeniem cyberwojny przeciwko Rosji. Zablokowane są obecnie np.: strona MSW Federacji Rosyjskiej⁵³¹, na której umieszczano comiesięczne statystyki dotyczące przestępczości, a także ogólne raporty roczne; strona Federalnej Służby Więziennej Federacji Rosyjskiej⁵³², na której gromadzono statystykę dotyczącą aresztów śledczych, kolonii karnych i więzień; strona Rosyjskiej Prokuratury Generalnej⁵³³, czy strona *crimestat.ru*, zbierająca statystyki dotyczące rosyjskiej przestępczości. Próby wejścia na te strony są dla większości polskich użytkowników niemożliwe.

Podobnie, niemożliwy jest obecnie zakup publikacji naukowych ze stron rosyjskich, wykup dostępu do prac i podręczników naukowych oraz ich przesyłka do Polski. Ponadto w wypadku próby otwarcia niektórych plików z artykułami naukowymi użytkownik Internetu jest narażony na ataki programami szpiegującymi, co jest zapewne elementem prowadzonych przez Rosję działań w zakresie pozyskiwania informacji.

⁵²⁹ <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/bezpieczenstwo/rosyjskie-media-blokuja-polakom-dostep-do-stron-internetowych/qyvp97f>, [dostęp: 15.06.2022 r.].

⁵³⁰ *Zob. np.* <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Grupa-Anonymous-zablokowala-czesc-rzadowych-stron-internetowych-Rosji-i-Bialorusi-8287325.html>, [dostęp: 15.06.2022 r.].

⁵³¹ <http://mvd.ru>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].

⁵³² [Http://fsin.gov.ru](http://fsin.gov.ru), [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].

⁵³³ <http://www.genproc.gov.ru/>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].

7.3. Założenia metodyczne

Niniejszy rozdział zawiera założenia metodyczne pracy, a także charakteryzuje wykorzystane techniki zbierania informacji oraz proces podjęty w odniesieniu do wyboru próby i przygotowania danych. Wyszczególniono zmienne zależne i niezależne, na które składają się m.in. charakterystyka osadzonych, opis sytuacji organizacyjnej aresztów śledczych, kolonii karnych i więzień oraz wyjaśnienia zastosowanych procedur statystycznych do analizy danych.

Przed określeniem najbardziej odpowiedniej próby i metody gromadzenia danych dokonano przeglądu istniejącej literatury w celu ustalenia technik stosowanych wcześniej przez badaczy. Do przeprowadzenia badań wykorzystano dane oficjalne opublikowane m.in. przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej, Służbę Więzienną Federacji Rosyjskiej, a także dokumenty i raporty opublikowane przez Amnesty International, Organizację Narodów Zjednoczonych oraz Rady Europy. Wykorzystano również artykuły prasowe bazujące m.in. na wywiadach z byłymi więźniami i obrońcami praw człowieka.

Celem niniejszego badania jest ustalenie czy w zakładach zamkniętych dochodzi do popełniania przestępstw przez osadzonych więźniów, a także jakie są przyczyny tego rodzaju zjawiska. W niniejszej pracy autor bada przyczyny przestępczości więziennej w zakładach karnych, a także ich powiązanie z fenomenologią przestępstw popełnianych w więzieniach. Autor zwraca szczególną uwagę na perspektywę kryminologiczną skupiającą się na analizie genezy oraz struktury rosyjskiej przestępczości więziennej, wśród głównych celów wyznaczając:

1. Przedstawienie i uporządkowanie dorobku literatury w badanym obszarze.
2. Ocenę regulacji prawnych oraz rozwiązań instytucjonalnych i organizacyjnych w obszarze przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej.
3. Prezentację systemu instytucji penitencjarnych Federacji Rosyjskiej.
4. Przedstawienie problemu przestępczości w rosyjskich instytucjach penitencjarnych w postaci etiologii i fenomenu zjawiska — studium kryminologiczne.
5. Wyodrębnienie czynników warunkujących zjawisko przestępczości więziennej oraz motywów działania sprawców przestępstw.

6. Wskazanie i scharakteryzowanie trendów, skutków oraz prognoz przestępczości więziennej z perspektywy kryminologicznej i wiktymologicznej.

Autor swoje badania prowadził przed wszczęciem przewodu doktorskiego łącząc gromadzenie i analizowanie danych oraz obowiązki pracy naukowo-dydaktycznej w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie. Analizowany okres obejmuje lata 2014–2022, natomiast w celu wskazania trendów i pewnych zachowań, pod kątem kryminologicznym, wybiórczo, ze względu na kontekst przeanalizowano także wcześniejsze lata. Następnie oceniono publicznie dostępne dane dotyczące populacji więźniów, aby określić możliwą wielkość próby, ustalono także alternatywne możliwości uzyskania danych np. forum internetowe dla byłych skazanych na terenie FR oraz analizę danych międzynarodowych organizacji pozarządowych.

Przed określeniem metody zbierania danych rozważono okres badania i ewentualną wielkość próby. Na podstawie przeanalizowanej wcześniej literatury oraz opracowań naukowych tematu, zarówno oficjalne dane o przestępstwach więziennych, jak i wyniki badań własnych oraz przeliczenia statystyk uznano za wiarygodne wskaźniki rzeczywistej przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej.

Innowacja występująca w niniejszej pracy dotyczy wykorzystania danych pochodzących z najnowszych światowych statystyk penitencjarnych oraz oficjalnych rządowych i pozarządowych raportów z zakresu stanu systemów więziennictwa (np. Amnesty International, Global Prison Raport itp.) w celu uzyskania nowych informacji, sprawdzenia korelacji między miejscem osadzenia, a etiologią przestępczości, a także stworzenia szerszej perspektywy, która pozwoli na wyciągnięcie wniosków na temat przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej.

Rozdział pierwszy zawiera wprowadzenie do problematyki przestępczości więziennej, natomiast rozdziały 2 i 3 służą przedstawieniu charakterystyki prawa penitencjarnego w Rosji i umieszczeniu go w kontekście badania zjawiska przestępczości więziennej. Rozdział 4 zawiera charakterystykę przestępczości więziennej na tle teoretycznego dorobku kryminologii, rozdział 5 odnosi się do genezy oraz struktury rosyjskiej przestępczości więziennej, a w rozdziale 6 autor przedstawił zjawisko tzw. „*worów w zakonie*” jako szczególnego przejawu rosyjskiej przestępczości więziennej. Rozdział 7 zawiera opis rosyjskiej przestępczości więziennej w świetle

przeprowadzonych badań, a rozdział 8 odnosi się do profilaktyki penitencjarnej i funkcjonującego modelu walki z przestępczością więzienną w Federacji Rosyjskiej. Wymienione główne metody badawcze są wykorzystywane w rozdziałach empirycznych tej pracy (rozdziały 1, 2, 4, 5, 6, 7 i 8), a niniejszy rozdział służy ich zarysowaniu oraz umiejscowieniu w szerszym kontekście pozwalającym zrozumieć kryminologiczne ujęcie zjawiska przestępczości więziennej w FR jako całości. Praca zwiera podsumowanie przygotowanej rozprawy.

Postanowiono poddać analizie m.in. źródła prawa, akty prawa europejskiego, literaturę przedmiotu oraz statystykę zjawiska (dane statystyczne dotyczące przestępczości, w tym przestępczości więziennej, za lata 2014-2021), na podstawie których określono etiologię i formy objawowe przestępczości więziennej w FR, trendy oraz prognozy kryminologiczne.

Specyfika problemu i jego złożony charakter zdeterminowały dwa obszary analizy: normatywny i kryminologiczny.

1. **Normatywny** – obejmujący przepisy kodeksu karnego i kodeksu karnego-wykonawczego Federacji Rosyjskiej, Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.
2. **Kryminologiczny** – uwzględniający perspektywę etiologii i form objawowych zjawiska oraz elementów wiktymologicznych.

Badaniem rosyjskojęzycznej przestępczości w Polsce zajmuje się od lat prof. Katarzyna Laskowska, która zebrane szczegółowe dane z okresu 1992–2013 przedstawiła w obszernej publikacji dotyczącej przestępczości w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego.⁵³⁴

Dane statystyczne dotyczące przestępczości od 2014 roku zostały zebrane w tabelach, a ich źródłem stały się coroczne raporty Prokuratury Generalnej FR i MSW Rosji, a także dane o wydanych przez sąd wyrokach i liczbie osadzonych oraz strukturze przestępczości więziennej publikowane przez służbę więzienną. Z niemałym trudem ze względu na sytuację polityczną, w tym wojnę w Ukrainie, zebrano informacje dotyczące

⁵³⁴ Laskowska K., Laskowska K., *Przestępczość w Rosji ...*, *op. cit.*

rejestracji przestępstw, ujawnionych sprawców oraz struktury przestępczości zarówno ogólnej, jak tej w instytucjach penitencjarnych.

W celu przeprowadzenia badań przyjęto następujący główny problem badawczy:

W jaki sposób przestępczość więzienna w Federacji Rosyjskiej powstała, rozwijała się od 2000 roku i jakie są jej obecne tendencje?

W związku z tym, sformułowano cząstkowe problemy badawcze:

1. Jaka jest geneza i struktura przestępczości więziennej w Rosji?
2. Jaka jest struktura systemu penitencjarnego w Rosji?
3. Jakie zachowania są charakterystyczne dla osadzonych?
4. Jakie były formy objawowe przestępczości więziennej w badanym okresie?
5. Jakie rodzaje przestępstw popełniają osadzeni w aresztach śledczych, koloniach karnych i więzieniach w Rosji?

Szczegółowe hipotezy zostały postawione odpowiednio do sformułowanych wcześniej problemów szczegółowych:

1. Przestępczość więzienna w Rosji rozwijała się na przestrzeni wielu lat w zależności od zmieniających się warunków prawno-społeczno-ekonomiczno-politycznych.
2. Osadzeni w więzieniach w FR mają swoją hierarchię, liderów i popełniają przestępstwa oraz wykroczenia, w tym: zabójstwa, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, zamach na życie lub zdrowie funkcjonariuszy służby więziennej, dezorganizowanie pracy jednostek penitencjarnych, a także uchylają się od odbywania kary, handlują substancjami niedozwolonymi, powodują ekscesy seksualne, organizują zbiorowe zakłócenia porządku i ucieczki.
3. Wśród przestępstw popełnianych na przestrzeni ostatnich 7 lat przez osadzonych pojawiły się nowe, dotychczas nie będące w ich zainteresowaniu obszary.

Prowadzone analizy zmierzały do weryfikacji przyjętej hipotezy głównej, zgodnie z którą przypuszczano, że: przestępczość więzienna w Federacji Rosyjskiej na przestrzeni lat zaczęła ewoluować, rozwijać stare formy i poszukiwać nowych.

Zjawisko przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej zbadano wykorzystując kilka metod badawczych, m.in.: metodę językowo-logiczną, historyczno-prawną oraz analizę literatury dotyczącej tematu (głównie opracowań K. Laskowskiej, B. Hołysta, W. Pływaczewskiego, E. Pływaczewskiego oraz rosyjskich kryminologów: A.I. Dolgovej, W.W. Luneeva, V.S. Ovchinskogo, a także rosyjskich pracowników organów ścigania, Federalnej Służby Więziennej, m.in. A.A. Asłachanowa, Yu. K. Aleksandrowa, M. Yu. Antonyana, M.V. Filczenki, N.P. Barabanwa).

Ponadto w badaniach zastosowano metodę formalno-dogmatyczną (analiza kodeksu karnego i karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej, analizę aktów prawa europejskiego i innych aktów prawnych) oraz metodę statystyczną, w ramach której przeprowadzono analizę danych statystycznych dotyczących przestępczości, odzwierciedlających ilościowe wskaźniki zarejestrowanych przestępstw popełnionych w miejscach pozbawienia wolności i ich dynamikę, opublikowanych przez MSW Federacji Rosyjskiej, Federalną Służbę Więzienną, Prokuraturę FR i inne organy odpowiedzialne za bezpieczeństwo i porządek publiczny.

Do uzyskania danych wykorzystano dodatkowo ankietę jako sposób zbierania danych o subiektywnych odczuciach osadzonych i ich rodzin lub sprawców czekających na wyrok, opracowanych w celu uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze. W związku z tym, że autor nie miał możliwości prowadzenia badań na terenie FR, podjęto próbę dotarcia do respondentów — osadzonych w instytucjach penitencjarnych drogą oficjalną, korzystając z uprzejmości rosyjskich naukowców, m.in. dra nauk prawnych Władimira Kramarenko, pracownika naukowego Bałtyckiego Instytutu Federalnego im. Immauela Kanta w Kaliningradzie. Kierownictwo Federalnej Służby Więziennej FR nie wyraziło jednak naukowcowi zgody na przesłanie ankiety autora. Sytuacja wojenna doprowadziła również do całkowitego braku kontaktu z naukowcami rosyjskimi. Dlatego też, postanowiono ankietę umieścić w formie elektronicznej na forach internetowych dla byłych osadzonych, jako dodatkowe narzędzie badające ich subiektywne poglądy.

Ramy metodologiczne przedstawione w tym rozdziale nakreślą nowe podejście, które pozwala na zrozumienie etiologii i fenomenu zjawiska, a także wpływu systemu penitencjarnego na przestępczość więzienną w Federacji Rosyjskiej.

Autor podjął próbę analizy danych oraz wprowadzenia wykorzystania takich danych i podejść do badania postrzegania przestępstwa w miejscach odbywania kary pozbawienia wolności, aby dowiedzieć się więcej o dynamice, tempie zmian, geografii przestępczości, a także zainspirować naukowców do podejmowania podobnej tematyki w przyszłości.

7.4. Wnioski z przeprowadzonych badań

W rozprawie zaprezentowano wyniki badań i analiz przeprowadzonych na podstawie danych statystycznych publikowanych przez rosyjskie instytucje penitencjarne, MSW Federacji Rosyjskiej, Prokuraturę Generalną FR, a także organizacje pozarządowe i międzynarodowe zajmujące się wymiarem sprawiedliwości oraz osadzonymi w więzieniach i koloniach karnych w Rosji. Podkreślić należy, że rosyjski system karny pozostaje w Polsce niedostatecznie zbadany pod kątem uwarunkowań społeczno-prawnych i kryminologicznych. Praca autora na ten temat jest pierwszym studium dotyczącym rosyjskich kolonii karnych, aresztów śledczych i więzień, łączącym genezę i strukturę przestępczości więziennej, uwzględniającym ujęcie kryminologiczne zjawiska oraz odniesienie do prawa Federacji Rosyjskiej.

Podkreślenia wymaga fakt, że popełnianie przestępstw przez osadzonych w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności wskazuje na duże braki w całym systemie penitencjarnym. Wśród czynników wpływających na motywację sprawców przestępstw w trakcie odbywania kary w rosyjskich placówkach penitencjarnych należy wyróżnić m.in.: występujące konflikty między osadzonymi, gangami lub grupami, do których nieformalnie należą osadzeni, wpływ na zachowanie osadzonych subkultury więziennej oraz warunków izolacji.

Jak wynika z analizy statystyk dotyczących przestępstw popełnianych przez skazanych w rosyjskich placówkach penitencjarnych w czołówce znajdują się przestępstwa ciężkie i szczególnie ciężkie, m.in. spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, zamach na życie lub zdrowie funkcjonariusza służby więziennej, dezorganizowanie pracy jednostek penitencjarnych, chuligaństwo, a także uchylanie się od odbywania kary, posiadanie i handel substancjami niedozwolonymi, ekscesy seksualne, zbiorowe czyny przestępcze więźniów, zbiorowe zakłócanie porządku, ucieczki czy zabójstwa.

Od lat w Rosji największą liczbę przestępstw w placówkach penitencjarnych odnotowuje się w koloniach karnych, w których odbywa wyroki znaczna większość skazanych. Podkreślić należy, że Federalna Służba Więzienna FR nie odnotowuje danych przestępczości dla kolonii-osad chociaż wielu rosyjskich naukowców⁵³⁵ jest zdania,

⁵³⁵ Zob. np.: Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, op. cit., s. 59.

że to właśnie w takich miejscach najczęściej może dochodzić do różnego rodzaju form przestępczości m.in. ze względu na znaczną liczebność osadzonych, warunki, w których przebywają.

W ciągu ostatnich ośmiu lat liczba przestępstw udaremnionych przez FSW Federacji Rosyjskiej stale się zmniejszała, wynosząc w latach 2014–2016 roku ponad 83 tys. przypadków. W 2018 roku udaremniono tylko 352 przypadki przestępstw dokonywanych przez osadzonych, pomimo wzrostu ogólnej liczby popełnianych przestępstw w instytucjach penitencjarnych.

Analizując szczególne typy przestępstw popełnianych przez osadzonych w Rosji należy podkreślić, że zabójstwa w instytucjach penitencjarnych są popełniane rzadko, natomiast tylko w 2021 roku liczba zabójstw w porównaniu z rokiem poprzednim zwiększyła się ponad dwukrotnie. Do czynów karalnych tego rodzaju dochodzi najczęściej w koloniach karnych dla dorosłych. Od ponad 10 lat skazani niepełnoletni nie popełnili ani jednego zabójstwa w koloniach dla niepełnoletnich.

Kolejnym czynem karalnym, często występującym w rosyjskich instytucjach penitencjarnych jest przestępstwo umyślnego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Najczęściej popełniane w koloniach karnych dla dorosłych i bardzo rzadko w aresztach śledczych i więzieniach. Na przestrzeni ostatnich 8 lat odnotowuje się wyraźny spadek liczby przestępstw tego rodzaju.

Od 2016 roku coraz rzadziej dochodzi w instytucjach penitencjarnych FR do zamachów na funkcjonariuszy, w roku 2021 wydano 20 wyroków skazujących w tego rodzaju sprawach. Znikomą liczbę stanowią również przestępstwa związane z publicznym znieważeniem przedstawiciela władzy podczas wykonywania przez niego obowiązków służbowych lub w związku z ich wykonywaniem. Liczba skazanych za tego rodzaju przestępstwa w ciągu sześciu lat malała, a najczęściej orzekanym rodzajem były kolejno kara grzywny, prace poprawcze i obowiązkowe.

Znikomą liczbę stanowią również przestępstwa za ujawnienie informacji o stosowanych środkach bezpieczeństwa wobec funkcjonariusza organu ścigania lub organu nadzoru (art. 320 k.k. FR). W ciągu od 2016 roku skazano łącznie za popełnienie tego rodzaju przestępstwa 19 osób na karę grzywny, prace poprawcze i obowiązkowe. Według statystyk Departamentu Sądownictwa Sądu Najwyższego Federacji

Rosyjskiej⁵³⁶, w od 2019 roku zaznaczyła się tendencja wzrostowa tego rodzaju przestępstw, a ich liczba przekroczyła 300 przypadków.

Oficjalne statystyki dotyczące art. 321 *Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej* wskazują na wzrost liczby przestępstw związanych z dezorganizacją działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa, jednakże należy pamiętać, że znaczna część czynów nie jest zgłaszana i powiększa „ciemną liczbę”.

Jak podaje FSW FR do ucieczek z instytucji penitencjarnych dochodzi stosunkowo często, a jeśli ucieczkę rozpatrywać łącznie z art. 314 k.k. FR⁵³⁷ to odsetek ten osiągnie około 40% wszystkich popełnionych przestępstw w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.⁵³⁸ Areszty śledcze nie cechują się podobnymi liczbami ucieczek, co może być związane m.in. z liczbą więźniów, reżimem osadzenia i nadzorem nad osobami przebywającymi w takich instytucjach.

Przestępczość związana z „drugim życiem” stanowi w Rosji powszechne zjawisko. Tworzenie się podkultury przestępczej, stanowiącej pewien zbiór wartości (m.in. duchowych, moralnych itd.) regulujących w sposób nieoficjalny życie osadzonych w miejscach pozbawienia wolności ma miejsce w wyniku powstania konfliktu między wartościami i zasadami uznawanymi przez administrację instytucji a wartościami uznawanymi przez część osadzonych, najczęściej zjednoczonych w małych grupach, posiadających własny kodeks.⁵³⁹ Wiedza o podkulturze więziennej pozwala poznać mechanizmy i prawidłowości jej przejawów wśród osadzonych oraz wybrać skuteczne sposoby zapobiegania kryminalizacji przestępców.

Rosyjscy naukowcy sygnalizują, że społeczność osadzonych jest ściśle zhierarchizowana, a ewentualna możliwość awansu w tej strukturze jest trudna do zrealizowania. W rosyjskiej literaturze przedmiotu wskazuje się na wielopłaszczyznowość struktury wspólnoty więziennej. Naukowcy i badacze z zakresu kryminologii, prawa i penitencjarystyki są zgodni co do tego, że na czele

⁵³⁶ Statystyki Departamentu Sądownictwa ..., *op. cit.*

⁵³⁷ *Kodeks karny Federacji Rosyjskiej, 1996 ze zm.*, art. 314. *Uchylenie się od odbywania kary ograniczenia wolności, pozbawienia wolności, a także od przymusowych środków o charakterze medycznym.*

⁵³⁸ *Ibid.*

⁵³⁹ Hołyst B., *Kryminologia, 2017...*, *op. cit.*, s. 1240.

struktury wspólnoty więziennej zawsze stoi „wor w zakonie”, a jeśli nie znajduje się w zakładzie penitencjarnym zazwyczaj jego rolę tymczasowo pełni obserwator, czyli przedstawiciel, który odpowiednio dba o przestrzeganie prawa więziennego i złodziejskich zasad. Każda z grup ujęta w hierarchicznych strukturach ma swoją indywidualną charakterystykę, przeznaczenie, cele i zadania do zrealizowania w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

Jak zauważają rosyjscy naukowcy kodeks więzienny będący m.in. zbiorem reguł, przepisów, zasad postępowania, sankcji wobec sprawców przewinień, procedur rozwiązywania konfliktów reguluje stosunki między różnymi grupami i rozwiązuje konflikty powstające między osadzonymi. W kodeksie więziennym istnieją również odpowiednie zasady, co do relacji interpersonalnych, kłótni, sprzeczek, a także kary za niesubordynację i nie zastosowanie się do panujących reguł.

Oprócz ustalonego kodeksu więziennego funkcjonującego wśród osadzonych podkulturę więzienną charakteryzują również tatuaże, które z biegiem lat częściowo stały się sposobem na zdobienie ciała, a w świecie więziennym posiadają określone znaczenie. Nie istnieje w Rosji jednolita systematyzacja tatuaży. Posiadają one różne formy i sposoby interpretacji. Można je sklasyfikować według wielu cech, np. według tematyki i motywów (religijne, historyczne itd.) oraz miejsca wykonania na ciele (klatka piersiowa, ramiona, plecy itd.). Tatuaże mogą wskazywać na specjalizację osadzonego, jego pseudonim czy liczbę wyroków.

Tatuaże więzienne bywają również wykonywane pod przymusem tzw. *naokoł*⁵⁴⁰, a osoba której wykonano taki tatuaż dąży na wolności do jak najszybszego pozbycia się grafiki. Do grupy tatuaży nanoszonych pod przymusem należą również *naokolki* m.in. za zgwałcenia, kontakty homoseksualne, wykorzystywanie seksualne nieletnich.

Wśród rosyjskich naukowców panuje pogląd, że podkultura więzienna stale podlega zmianom i przeobrażeniom. W rosyjskiej subkulturze więziennej wyszczególniono trzy typy podkultur, do których zaliczane są: podkultura przestępców zawodowych, podkultura przestępczości zorganizowanej oraz podkultura

⁵⁴⁰ *Nakołka* (ros.) — tatuaż

narkomanów.⁵⁴¹ Odpowiedni podział został wypracowany w oparciu m.in. o sposób na życie osadzonych, charakter popełnianych przez nich przestępstw w miejscach osadzenia oraz osiągnięte korzyści.

Institucje i placówki penitencjarne stanowią miejsce osadzenia osób, które poza popełnieniem czynu karalnego, za który odbywają wyrok, może posiadać także szereg negatywnych cech i nawyków wynikających z ich ukształtowania w społeczeństwie. Należy podkreślić, że w rosyjskich placówkach penitencjarnych jedną z nadal występujących patologii jest uzależnienie osadzonych od środków odurzających, substancji psychotropowych i ich pochodnych. W zakładach poprawczych odbywają również karę osoby, które zażywały narkotyki na wolności oraz ukryci narkomani, a także osoby poddawane przymusowemu leczeniu odwykowemu itp.⁵⁴²

Według naukowców rosyjskich przestępczość związana ze środkami odurzającymi, substancjami psychoaktywnymi i ich pochodnymi w placówkach penitencjarnych jest powszechna, a liczba uzależnionych od narkotyków więźniów w rosyjskich więzieniach jest dość wysoka. Warto zaznaczyć, że obowiązujące przepisy mające na celu przeciwdziałanie rozprzestrzenianiu się przestępczości narkotykowej w instytucjach penitencjarnych FR są raczej nieskuteczne.

W latach 2014–2021 zaobserwowano spadek liczby osób osadzonych w koloniach karnych za przestępstwa związane z narkotykami o ponad 22 tysiące. Jak zauważono w trakcie prowadzenia badań, statystyka nie jest prowadzona dla aresztów śledczych, więzień oraz kolonii poprawczych dla nieletnich. W ciągu ostatnich 7 lat zmniejszyła się również liczba skonfiskowanych środków odurzających, substancji psychotropowych i ich pochodnych. Statystyka dotycząca konfiskacji narkotyków nie jest prowadzona dla aresztów śledczych i więzień.

Oficjalne dane mogą być niepełne, a część czynów nie być ujawniona np. przez strażników więziennych chcących czerpać korzyści z handlu środkami odurzającymi na terenie placówek penitencjarnych. Wśród rosyjskich naukowców istnieje przekonanie, że niski poziom wykrywalności tego typu przestępstw może być związany ze słabym

⁵⁴¹ Bronnikov A., *Antologiya: Chto perenosyat tyuremnyye tatuirovki ...*, op. cit., [dostęp: 12.06.2022 r.].

⁵⁴² Nekrasov A.P., Sazonova K.I., *Nezakonnyy oborot ...*, op. cit., [dostęp: 12.06.2022 r.].

stopniem wykształcenia funkcjonariuszy służby więziennej, a także istotnymi brakami kadrowymi występującymi w całym systemie penitencjarnym.

Do substancji oddziałujących na ośrodkowy układ nerwowy zaliczany jest również alkohol, którego spożywanie przez osadzonych stanowi ogromny problem w instytucjach penitencjarnych w Rosji. W koloniach karnych dla dorosłych i koloniach poprawczych dla nieletnich w ciągu siedmiu lat (2014–2021) dokonano konfiskaty łącznie ponad 265 412 litrów produktów spirytusowych pochodzących m.in. z produkcji przemysłowej, jak i wyprodukowanych w warunkach nielegalnych (chałupniczo). Należy podkreślić, że wielu więźniów kierowanych jest na specjalne leczenie choroby alkoholowej, a ilość skonfiskowanego alkoholu w miejscach pozbawienia wolności maleje z roku na rok.

Kolejną formą czynów związanych z naruszaniem regulaminów i zasad panujących w placówkach penitencjarnych jest posiadanie przez osadzonych zakazanych przedmiotów, których lista jest bardzo długa i obejmuje przedmioty: od broni palnej, środków transportu, substancji wybuchowych, przez komputery kopiarki elektroniczne, karty do gry, aparaty fotograficzne, kończąc na mapach topograficznych, mundurach wojskowych, materiałach pornograficznych, na sprzętach gospodarstwa domowego kończąc. Rosyjscy naukowcy podkreślają, że służba więzienna konfiskuje co roku znaczne ilości zakazanych przedmiotów, a w ostatnich latach rośnie liczba dostarczanych do instytucji penitencjarnych narzędzi tnących i kłujących oraz telefonów. Coraz częściej dochodzi również prób przerzucania telefonów lub narkotyków przez ogrodzenie placówek penitencjarnych przy pomocy pistoletów pneumatycznych i dronów. Zauważyć należy fakt, że telefony komórkowe znajdowano także w paczkach wysyłanych przez krewnych i przyjaciół osadzonych oraz w samochodach wjeżdżających do zakładów karnych.

Służba więzienna FR konfiskuje również pieniądze, które dostarczane są do miejsc pozbawienia wolności. W ciągu ostatnich 7 lat skonfiskowano ponad dwadzieścia milionów rubli, tj. około jedenastu milionów złotych. Należy wziąć pod uwagę, że pieniądze zdobyte nielegalnie osadzeni najczęściej mogą przeznaczać na zakup towarów zakazanych (np. środków odurzających, papierosów) lub grę w karty, która jest surowo zakazana i stanowi naruszenie warunków osadzenia.

Kolejnym poważnym przestępstwem występującym w sferze penitencjarnej FR jest zjawisko korupcji. Jak można zauważyć, w ciągu ostatnich 7 lat w rosyjskich instytucjach penitencjarnych odnotowano znaczny wzrost tego rodzaju przestępstw. Wziąć pod uwagę należy również strony uczestniczące w tym procederze, ponieważ osobami mającymi związek (pośredni lub bezpośredni) z korupcją mogą być zarówno osadzeni, jak i funkcjonariusze więzienni.

Zjawisko korupcji w miejscach pozbawienia wolności może mieć realny wpływ na zwiększenie strefy wpływów organizacji przestępczej, a także ukierunkowany sposób działania personelu lub instytucji poprawczych. Zgodnie z badaniami prowadzonymi przez rosyjskich naukowców organizacje przestępcze wydają od 30 do 50 procent swoich nielegalnych zysków na przekupywanie personelu więziennego.⁵⁴³

Upadek Związku Radzieckiego w 1991 roku był przełomowym momentem na karnej trajektorii Rosji ze względu na nadmierną skalę oraz stosowanie kary pozbawienia wolności jako politycznej i kulturowej reakcji na czyny uznane za karalne. Badania autora pokazują, że karanie przestępców w Rosji jest wyjątkowe i niekiedy wykluczające. Personel odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu strategii karnych, które w wielu przypadkach znacznie odbiegają od międzynarodowych standardów uwzględniających m.in. podstawowe prawa osadzonego czy poszanowanie praw człowieka. Autor zwraca uwagę, że miejsce osadzenia więźnia oraz transport stanowią ważne etapy penalnego kontinuum, w którym porządek karny i kultura łączą się, tworząc specyficzną tożsamość miejsca penologicznego, którą można określić jako *Malaya Rodina* (Mała Ojczyzna). W ten sposób dojść można do wniosku, że geografia karna Rosji (rozmieszczenie więzień i kolonii karnych) oraz towarzysząca jej struktura systemu penitencjarnego jest pozostałością sowieckiego monolitu karnego.

⁵⁴³ Smirnov L.B., *Penitentsiarnaya korruptsiya...*, op. cit., s. 553.

Rozdział 8. Przeciwdziałanie przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej

8.1. Wprowadzenie do profilaktyki penitencjarnej

Sposób postępowania systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych z przestępcami realnie wpływa m.in. na wielkość populacji więziennej, co z kolei ma znaczący wpływ na sposób zarządzania więzieniami oraz cały system penitencjarny. Należy zauważyć, iż na wymiar sprawiedliwości wpływ ma również polityka rządu, sytuacja polityczna państwa, a więc także pośrednio — społeczeństwo.

Poddając ocenie system więziennictwa i profilaktykę penitencjarną należy mieć świadomość, że system administracji i zarządzania oraz przestrzeganie pewnych humanitarnych warunków w placówkach penitencjarnych zależą wyłącznie od władz więziennych. Sytuacje, które mają miejsce w zakładach karnych są nierozzerwalnie związane ze sposobem zarządzania systemem penitencjarnym jako całością, na który wpływ mogą mieć również naciski wywierane na ten system przez polityków i opinię publiczną.⁵⁴⁴

W zakładach zamkniętych na całym świecie znajdują się osoby skazane na karę pozbawienia wolności, ale również osoby, które zostały oskarżone o popełnienie przestępstwa i oczekują na proces lub zostały skazane za przestępstwo i czekają na wyrok. Dochodzi także do sytuacji, w których w sytuacjach krytycznych więzienia mogą być wykorzystywane do umieszczenia tam chorych psychicznie więźniów, których nie można umieścić nigdzie indziej. Osadzonymi mogą być także nielegalni imigranci lub uchodźcy, więźniowie polityczni, byli kombatanci, a nawet ofiary przestępstw.⁵⁴⁵ W tym kontekście osoby przebywające w więzieniu tworzą pewnego rodzaju społeczność posiadającą podobieństwa ale również różnice np. na tle religijnym, rasowym, kulturowym itd.

⁵⁴⁴ *United Nations Office on drugs and crime, Custodial and non-custodial measures, The Prison System — Criminal Justice Assessment Toolkit*, Wiedeń, 2006, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/1_Prison_%20System.pdf, [dostęp: 29.06.2022 r.].

⁵⁴⁵ *United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook for prison leaders A basic training tool and curriculum for prison managers based on international standards and norms*, „Criminal justice handbook series”, 2020, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC._Handbook_for_Prison_Leaders.pdf, [dostęp: 01.08.2022 r.].

Analizując zjawisko umieszczania sprawców w zakładach karnych należy wziąć pod uwagę fakt, że uwięzienie może w różny sposób wpływać na przestępcze zachowanie osadzonych w trakcie lub po odbyciu wyznaczonej kary. Z jednej strony, więzienie umożliwia odizolowanie przestępcy od społeczeństwa, podjęcie przez osadzonego prób przepracowania pewnych zachowań, by w przyszłości łatwiej dostosować się do norm funkcjonujących w społeczeństwie. Z drugiej zaś strony, więzienie może okazać się środowiskiem kryminogennym, dzięki któremu osadzony ma możliwość zdobycia wiedzy specjalistycznej z danego zakresu przestępstw, rozwinięcia sieci powiązań i uzyskania nowych stref wpływów. Istnieje także obawa, że osadzeni niechętnie podchodzić będą do resocjalizacji, a ich zdolność do zmiany zachowań i nastawienia względem społeczeństwa jest słaba. W takim wypadku po wyjściu z więzienia byli osadzeni mogą doświadczyć np. chęci powrotu do przestępstwa lub zjawiska napiętnowania społecznego.

Penitencjarystyka, jak twierdzi Witold Kędzierski, to „*multidyscyplinarna nauka zajmująca się zagadnieniami związanymi z odbywaniem kary pozbawienia wolności oraz tymczasowego aresztowania, która obejmuje oraz implementuje wiele dziedzin i dyscyplin naukowych*”.⁵⁴⁶ Profilaktyka natomiast, w ujęciu ogólnym, „*skupia się na podejmowaniu działań, skierowanych do różnych grup, we współpracy ze środowiskami i instytucjami, które mają na celu zapobieganie pojawieniu się lub rozwojowi zaburzeń, chorób lub innych niekorzystnych zjawisk społecznych*”⁵⁴⁷ (w tym przestępczości). Samo stworzenie możliwości do reintegracji sprawcy jest zadaniem złożonym, a poziom wpływu konkretnych interwencji oraz podejmowanych czynności profilaktycznych jest często trudny do zweryfikowania.

Rozpatrując te kwestie pod kątem kryminologicznym, z uwzględnieniem elementów wiktymologicznych, należy wziąć także pod uwagę to, że wielu więźniów może posiadać pewne czynniki ryzyka związane z byciem sprawcą i/lub ofiarą przemocy. W grupie takich czynników można wyróżnić m.in. młody wiek, patologie rodzinne, które miały miejsce w procesie socjalizacji takiej osoby, niski status społeczno-ekonomiczny, problemy w nauce, zaburzenia i choroby psychiczne, a także bezrobocie oraz różne formy

⁵⁴⁶ Kędzierski W., *Penitencjarystyka z resocjalizacją instytucjonalną. Historia — stan obecny*, Warszawa, 2021, s. 15.

⁵⁴⁷ <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/profilaktyka>, [dostęp: 28.06.2022 r.].

uzależnień.⁵⁴⁸ Więźniowie mają „prawo do bezpiecznego i zdrowego środowiska”⁵⁴⁹ – obejmuje to także prawo do ochrony przed wszystkimi aspektami przemocy. Pomimo obowiązywania międzynarodowych porozumień w sprawie dokumentów przedstawiających stanowisko oraz wkład funkcjonariuszy organów służby więziennej, a także dozorców i opiekunów więziennych — przemoc, agresja i procesy wiktyimizacyjne nadal są codziennością w wielu więzieniach na całym świecie.

Natomiast, jak zauważa P. Szczepaniak „*polityka penitencjarna ukształtowała się w powiązaniu z nauką o więziennictwie około połowy XIX wieku. Jej zasadnicze zadanie od początku polegało na formułowaniu ocen istniejącego stanu rzeczy w zakresie funkcjonowania systemu penitencjarnego lub sposobów wykonania kary pozbawienia wolności oraz zgłaszaniu postulatów reform w tym zakresie. Na początkowym etapie rozwoju polityka penitencjarna była traktowana jako element polityki kryminalnej, odnoszący się do wykonania kar i środków należących do zakresu prawa penitencjarnego*”.⁵⁵⁰ Funkcjonujący system więziennictwa powinien być oparty na międzynarodowych standardach i normach, a więc równocześnie uwzględniać poszanowanie praworządności i prawa człowieka. W związku z tym, jednym z głównych celów profilaktyki penitencjarnej powinno być zrozumienie potrzeb osadzonych oraz sposobów ich osiągnięcia, by jak najskuteczniej móc wdrażać międzynarodowe standardy i normy w zakładach karnych.

Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przemoczości w swoim podręczniku poświęconemu podstawowym narzędziom szkoleniowym i programom nauczania dla kierowników placówek penitencjarnych wskazuje na istotę stosowania alternatywy dla kary pozbawienia wolności twierdząc, że: „*więzienia mogą być używane tylko w ostateczności, aby odbywali tam karę pozbawienia wolności skazani przestępcy oraz osoby oskarżone o popełnienie przestępstwa, które oczekują na rozprawę lub rozpatrzenie ich sprawy. W obu przypadkach, gdy jest to właściwe, należy stosować alternatywy dla kary pozbawienia wolności*”.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Krug E.G., Dahlberg L.L., Mercy J.A., Zwi A.B., Lozano R., *WHO World report on violence and health*, Geneva, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf, [dostęp: 01.08.2022 r.].

⁵⁴⁹ Council of Europe, HUDOC-CPT, <http://hudoc.cpt.coe.int/eng>, [dostęp: 29.06.2022 r.].

⁵⁵⁰ Szczepaniak P., *Wybrane problemy i kierunki polityki penitencjarnej*, 2018, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/20233/szczepaniak_wybrane_problemy_i_kierunki_polityki_penitencjarnej.pdf?sequence=1, [dostęp: 28.06.2022 r.].

⁵⁵¹ United Nations Office on Drugs and Crime, *Handbook for prison leaders ... op. cit.*

Kara więzienia jest stosowana jako reakcja na przestępstwo na całym świecie, a w większości państw stanowi najsurowszą formę kary, jaką mogą nałożyć sądy. Zastosowanie tego rodzaju sankcji pozwala także na osiągnięcie pewnych celów kary np. skuteczne oddziaływanie na sprawcę i zmianę jego nastawienia poprzez resocjalizację, odstraszenie społeczeństwa od popełnienia przestępstw oraz zaznaczenie, że kara więzienia jest słuszną i proporcjonalną reakcją na przestępstwo. „*Chociaż często dochodzi do rozbieżności co do względnej wagi, jaką należy przypisywać różnym celom oraz sposobom w jaki więzienia powinny funkcjonować, prawo międzynarodowe mocno podkreśla znaczenie rehabilitacji i reintegracji jako formy spełnienia podstawowego celu wymierzenia kary pozbawienia wolności*”.⁵⁵²

Dokonując przeglądu dotychczasowych badań poświęconych tematyce środowiska więziennego można spotkać się ze stwierdzeniem, że jest ono pewnego rodzaju wyzwalaczem zachowań agresywnych. Pozbawienie wolności, opresyjne warunki, przeludnienie w zakładach karnych, ciemna liczba przestępstw współwięźniów, a nawet bezkarność sprawców przemocy (w niektórych sytuacjach) wiążą się z przejawami agresji, przemocy i incydentami naruszającymi przepisy jednostki penitencjarnej. Jak wskazują obecne teorie dotyczące problematyki przemocy w więzieniach, dotychczasowe podejście do zapobiegania aktom agresji osadzonych skupiało się głównie na udziale funkcjonariuszy więziennych w zapobieganiu tego typu zdarzeniom oraz wprowadzaniu odpowiedniej polityki resocjalizacyjnej. Rehabilitacja przestępców i ich pomyślna reintegracja społeczna ze społeczeństwem powinny być zatem jednym z podstawowych celów wymiaru sprawiedliwości. Prawnie wiążące międzynarodowe konwencje praw człowieka, standardy i normy ONZ dotyczące prewencji kryminalnej oraz wymiaru sprawiedliwości wyraźnie zaznaczają ten punkt i podkreślają znaczenie wszystkich działań wspierających reintegrację społeczną przestępców jako środka, który prowadzi do zapobiegania dalszej przestępczości i ochrony społeczeństwa.⁵⁵³

⁵⁵² University Module Series: *Crime Prevention and Criminal Justice, Module 6: Prison Reform, Introduction and learning outcomes*, <https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-6/key-issues/introcing-the-aims-of-punishment--imprisonment-and-the-concept-of-prison-reform.html>, [dostęp: 01.08.2022 r.].

⁵⁵³ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice*, New York, 2016. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/compendium/English_book.pdf, [dostęp: 28.06.2022 r.].

Mimo tego, że stan badań kryminologicznych dotyczących przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej nie odnosi się do zjawiska w pełnym zakresie należy zauważyć, że sprzyjające resocjalizacji warunki w więzieniu mogą zmniejszyć recydywę. Jak twierdzą rosyjscy i amerykańscy naukowcy nadal nie jest jasne, które konkretnie czynniki są naprawdę korzystne dla osadzonego. Programy resocjalizacyjne, które koncentrują się na edukacji, podnoszeniu umiejętności zawodowych lub zapewnianiu określonej pomocy psychologicznej, są często zaawansowanymi mechanizmami wyjaśniającymi te ustalenia.⁵⁵⁴ Oprócz tego, że są one potencjalnie korzystne z indywidualnego punktu widzenia osoby odbywającej karę pozbawienia wolności, takie programy mogą okazać się opłacalne również dla społeczeństwa, jeśli ograniczą przyszłe wydatki na więziennictwo, utrzymanie osadzonych i uzależnienie byłych więźniów od wsparcia finansowego realizowanego przy pomocy programów pomocy społecznej.

Ogólnie rzecz ujmując, jednym z priorytetów działalności polityki państwa w obszarze systemu karnego i poprawczego jest ograniczenie powrotu do przestępstwa, stworzenie humanitarnych warunków odosobnienia, a także udzielenie i przestrzeganie praw oraz interesów osadzonych. *„Ogromna ilość problemów i trudnych sytuacji, z jakimi spotykają się więźniowie podczas odbywania kary, niekorzystnie wpływa na ich dalsze życie społeczne. Takie doświadczenie i negatywne nastawienie społeczne wobec skazanego na karę pozbawienia wolności może spowodować powtórzenie czynu przestępczego w przyszłości”*.⁵⁵⁵

Rosyjscy i zagraniczni badacze kontynuują dyskusję dotyczącą prób ustalania definicji i treści celów kary kryminalnej. Jeden z tych aspektów dotyczy problemu ustalenia formy działań poprawczych wobec osadzonych jako samodzielnego celu kary kryminalnej w rosyjskim prawie karnym. W tej dziedzinie pojawia się wiele, czasem przeciwstawnych, opinii oraz sugestii. L.L. Kruglikov definiuje cel kary jako *„ostateczny, wyobrazalny rezultat, który państwo chce osiągnąć”*.⁵⁵⁶ Oczywiście,

⁵⁵⁴ Arbour W., Lacroix G., Marchand S., *Prison Rehabilitation Programs: Efficiency and Targeting*, „SSRN Electronic Journal”, 2021. <https://www.researchgate.net/publication/350210107>
Prison Rehabilitation. Programs Efficiency and Targeting [dostęp: 28.06.2022 r.].

⁵⁵⁵ Trofimova T.E., *Social Rehabilitation of People Convicted for Crime Committing by Means of Architecture and Landscape Design (Hybrid Space of Social Adaptation Centers)*, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2022, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/988/5/052049>, [dostęp: 28.06.2022 r.].

⁵⁵⁶ Yuryevich E.A., Aleksandrovich Z.O., Vladimirovich T.S., Nechaeva E., *The Purpose of „Correction” in the Russian Criminal and Criminal and Executive Law*, „Journal of Politics and Law”, 2019, Nr 12(5), s. 6.

korekta osadzonych jako jeden z celów prawa karnego jest tematem do dyskusji i powoduje pewne różnice w jego rozumieniu oraz regulacji prawnej. Jednym z ważnych aspektów wyegzekwowania celu naprawczego jest możliwość osiągnięcia konkretnych jego założeń. Kodeks karny Federacji Rosyjskiej nie precyzuje, że resocjalizacja skazanego dotyczy wyłącznie kary pozbawienia wolności. Oznacza to, że dotyczy to w równym stopniu wszystkich rodzajów kar kryminalnych, co należy uznać za istotną okoliczność.

Obecnie ukształtowały się dwa główne podejścia do definiowania pojęcia resocjalizacji: korekta moralna oraz korekta pod względem prawnym. Korekta moralna oznacza zmianę negatywnego sposobu myślenia i zachowania skazanego na zachowania pozytywne oraz powszechnie akceptowalne w społeczeństwie. Korekta prawna dotyczy zmiany formy zachowania osadzonego, który dokonywał czynów karalnych na zachowania zgodne z prawem. W opracowaniach naukowych dotyczących resocjalizacji sprawców badacze również zwracali uwagę jej wieloaspektowy charakter. Profesor I.S. Noy rozumiał korektę moralną jako *„takie przeobrażenie osobowości skazanego, że nie popełniłby on nowego przestępstwa nie z obawy przed karą, ale dlatego, że byłoby to sprzeczne z jego nowymi poglądami i przekonaniami”*.⁵⁵⁷

Chcąc podjąć próbę kontynuacji dyskusji dotyczącej procesu poprawy zachowania skazanych należy przede wszystkim przyjrzeć się poprawie moralnej ponieważ, bez pozytywnej zmiany w sumieniu i przekonaniach moralnych człowieka nie jest możliwe dokonanie korekty prawnej.

Resocjalizacja skazanych to kształtowanie w procesie odbywania kary cech osobowości, które przyczyniają się do przywrócenia zerwanych więzi i relacji społecznych, a także identyfikacji jednostki jako podmiotu własnego życia. Cechami takimi są bowiem praworządność i socjalizacja, mające na celu zapewnienie zgodności ze społecznymi normami prawnymi oraz skupienie się na społecznie użytecznym stylu życia (resocjalizacja moralna i prawna).⁵⁵⁸ Więźniowie po zwolnieniu z zakładu karnego lub kolonii poprawczej muszą zaadaptować się do otaczającego ich świata i poradzić sobie z problemami, które przynosi codzienność np. zdobyciem zakwaterowania mając

⁵⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁵⁸ Timofeeva E.A., *Foreign Prison Experience Resocialization of Prisoners, SHS Web of Conferences 62, Problems of Enterprise Development: Theory and Practice*, 2018, https://www.researchgate.net/publication/331775330_Foreign_Prison_Experience_ResocializationofPrisoners, [dostęp: 28.06.2022 r.].

niewielkie środki (wynajem mieszkania, przeprowadzka do rodziny itp.), zarządzaniem własnymi finansami (często bardzo niewielkimi), a także zdobyciem legalnej pracy. Badania nad zmiennymi wpływającymi na pomyślną reintegrację ujawniły współzależność zatrudnienia, znalezienia miejsca do zamieszkania, odpowiedniego leczenia i wsparcia ze strony społeczeństwa.⁵⁵⁹ W przypadku braku materialnego, psychologicznego i społecznego wsparcia w okresie przejściowym, wielu przestępców prawdopodobnie wpadnie w błędne koło, które mimo zwolnienia z więzienia spowoduje, że taka osoba w przyszłości ponownie będzie odbywała karę w zakładzie zamkniętym.

W ustawodawstwie wielu krajów głównym celem kary jako instytucji społecznej jest resocjalizacja osobowości skazanego. System i proces resocjalizacji osobowości skazanego jest także związany z organizacją procedur karania kryminalnego, które mają wspólną strukturę i różnią się specyficznymi mechanizmami oddziaływania na osobę. Głównym kierunkiem prac nad resocjalizacją skazanych m.in. w USA i Europie jest organizacja szkoleń i przygotowania zawodowego dla osadzonych. W tym celu opracowano i wdrożono m.in. na terenie Unii Europejskiej programy edukacyjne i zawodowe dla więźniów. Według zachodnich naukowców około 80% osadzonych nie posiada umiejętności zawodowych lub utraciło je w trakcie odbywania kary w placówkach penitencjarnych. Połączenie edukacji i pracy osadzonych, która jest dostępna dla większości więźniów, najskuteczniej wpływa na ich resocjalizację oraz rozwiązuje ewentualne problemy adaptacyjne po zwolnieniu z odbywania kary pozbawienia wolności.⁵⁶⁰

Zadanie budowania i zarządzania sprawiedliwymi, humanitarnymi oraz skutecznymi więzieniami nie w każdym państwie stanowi wysoki priorytet. Należy pamiętać, że rządy mają także inne zadania (np. mieszkalnictwo, transport, edukacja, infrastruktura, zdrowie publiczne), na które zobowiązane są przeznaczать pewne środki, natomiast administrowanie zakładem karnym, który z natury jest trudnym środowiskiem, stanowi problem szczególnie gdy działa bez niezbędnych zasobów ludzkich lub finansowych. W konsekwencji takiego stanu rzeczy profilaktyka penitencyjna może być nieco zaniedbana lub zejść na dalszy plan. Krajom rozwijającym się często brakuje

⁵⁵⁹ Visher C.A., *Returning home: emerging findings and policy lessons about prisoner reentry*, „Federal Sentencing Reporter”, 2007, s. 95, *Returning Home*. https://www.researchgate.net/publication/247840011_Emerging_Findings_and_Policy_Lessons_about_Prisoner_Reentry, [dostęp: 30.06.2022 r.].

⁵⁶⁰ Timofeeva E.A., *Foreign Prison Experience Resocialization ...*, *op. cit.*

niezbędnych zasobów na utrzymanie pewnych standardów w systemie więziennictwa ponieważ, np. brak im funduszy, odpowiedniego przeszkolenia personelu, technologii, infrastruktury lub wiedzy specjalistycznej, aby wcielić w życie wszystkie niezbędne reformy. Nie oznacza to jednak, że uniemożliwia to osiągnięcie znaczących postępów w pracy z osadzonymi.⁵⁶¹

⁵⁶¹ *United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook for prison leaders, ... op. cit.*

8.2. Ocena funkcjonującego modelu walki z przestępczością więzienną w Federacji Rosyjskiej

Federacja Rosyjska utrzymuje historycznie wysokie wskaźniki skazanych w porównaniu do innych państw świata. Już w latach '90 w rosyjskich więzieniach przebywało więcej więźniów w przeliczeniu na jednego mieszkańca niż w innym kraju na świecie, z wyjątkiem Stanów Zjednoczonych. Ponadto trend dotyczący liczby placówek penitencjarnych jest spadkowy, a ogólna populacja więzienna spadła z 1 060 000 więźniów w 2000 roku do około 523 tys. więźniów w 2020 r.⁵⁶² Należy zauważyć, że z biegiem lat dochodziło również do spadku liczby aresztowań, co może sugerować, że spadek liczby więźniów nie jest wynikiem wyłącznie niższej wykrywalności przestępstw. Istotnym faktem są również amnestie (głównie w roku 2000 i 2001), które pozwoliły rosyjskim władzom wypuścić na wolność około 250 tys. osadzonych oraz liberalizacja kodeksu karnego. Aktualnie zmniejszył się także wskaźnik dotyczący liczby osób trafiających do więzienia w ciągu roku: w 2000 r. — 380 tys. sprawców, natomiast w roku 2020 — ok. 150 tys.⁵⁶³

W zakresie problemów zapobiegania przestępczości wiele uwagi poświęca się tej części przestępczości, która ma miejsce w okresie odbywania kary pozbawienia wolności. Istnienie przestępczości w zakładach penitencjarnych znacząco obniża jakość pracy całego systemu penitencjarnego, utrudnia realizację celów kary, a także zwiększa jej negatywne konsekwencje. Tymczasem do tej pory nie ma spójnej koncepcji teoretycznej, która przeciwdziałałaby przestępczym zachowaniom osadzonych.

Niestety, w rosyjskich więzieniach nadal popełniana jest znaczna liczba przestępstw (ponad 1000 rocznie).⁵⁶⁴ Poważny niepokój budzi również struktura przestępczości penitencjarnej, charakteryzująca się brutalnym charakterem czynów: w ciągu roku odnotowuje się ponad 170 czynów karalnych z użyciem przemocy (art. 321 k.k. FR), około 100 przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu oraz ponad 250 w obszarze nielegalnego obrotu narkotykami. Nie sposób pominąć również liczby wykroczeń, które

⁵⁶² *World Prison Brief (WPB), Russian Federation*, <https://www.prisonstudies.org/country/russian-federation>, [dostęp 01.08.2022 r.].

⁵⁶³ Horn D., Slade G., Trochev A., *University of Strathclyde Nazarbayev University Nazarbayev University, How Punitive Are Russians? Insights from a National Survey on Law Enforcement in Russia*, <https://www.ponarseurasia.org/how-punitive-are-russians-insights-from-a-national-survey-on-law-enforcement-in-russia/>, [dostęp: 01.08.2022 r.].

⁵⁶⁴ <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 19.11.2021 r.].

nie są kwalifikowane jako przestępstwa, a rocznie w rosyjskich placówkach penitencjarnych odnotowuje się ich ponad 54 tysiące.

Wielu rosyjskich ekspertów jest zgodnych co do tego, że obecny system wykonywania kary nie odpowiada jeszcze w pełni poziomowi oddziaływań wychowawczych i profilaktycznych, jaki występuje w wielu innych rozwiniętych krajach. Przestępstwa popełnione w zakładach karnych są jednym z głównych wskaźników nieskuteczności wykonywania kar w postaci pozbawienia wolności. W istotny sposób zakłócają pracę systemu penitencjarnego jako całości m.in. poprzez negatywny wpływ na wymogi reżimu więziennego, komplikacje sytuacji operacyjnej i obniżenie jakości pracy wychowawczej z więźniami. Z tego powodu nie są realizowane ogólne i szczególne zadania powierzone ustawowo instytucjom oraz organom wykonującym kary w postaci pozbawienia wolności, a cele kary kryminalnej nie są osiągane.

Utrzymująca się tendencja wzrostowa przestępstw popełnianych w miejscach pozbawienia wolności przyczynia się do recydywy penitencjarnej, której zapobieganie ma szczególne znaczenie dla działalności systemu penitencjarnego. Jednym ze sposobów zapobiegania przestępstwom popełnianym w zakładach karnych jest zgodność procesu wykonywania kary z wymogami obowiązującego prawa karnego. Należy zauważyć, iż skazani, którzy popełnili przestępstwa w miejscach pozbawienia wolności, z reguły są negatywnie nastawieni do otoczenia, nie mają pozytywnych perspektyw na poprawę warunków odbywania kary i zwolnienia z niej, nie są zainteresowani własnym zgodnym z prawem zachowaniem. Wspólne osadzenie różnych kategorii więźniów ma negatywny wpływ na tę ich część, która jest bardziej podatna na oddziaływania wychowawcze. Powoduje to nasilenie się procesów konsolidacji osadzonych w zakładach karnych. Tak zwani „przywódcy przestępczy” wykazują większą aktywność w wywieraniu psychologicznego wpływu na główny trzon osadzonych, angażując ich w organizowanie i uczestniczenie w grupach, które często stanowią stabilne i spójne społeczności więzienne. Sprzyja temu również fakt, że do miejsc pozbawienia wolności trafiają najczęściej więźniowie z dużym doświadczeniem kryminalnym, głęboko zdeformowani społecznie i moralnie, słabo podatni na oddziaływanie wychowawcze.

Brak systemu prewencji w rosyjskich zakładach karnych potwierdzają utrzymujące się wysokie wskaźniki przestępczości więziennej. Biorąc pod uwagę autorskie koncepcje zapobiegania przestępczości stosowane w rosyjskich zakładach karnych⁵⁶⁵, rosyjscy naukowcy proponują klasyfikować system środków zapobiegania przestępczości w miejscach pozbawienia wolności według podstawy prawnej ich zastosowania, gdzie wydziela się środki, których podstawą jest:

- a) „prawomocny wyrok sądu (środki prawnokarne i bezpośrednio karno-wykonawcze);
- b) dewiacyjne zachowanie skazanego (środki kryminologiczne);
- c) szczególne cechy kryminologiczne skazanego oraz cechy popełnionego przestępstwa (środki specjalne i szczególne)”.⁵⁶⁶

Środki zapobiegawcze określone wyrokiem sądu według naukowców dzielą się na środki karne (izolacja i ograniczenie podczas wykonywania kary) oraz środki karne wykonawcze (nadzór, dozór, izolacja, angażowanie skazanych do pracy i nauki, konwojowanie skazanych itp.). Elementy te są ustalone i dotyczą wszystkich osób bez względu na cechy ich zachowania w czasie odbywania kary, co ostatecznie stwarza pewne gwarancje prewencji indywidualnej.

Środki kryminologiczne pozwalają skupić się na przyczynach zjawiska oraz odpowiednio zindywidualizować proces prewencyjny w stosunku do każdego skazanego. Podstawą do ich zastosowania jest naruszenie przez osadzonego zasad regulaminu zakładu oraz działania bezpośrednio zmierzające do popełnienia przestępstwa. Do środków kryminologicznych zalicza się przekazanie skazanego, który uporczywie narusza ustalony tryb odbywania kary, do innego zakładu karnego (art. 78 ust. 4 k.k.w. FR), przeniesienie skazanego do zakładu o zastrzonym rygorze (art. 120, 122, 124, 127, 130, 132 k.k.w. FR), przeniesienie do innej jednostki penitencjarnej, umieszczenie na liście obserwacyjnej o charakterze prewencyjnym oraz zastosowanie środków dyscyplinarnych.

Powodem zastosowania specjalnych (szczególnych) środków zapobiegawczych jest kryminologiczna charakterystyka przestępstwa popełnionego przez skazanego.

⁵⁶⁵ Za: Bochkarev V.V., *Sistema profilaktiki v mestakh lisheniya svobody*, „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 2018, T. 26(1–4), Nr 2, s. 202.

⁵⁶⁶ *Ibid.*, ss. 201–205.

Do takich kategorii skazanych należą skazani za szczególnie niebezpieczną recydywę, skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności, skazani na karę pozbawienia wolności w więzieniu, skazani na karę śmierci, którzy zostali ułaskawieni poprzez zamianę kary na karę pozbawienia wolności. W przypadku tych grup obowiązują szczególne ograniczenia, np. zakaz podróżowania bez konwojenta, zakaz przekazywania skazanych do zakładów karnych typu otwartego i specjalne procedury eskortowania.

Praca wychowawcza ze skazanymi na karę pozbawienia wolności jest przewidziana w rozdziale 15 *Kodeksu karnego wykonawczego Federacji Rosyjskiej*, Art. 109:

1. *Praca wychowawcza ze skazanymi na karę pozbawienia wolności ma na celu ich poprawę, kształtowanie w nich postawy szacunku dla człowieka, społeczeństwa, pracy, norm, zasad i tradycji społeczności ludzkiej oraz podnoszenie ich poziomu edukacyjnego i kulturalnego.*
2. *Udział osadzonych w prowadzonych zajęciach edukacyjnych uwzględnia się przy określaniu stopnia ich poprawy oraz przy stosowaniu środków motywacyjnych i kar.*
3. *W planie dnia zakładu karnego mogą być przewidziane zajęcia edukacyjne, w których udział jest obowiązkowy dla osadzonych.*
4. *Pracę wychowawczą ze skazanymi prowadzi się z uwzględnieniem indywidualnych cech i charakteru skazanych oraz okoliczności popełnionych przestępstw.⁵⁶⁷*

Art. 110 k.k.w. FR odnosi się do podstawowych form i metod pracy wychowawczej ze skazanymi na karę pozbawienia wolności:

1. *Wychowanie moralne, prawne, do pracy, fizyczne i inne wychowanie skazanych na karę pozbawienia wolności, które przyczynia się do ich zreformowania, odbywa się w instytucjach penitencjarnych.*
2. *Pracę wychowawczą z osadzonymi organizuje się w sposób zróżnicowany ze względu na typ zakładu karnego, długość kary, warunki odbywania kary w formach indywidualnych, grupowych i masowych na podstawie metod psychologiczno-pedagogicznych.*

⁵⁶⁷ *Kodeks karny wykonawczy FR 1997 ze zm.*, art. 109.

3. *W celu organizacji pracy wychowawczej z osadzonymi w zakładach poprawczych tworzona jest baza materialno-techniczna zgodnie ze standardami zatwierdzonymi przez Rząd Federacji Rosyjskiej.*⁵⁶⁸

W art. 113 k.k.w. FR ustawodawca określił środki zachęcające stosowane wobec więźniów skazanych na karę pozbawienia wolności: za dobre zachowanie, sumienny stosunek do pracy, szkolenia i aktywny udział w zajęciach edukacyjnych można stosować wobec skazanych na karę pozbawienia wolności następujące środki zachęty:

- a) *pochwała;*
- b) *nagradzanie prezentem;*
- c) *nagroda pieniężna;*
- d) *zgodę na otrzymanie dodatkowej paczki lub przeniesienie;*
- e) *przyznanie dodatkowej wizyty krótko- lub długoterminowej;*
- f) *zezwole nie na wydanie dodatkowych pieniędzy do wysokości tysiąca pięciuset rubli na zakup środków spożywczych i artykułów pierwszej potrzeby;*
- g) *zwiększenie czasu spaceru dla skazanych przetrzymywanych w warunkach ścisłych w koloniach karnych i zakładach karnych do trzech godzin dziennie przez okres do jednego miesiąca;*
- h) *przedterminowe wycofanie uprzednio nałożonej kary.*⁵⁶⁹

Ponadto skazani odbywający karę w koloniach karnych mogą być poddani środkowi nagradzającemu w postaci zezwolenia na spędzanie weekendów i świąt państwowych poza koloniami karnymi. W punkcie czwartym ustawodawca wskazuje, że w celu dalszej poprawy skazanego, który został pozytywnie scharakteryzowany, można po odbyciu określonej w ustawie części kary poddać go zamianie zasłużonej części kary na karę łagodniejszego rodzaju.

Jednym z głównych problemów współczesnego rosyjskiego systemu penitencjarnego jest brak lub bardzo niski poziom skutecznego oddziaływania korekcyjnego na skazanych i osoby zwolnione z zakładu karnego po odbyciu kary więzienia. W związku z tym, jak twierdzą rosyjscy badacze i przedstawiciele Służby Więziennej Federacji Rosyjskiej – aktywnie badane i analizowane są najlepsze

⁵⁶⁸ *Ibid.*, art. 110.

⁵⁶⁹ *Ibid.*, art. 113.

zagraniczne doświadczenia oraz metody w zakresie resocjalizacji, które mają zostać wprowadzone w systemie penitencjarnym FR w taki sposób, aby zmienić dotychczasowe zasady pracy ze skazanymi, a także spowodować przejście od tradycyjnego podejścia resocjalizacyjnego do zadań pozytywnie wpływających na samorealizację i adaptację osadzonych w społeczeństwie.

Istotną kwestią jest odwołanie się do wzorcowych reguł minimalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami (Reguły Mandeli) traktujących o zadaniach administracji więziennej oraz podejmowanych krokach na rzecz osadzonych:

„Reguła 4.

1. (...)

2. (...) administracja więzienna oraz inne właściwe organy powinny oferować wykształcenie, szkolenia zawodowe i pracę, a także inne formy pomocy, które będą właściwe i dostępne, łącznie ze środkami o charakterze zaradczym, moralnym, duchowym, zdrowotnym i sportowym. Wszystkie takie programy, czynności i usługi powinny być zapewniane odpowiednio do indywidualnie określonych potrzeb postępowania z więźniami.

Reguła 5

1. Reżim instytucji o charakterze izolacyjnym powinien dążyć do zminimalizowania różnic pomiędzy życiem w więzieniu a życiem na wolności, które powodują zmniejszenie u więźniów poczucia odpowiedzialności lub szacunku należnego im jako istotom ludzkim.

*2. Administracja więzienna podejmie wszystkie uzasadnione kroki i uregulowania w celu zapewnienia więźniom niepełnosprawnym fizycznie, psychicznie lub w inny sposób pełnego i skutecznego dostępu do życia więziennego na sprawiedliwych zasadach”.*⁵⁷⁰

Należy zaznaczyć, że uczenie się i praca jest wykonywaniem podstawowych praw człowieka, które powinny, niezależnie od ograniczeń, być nierozdzielnie związane z karą

⁵⁷⁰ Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli) ... *op. cit.*

pozbawienia wolności, a więc mogą być również wykonywane przez osoby osadzone w zakładzie karnym. Edukacja, w szczególności rozwój zainteresowań, stanowią podstawową formę rozwoju umiejętności, od którego zależą dalsze zmiany osobowości oraz nastawienia osadzonego. Z drugiej zaś strony, kształcenie dodatkowe i praca zawodowa, stanowią prosty sposób na zaangażowanie dużej liczby więźniów do działalności na rzecz zdobywania nowych umiejętności, wspieranie ich zdolności do zatrudnienia po odbyciu kary, a zatem ich zdolność do pomyślnej reintegracji ze społeczeństwem.

Dokonując oceny funkcjonującego modelu walki z przestępczością więzienną istotnym jest zrozumienie sposobu działania Służby Więziennej Federacji Rosyjskiej, która stanowi jeden duży organizm, przypominający nieco „państwo w państwie”. Poprzez swoje struktury jest w stanie zapewnić sobie odpowiedni dostęp do własnego systemu handlu, edukacji, więziennej służby zdrowia czy transportu. Powołując się na dotychczasowe badania prawników, kryminologów, naukowców oraz organizacji pozarządowych podkreślenia wymaga fakt, że pozbawienie wolności w FR stanowi pewnego rodzaju narzędzie, które chętnie jest stosowane wobec kryminalistów i przestępców, ale także osób, które stanowią zagrożenie dla całości systemu państwowego pod względem politycznym lub biznesowym. *„Wpływ na politykę karną ma również sytuacja społeczno-polityczna, która stanowi pewnego rodzaju motor napędowy polityki penitencjarnej. Wiele byłych jurysdykcji sowieckich, w których występowały pewne tendencje autorytarne widoczne w ciągu ostatnich dwudziestu lat, np. Białoruś, Uzbekistan, przeprowadziło jedne z najgłębiej idących i najszybszych cięć wskaźników więziennych w kraju”*.⁵⁷¹

Jak twierdzi T.E. Trofimova: w Federacji Rosyjskiej skazani, którzy zostali zwolnieni z więzienia lub kolonii karnej (po odbyciu wyroku) są odpowiednio rejestrowani, a system przewiduje dla nich wsparcie:

- a) *„Pierwszym obszarem jest urząd pracy, który byłemu osadzonemu nadaje status bezrobotnego, dzięki któremu taka osoba może ubiegać się o odpowiedni zasiłek od państwa. Ponadto centrum pracy oferuje wolne stanowiska, szkolenia zawodowe i edukacyjno-doradcze wydarzenia zawodowe;*

⁵⁷¹ Horn D., Slade G., Trochev A., *University of Strathclyde Nazarbayev ...*, op. cit.

- b) *Kolejną formą pomocy są ośrodki adaptacji społecznej, które zapewniają tymczasowe zakwaterowanie bezdomnym i pomagają im odzyskać np. utracone dokumenty, udzielają także pomocy prawnej. Ich głównym celem jest pomoc w integracji ze społeczeństwem osobom, które opuściły zakład karny*".⁵⁷²

Dotychczasowe rozwiązania w zakresie resocjalizacji więźniów w FR nie przynoszą zaplanowanych efektów na szeroką skalę, a poprawy poziomu resocjalizacji skazanych domagają się przedstawiciele nauk społecznych i prawnych, gdyż jest to jeden z głównych celów państwa w stosunku do osoby, która popełniła przestępstwo. Jak zauważa J. Strzelecki z Ośrodka Studiów Wschodnich „*ta nieefektywność nie stanowi jednak problemu dla władz, ponieważ w Rosji więziennictwo jest głównie częścią maszyny służącej sprawowaniu kontroli nad społeczeństwem i zapewnianiu stabilności systemu władzy. Podczas dorocznej konferencji prasowej 20 grudnia 2018 r. prezydent Władimir Putin potwierdził, że nie ma planów reformy więziennictwa. Pytany o możliwą reformę FSIN w związku z doniesieniami o torturowaniu więźniów, odpowiedział, że konieczne byłoby usprawnienie systemu więziennictwa, ale żadne gruntowne zmiany nie są potrzebne*”.⁵⁷³ Należy zauważyć także, że brak nadzoru niezależnych instytucji nad tym, co dzieje się w więzieniach, pogłębia represyjny charakter systemu jako całości i stwarza nowe możliwości wykorzystania go jako narzędzia represji politycznej.⁵⁷⁴

Uważniej należy przyjrzeć się sytuacji, w której określany jest sposób nakładania kary w Federacji Rosyjskiej. Uwięzienie protestujących i przywódców opozycji – uosabianych przez antywojenne wiece, sprawa Aleksieja Navalnego i skandale związane z nadużyciami w więzieniach – doprowadziły do zwiększonego zainteresowania wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych oraz systemami więziennymi jako narzędziami opresji w kontekście rosnącego autorytaryzmu. Mimo znacznego spadku liczby osadzonych w ciągu ostatnich 20 lat kary pozbawienia wolności kształtują się jako jedne z najsurowszych w Europie. Rosyjskie więzienia, według opinii publicznej i międzynarodowych źródeł eksperckich pozostają nieludzkimi miejscami, które skutecznie zadają ból i nie spełniają swoich funkcji resocjalizacyjnych, ochronnych i odstraszących.⁵⁷⁵

⁵⁷² Trofimova T.E., *Social Rehabilitation of People...*, *op. cit.*

⁵⁷³ Strzelecki J., *Russia behind bars*, ... *op. cit.*

⁵⁷⁴ Report 2021/22 — *The state of the World's human rights*, Amnesty International Report 2021/22.

⁵⁷⁵ *Ibid.*

Większość przestępców boryka się z poważnymi problemami związanymi z adaptacją społeczną, które mogą obejmować stygmatyzację rodziny i społeczności oraz ostracyzm społeczny, a także wynikający z tego negatywny wpływ na ich zdolność do znalezienia pracy, mieszkania, powrotu do edukacji lub odbudowy kapitału indywidualnego i społecznego. Jeśli nie otrzymają pomocy w radzeniu sobie z tymi problemami, ryzykują wpadnięcie w błędne koło nieudanej integracji społecznej, ponownego popełniania przestępstw i odrzucenia społecznego. Statystyka i badania prowadzone w zakresie profilaktyki penitencjarnej wskazują, że niewielu pracodawców jest gotowych zatrudnić byłych więźniów. Często wskazywany jest także problem przystosowawczy byłych osadzonych, którzy nie zawsze są w stanie znieść tempo życia, które obecnie panuje w XXI wieku.

Nie należy odwracać uwagi od ewidentnych niepowodzeń systemu więziennictwa w Federacji Rosyjskiej, do których można zaliczyć m.in. wysoki wskaźnik recydywy, niehumanitarne traktowanie więźniów, słabe warunki więzienne oraz regularne i udokumentowane przypadki tortur.

8.3. Prognozy kryminologiczne odnoszące się do przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej

Dokonując analizy zjawiska przestępczości więziennej należy wziąć pod uwagę raporty oraz dane statystyczne w zakresie działalności systemów penitencjarnych na świecie. Odwołując się do danych z raportu *Global Prison Trends 2022*⁵⁷⁶ należy zauważyć, że liczba osadzonych na całym świecie osiągnęła rekordowy poziom, który szacuje się na około 11,5 miliona osób, co stanowi najwyższy w historii wzrost liczby skazanych od 2000 r. (ok. 24%). Aktualnie przyjmuje się, że przepełnienie zakładów karnych w niektórych krajach utrzymuje się na krytycznym poziomie, a w 121 krajach więzienia funkcjonują mimo przekroczenia limitu oficjalnej pojemności placówek penitencjarnych. Wraz ze wzrostem globalnej populacji więziennej rok do roku uwypukla się potrzeba coraz silniejszego działania na rzecz reformy polityki oraz prawa, które mają istotny wpływ na wzrost liczby osadzonych.⁵⁷⁷

Dane zawarte w statystykach karnych Rady Europy z 2021 r. dotyczących populacji więziennej w UE pozwalają określić trendy oraz prognozy dotyczące najistotniejszych i najbardziej palących problemów, z jakimi borykają się systemy wymiaru sprawiedliwości w krajach UE. Na dzień 31 stycznia 2021 r. w zakładach karnych państw członkowskich Rady Europy przebywało 1 414 172 osadzonych. Odpowiada to europejskiemu wskaźnikowi populacji więźniów wynoszącemu 102 osadzonych na 100 000 mieszkańców. Najwyższe wskaźniki populacji więźniów (tj. ponad 200 osadzonych na 100 000 mieszkańców) występują na wschodzie kontynentu i zjawisko to dotyczy takich państw jak Federacja Rosyjska, Turcja, Gruzja i Azerbejdżan. Natomiast, najniższy wskaźnik prizonizacji (tj. mniej niż 80 osadzonych na 100 000 mieszkańców) ma miejsce głównie w pięciu krajach skandynawskich, a także Niemczech, Holandii, Szwajcarii, Armenii i Irlandii.⁵⁷⁸

Około 17% wszystkich osadzonych w europejskich zakładach karnych zostało skazanych za przestępstwa narkotykowe, a drugą w kolejności grupę skazanych stanowili sprawcy zabójstw (lub usiłowania zabójstwa) tj. około 14%. Statystyki raportu

⁵⁷⁶ *Global Prison Trends 2022* — to ósma edycja corocznego, flagowego raportu Penal Reform International, opublikowanego wraz z Tajlandzkim Instytutem Sprawiedliwości, identyfikującego kluczowe trendy i wyzwania w systemach więziennictwa na całym świecie.

⁵⁷⁷ *Global Prison Trends 2022, Penal Reform International, 2022.* <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2022/05/GPT2022.pdf> [dostęp: 02.08.2022 r.].

⁵⁷⁸ Aebi M.F., Cocco, E., Molnar, L., Tiago, M. M. *SPACE I - 2021 — Council of Europe...*, *op. cit.*

dotyczącego sytuacji populacji więźniów UE z 2021 roku jednoznacznie wskazują, że ponad 36% odbywających karę pozbawienia wolności w UE stanowią osadzeni, którzy dopuścili się przestępstwa z użyciem przemocy (np. napaść, rozbój, zgwałcenie, inne przestępstwa seksualne, zabójstwo). Przy interpretacji wyników należy jednak pamiętać o kwalifikacji prawnej danego czynu ponieważ, niektóre kraje stosują zasadę głównego czynu karalnego — a zatem biorą pod uwagę tylko najpoważniejsze przestępstwo objęte wyrokiem.

Punktem wyjścia do stworzenia prognoz odnoszących się do przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej jest analiza koncepcji systemu penitencjarnego Federacji Rosyjskiej przyjętej do 2030 roku. Opracowano i przyjęto przepisy mające na celu m.in. poprawę procedur dotyczących wykonywania wyroków karnych, zwrócenie szczególnej uwagi na przestrzeganie praw oraz poprawę warunków osadzenia osób, a także stworzenie bardziej humanitarnego prawa FR. Wdrożone zostały rozwiązania prawne dotyczące zastosowania środków zapobiegawczych, a także wykonywania wyroków w taki sposób, by dostosować prawo krajowe do prawa międzynarodowego. Twórcy koncepcji zakładają, że poprawa skazanych będzie polegała na odbyciu kary w warunkach, które będą zgodne z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej oraz standardami prawa międzynarodowego ponieważ, tylko dzięki pracy wychowawczej, psychologicznej i społecznej z osadzonym można ukształtować u niego szacunek do społeczeństwa oraz panujących zasad i norm społecznych.

Zdaniem S.S. Epifamova⁵⁷⁹ „problem konieczności usprawnienia systemu zapobiegania recydywie, w tym poprzez wykorzystanie osiągnięć nauki i techniki, nie powstał przypadkowo. W zakładach karnych oficjalnie rejestruje się ponad tysiąc przestępstw rocznie, a wśród przestępstw popełnianych w zakładach karnych znajdują się m.in. zabójstwa, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, dezorganizacja działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa, duża liczba nielegalnych czynów związanych z narkotykami, a także ucieczki skazanych z zakładów karnych. Pomimo podejmowanych w ostatnich latach działań zmierzających do poprawy sytuacji w zakładach penitencjarnych, oprócz innych środków konieczne jest dokładne zbadanie, rozważenie i przeanalizowanie trendów, uwzględnienie postępu

⁵⁷⁹ *Stanislav Stanislavich Epifanov* – kandydat nauk prawnych, profesor nadzwyczajny, docent organizacji działań operacyjnych i detektywistycznych (Akademia Rosyjskiej Federalnej Służby Penitencjarnej).

naukowo-technicznego oraz możliwości i perspektyw wykorzystania jego osiągnięć do wzmocnienia praworządności i bezpieczeństwa oraz zapobiegania recydywie”.⁵⁸⁰

Dzięki wypracowanym przepisom wprowadzono m.in. udoskonalenie sądowego środka kompensacyjnego za naruszenia związane z niezapewnieniem odpowiednich warunków osadzenia w zakładach karnych i aresztach śledczych. Ponadto wprowadzono możliwość przeniesienia więźnia skazanego na karę pozbawienia wolności lub pracę przymusową do zakładu poprawczego (ośrodka poprawczego) znajdującego się na terytorium Federacji Rosyjskiej, w którym mieszka jeden z jego bliskich krewnych lub na terytorium innego podmiotu wchodzącego w skład Federacji Rosyjskiej, najbliższego miejscu zamieszkania bliskiego krewnego.⁵⁸¹ *„Uwzględniono także potrzebę podniesienia bezpieczeństwa w miejscach osadzenia poprzez stworzenie systemu przeciwdziałania zachowaniom przestępczym skazanych na podstawie wykorzystania nowoczesnych środków technicznych, nowych technologii i podejścia do bezpieczeństwa obiektów systemu penitencjarnego i poprawczego (PCS)”*.⁵⁸²

Wśród kolejnych procesów i przepisów wprowadzonych w ramach koncepcji znalazły się m.in.:

- a) zmiany dotyczące czasu spędzonego w areszcie śledczym przed uprawomocnieniem się wyroku, który wliczany jest do czasu wymiaru kary, a także ustanowiono prawo członków społecznych komisji monitorujących do filmowania, fotografowania i nagrywania osób przebywających w miejscach pozbawienia wolności w celu udokumentowania przypadków łamania ich praw;
- b) umożliwiono tworzenie w instytucjach penitencjarnych rad kuratorskich, w skład których mogą wchodzić m.in. przedstawiciele organizacji społecznych i obywateli;
- c) zatwierdzono procedurę tworzenia, funkcjonowania i likwidacji punktów tranzytowych przy zakładach karnych i aresztach śledczych, przeznaczonych do tymczasowego przetrzymywania osadzonych udających się do miejsca

⁵⁸⁰ Epifamov S.S., *Preduprezhdeniye retsidivnoy prestupnosti v ispravitel'nykh uchrezhdeniyakh*, „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 2011, Nr 4 (75).

⁵⁸¹ *Kontseptsiya razvitiya ugovolno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii na period do 2030 goda, Utverzhdena Rasporyazheniyem Pravitel'stva Rossiyskoy Federatsii ot 29 aprelya 2021 goda*, Nr 1138-r, https://www.audarinfo.ru/na/editArticle/index/type_id/3/doc_id/32858/release_id/63787/sec_id/337242/page/2/, [dostęp: 12.06.2022 r.].

⁵⁸² Epifamov S.S., *Preduprezhdeniye retsidivnoy prestupnosti, ... op. cit.*

odbywania kary lub przenoszonych z jednego miejsca pozbawienia wolności do drugiego;

- d) zapewniono możliwość obecności przedstawicieli organizacji religijnych w miejscach pozbawienia wolności oraz ustanowiono procedurę umożliwiającą skazanym odbywanie prywatnych spotkań z duchownymi, a także przeprowadzanie obrzędów i ceremonii religijnych w jednostkach penitencjarnych;
- e) ustanowiono obowiązkowe badania lekarskie i wydawanie orzeczeń lekarskich dotyczących osadzenia skazanych w karcerach lub izolatkach dyscyplinarnych oraz celach więziennych;
- f) opracowano procedurę zapewniania i odbywania wizyt osób podejrzanych i oskarżonych pozbawionych wolności z ich przedstawicielami przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka;
- g) zwiększono kwotę pieniędzy, którą skazani mogą przeznaczyć miesięcznie na artykuły żywnościowe i artykuły pierwszej potrzeby;
- h) wprowadzono procedurę przyznawania więźniom skazanym na dożywocie przedłużonych widzeń i wydłużonych godzin spaceru.⁵⁸³

Jak informuje Federalna Służba Więzienna systematycznie spada liczba osób przebywających w instytucjach systemu penitencjarnego i poprawczego. Wpływa na to polityka państwa umożliwiająca stosowanie w poszerzonym zakresie alternatywnych kar kryminalnych, które nie wiążą się z izolacją osoby od społeczeństwa (np. ograniczenie wolności, praca przymusowa). Na dzień 1 stycznia 2021 roku w zakładach karnych przebywało ok. 482 900 skazanych, podejrzanych i oskarżonych (spadek o 381 100 osób w porównaniu z tym samym okresem w 2010 roku), a w koloniach poprawczych przebywało 354 100 osób (o 369 800 mniej niż w tym samym okresie 2010 roku). Służba Więzienna Federacji Rosyjskiej twierdzi, że dzięki stosowaniu środków zapobiegawczych, takich jak areszt domowy i zakaz wykonywania pewnych czynności, liczba osób przetrzymywanych w aresztach śledczych i pomieszczeniach pełniących funkcję aresztów śledczych znacznie się zmniejszyła. Na dzień 1 stycznia 2021 roku ich liczba wynosiła 104 200 osób, czyli o 27 200 osób mniej niż w tym samym okresie 2010 roku.⁵⁸⁴

⁵⁸³ *Kontseptsiya razvitiya ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii ... , op. cit.*

⁵⁸⁴ <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 19.11.2021 r.].

Znacznie zmniejszyła się też liczba osadzonych przebywających w koloniach poprawczych, m.in. w wyniku pracy profilaktycznej prowadzonej z nimi przez podmioty zajmujące się zapobieganiem naruszeniom prawa (np. organizacje rządowe, organy prokuratorskie Federacji Rosyjskiej i Komitet Śledczy, przedstawiciele samorządu terytorialnego). Biorąc pod uwagę politykę państwa, także w zakresie systemu penitencjarnego, szacuje się, że do 2024 roku system penitencjarny może zająć 30. miejsce w światowym rankingu służb więziennych, a do 2030 roku przewiduje się jego dalszy spadek. Jednocześnie oczekuje się, że do 2024 roku liczba osób osadzonych w zakładach karnych spadnie do 400 tysięcy, a do 2030 roku – do około 300 tysięcy.

Artykuł 83 k.k.w. Federacji Rosyjskiej uprawnia administrację zakładu penitencjarnego do odpowiedniego stosowania środków technicznych w celu zapobiegania przestępstwom, ucieczkom oraz naruszeniom zasad odbywania kary. Jednocześnie stosowane są działania prewencyjne mające na celu zapewnienie izolacji skazanych od społeczeństwa, monitorowanie ich zachowania, wczesne wykrywanie i pozyskiwanie informacji o niedozwolonych zamiarach skazanych, odcięcie osadzonym kanałów przemytu zabronionych przedmiotów na teren placówki penitencjarnej oraz wyeliminowanie fizycznej możliwości popełniania przez nich przestępstw w trakcie odbywania kary. Ponadto techniczne środki nadzoru i kontroli są stosowane publicznie, a więźniowie są informowani o ich użyciu za pokwitowaniem. Jednocześnie wykorzystanie specjalnych środków technicznych przeznaczonych do pozyskiwania informacji niejawnych przez jednostki operacyjne zakładów karnych w trakcie czynności śledczych ma również na celu rozwiązanie jednego z głównych zadań czynności śledczych – zapobiegania przestępczości.⁵⁸⁵

Jednostki nadzorcze, w tym służba dyżurna, wykorzystują środki techniczne przede wszystkim do sprawowania nadzoru nad osadzonymi oraz zapobiegania posiadaniu przez więźniów przedmiotów zabronionych, mogących przyczynić się do popełniania przestępstw lub naruszania ustalonego trybu odbywania kary. Jednostki operacyjne wykorzystują specjalne środki techniczne do zbierania niezbędnych informacji o negatywnych procesach zachodzących wśród osadzonych oraz do monitorowania ich zachowań. Na podstawie uzyskanych informacji określają podstawowe środki zapobiegania i zwalczania przestępczości i innych wykroczeń.

⁵⁸⁵ *Kontsepsiya razvitiya ugovolno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii ...*, op. cit.

Stosowanie technicznych urządzeń zabezpieczających i dozorujących oraz tworzenie na ich podstawie zintegrowanych systemów bezpieczeństwa przyczynia się do poprawy bezpieczeństwa zakładów karnych, zapobiegania uciezkom oraz blokowania kanałów dostępu do pieniędzy, narkotyków, ostrych narzędzi i innych przedmiotów zabronionych.

Praktyka pokazuje, że odpowiednio zaplanowane i stosowane inżynierijsko-techniczne środki dozoru zapobiegają uciezkom więźniów, redukują popełnianie przestępstw przez osadzonych, w tym także zabójstw, ciężkich uszkodzeń ciała, zachowań chuligańskich i innych przestępstw, a także naruszaniu ustalonego porządku odbywania kary. Zastosowanie kamer wizyjnych wzdłuż obwodu stref zamkniętych, w pomieszczeniach zabezpieczonych wewnątrz zakładu karnego (cele i izolatki), a także w jednostkach terenowych, innych budynkach i zakładach produkcyjnych umożliwia monitorowanie zachowań osadzonych i zapobieganie negatywnym procesom zachodzącym w ich środowisku. Należy zaznaczyć, że w takim przypadku osadzeni mają poczucie bycia pod stałym nadzorem, a to może stać się czynnikiem powstrzymującym ich od popełniania czynów zabronionych. Zastosowanie systemów monitoringu wizyjnego umożliwia natychmiastowe uzyskanie informacji o bieżących wydarzeniach w monitorowanym obiekcie oraz ocenę sytuacji w czasie rzeczywistym.⁵⁸⁶

Dostępność zachowanych informacji wideo ułatwia stworzenie bazy dowodowej dotyczącej faktów związanych z przestępstwem. Zastosowanie środków technicznych może znacznie zwiększyć skuteczność stosowanych środków zapobiegawczych podejmowanych przez strażników więziennych oraz personel, którzy odpowiednio weryfikują informacje o zamiarach osadzonych, podejmują działania zapobiegające przestępczości, a w razie potrzeby dokumentują przestępcze działania osadzonych. Zastosowanie tego typu rozwiązania umożliwia uzyskanie informacji, na podstawie których można zapobiec czynom zabronionym lub powstrzymać je w fazie przygotowania, bez ich eskalacji.

Uwagę należy zwrócić na sytuację systemu karno-wykonawczego, który w obecnych warunkach rozwoju społeczno-gospodarczego Federacji Rosyjskiej stoi przed wieloma wyzwaniami dotyczącymi m.in. poprawy przepisów prawnych mających na celu zapewnienie praw osób przebywających w instytucjach systemu penitencjarnego

⁵⁸⁶ *Ibid.*

i poprawczego, opracowanie systemowego podejścia do planowania rozmieszczenia instytucji penitencjarnych oraz ich odpowiedniej modernizacji. Kolejne istotne wyzwanie stanowi racjonalne rozlokowanie instytucji systemu penitencjarnego w taki sposób, by wyeliminować możliwość negatywnego wpływu na środowisko miejskie i rozprzestrzeniania się podkultury przestępczej wśród młodzieży. Należy również usprawnić działalność produkcyjną w celu zapewnienia wymaganego poziomu zatrudnienia skazanych, a także rozwinąć sieć ośrodków poprawczych do wykonywania wyroków w formie pracy przymusowej.

Wśród planów modernizacji systemu karnego w Federacji Rosyjskiej znalazły się takie przedsięwzięcia jak: usprawnienie systemu oceny efektywności działania systemu penitencjarnego; wzmocnienie środków mających na celu zapobieganie szerzeniu się ekstremizmu w instytucjach systemu penitencjarnego; zwiększenie poziomu motywacji w służbie oraz stworzenie zdrowego środowiska moralnego i psychologicznego, wykluczającego zachowania niezgodne z prawem ze strony pracowników systemu penitencjarnego.⁵⁸⁷

Wyzwania wymagają zatem podjęcia dodatkowych działań zmierzających do realizacji głównego celu przepisów karno-wykonawczych — poprawy skazanych, a także ich resocjalizacji i adaptacji społecznej. W związku z tym określono trzy główne obszary usprawnienia rozwoju nowoczesnego systemu penitencjarnego i poprawczego w Rosji do 2030 roku. Po pierwsze, poprawa polityki penitencjarnej i poprawczej pod kątem jej humanizacji (w tym regulacji normatywnych i prawnych) m.in. w celu poprawy warunków przetrzymywania skazanych, podejrzanych i oskarżonych poprzez stworzenie odpowiednich warunków dla osób odbywających kary nie wymagających izolacji od społeczeństwa, a także zapewnienie bezpieczeństwa skazanym i osadzonym oraz przeciwdziałanie stosowaniu niedozwolonych metod przymusu, bezprawnego stosowania siły fizycznej, nieludzkiego, okrutnego i poniżającego traktowania. Po drugie, uwzględnienie szczególnych warunków odbywania kary pozbawienia wolności wobec niektórych kategorii skazanych, podejrzanych i oskarżonych, w tym kobiet, oraz opieki medycznej nad osobami przebywającymi w instytucjach systemu

⁵⁸⁷ *Kontseptsiya razvitiya ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii ...*, op. cit., [dostęp: 13.06.2022 r.].

penitencjarnego. Trzecim i ostatnim punktem jest doskonalenie organizacji działań systemu penitencjarnego, w którym przewiduje się m.in.:

- a) opracowanie i wdrożenie projektu utworzenia instytucji o charakterze zintegrowanym;
- b) rozwój sieci ośrodków poprawczych;
- c) poprawa jakości produkcji i działalności gospodarczej;
- d) transformacja cyfrowa i rozwój naukowo-technologiczny;
- e) ustalenie kluczowych wskaźników efektywności systemu penitencjarnego;
- f) ustanowienie i rozwój systemu probierczego;
- g) zapewnienie bezpieczeństwa systemu penitencjarnego;
- h) doskonalenie służb, zapewnienie warunków służby (wykonywania pracy) i ochrony socjalnej pracowników systemu penitencjarnego i poprawczego;
- i) zwiększenie poziomu współdziałania z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego, w tym informacji zwrotnej od obywateli i mediów, oraz współpracy międzynarodowej.⁵⁸⁸

Podstawową zasadą w zapewnieniu warunków pobytu w aresztach śledczych systemu karnego wykonawczego osobom podejrzanym i oskarżonym jest to, że ich wina w popełnieniu przestępstwa nie została jeszcze stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu. Celem umieszczenia podejrzanym i oskarżonym w aresztach śledczych systemu karnego wykonawczego jest ich izolacja, a nie karanie poprzez nakładanie ograniczeń i pozbawienia wolności. W celu zapewnienia praw i słuszych interesów osób podejrzanym i oskarżonym, a także stworzenia odpowiednich warunków osadzenia w zakładach karnych typu areszt śledczy, konieczne jest m.in.: rozszerzenie listy przedmiotów, które podejrzeni i oskarżeni mogą nosić, przechowywać, otrzymywać w paczkach i opakowaniach oraz nabywać za pomocą przelewu bankowego; ulepszenie systemu zachęt i kar; rozszerzenie listy poważnych chorób utrudniających zatrzymanie osób podejrzanym lub oskarżonym o popełnienie przestępstw; usprawnienie udzielania pomocy medycznej podejrzanym i oskarżonym oraz stworzenie osadzonym warunków do uprawiania ćwiczeń fizycznych poza celą.

⁵⁸⁸ *Ibid.*

Organy państwowe w swojej koncepcji uwzględniającej prognozy przestępczości więziennej w Rosji zawarły także plany poprawy i wprowadzenia międzynarodowych standardów w zakresie zapewnienia opieki medycznej oraz wprowadzenia nowoczesnych metod profilaktyki, diagnostyki, leczenia i rehabilitacji osadzonych. Dotychczas śmiertelność wśród więźniów, podejrzanych i oskarżonych przebywających w zakładach systemu penitencjarnego zmniejszyła się o połowę (4774 w 2010 r. i 2400 w 2020 r.), spadła także liczba skazanych zapadających na groźne choroby zakaźne (gruźlica i zakażenie HIV – 10 124 przypadki zakażenia HIV wykrytych w 2010 r., 4942 przypadki w 2020 r., 8681 przypadków gruźlicy wykrytych w 2010 r., 1516 przypadków w 2020 r.⁵⁸⁹ Ponadto utworzono sieć ośrodków poprawczych, składającą się ze 111 placówek, w których przebywa 8200 osadzonych, w celu odbycia kary w formie pracy przymusowej. Aktualnie na mocy orzeczenia sądu ponad 182 000 więźniów ma możliwość uzyskania zamiany kary na pracę przymusową i może zostać skierowanych do ośrodków poprawczych w celu kontynuowania odbywania kary.

W celu rozszerzenia praktyki zatrudniania odpowiedniej kategorii osadzonych przewiduje się udział środowiska biznesowego w ich zatrudnianiu w przedsiębiorstwach, w tym przy budowie dużych obiektów, a także ich zaangażowanie w oczyszczanie strefy arktycznej Federacji Rosyjskiej z zanieczyszczeń (odpadów produkcyjnych i konsumpcyjnych). W centrach poprawczych i odizolowanych miejscach funkcjonujących jako centra poprawcze planuje się zwielfokrotnienie zakwaterowania skazanych do pracy przymusowej do 2024 r., do 2030 r. w pełnym wymiarze.

Kolejnymi celami wdrażanego planu jest poprawa działalności produkcyjnej i gospodarczej systemu penitencjarnego oraz zwiększenie zatrudnienia osadzonych, stworzenie im odpowiednich warunków do zatrudnienia i usprawnienie działalności produkcyjnej, a także gospodarczej w instytucjach i przedsiębiorstwach systemu penitencjarnego. Na dzień 1 stycznia 2021 r. około 128 000 osób⁵⁹⁰ jest zatrudnionych w zakładach produkcyjnych systemu penitencjarnego. Celem poprawy działalności przemysłowej i gospodarczej jest zwiększenie udziału osób zatrudnionych w zakładach

⁵⁸⁹ *Kontsepsiya razvitiya ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii ...*, op. cit., [dostęp: 14.06.2022 r.].

⁵⁹⁰ <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 27.11.2021 r.].

produkcyjnych systemu penitencjarnego do 55% ogółu zatrudnionych do 2024 r. i do 85% do 2030 r.⁵⁹¹

Prognozowana jest także transformacja cyfrowa i rozwój naukowo-technologiczny systemu penitencjarnego poprzez stworzenie i wprowadzenie do działalności Federalnej Służby Więziennej, jej organów terytorialnych i instytucji jednolitego systemu informacyjnego zapewniającego przekrojomą automatyzację procesów pracy oraz tworzenie baz danych dotyczących działalności Służby. Postawiono także na tworzenie i rozwijanie systemów gromadzenia i przetwarzania danych oraz podejmowania decyzji na podstawie wyników zastosowania sztucznej inteligencji w zakresie lokalizacji zakładów karnych, zapewnienia bezpieczeństwa (w tym z wykorzystaniem analityki wideo oraz przewidywania zachowań osadzonych i pracowników systemu penitencjarnego), monitorowania osób, wobec których stosowane są środki pozawięzienne oraz monitorowania zachowań osób zwalnianych.

Kierunkiem, które mogłyby pozytywnie wpłynąć na efektywność procesu resocjalizacji są badania psychologiczne oraz badania osobowości skazanego przed wykonaniem kary. Odpowiednim przykładem zastosowania tego sposobu działania w praktyce jest Japonia, gdzie osoby przyjęte do więzienia są badane w odosobnieniu przez 15 dni. Podczas pobytu w zakładzie zamkniętym z osadzonym odpowiednie czynności podejmują eksperci z różnych dziedzin w celu zdefiniowania ich problemów i opracowania programu resocjalizacyjnego dla każdego z nich. Podobne programy działają w 10 stanach USA, a badanie osobowości, oparte na ocenie ryzyka i niezbędnych środkach mających na celu resocjalizację osadzonych, zmniejsza prawdopodobieństwo powrotu osadzonych do więzienia.⁵⁹²

Zauważalnym trendem jest zwiększanie pojemności więzień, który zdecydowanie nie stanowi długoterminowego rozwiązania ze względu na m.in. niską opłacalność oraz możliwość nasilenia się przemocy i agresji w przepełnionych więzieniach. Jak sugerują naukowcy i specjaliści z Penal Reform International „*potrzebujemy stworzenia szerszej*

⁵⁹¹ *Kontseptsiya razvitiya ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii ...*, op. cit., [dostęp: 15.06.2022 r.].

⁵⁹² Cyt. za: Timofeeva E.A., *Foreign...*, op. cit.: Zagarskikh V.V., *Financial practice of resocialization of convicts taking into account foreign experience*, [w:] Yakimov A.S., Abaturov A.I., Ivankov I.A., Zagarskikh V.V., Rudakov L.V., Arslanova O.G., Mukhailov A.I. (Eds.), *Institute of resocialization of convicts: State, problems and prospects of development: collection of materials of the all-Russian scientific and practical conference 2017*, Kirov, 2017, ss. 98–101.

*dostępności do stosowania sankcji nieizolacyjnych oraz alternatywnych środków karnych, w połączeniu z depenalizacją niektórych czynów karalnych, co pozwoli na bardziej odpowiednie dostosowanie kary do popełnionego czynu”.*⁵⁹³

Dla zapewnienia efektywnego funkcjonowania instytucji i organów systemu penitencjarnego w Rosji konieczne jest wdrożenie zespołu środków służących ochronie życia i zdrowia jego pracowników, podejrzanych, oskarżonych i skazanych przebywających w instytucjach systemu penitencjarnego, a także innych osób przebywających na terenie tych instytucji. Do 2030 r. w FR planowane jest ustalenie standardowego poziomu zatrudnienia w instytucjach systemu penitencjarnego wynoszącego 1:3 dla podejrzanych, oskarżonych i skazanych oraz osób zarejestrowanych w inspektoracie penitencjarnym, a także stworzenie sprzyjającego środowiska pracy i możliwości awansu, z uwagi na charakter służby, dla zapewnienia efektywnego wykonywania obowiązków służbowych (pracy) przez pracowników systemu penitencjarnego.

Wprowadzenie zmian i nowych kierunków rozwoju placówek penitencjarnych wymaga także odpowiedniej współpracy całego systemu, co pozytywnie może wpłynąć na wdrożenie strategii, koncepcji i planów rozwoju instytucji więziennej Federacji Rosyjskiej. Takie działania wymagają koordynacji strategicznej, poświęcenia, zaplanowania procesu reform i podejmowanych czynności, a także uwzględnienia ewentualnych przeszkód i trudności.⁵⁹⁴

Szczególne znaczenie w procesie resocjalizacji osadzonych mają specjalne programy socjoterapeutyczne (m.in. programy psychoterapii, terapii grupowej, programy kontroli złości itp.). Dzięki specjalistycznym działaniom terapeutycznym, mającym na celu zapewnienie więźniom pomocy społecznej i świadczeń osadzeni mogą być z powodzeniem resocjalizowani i przygotowywani do życia po wyjściu z więzienia.⁵⁹⁵

Wśród ważnych obszarów procesu resocjalizacji skazanych, które można zastosować w działaniach na obecnym etapie reformy systemu penitencjarnego w Rosji:

⁵⁹³ *Ibid.*

⁵⁹⁴ United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook for prison leaders ... *op. cit.*

⁵⁹⁵ Timofeeva E.A., *On the possibility of integration of foreign experience in the activities of the Russian penal system at the present stage. II international prison Forum "Crime, punishment, correction": Collection of abstracts and reports of the participants. Vol. 1: Proceedings of the plenary.* Ryazan, 2015.

- a) monitorowanie efektywności pracy socjalnej, psychologicznej i pedagogicznej w więzieniach;
- b) zapewnienie społecznych i ekonomicznych podstaw pracy systemu resocjalizacji, w tym przyciąganie dodatkowych źródeł finansowania poza budżetem federalnym (organizacje publiczne, non-profit itp.);
- c) tworzenie nowych programów korekcji zachowań społecznych i psychologicznych skazanego, ze szczególnym uwzględnieniem okresu przed wykonaniem kary i przygotowania do zwolnienia w celu poprawy społecznej efektywności procesu resocjalizacji;
- d) rozwój mechanizmów współpracy z przedsiębiorstwami komercyjnymi w zakresie wykorzystywania pracy skazanych, np. poprzez udzielanie ulg podatkowych, składanie nakazów państwowych;
- e) określenie najbardziej i najmniej efektywnych pionów pracy (pracowników), identyfikacja przyczyn nieefektywności działania pracowników, pionów oraz przygotowanie odpowiednich rekomendacji przez naczelników pionów;
- f) utworzenie zautomatyzowanego Banku informacji o wynikach działalności jednostek pracy socjalnej i psychologiczno-pedagogicznej;
- g) rozwój mentoringu i pracy z psychologiem podczas zwolnienia (policjant, krewny, pracownik socjalny);
- h) opracowanie na poziomie państwowym programu resocjalizacji z mechanizmem finansowego stymulowania skazanych do udziału w programach resocjalizacyjnych.

Na zakończenie należy podkreślić, że badania, podsumowujące zagraniczne doświadczenia w zakresie resocjalizacji skazanych, pozwalają na alokację środków i metod, które można z powodzeniem zastosować w działaniach na obecnym etapie reformy systemu karnego w Federacji Rosyjskiej.⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ Timofeeva E.A., *Foreign Prison Experience Resocialization ...*, op. cit., [dostęp: 29.06.2022 r.].

Podsumowanie

Na przestrzeni wieków kara stanowiła jedną z form sprawiedliwej odpłaty za wyrządzoną przez sprawcę krzywdę. Z biegiem lat w procesie zorientowanym na karanie sprawców przestępstw coraz większą wagę przykładano do realizacji celów kary, której „podstawowym zadaniem jest wywołanie u sprawcy chęci poprawy i skorygowania swojego zachowania tak, by dostosował je do społecznie akceptowanych wzorców”.⁵⁹⁷

Jak twierdzą badacze z dziedziny nauk penalnych w rezultacie wielu przemian, m.in. politycznych, prawnych, gospodarczych i kulturowych przeobrażeniom ulegały również normy oraz przepisy prawa, które określały formy i metody egzekwowania kar. Kara pozbawienia lub ograniczenia wolności pełniąc m.in. funkcję oddzielenia sprawcy czynu zabronionego od reszty społeczeństwa, funkcję zadośćuczynienia społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także funkcję prewencyjną mającą na celu zniechęcanie potencjalnych sprawców do popełniania przestępstw, stanowi część mechanizmu realnie wpływającego na redukcję poziomu przestępczości występującego w społeczeństwie.

W celu przeprowadzenia badań przyjęto następujący główny problem badawczy: w jaki sposób przestępczość więzienna w Federacji Rosyjskiej powstała, rozwijała się od 2000 roku i jakie są jej obecne tendencje?

Autor rozpoczął gromadzenie i analizowanie danych jeszcze przed wszczęciem przewodu doktorskiego łącząc prowadzenie badań z obowiązkami pracy naukowo-dydaktycznej w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie. Analizie poddano lata 2014-2021 natomiast, chcąc zaznaczyć odpowiednie trendy i zmiany w czasie, a także strukturę pewnych zachowań przeanalizowano również wybrane lata wcześniejsze.

Zauważono już na wstępie istnienie pewnych cech i specyficznych determinantów kryminogennych, którymi charakteryzują się osadzeni. Ważnym krokiem do pełniejszego zrozumienia przestępczości – i jej przyczyn – jest skoncentrowanie się na konkretnych, indywidualnych sytuacjach, w których doszło do przestępstwa oraz cechach sprawców tych przestępstw.⁵⁹⁸ Biorąc pod uwagę czyny karalne, do których dochodzi w placówkach

⁵⁹⁷ Szwejkowska M. M., *System kar dyscyplinarnych ...*, op. cit., s. 16.

⁵⁹⁸ Sarvesh T.A.V., *Criminology Cases ...*, op. cit., s. 25

penitencjarnych określenie właściwych cech osadzonych oraz charakterystyki dokonanych przez nich czynów karalnych może pomóc w ich resocjalizacji i przywróceniu do życia społecznego po odbyciu wyroku.

Dzięki podjętym badaniom doprowadzono do sformułowania cząstkowych problemów badawczych mających na celu określenie genezy i struktury przestępczości więziennej w Rosji, przedstawienie struktury rosyjskiego systemu penitencjarnego, określenie charakterystycznych zachowań dla osadzonych, a także wskazanie form objawowych przestępczości więziennej w badanym okresie w celu określenia rodzajów przestępstw, jakie popełniają osadzeni w rosyjskich aresztach śledczych, koloniach karnych i więzieniach.

Autor dokonał oceny dostępnych danych związanych z populacją więzienną w Federacji Rosyjskiej, a także materiałów naukowych i raportów rosyjskich organizacji państwowych, raportów, programów i źródeł międzynarodowych. Ustalono alternatywne możliwości pozyskania danych w formie ankiety umieszczonej na forum internetowym. Na podstawie przeanalizowanej literatury przedmiotu, dostępnych raportów, danych statystycznych, uwag oraz opracowań naukowych dokonane obliczenia i rachunki statystyczne uznano za stosunkowo wiarygodne wskaźniki rzeczywistej przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej.

Analiza zgromadzonego materiału empirycznego pozwoliła stwierdzić, że przestępczość więzienna w Rosji rozwijała się na przestrzeni wielu lat w zależności od zmieniających się warunków prawno-społeczno-ekonomiczno-politycznych.

Dokonanie studium zjawiska przestępczości więziennej na przestrzeni kilku lat (2014–2021 i wybranych lat wcześniejszych) pozwoliło na przeanalizowanie form objawowych zjawiska, wyznaczenie trendów oraz stwierdzenie, że osadzeni w więzieniach w FR mają swoją hierarchię, liderów i popełniają różnego rodzaju przestępstwa oraz wykroczenia, w tym: zabójstwa, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, dokonują zamachów na życie lub zdrowie funkcjonariuszy służby więziennej oraz przestępstwa, które rosyjskie prawo nazywa dezorganizowaniem pracy jednostek penitencjarnych, a także uchylaniem się od odbywania kary, handlują substancjami

niedozwolonymi, powodują ekscesy seksualne, organizują zbiorowe zakłócenia porządku i ucieczki.

Wskaźniki przestępczości w Rosji pokazują wyraźnie, że mimo niewielkiego spadku przestępczości ogólnej, wskaźnik recydywistów z roku na rok rośnie. Taka tendencja może wynikać z wielu różnych uwarunkowań, takich jak m.in. zmiany w prawie karnym, a także represyjne podejście organów ścigania do drobnych czynów niezgodnych z prawem, za które dana osoba ponownie trafia do placówki penitencjarnej. Federacja Rosyjska należy do państw, w których wskaźnik populacji więziennej jest jednym z najwyższych wskaźników w Europie. Należy podkreślić, iż nieletni oraz młodociani przestępcy także stanowią podobny odsetek wszystkich osadzonych.

Wnikliwa analiza wyników badań oraz opracowań naukowych i raportów dotyczących przestępczości więziennej w pozwoliła także na stwierdzenie, że wśród przestępstw popełnianych na przestrzeni ostatnich 7 lat przez osadzonych pojawiły się nowe, dotychczas nie będące w ich zainteresowaniu obszary.

W analizowanym okresie w rosyjskich więzieniach i koloniach karnych, a także aresztach śledczych dochodziło do różnego rodzaju aktów przemocy, wykroczeń i przestępstw. Należy pamiętać, że zasady i przepisy związane z utrzymaniem porządku w instytucjach penitencjarnych mogą w pewien sposób kreować zagrożenie dla całości instytucji, ponieważ osadzeni mogą próbować zakłócić działalność takich jednostek lub zachowywać się w niedozwolony sposób wobec funkcjonariuszy lub współosadzonych.

Oprócz przestępstw z wykorzystaniem przemocy w analizowanym okresie w rosyjskich placówkach penitencjarnych pojawił się duży problem z przestępczością narkotykową i kontrabandą. Nie sposób kontrolować wpływu środków odurzających, substancji psychotropowych i ich pochodnych na organizm ludzki, a negatywne skutki zażywania narkotyków przez osadzonych mają wpływ na zachowania nie tylko dla samego osadzonego, ale również na postępowanie współwięźniów i całej społeczności więziennej.

Dużym zagrożeniem dla instytucji penitencjarnych w Federacji Rosyjskiej jest istnienie i przynależność osadzonych do gangów, które starają się wywierać presję na funkcjonariuszy lub inne grupy przestępcze funkcjonujące w placówkach penitencjarnych. Gangi przestępcze rywalizują ze sobą o strefy wpływów, organizują

również życie wewnątrz, jak i na zewnątrz instytucji penitencjarnej, które najczęściej wiąże się z popełnieniem kolejnych przestępstw.

Bardzo ważnym aspektem w kontekście analizowania przestępczości więziennej, a także przestępczości jako ogółu czynów karalnych jest poziom powrotu do przestępstwa, który w Federacji Rosyjskiej jest stosunkowo wysoki. Należy pamiętać że ponowne popełnienie przestępstwa pociąga za sobą surowszą karę w granicach przewidzianych przez kodeks karny FR oraz pozostałe ustawy.

Dotychczasowe opracowania i analizy sugerują, że w Federacji Rosyjskiej wskaźnik recydywy jest na wysokim poziomie. W 2015 roku organy ścigania FR odnotowały ponad 78 tysięcy osób powracających do przestępstwa. Statystyki w kolejnych latach wskazują nie tylko na wzrost procentowy recydywistów, ale także spadek ogólnej liczby przestępców, a to sygnalizuje wzrost przestępczości w strukturze recydywy więziennej, postpenitencjarnej i wielokrotnej. Liczba osób skazanych na karę pozbawienia wolności z uwzględnieniem powrotu do przestępstwa jednoznacznie wskazuje tendencję wzrostową, tylko w 2021 roku skazanych po raz pierwszy było ponad 137 tys. osób, po raz drugi ponad 74 tys., a po raz trzeci aż 140,5 tys. sprawców.

Przyczyn powrotu do przestępstwa jest wiele, tak samo jak wiele jest czynników rządzących ludzkim zachowaniem. Nie bez znaczenia pozostają w tym kontekście różnego rodzaju uwarunkowania społeczne, trudności w realizacji wyznaczonych celów spowodowanych np. brakiem odpowiedniego wykształcenia, konfliktami rodzinnymi, uzależnieniem od środków odurzających lub alkoholu, różnego rodzaju zaburzeniami psychicznymi znacząco utrudniającymi odpowiednie funkcjonowanie w społeczeństwie itp.

Wskaźnik recydywy w Federacji Rosyjskiej w analizowanych latach wynosi około 25% wszystkich zarejestrowanych przestępstw. Jak zauważają rosyjscy naukowcy najwyższy wskaźnik recydywy zazwyczaj występuje w ciągu pierwszych 3 do 6 miesięcy po odbyciu kary za poprzednie przestępstwo. Dane MSW FR wskazują, że prawdopodobieństwo ponownego popełnienia czynu karalnego spada po 3 latach od odbycia kary. Tylko w 2021 roku w Rosji odnotowano 848 tys. sprawców przestępstw, z których aż 493 tys. stanowili recydywiści.

Jedną z ważnych cech przestępczości penitencjarnej jest jej dynamika wzrostowa. Niepokojący jest fakt podwojenia się liczby popełnianych przestępstw w aresztach śledczych i więzieniach. W analizowanym okresie służby więzienne Federacji Rosyjskiej odnotowały ponad 1,1 tys. przestępstw, w tym m.in.: 24 zabójstwa, 54 przypadki spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, 20 czynów dezorganizujących funkcjonowanie jednostki penitencjarnej, 17 ucieczek z aresztu lub więzienia i tylko 6 razy próba ucieczki się nie powiodła.

Służba Więzienna FR informuje, że w ponad 77,7 tys. przypadków udaremniono popełnienie przestępstwa w miejscu pozbawienia wolności. Dane w przygotowanych i prezentowanych przez autora w pracy tabelach w poszczególnych latach i rubrykach z liczbą udaremnionych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu oraz ucieczek po zsumowaniu dają liczbę mniejszą od ogólnej liczby udaremnionych przestępstw — należy przypuszczać zatem, że podawana statystyka jest niepełna.

Charakteryzując przestępczość osadzonych w koloniach karnych należy zaznaczyć, że w latach 2014–2021 osadzeni w koloniach karnych dla dorosłych popełnili ponad 7 tys. przestępstw, w tym 81 zabójstw. Odnotowano 255 przypadki spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, 91 razy skazani popełniali czyny dezorganizujące funkcjonowanie jednostki penitencjarnej, 862 razy więźniowie uciekli z aresztu lub więzienia i 37 razy próba ucieczki się nie powiodła. Wśród ponad 183,7 tys. prób popełnienia przestępstwa uwzględnionych w statystyce, nie znajdziemy danych dotyczących liczby udaremnionych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, a także ucieczek z miejsc pozbawienia wolności.

Aktualna sytuacja w Federacji Rosyjskiej wywołuje niestabilność w placówkach penitencjarnych ponieważ, przy nadal spadającej tendencji dotyczącej przestępstw popełnianych na terenie FR, przestępczość penitencjarna każdego roku wzrasta zarówno w koloniach karnych, aresztach oraz więzieniach.

Rosyjski system penitencjarny z perspektywy historycznej rozwijał się przez lata i stanowił odpowiedź na potrzeby izolowania osób, które nie stosowały się do powszechnie obowiązujących norm prawnych. Pojawiła się potrzeba stworzenia miejsc, w których przebywaliby m.in. dłużnicy, osoby zagrażające społeczeństwu lub

jeńcy. Wraz z rozwojem Rosji jako państwa placówki penitencjarne zmieniały swoją formę i doskonaliły oraz rozwijały swoje struktury.

Z biegiem lat więzienia przekształcano w taki sposób, aby jak najdokładniej odseparować osoby zagrażające społeczeństwu od pozostałych obywateli żyjących zgodnie z prawem. Zdarzały się sytuacje, w których wykorzystywano pałace lub też inne budowle o znaczeniu strategicznym, które dzięki swej budowie i położeniu łatwiej było przekształcić w placówki penitencjarne.

Wraz z rozwojem systemu penitencjarnego w Rosji podjęto decyzję o angażowaniu osób odbywających karę pozbawienia wolności do stałej pracy, dzięki której będą mogli utrzymać się w więzieniu, a także nie będą prowadzili nieprzyzwoitego i rozpustnego życia. Zakładano, że osadzeni muszą pracować, by zarobić na jedzenie oraz dać sobie szansę na powrót do społeczeństwa.

Przemiany polityczno-społeczne, a głównie rewolucja lutowa (23 lutego /8 marca 1917 r.) i rewolucja październikowa (24–25 października/6–7 listopada 1917 r.), a także przejście władzy przez bolszewików w Rosji spowodowały kolejne zmiany w systemie penitencjarnym państwa. Przemiany strukturalne miały miejsce również w departamentach MSW. Należy podkreślić, iż w dokumentach z tamtych lat sformułowano podstawową ideę umieszczania skazanych w obozie – nie działalność represyjna, lecz praca „*nad izolacją elementów szkodliwych, niepożądanych i wdrażanie ich przez przymus i reedukację do świadomej pracy*”.⁵⁹⁹

Kolejny etap rozwoju systemu penitencjarnego jest związany z historią tego kraju. W całej Rosji powstawały olbrzymie osiedla dla „specjalnych osadników” (deportowanych „kułaków”⁶⁰⁰ i członków ich rodzin), obozy koncentracyjne i kolonie karne wchodzące w skład GUŁAGU, w których przebywało ponad milion przesiedlonych i osadzonych osób. Większość obozów funkcjonowało na podstawie wewnętrznego systemu organizacyjnego podlegającego ustawodawstwu państwowemu. Początki GUŁAGu charakteryzowały się wyjazdami wielotysięcznych grup osadzonych kontrolowanych przez służbę więzienną w celu przygotowania niedostępnych przedtem

⁵⁹⁹ *Ibid.*

⁶⁰⁰ *Kułak* — bogaty gospodarz wiejski, wykorzystujący najemną siłę roboczą w postaci robotników rolnych i robotników dniówkowych, oprócz pracy członków ich rodzin.

terenów do odpowiedniej eksploatacji i wydobycia surowców mineralnych, dzięki którym państwo mogło się rozwijać i bogacić.

Rozpad ZSRR i powstanie w jego miejsce Federacji Rosyjskiej doprowadziło do zmiany kursu politycznego kraju, a także przekształceń w wielu dziedzinach gospodarki, polityki i kultury. Tego rodzaju radykalne zmiany w społeczeństwie wyznaczyły granice kolejnego etapu rozwoju systemu penitencjarnego. Dopiero po demokratycznych reformach w 1991 roku i upadku systemu totalitarnego możliwym stało się dotarcie do resortowych archiwów i zweryfikowanie przez naukowców wielu istotnych kwestii dotyczących np. problematyki wykonywania kary w okresie od 1917 r. do czasów współczesnych.

Obecnie system penitencjarny Federacji Rosyjskiej tworzą m.in. zakłady karne, zakłady karne typu aresztu śledczego, kolonie-osady, zakłady lecznicze i kolonie poprawcze dla niepełnoletnich, a także więzienia. W 2021 roku w skład całego systemu wchodziło 991 instytucji penitencjarnych. O miejscu osadzenia skazanego oraz rodzaju kolonii karnej, w której osadzony ma odbywać karę, decyduje sąd.

Terminy „system penitencjarny” lub „instytucje penitencjarne” nie są wymieniane wprost w ustawodawstwie rosyjskim. Aktualnie stosowane są pojęcia o podobnym znaczeniu np. „system karno-wykonawczy” lub „instytucje i organy wykonujące karę pozbawienia wolności”. Proces powstawania i rozwoju rosyjskiego ustawodawstwa karnego był podobnie jak w wielu państwach złożony, stopniowy i długotrwały. Prawodawstwo karne ma bogatą historię, która jest ściśle związana z historią kształtowania się państwa rosyjskiego jako całości.

Od 2017 roku w Rosji obowiązuje prawo, które pozwala na zmianę kary pozbawienia wolności na tzw. pracę przymusową. Według rosyjskiego ustawodawcy zaletą takiego działania jest to, że ludzie pracują, otrzymują wynagrodzenie i w zasadzie przygotowują się do wyjścia na wolność.

Prawo karne jest gałęzią prawa rosyjskiego, stanowiącą „usystematyzowany zbiór przepisów prawnych określających, które czyny społecznie niebezpieczne są uznawane za niebezpieczne przestępstwa, ustalających odpowiedzialność karną, jak również rodzaje kar i innych środków karnych przewidziane w prawie karnym za ich

*popelnienie*⁶⁰¹, a także tryb i warunki zwolnienia od odpowiedzialności karnej i wykonania kary. Obecnie w Rosji pojęcie „prawa karnego” jest rozpatrywane w różnych kategoriach: jako gałąź ustawodawstwa, dziedzina (gałąź) prawa, nauka lub przedmiot akademicki.⁶⁰²

Aktualnie w Federacji Rosyjskiej prawodawstwo karne składa się z Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej, który jest oparty na Konstytucji Federacji Rosyjskiej oraz ogólnie uznanych normach i zasadach prawa międzynarodowego. Jedynym źródłem rosyjskiego prawa karnego jest prawo karne w postaci jednego skodyfikowanego aktu prawnego o mocy ustawy federalnej — Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej, przyjętego 13 czerwca 1996 r., a obowiązującego od 1 stycznia 1997 r.

W Kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej istnieją dwie części: ogólna i szczególna. W części ogólnej można znaleźć regulacje kwestii związanych z podstawowymi pojęciami prawa karnego, a także takimi pojęciami jak kara, zwolnienie od odpowiedzialności karnej czy odpowiedzialność karna nieletnich. W części szczególnej zawarte są zasady prawa karnego przewidujące odpowiednie formy przestępstw i kary za ich popełnienie.

Szczególną uwagę należy zwrócić na rozdział dotyczący kar, zawierający pojęcie, cel oraz rodzaje kar możliwych do stosowania. Kara nakładana jest na daną osobę, która została uznana za winną popełnienia danego czynu karalnego i polega na pozbawieniu lub też ograniczeniu praw i wolności tej osoby. Jednym z głównych celów jest resocjalizacja skazanego i zapobieganie popełnianiu przez niego nowych przestępstw, a także przywrócenia sprawiedliwości społecznej.

Podkreślić należy, że ustawodawstwo Federacji Rosyjskiej ma pewne specyficzne cechy, które kształtowały się na przestrzeni lat. System prawa karnego wykonawczego przechodził złożony proces tworzenia, w którym pojawiały się kontrowersje dotyczące głównie uznania go za samodzielną gałąź prawa. Ostatecznie analizując system prawny Federacji Rosyjskiej należy wziąć pod uwagę przeważający obecnie pogląd traktujący prawo karne-wykonawcze jako pewnego rodzaju spadkobiercę prawa karnego-poprawczego. W nauce i literaturze przedmiotu funkcjonuje odpowiednia dyscyplina

⁶⁰¹ Plotnikov A.I. (red.), *Ugolovnoye pravo Rossii ...*, op. cit., s. 13.

⁶⁰² Komissarov V.S., Krylovoya N.Ye., Tyazhkovoya I.M. (red.), *Ugolovnoye Pravo ...*, op. cit., s. 3.

naukowa nazywana „penologią” lub „wiedzą o więziennictwie”, którą ostatecznie przyjęto jako „prawo karno-wykonawcze”. Ustawodawstwo karno-wykonawcze Federacji Rosyjskiej to system ustaw, bezpośrednio regulujących stosunki społeczne powstające w wyniku procesu wykonania (odbywania) wszystkich rodzajów kar, a także stosowania innych środków karnych.

Kolejnym ważnym wnioskiem płynącym z dokonanej analizy jest podkreślenie znaczenia zatrudniania skazanych podczas odbywania kary pozbawienia wolności, które jest uregulowane przez *Kodeks pracy Federacji Rosyjskiej*. Istnieją również zasady przyjmowania do zakładów karnych, a także przebywania w nich podczas odbywania kary. Te kwestie regulują odpowiednie rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości FR, a także regulaminy wewnętrzne jednostek penitencjarnych.

Jako jeden z głównych celów stosowania prawa karnego wykonawczego określono resocjalizację skazanych oraz zapobieganie ich powrotu do przestępczości. Ustawodawstwo reguluje zadania oraz tryb i warunki wykonywania odbywania kary, a także określa wolności, prawa i zasady pomocy skazanym w adaptacji społecznej. Podstawą do wykonania kary i zastosowania innych środków prawnokarnych jest prawomocny wyrok lub zmieniające go orzeczenie sądu, a także akt ułaskawienia lub amnestii.

Podkreślić należy fakt, że funkcjonowanie systemu karnego i penitencjarnego w Rosji obarczone jest pewnymi problemami systemowymi polegającymi m.in. na trudnościach z zapewnieniem wolności praw i ochrony interesów prawnych osób podejrzanych, oskarżonych itd. Coraz częściej wychodzą na jaw naruszenia przepisów dotyczących warunków przetrzymywania osób podejrzanych i oskarżonych o popełnienie przestępstw, a także anomalie związane z działalnością aresztów śledczych, więzień czy kolonii karnych. Do wielu organizacji międzynarodowych docierają sygnały dotyczące m.in. naruszenia norm powierzchni sanitarnej w celi na osobę, nieodpowiednich warunków bytowych, które nie spełniają odpowiednich wymogów higienicznych, sanitarnych czy przeciwpożarowych. Alarmujące sygnały, o których informuje m.in. ONZ i Amnesty International wskazują na przeludnienie w więzieniach, niehumanitarne traktowanie więźniów oraz nieprzestrzeganie przepisów penitencjarnych przez FSW Federacji Rosyjskiej.

Problematyka przestępczości stanowi złożone zjawisko, które zależne jest od wielu czynników zewnętrznych i wewnętrznych m.in. znajdujących źródło w człowieku, jego charakterze, umiejętnościach radzenia sobie ze stresem lub kontrolowania emocji. Istotnym aspektem jest również ustawodawstwo i ramy prawne, w których funkcjonuje społeczeństwo.

Analizując zjawisko przestępczości więziennej na tle teoretycznego dorobku kryminologii warto odnieść się do literatury przedmiotu prezentowanego przez rosyjskich naukowców, w której wyróżnia się dział określany jako kryminopenologia (kryminologia penitencjarna). Specyfika wykrywania i zwalczania przestępczości w placówkach penitencjarnych wpłynęła na powstanie takiego nurtu, który traktuje, ogólnie rzecz ujmując, o przestępstwach podczas odbywania kary. Częścią składową wymienionego nurtu jest również penologia będąca nauką prawnego oddziaływania na przestępstwo oraz karach kryminalnych. Kryminopenologia stanowi zatem połączenie kryminologii i penologii, a jako nauka zajmuje się problematyką zjawisk przestępczych, do których dochodzi w procesie wykonywania sankcji karnych, a także bada przyczyny ich powstawania i zapobiegania im.

Do form objawowych przestępczości więziennej należy zaliczyć m.in. zabójstwa, handel środkami odurzającymi i ich pochodnymi, przestępstwa z użyciem przemocy lub działalność w gangach więziennych. Podkreślenia wymaga fakt, że tego rodzaju przestępcza działalność jest bardzo różnorodna w swych przejawach, jak i motywach uwzględniając np. świadomość sprawcy, umyślność, racjonalność podejmowanych przez niego działań itd.

Na przestrzeni lat badacze i naukowcy zastanawiali się nad słusnością i formą stosowania kary, która w jak największym stopniu będzie w stanie odstraszyć potencjalnych przestępców od popełnienia przestępstw, a także wpłynie pozytywnie na ich resocjalizację. Starano się wypracować odpowiedni kompromis między odstraszeniem od popełnienia przestępstwa, odpłatą za wyrządzone zło i skazaniem adekwatnym do czynu.⁶⁰³

Dokonując analizy teorii kryminologicznych nawiązujących do etiologii i form objawowych przestępczości oraz sposobów i metod egzekwowania kar za czyny karalne

⁶⁰³ Rose M., *Criminal Law: Theories of Punishment ... op. cit.*

należy zauważyć, że sprawcy, a także ich motywacje i sposoby działania zmieniają się, w pewien sposób ewoluują. Wszystkie zmiany zjawisk kryminogennych w czasie tworzą potrzebę ciągłego analizowania danych dotyczących przestępczości (w tym przestępczości więziennej), dzięki czemu w przyszłości będzie możliwe stworzenie prognoz kryminologicznych, a także odpowiedniej profilaktyki kryminalnej, dzięki której będzie można zapobiegać różnego rodzaju czynom przestępczym. Stosowanie kary pozbawienia wolności pozwala w pewien sposób odizolować sprawcę od reszty społeczeństwa, a także podjąć próbę przywrócenia go, przez odpowiedni proces resocjalizacji do społeczeństwa w taki sposób, by w przyszłości nie popełniał czynów karalnych. Stosując jakąkolwiek karę powinno się uwzględnić sytuację sprawcy przestępstwa, a kara powinna być adekwatna do popełnionego czynu karalnego.

Specyfika tematu pozwala mówić o kryminologii penitencjarnej w ramach kryminologii ogólnej jako nauce o przestępczości w miejscach pozbawienia wolności. Kryminologia ogólna, nawiązuje w pewnych obszarach do problematyki badania instytucji wykonywania kary i resocjalizacji osób skazanych. *„Kryminologia penitencjarna rozpatrywana jest w tym kontekście jako dziedzina wspierająca lepsze zrozumienie zjawisk przestępczych. Badanie problemów z zakresu kryminologii penitencjarnej pomaga lepiej zrozumieć ogólne założenia teoretyczne kryminologii”*.⁶⁰⁴

Należy podkreślić, że przestępczość w miejscach pozbawienia wolności stanowi niezależny problem kryminologiczny. Przestępstwa dokonywane w instytucjach penitencjarnych znacząco utrudniają resocjalizację osób skazanych. Koncepcje i metody stosowane w kryminologii oraz kryminopenologii uwzględniają warunki odbywania kary, w tym także oddziaływanie środowiska społecznego na osadzonego.

Należy zwrócić również uwagę na działalność profilaktyczną, która może być skuteczna jeżeli uwzględnimy prowadzenie badań skupiających się na aktualnym stanie przestępczości, strukturze przestępstw w zakładach poprawczych i instytucjach penitencjarnych oraz analizie warunków, które temu sprzyjają. Jak autor podkreślał należy skupić się również na osobowości i cechach indywidualnych sprawców, a także mechanizmach zachowań przestępczych. W związku z tym, należy wyciągnąć wniosek, że kryminologia penitencjarna inaczej nazywana kryminopenologią powinna zajmować

⁶⁰⁴ Zob.: Khokhryakov G.F., *Znachenije penitentsiarnoy kryminologii...*, op. cit., s. 138-139; Zob.: Khokhryakov G.F., Sarkisov G.S., *Prestupleniya osuzhdennykh...*, op. cit.

się również badaniem przyczyn naruszeń prawa dokonywanych w instytucjach penitencjarnych podczas odbywania kary. Taki wniosek stanowi również uzasadnienie specyfiki przedmiotu kryminologii penitencjarnej, w którym naruszenia zasad panujących w zakładzie karnym zajmują istotne miejsce w ogólnej strukturze czynów zabronionych popełnianych przez osadzonych w miejscach pozbawienia wolności.

Kryminopenologię można określić jako naukę o przestępczości w trakcie wykonywania sankcji karnych, o przyczynach i uwarunkowaniach tych przestępstw, o osobowości skazanego i osobowości ofiary tych przestępstw, a także o zapobieganiu powrotowi do przestępstwa oraz o różnych typach zachowań przestępczych występujących w trakcie wykonywania wszelkiego rodzaju sankcji karnych.⁶⁰⁵ Kryminologia penitencjarna, jak każda inna dziedzina naukowa, jest nie tylko rezultatem, ale i procesem rozwoju określonej wiedzy.⁶⁰⁶

Kryminopenologię można określić jako interdyscyplinarną naukę o przestępczości kryminalnej i zachowaniach karalnych, ich prawidłowościach, przyczynach i uwarunkowaniach, rodzajach, zapobieganiu i innych formach oddziaływania na nie, kryminopenologicznych parametrach kar i ich rodzajach oraz typach penalnych zachowań przestępczych. Kryminopenologia jest młodą, wyłaniającą się doktryną, rozwijającą się zarówno w obrębie kryminologii i penologii, jak i na styku tych nauk.

Podsumowując problematykę przedmiotu badań kryminopenologii, można przedstawić następujący schemat: „przestępczość — wykonywanie kary — przestępczość”, czyli schemat popełniania przestępstw w trakcie wykonywania wszystkich rodzajów kar kryminalnych.

Przestępczość penitencjarna definiowana jest w rosyjskiej literaturze przedmiotu jako przestępczość w miejscach pozbawienia wolności. Ze względu na swoją

⁶⁰⁵ Starkov O.V., *K voprosu o predmete i sisteme kriminopenologii ...*, op. cit.; Starkov O.V., *Nekotoryye problemy predmeta, metoda i sistemy kriminopenologii*. „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 1996, Nr 1(10), ss. 25–31.

⁶⁰⁶ Jeśli chodzi o tę ostatnią kwestię, to należy zauważyć, że wymienione nauki z zakresu penitencjarystyki mają dwojaki związek z kryminologią penitencjarną. Tradycyjnie mówi się, że stanowią one uzupełnienie kryminologii penitencjarnej w realizacji jej ustaleń. Uważamy jednak, że dorobek tych nauk stanowi podłoże dla kryminologii penitencjarnej. Braki w stosowaniu wiedzy teoretycznej z tych nauk prowadzą w praktyce do popełniania przestępstw w miejscach pozbawienia wolności. Stąd potrzeba wypracowania specjalnych środków kryminologicznych mających na celu przeciwdziałanie procesom przestępczym zachodzącym w jednostkach penitencjarnych.

charakterystykę stanowi szczególne zainteresowanie nauk penalnych. Należy jednak zaznaczyć, że większość skazanych odbywających karę pozbawienia wolności otrzymała ją w związku z popełnieniem ciężkich lub szczególnie ciężkich przestępstw. Rosyjscy naukowcy przez przestępczość penitencjarną rozumieją „ogół przestępstw popełnianych przez osadzonych w instytucjach systemu penitencjarnego w procesie odbywania kary pozbawienia wolności za uprzednio popełnione przestępstwo”.⁶⁰⁷ Autor jest zdania, że przestępczość penitencjarną należy rozumieć jako ogół przestępstw popełnianych na terenie jednostek penitencjarnych przez osadzonych, funkcjonariuszy i administrację więzienną oraz inne osoby przebywające w momencie popełnienia czynu na terenie placówki.

Z analizy struktury rosyjskiej przestępczości więziennej płynie wniosek, że oprócz indywidualnych cech i motywacji sprawców istnieją również pewne specyficzne warunki społeczno-ekonomiczne oraz społeczno-psychologiczne panujące w instytucjach penitencjarnych, które mają wpływ na postępowanie osadzonych. Osoba, odbywająca karę pozbawienia wolności, będąca jednocześnie jednostką odizolowaną od społeczeństwa, ma w pewien sposób ograniczoną możliwość z korzystania z dużej części praw i wolności.

W momencie, kiedy osadzony znajduje się w zakładzie zamkniętym może postrzegać swój nowy status jako wstyd, akt społecznego napiętnowania, jako społeczną niższość.⁶⁰⁸ Fakt przebywania w jednym miejscu osób, które posiadają pewien bagaż doświadczeń (często negatywnych), indywidualne wzorce postępowania, obciążenia i zaniedbania, do których mogło dojść w procesie socjalizacji, powodują istotny wpływ na jednostkę odbywającą karę pozbawienia wolności i mogą wpłynąć na kryminalizację osobowości osadzonego. Takie zjawisko stanowi istotne wyzwanie dla procesu resocjalizacji więźniów. Warto podkreślić również, że doświadczenia rosyjskiego więziennictwa są uważane za jedne z najmniej znanych na świecie.

Zaznaczenia wymaga fakt, że każdy czyn karalny, którego popełnienie ma miejsce w placówce penitencjarnej powinien budzić niepokój ponieważ, negatywnie wpływa na egzekwowanie celów kary, podważa działalność wymiaru sprawiedliwości oraz wykazuje braki w zakresie resocjalizacji sprawców przestępstw. W rosyjskich

⁶⁰⁷ Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya ...*, op. cit., s. 52.

⁶⁰⁸ *Ibid.*

zakładach karnych coraz częściej dochodzi do przestępstw, a całość zjawiska wymaga prowadzenia dalszych badań, opracowania dobrych praktyk i procesów zwalczających zachowania przestępcze osadzonych.

Wielu naukowców zajmuje problem rosyjskojęzycznej przestępczości zorganizowanej, która jest również poza granicami FR nazywana mafią rosyjską. W strukturach przestępczych miejsce liderów, najwyższy poziom w hierarchii przestępczej zajmują *wory w zakonie* i autorytety przestępcze, osoby cieszące się dużym szacunkiem wśród przestępców, tworzące zasady, skupiające wokół siebie członków grup, dbające o przestrzeganie zasad i tradycji świata przestępczego. *Wor w zakonie*, „zarówno w więzieniu, jak i poza jego murami, jest właścicielem swojego otoczenia, wpływa na setki grup przestępczych na ogromnych obszarach, czego przykładem są wory w zakonie: Evgeny Vasin „Dżem”, Wiaczesław Iwańkow „Japończyk” i inni”.⁶⁰⁹ *Wory w zakonie* — to osoby, które zostały tak nazwane na specjalnym zebraniu przestępców, z zasady wielokrotnie karane i głęboko znające subkulturę więzienną, uważane za „ideologicznych” przestępców-przywódców.

Wory w zakonie biorą udział w tworzeniu sieci przestępczych na zasadzie nawiązywania kontaktów z wieloma pośrednikami i klientami o charakterze międzynarodowym, by w taki sposób część działalności wyprowadzić poza granice Rosji. *Wory w zakonie* ukierunkowują swoją działalność na pozyskanie nowych współpracowników w wielu sferach, w tym członków i pracowników organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i instytucji penitencjarnych. Należy zauważyć, że strukturalnie mafia rosyjska czy zorganizowana przestępczość wzięła swoje korzenie z hierarchizacji powstałej w instytucjach penitencjarnych, gdzie w koloniach zawsze światem więźniów rządził *wor w zakonie*.

Obecnie, trudno ustalić dokładną liczbę *worów w zakonie* oraz liderów świata przestępczego, ze względu na m.in. brak prowadzonej statystyki w tym zakresie oraz szczegółowych raportów dotyczących wydanych wyroków lub danych o zatrzymaniu osób w związku z udziałem w grupie przestępczej lub popełnieniem przestępstwa.

⁶⁰⁹ Jakowlew N., *Otcziot ...*, op. cit., s.10.

Według danych statystycznych w sierpniu 2022 r. w zakładach penitencjarnych i aresztach śledczych przebywało 154 *worów w zakonie*. Podawana liczba *worów w zakonie* jest oczywiście tylko orientacyjna, ponieważ w związku z licznymi sporami i konfliktami pomiędzy *worami w zakonie* ich aktualny stan się zmienia, a o tytule decyduje często uznawanie przez dany klan czy grupę przestępczą danej osoby za *wora*.

Wśród rządzących światem przestępczym widoczna jest przewaga osób w dojrzałym wieku, co wiąże się z nagromadzeniem pewnego doświadczenia życiowego, uzyskaniem określonego statusu i poważania, a także niewątpliwie szerokich kontaktów nie tylko w świecie przestępczym.

Rosyjscy naukowcy zauważają, że wśród *worów w zakonie* przeważają osoby narodowości rosyjskiej, stanowiąc prawie połowę ogólnej ich liczby. Większość *worów w zakonie* pochodzi z terenów byłych państw WNP, jednakże statystyki podają również dane o narodowościach Europy zachodniej, np. Niemcach czy Grekach⁶¹⁰, należy jednak przypuszczać, że są to osoby, które wyjechały poza granice FR i posiadają obywatelstwo kraju, w którym obecnie mieszkają. Kolejną grupą wśród elity świata przestępczego pod względem liczebności są Gruzini, na trzecim miejscu znajdują się Ormianie, następnie Ukraińcy, Żydzi i Azerowie. Pochodzenie części *worów w zakonie* ma związek z mało znanymi w Polsce narodowościami takimi jak: Ingusze, Tałyszowie, Awarowie, Lezginie, Baszkirzy, Kirgizi, Dargijczycy czy Bałkarzy, którzy znajdują się na liście wciąż prowadzących działalność przestępczą *worów w zakonie*.

Nadawanie przydomków, przydomków i pseudonimów członkom świata przestępczego jest jedną z cech charakterystycznych elit świata przestępczego w Rosji. Jak wynika z badań rosyjskich naukowców od 95 do 98% skazanych i 99,9% aresztowanych nosi różnego rodzaju pseudonimy. Większość pseudonimów może określać cechy fizyczne, zachowanie, rodzaj prowadzonej działalności czy wygląd fizyczny. Nadanie pseudonimu przez współwięźniów odbierane jest jako prestiż w świecie przestępczym, a dodatkowo wykorzystuje się zasadę przeciwieństwa lub zwraca uwagę na zdolności danej osoby. Zmiana pseudonimu jest możliwa, natomiast może się to odbyć tylko w określonych przypadkach np. przy zmianie pozycji w świecie

⁶¹⁰ <http://www.primecrime.ru>, [dostęp: 11.08.2022 r.].

przestępczym, ale też przy koronacji na *wora w zakonie*, kiedy to nadawany jest zawsze nowy pseudonim.

Należy podkreślić, że zdaniem rosyjskich naukowców *wor w zakonie* powinien być wystarczająco kompetentny, by kierować swoimi ludźmi. To on stoi na czele złodziejskiego świata, a jego autorytet powinien być jedyny i niezaprzeczalny.

Wory w zakonie skonsolidowali zbiór zasad życia przestępczego i stworzyli własny zbiór praw, znany jako kodeks złodziejski, prawo złodziei lub po prostu — pojęcia (*ros. poniatija*). To właśnie nimi kierowały się autorytety przestępcze, które podejmowały decyzje na spotkaniach złodziei (schodkach). Sami złodzieje prawa mieli dawać osobisty przykład dla innych, jak należy żyć według pojęć.

Jednocześnie przez całą swoją historię świat *worów w zakonie* strzegł czystości swoich szeregów, koronując na złodziei tylko najbardziej godnych. Tytuł złodzieja zależał od czasu spędzonego w zakładach karnych, koloniach czy więzieniach. Im więcej czasu spędzonego w instytucjach penitencjarnych, tym człowiek cieszył się większym autorytetem, miał więcej doświadczenia i wiedzy, co pomagało mu przetrwać w *zonie*.

Dziś złodzieje prawa próbują zdobyć przyczółek w legalnym sektorze gospodarki, a ich interesy rozciągają się na szeroki zakres usług, hotelarstwa, restauracji i marketów. Aktywnie próbują przejąć przedsiębiorstwa związane z budownictwem, przemysłem drzewnym, bio-zasobami i produkcją alkoholu.

Rozwój badań kryminologicznych w Federacji Rosyjskiej następował stopniowo i nie zawsze szedł w parze z rozwojem tej nauki w państwach zachodnich. Wraz z podniesieniem jakości badań oraz poszerzania wiedzy kryminologicznej zaczęto tworzyć odpowiednie struktury kryminologiczne, a także nowe obszary zainteresowań, w tym m.in.: kryminologię penitencjarną, kryminologię polityczną, kryminologię ekonomiczną. Powstały również indywidualne teorie kryminologiczne, a także kryminologia ogólna i teorie zapobiegania przestępczości. Należy podkreślić, że w Rosji wielu naukowców zajmowało się badaniami w zakresie kryminologii penitencjarnej, natomiast nie wypracowano jednego podejścia do określenia przestępczości penitencjarnej.

Część rosyjskich naukowców jest zdania, że przestępczość penitencjarna może być tożsama z przestępczością więzienną, a zatem odnosić się do ogółu czynów zabronionych popełnionych przez osadzonych w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności za wcześniejsze przestępstwo.⁶¹¹ Z kolei inni naukowcy definiują przestępczość więzienną jako ogół przestępstw popełnianych przez osadzonych, którzy zostali skazani na różne kary.⁶¹² Pojawił się również pogląd łączący przestępczość więzienną z przestępstwami popełnianymi zarówno przez osadzonych, jak i funkcjonariuszy placówek penitencjarnych.⁶¹³

W Rosji dominuje pogląd, że przestępczość w miejscach izolacji, od przestępczości ogólnej odróżnia połączenie dwóch cech: po pierwsze, przestępstwa popełniane są przez osoby uprzednio skazane na karę pozbawienia wolności, po drugie — przestępstwa popełniane są przez te osoby w miejscach izolacji i w trakcie odbywania kary, a włączenie do pojęcia przestępczości w miejscach pozbawienia wolności przestępstw popełnianych przez funkcjonariuszy służby więziennej jest zdaniem wielu rosyjskich naukowców nieuzasadnione.

Nie sposób przytoczyć wszystkich prac naukowych, definicji i opracowań rosyjskich naukowców prezentujących podejście do przestępczości penitencjarnej, jednak w całej rozprawie zwrócono uwagę na te publikacje, badania i teksty, które zdaniem rosyjskich kryminologów miały wpływ na krajowe trendy w dziedzinie kryminologii penitencjarnej.

W zakresie badań dotyczących przestępczości więziennej i zjawisk patologicznych mających miejsce w rosyjskich instytucjach penitencjarnych, prowadzonych poza Federacją Rosyjską, należy wskazać raporty i badania naukowe prowadzone przez organizacje międzynarodowe takie jak m.in. Amnesty International, Departament Stanu USA, Rada Europy, różnego rodzaju uniwersytety i ośrodki badawcze z wielu krajów świata. Większość opracowań skupiała się na strukturze systemu penitencjarnego, uwarunkowaniach dotyczących przestrzegania praw człowieka, a także zwrócenia uwagi na niehumanitarne traktowanie osadzonych w Rosji.

⁶¹¹ Dolgova A.I., *Kriminologiya*, Moscow, 2001, s. 724–743.

⁶¹² Pinchuk, V.I., *Retsidivisty. Glava pyataya...*, *op. cit.* s. 90.

⁶¹³ Antonyan Yu.M., *Prestupnost' v mestakh lisheniya svobody ...op. cit.*, ss. 101–104.

W przeprowadzonych badaniach kryminologicznych zorientowanych na analizę dotychczasowych zjawisk przestępczych w instytucjach penitencjarnych autor skupił się również na etiologii przestępczości więziennej, jej strukturze, genezie, ale również formach objawowych zjawiska dotyczących m.in. sposobów popełniania przestępstw oraz elementach organizacji świata przestępczego.

Jednym z wniosków płynących z przeprowadzonych badań jest to, że Rosja nadal cechuje się wysokim wskaźnikiem uwięzienia na świecie. Raporty międzynarodowych komisji i organizacji sygnalizują również, że liczba osadzonych rzadko odpowiada realnej pojemności placówek penitencjarnych, co w rezultacie prowadzi do zjawiska przeludnienia, stanowiącego duży problem rosyjskiego systemu karnego. Doniesienia o patologiach w systemie penitencjarnym w Rosji dobiegają nie tylko z opracowań naukowych, ale również z całego świata, w tym także środków masowego przekazu, które wskazują na kolejne fakty mające związek z funkcjonowaniem służby więziennej Federacji Rosyjskiej, a także unaoczniają przypadki nieodpowiedniego zastosowania się funkcjonariuszy do obowiązujących zasad i przekraczania swoich uprawnień.

Należy podkreślić, że w pewien sposób rosyjski system karny na przestrzeni lat odzwierciedlał charakterystykę tego kraju, a analiza statystyk, opracowań naukowych i doniesień medialnych pozwala wyciągnąć wniosek, że w organizacji państwa rosyjskiego nadal funkcjonuje upolityczniony system karny. Efekty takiej organizacji systemu stanowienia i egzekwowania prawa mogą negatywnie wpływać na działalność systemu penitencjarnego.

Z przeprowadzonych badań wynika również fakt, że udział w przestępczości więziennej mają funkcjonariusze FSW Federacji Rosyjskiej. Naukowcy zgodnie twierdzą, że *„problem tortur i poniżania osadzonych ma charakter systemowy, a do jego rozwiązania konieczna jest reforma zarówno Federalnej Służby Więziennej FR oraz sądownictwa”*.⁶¹⁴

Amnesty International w swoim raporcie na temat stanu przestrzegania praw człowieka 2021/2022 informuje, że w Federacji Rosyjskiej nadal dochodzi do różnych form znęcania się nad więźniami w instytucjach penitencjarnych, a sprawcy tego rodzaju nadużyć są ścigani bardzo rzadko. Ponadto osoby aresztowane podczas wieców

⁶¹⁴ Gulagu.net, *Torture in Russia*, 2022 r. ..., *op. cit.*

i manifestacji przeciwko prezydentowi Rosji skarżyły się na niehumanitarne i poniżające warunki w areszcie (SIZO), w tym bardzo duże przełudnienie panujące w aresztach śledczych, koloniach karnych oraz ośrodkach dla migrantów.⁶¹⁵

W trakcie prowadzonych badań wzięto również pod uwagę rozbieżności dotyczące prezentowanych przez organy ścigania i system wymiaru sprawiedliwości FR danych oraz to, że niektóre czyny karalne nie są odpowiednio wykrywane i zgłaszane wpływając na zjawisko „ciemnej liczby przestępstw”. W tym kontekście należy wziąć również pod uwagę sposób interpretacji czynów dokonywanych przez osadzonych i sposób ich rejestrowania.

Nie należy pomijać istotnej kwestii związanej z inwazją zbrojną Rosji na Ukrainie, która w wielowymiarowy sposób wpływa negatywnie na światową gospodarkę, politykę i całe społeczeństwo. Tego rodzaju perturbacje występujące w społeczeństwie również mogą mieć związek z nasileniem przestępczości więziennej np. jeżeli w instytucji penitencjarnej znajdują się zarówno zwolennicy i przeciwnicy danego systemu politycznego, którzy będą próbowali negatywnie na siebie oddziaływać wszczynając bójkę lub zamieszki. Nie sposób pominąć również doniesień medialnych oraz relacji z frontu i obszarów objętych działaniami wojennymi, w których coraz częściej pojawiały się informacje o tym, że wobec części rosyjskich więźniów zastosowano amnestię wcielając ich do służby wojskowej, organizacji paramilitarnych i wysyłano na front.

Wnioskiem płynącym z analizy procedur związanych z umieszczeniem sprawców przestępstw w rosyjskich zakładach karnych jest to, że proces odbywania kary w różny sposób może wpływać na osadzonych. Należy wziąć pod uwagę pewne skutki odizolowania sprawcy, takie jak m.in. stworzenie okazji do popełniania kolejnych przestępstw, tym razem w więzieniu, uzyskanie nowych stref wpływów, zdobycie specjalistycznej przestępczej wiedzy. Istnieje również inna forma reakcji osadzonego, w której poprzez odpowiedni wpływ programów resocjalizacyjnych, środowiska izolacji i wychowania możliwe jest ukształtowanie jego zachowania w taki sposób, by po odbyciu wyznaczonej kary nie wrócił do przestępczości.

⁶¹⁵ Report 2021/22 – *The state of the World's ...*, *op. cit.*

Dokonując analizy przyczyn przestępczości, do której dochodzi w rosyjskich więzieniach należy uwzględnić podejście kryminologiczne i wiktymologiczne zjawiska. Można przyjąć za pewne, że każdym z ludzi (w tym osadzonych) rządzą inne czynniki, które w pewien sposób determinują zachowanie się takiej osoby w konkretnych sytuacjach, jej reakcję na pewne czynniki zewnętrzne i wewnętrzne, a w związku z tym również na to czy ktoś stanie się sprawcą lub ofiarą przemocy. Wiele czynników występujących w procesie socjalizacji takiej osoby może mieć wpływ na ukształtowanie jej na etapie dorastania i dorosłości.

Analiza literatury przedmiotu, w tym także opracowań rosyjskich naukowców, wskazuje, że środowisko więzienne tworzy i wyzwała pewnego rodzaju zagrożenia ze względu na zachowania agresywne mające miejsce podczas odbywania kary, występujące warunki osadzenia, a także istnienie więziennej społeczności, która wpływa negatywnie na zachowania odbywających karę pozbawienia wolności. Rosyjscy naukowcy sugerują również, że przeludnienie w zakładach karnych, a także bezkarność sprawców lub też „ciemna liczba przestępstw” realnie wpływają na zaognienie sytuacji oraz rozwój agresji, przemocy i zachowań naruszających przepisy i regulaminy placówek penitencjarnych.

Programy resocjalizacyjne mają za zadanie pozytywnie oddziaływać na osadzonego natomiast, jak zauważają naukowcy na całym świecie, nadal nie określono jakie dokładnie czynniki są w stanie wpłynąć na osadzonego tak, by w przyszłości nie popełniał przestępstw.

Zastosowanie tego rodzaju programów ma na celu także ograniczenie kosztów, które w przyszłości musiałoby ponieść państwo, gdyby taka osoba wróciła do popełniania przestępstw. Społeczeństwo może również domagać się ograniczenia utrzymania osadzonych lub wypłacania im funduszy z programów pomocy społecznej.

Należy podkreślić, że w momencie opuszczenia zakładu karnego przez osadzonego musi on odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości, która podczas odbywania kary mogła się diametralnie zmienić. Osoby opuszczające zakład karny np. odbywające karę pozbawienia wolności za ciężkie i szczególnie ciężkie przestępstwa mogą mieć problem w dostosowaniu społecznym, ze względu m.in. na niemożliwość wykonywania

pracy w zakładzie karnym, co skutkuje następnie brakiem umiejętności zdobycia zatrudnienia poza więzieniem.

W Federacji Rosyjskiej ukształtowały się dwa podejścia do sposobu i metod resocjalizacji skupiające się na korekcie moralnej lub korekcie pod względem prawnym. W rosyjskich opracowaniach naukowych istnieją odniesienia do wieloaspektowego charakteru korekty jako procesu poprawy zachowania skazanych, który bez chęci i woli zmiany moralnej danego osadzonego będzie trudny do wyegzekwowania.

E.A. Timofeeva charakteryzuje resocjalizację jako *„kształtowanie w procesie odbywania kary cech osobowości, które przyczyniają się do przywrócenia zerwanych więzi i relacji społecznych, a także identyfikacji jednostki jako podmiotu własnego życia. Cechami takimi są bowiem praworzędność i socjalizacja, mające na celu zapewnienie zgodności ze społecznymi normami prawnymi oraz skupienie się na społecznie użytecznym stylu życia (resocjalizacja moralna i prawna)”*.⁶¹⁶

W Rosji nadal bardzo wielu więźniów odbywa karę pozbawienia wolności. Mimo znacznego spadku ogólnej populacji więziennej (z 1 060 000 więźniów w 2000 roku do około 523 tys. więźniów w 2020 r.⁶¹⁷), dochodziło również do spadku liczby aresztowań, co może sugerować, że spadek liczby więźniów nie jest wynikiem wyłącznie niższej wykrywalności przestępstw.

Jak wynika z przeprowadzonych badań występowanie przestępstw w rosyjskich placówkach penitencjarnych rażąco wpływa na jakość i skuteczność działania całego systemu penitencjarnego, realnie utrudnia osiągnięcie efektów i celów kary, a także prowadzi, w niektórych wypadkach, do eskalacji zjawiska — osadzeni uczą się nowych form i technik przestępczych, popełniają kolejne czyny karalne lub po opuszczeniu zakładu karnego wracają do przestępstw.

Ponad 1000 przestępstw rocznie nadal popełnianych jest w placówkach penitencjarnych Federacji Rosyjskiej⁶¹⁸, a znaczną część czynów karalnych stanowią czyny charakteryzujące się dużą brutalnością. Dochodzi m.in. do czynów karalnych z użyciem przemocy, przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu oraz przestępstw

⁶¹⁶ Timofeeva E.A., *Foreign Prison Experience Resocialization ...*, *op. cit.*, [dostęp: 30.06.2022 r.].

⁶¹⁷ *World Prison Brief (WPB), Russian Federation...*, *op. cit.*, [dostęp 02.08.2022 r.].

⁶¹⁸ <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 19.11.2021 r.].

dotyczących środków odurzających. Nie sposób pominąć również liczby wykroczeń, które nie są kwalifikowane jako przestępstwa, a w Rosji rocznie odnotowuje się ich ponad 54 tysiące.

Podkreślenia wymaga fakt, iż czyny karalne, popełniane w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności wpływają destabilizująco na funkcjonowanie systemu penitencjarnego, a to powoduje utrudnienia w realizacji ogólnych i szczególnych zadań wynikających z działalności instytucji penitencjarnych.

Osoby odbywające karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym zazwyczaj cechują się negatywnym nastawieniem do otoczenia, niechętnie podchodzą do poprawy warunków odbywania kary lub uzyskania zwolnienia, a przede wszystkim nie są zainteresowani zmianą postępowania, które mogłoby skutkować życiem zgodnym z prawem. Podkreślenia wymaga również fakt, że zdaniem rosyjskich naukowców osadzenie w jednym miejscu, najczęściej wspólnie, różnych kategorii więźniów ma zdecydowanie negatywny wpływ na tę ich część, która jest bardziej podatna na oddziaływanie wychowawcze, a to realnie wpływa na sposób postępowania takich osadzonych.

Nadal utrzymują się wysokie wskaźniki przestępczości więziennej, co ma związek z brakiem funkcjonowania odpowiedniego systemu prewencji. Wśród różnych sposobów i środków oddziaływania na osadzonego wyróżnia się m.in. prawomocny wyrok sądu (środki prawnokarne i bezpośrednio karno-wykonawcze); reakcję na dewiacyjne zachowanie skazanego (środki kryminologiczne); działania uwzględniające szczególne cechy kryminologiczne skazanego oraz cechy popełnionego przestępstwa (środki specjalne i szczególne).⁶¹⁹ Osadzeni mogą również otrzymać środek nagradzający w postaci np. zezwolenia na spędzenie święta państwowego poza koloniami karnymi.

Jak donoszą rosyjscy naukowcy ciągle badanie zagranicznych dobrych praktyk w zakresie metod resocjalizacji opartych na doświadczeniu międzynarodowym pozwolą w Federacji Rosyjskiej wykreować taki system, by praca ze skazanymi osiągnęła wyższą jakość, a także odmienne od tradycyjnego podejście. Opracowując tematykę związaną z funkcjonowaniem modelu walki z przestępczością więzienną w Rosji należy odpowiednio przeanalizować sposoby funkcjonowania całego systemu Służby

⁶¹⁹ Bochkarev, V.V. *Sistema profilaktyki...*, *op. cit.*, s. 201–205.

Więziennej FR. W literaturze przedmiotu pojawiają się określenia „państwo w państwie”, ponieważ cały system przez sieć powiązań i rozbudowanych struktur jest w stanie nadzorować i koordynować wewnętrzny system edukacyjny, handlowy czy medyczny.

*„Wpływ na politykę karną ma również sytuacja społeczno-polityczna, która stanowi pewnego rodzaju motor napędowy polityki penitencjarnej. Wiele byłych jurysdykcji sowieckich, w których występowały pewne tendencje autorytarne widoczne w ciągu ostatnich dwudziestu lat, np. Białoruś, Uzbekistan, przeprowadziło jedne z najgłębiej idących i najszybszych cięć wskaźników więziennych w kraju”.*⁶²⁰

Podkreślenia wymaga fakt, że dotychczasowe praktyki stosowane przez FR w zakresie resocjalizacji więźniów nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, a poziom resocjalizacji osadzonych jest zaniedbany. *„Nieefektywność nie stanowi jednak problemu dla władz, ponieważ w Rosji więziennictwo jest głównie częścią maszyny służącej sprawowaniu kontroli nad społeczeństwem i zapewnianiu stabilności systemu władzy”.*⁶²¹

Rozpatrując zagadnienia dotyczące egzekwowania kar w Federacji Rosyjskiej należy wziąć pod uwagę narzędzia wykorzystywane przez rosyjski system karny w kontekście rosnącego autorytaryzmu. Wśród naukowców nadal dominuje pogląd, że rosyjskie placówki penitencjarne charakteryzują się dużą surowością, a także nie realizują w odpowiedni sposób funkcji resocjalizacyjnych, ochronnych lub odstrasżających.

Ważnym aspektem dotyczącym wzrostu liczby populacji więziennej na całym świecie jest odpowiednia reakcja na rzecz reformy oraz polityki penitencjarnej która realnie jest w stanie wpłynąć na liczbę osadzonych, w tym także osadzonych w Federacji Rosyjskiej. Jeden z najwyższych wskaźników populacji więziennej nadal utrzymuje się między innymi w Rosji (ponad 200 osadzonych na 100 000 mieszkańców).⁶²²

W rosyjskiej koncepcji systemu penitencjarnego do 2030 roku wskazano trzy sfery, których rozwój i udoskonalenie przyczyni się m.in. do poprawy polityki penitencjarnej i poprawczej, poszerzenia możliwości interpretacyjnych dotyczących

⁶²⁰ Horn D., Slade G., Trochev A., *University of Strathclyde Nazarbayev ...*, *op. cit.*

⁶²¹ Strzelecki J., *Russia behind bars...*, *op. cit.*

⁶²² Aebi M.F., Cocco, E., Molnar, L., Tiago, M. M. *SPACE I - 2021 — Council of Europe...*, *op. cit.*

szczególnych warunków odbywania kary pozbawienia wolności wobec niektórych kategorii skazanych, a także udoskonalenia działań systemu penitencjarnego. W opracowanym dokumencie uwzględniono dostosowanie prawa krajowego do prawa międzynarodowego, a także odpowiedni sposób resocjalizacji skazanych przez odbycie kary w warunkach zgodnych z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej i standardami międzynarodowymi. W koncepcji założono, że praca wychowawcza i społeczna oraz oddziaływanie psychologiczne może ukształtować u osadzonego odpowiednie podejście do społeczeństwa, a także przestrzegania prawa. W koncepcji zawarto również procesy i przepisy dotyczące zmiany czasu spędzonego w areszcie śledczym, zaproponowano tworzenie rad kuratorskich w instytucjach penitencjarnych, ustanowiono obowiązkowe badania lekarskie, umożliwiono także odbywanie wizyt osobom podejrzanym i oskarżonym, a także wprowadzono kolejne procedury dotyczące podniesienia poziomu bezpieczeństwa, doskonalenia systemów egzekwowania kary lub możliwości przeniesienia posadzonych.

Przedstawiciele Federalnej Służby Więziennej FR informują, że dzięki stosowaniu kar alternatywnych, niewiążących się z izolacją osoby, liczba osadzonych w instytucjach systemu penitencjarnego i poprawczego znacznie zmniejszyła się na przestrzeni ostatnich 11 lat.

Mimo zmniejszenia się ogólnej liczby osadzonych w Rosji nadal cały system wymaga wdrożenia kolejnych działań mających na celu poprawę i resocjalizację osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Podkreślenia wymaga fakt, że wdrożenie nowych rozwiązań i dobrych praktyk stosowanych w placówkach penitencjarnych wymaga koordynacji i wspólnego działania całego systemu penitencjarnego, dzięki czemu możliwe będzie wprowadzenie procesu reform, a także odpowiedniego przygotowania się na ewentualne przeszkody.

Podsumowując należy zaznaczyć, że międzynarodowe badania dotyczące resocjalizacji skazanych wskazują pewien trend oraz metody implementowania tego rodzaju rozwiązań, a zdaniem rosyjskich naukowców takie działania są możliwe do wdrożenia podczas reform systemu karnego w Federacji Rosyjskiej.

Autor wiele czasu poświęcił na dokładną analizę danych statystycznych dotyczących przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej publikowanych przez

różne rosyjskie instytucje krajowe i międzynarodowe, weryfikację poprawności wyliczeń, a także porównanie zgromadzonych informacji z wykorzystaniem różnych metod oraz wskaźników. Wykorzystanie oficjalnych danych umożliwiło dostęp do dużych prób badawczych i prób reprezentatywnych, a także pozwoliło na śledzenie trendów w czasie. Warto zwrócić uwagę na fakt, że dostęp do niektórych danych jest aktualnie utrudniony lub wręcz niemożliwy w związku z zablokowaniem m.in.: strony internetowej MSW Federacji Rosyjskiej⁶²³, strony Federalnej Służby Więziennej Federacji Rosyjskiej⁶²⁴, strony Rosyjskiej Prokuratury Generalnej⁶²⁵, a także strony crimestat.ru, zbierającej statystyki dotyczące rosyjskiej przestępczości. Próby wejścia na te strony są dla większości polskich użytkowników niemożliwe. Podobnie, niemożliwy jest obecnie zakup publikacji naukowych ze stron rosyjskich, wykup dostępu do prac i podręczników naukowych oraz ich przesyłka do Polski. Ponadto w wypadku próby otwarcia niektórych plików z artykułami naukowymi użytkownik Internetu jest narażony na ataki programami szpiegującymi, co może być elementem prowadzonych przez Rosję działań w zakresie pozyskiwania informacji.

Na podstawie przeprowadzonych badań potwierdzono przyjętą hipotezę główną, zgodnie z którą przestępczość więzienna w Federacji Rosyjskiej na przestrzeni lat zaczęła ewoluować, rozwijać stare formy i poszukiwać nowych. Autor niniejszej pracy skupił się na innowacyjności wynikającej z przedstawienia autorskich obliczeń, zestawień tabelarycznych i definicji nawiązujących do najnowszych światowych statystyk penitencjarnych, a także oficjalnych, rządowych i pozarządowych raportów dotyczących więziennictwa. Zgromadzone materiały pozwoliły na opracowanie nowych informacji, wyciągnięcie wniosków i wskazanie tendencji, podkreślających korelację miejsca osadzenia z różnymi formami objawowymi przestępczości. Wskazano związek z przyczynami czynów karalnych w zakładach i placówkach penitencjarnych, a także ukazano szeroką perspektywę pozwalającą na przedstawienie odpowiednich wniosków i określenie prognoz kryminologicznych dotyczących przestępczości więziennej w Federacji Rosyjskiej.

⁶²³ <http://mvd.ru>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].

⁶²⁴ <http://fsin.gov.ru>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].

⁶²⁵ <http://www.genproc.gov.ru/>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].

Bibliografia

Monografie i podręczniki

1. Abramova Yu. A., Abramov A.W., *Nowiejszaja istorija Rosiji. Praktikum*, 1991–2006, Moscow, 2007.
2. Akers R.L., Sellers C.S., *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, Application*, Oxford University Press, New York 2013, https://global.oup.com/us/companion.websites/9780199844487/guide1/study_guide.pdf, [dostęp: 20.04.2022 r.].
3. Aldanov S., *Nemnogo o ranney istorii tyurem na Rusi/v Rossii. Chast' 1.*, <https://aldanov.livejournal.com/634547.html>, [dostęp: 21.01.2021 r.].
4. Aleksandrow Yu.K., *Oczerki kryminalnoj subkultury*, Moscow, 2001.
5. Antonyan Yu.M, Kudriancew V.N., Eminov V.E., *Licznost priestupnika, Sankt-Petersburg*, 2004.
6. Antonyan Yu.M. (red.), Boyko I.B., Verishchagin V.A., *Nasiliye sredi osuzhdennykh*, Moscow, 1994.
7. Antonyan Yu.M. (red.), *Nakazaniye i ispravleniye prestupnikov*, Moscow, 1992.
8. Antonyan Yu.M., Eminov V.E., *Licznost priestupnika. Kryminologo-psychologicheskoye issledowanije*, Sankt-Petersburg–Moscow, 2010.
9. Antonyan Yu.M., Griszko A.Ya., Filchenko A.P (red.), *Penitentsiarnaya kriminologiya. Uczebnik dla vuzow*, Riazan, 2009.
10. Asłachanow A., *O rossijskoj mafii bez sensacij (razmyszlenija general-majora milicji)*, Sankt-Petersburg, 2004, http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=11279218, [dostęp: 11.04.2021 r.].
11. Avanesov G.A., *Profilaktika: Terminy i ponyatiya. Profilaktika pravonarusheniy*, Moscow, 1978.
12. Barabanov N.P., *Organizatsiya deyatelnosti ispravitel'nykh uchrezhdeniy po preduprezhdeniyu presecheniyu massovykh besporyadkov, zakhvatov zalozhnikov, pobegov*, Ryazan, 2003.
13. Beccalossi C., *Encyclopedia of Criminological Theory Lombroso, Cesare: The Criminal Man*, SAGE knowledge 2010, https://studysites.sagepub.com/schram/study/materials/reference/90851_04.1r.pdf [dostęp: 20.04.2022 r.].
14. Beirne P., Messerschmidt, J.W., *Criminology*, Boulder, 2000.
15. Belousova O.A., *Istoriya ugotovno-ispolnitel'noy sistemy Zapadnoy Sibiri*, Novokuzneck, 2018.

16. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk, 2007.
17. Brookes E., *Sutherland's differential association theory explained, Simply Psychology*, <http://www.simplypsychology.org/differential-association-theory.html>, [dostęp: 26.04.2022 r.].
18. Bushell A., *A Comparative Critical Analysis on the Impact of Prisons on Males in the United Kingdom and United States?*, 6CJ007: Criminology and Criminal Justice Project, USA, 2019. https://www.researchgate.net/publication/333852919_6CJ007_Criminology_and_Criminal_Justice_Project_A_Comparative_Critical_Analysis_on_the_Impact_of_Prisons_on_Males_in_the_United_Kingdom_and_United_States [dostęp: 03.03.2022 r.].
19. Clear T., Frost N., Carr M., Dhondt G., Braga A., Warfield G., *Predicting Crime through Incarceration: The Impact of Rates of Prison Cycling On Rates of Crime in Communities, Final report*, 2014.
20. *Country Reports on Human Rights Practices: Russia*, Bureau of democracy, human rights and labor, U.S. Department of State, 2021, <https://www.state.gov/reports/2020-country-reports-on-human-rights-practices/russia/> [dostęp: 01.06.2022 r.].
21. *Criminal Justice, Biological Theories of Crime, Heredity and Evolution*, <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/biological-theories-of-crime/>, [dostęp: 24.04.2022 r.].
22. *Criminal Justice, Labeling Theory and Symbolic Interaction Theory*, <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/labeling-theory-and-symbolic-interaction-theory/3>, [dostęp: 01.05.2022 r.].
23. *Criminal Justice, Social Control Theory*, <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/social-control-theory/>, [dostęp: 25.04.2022 r.].
24. *Criminology Web, Labeling Theory: how labelling explains deviance and crime In criminology and sociology*, <https://criminologyweb.com/labeling-theory-how-labelling-explains-deviance-and-crime-in-criminology-and-sociology/> [dostęp: 01.05.2022 r.].
25. Crossman A., *An Overview of Labeling Theory*, ThoughtCo., 2020., <https://www.thoughtco.com/labeling-theory-3026627>, [dostęp: 01.05.2022 r.].
26. Dane Federalnej Służby Więziennej FR, <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 10.09.2021 r.].
27. Dmitriev Yu.A., Kazak B.B., *Penitentsiarnaya psichologija. Uczebnik*, Rostow nad Donem, 2007.
28. Dolgova A.I. (red.), *Kriminologija. Uczebnik dla wuzow*, Moscow, 2005.
29. Dolgova A.I., *Kriminologiya*, Moscow, 2001.
30. Dolgova A.I. (red.), *Licznost organizowannogo priestupnika: kryminologiceskoe issledowanije. Monografija*, Moscow, 2013;

31. Drozdov V.Yu., Khlystova N.B., *Kriminologiya*, Moscow, 2019.
32. Dubiagin Yu.P., Dubiagina O.P., Smirnow G.F., *Kult tatu (kryminalnaja i hudożestwiennaya taturowka)*, Moscow, 2003.
33. Eminov V.Ye. (red.), *Kriminologiya. Uchebnik dlya bakalavrov*, Moscow, 2020.
34. Filipkowski W., *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie finansowym*, Kraków, 2004.
35. Gilinskiy Ya.I., *Kriminologiya: Kurs lektsiy*. Sankt-Petersburg, 2002.
36. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa, 2017.
37. Hołyst B., *Kryminologia*. Warszawa, 2022.
38. Hołyst B., *Kryminologia. Wydanie 11*, Warszawa, 2016.
39. Horn D., Slade G., Trochev A., *University of Strathclyde Nazarbayev University Nazarbayev University, How Punitive Are Russians? Insights from a National Survey on Law Enforcement in Russia*, <https://www.ponarseurasia.org/how-punitive-are-russians-insights-from-a-national-survey-on-law-enforcement-in-russia/>, [dostęp: 01.08.2022 r.].
40. Ignjatovic D., *Theories In criminology, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, „Edicija Crimen”*, Vol. 12, Beograd, 2009.
41. Kabanov P.A., *Sovremennaya kriminologiya: struktura, metodika i tendentsii razvitiya. Uchebnoye Posobiye*, Nizhniy Novgorod, 2018.
42. Kaczorowska K., *Podkultura więzienna*, Wrocław, 2019, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/96028/PDF/10_K_Kaczorowska_Podkultura_wiezienna.pdf, [dostęp: 12.05.2022 r.].
43. Kal'chuk V.V., *Stanovleniye sistemy ispolneniya nakazaniy v XV — nachale XX vekov*, [w:] Kuz'min S.I.B., Lebedev V.B., Pertli L.F. (red.), *Perspektivnyye napravleniya nauchnykh issledovaniy po istorii ugolovno-ispolnitel'noy sistemy Rossii. Materialy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, Moscow, 2018.
44. Karyszew V.M., *Nasz dom — tiuma. Ot wora w zakonie do oligarcha*, Moscow, 2001.
45. Karyszew W., *Russkaya mafiya 1991–2021, Trizhdy let russkogo banditizma*. Moscow, 2021.
46. Kędzierski W., *Penitencjarystyka z resocjalizacją instytucjonalną. Historia — stan obecny*, Warszawa, 2021.
47. Khokhryakov G.F., Karetnikov I.V., *Pojęcie, przedmiot, metoda i struktura kryminologii penitencjarnej*, https://psyera.ru/ponyatie-predmet-metod-i-sistema-penitenciarney-kriminologii_15425.html [dostęp: 01.05.2022 r.].

48. Khokhryakov G.F., *Kriminologiya*, Moscow, 2002.
49. Khokhryakov G.F., Sarkisov G.S., *Prestupleniya osuzhdennykh: prichiny i preduprezhdeniya*. Yerevan, 1988.
50. Khokhryakov G.F., *Znachenie penitentsiarnoy kriminologii dlya razvitiya obshchey teorii prichin prestupnosti*, Moscow, 1982.
51. Kleymonov M.P. (red.), *Kriminologiya: uchebnik. 3-ye izd., pererab. i dop.*, 2018. <https://be5.biz/pravo/k044/3.html#2>, [dostęp: 12.11.2021 r.].
52. Knepper P., Ystehede P.J., *The Cesare Lombroso Handbook*, Nowy Jork, 2013.
53. Kogan Ya. M., *Tatuirowki priestupnikow*, Odessa, 1928.
54. Komissarov V.S., Krylovoya N.Ye., Tyazhkovoya I.M. (red.), *Ugolovnoye Pravo Rossiyskoy Federatsii. Obshchaya Chast'. Uchebnik dla vuzov*, Moscow, 2012.
55. Kotowska M., *Kariery kryminalne członków zorganizowanych grup przestępczych*, Warszawa, 2019.
56. Kozarska-Dworska J., *Psychopatia jako problem kryminologiczny*, Warszawa, 1977.
57. Kuchinsky A.V., *Tiuremnaja encyklopedija*, http://drink.dax.ru/turma/turem_16.html, [dostęp: 12.03.2021 r.].
58. Kuć M. *Kryminologia*, Warszawa, 2015.
59. Kuz'minykh K.S., Ustyuzhaninov D.A., *Soderzhaniye otdel'nykh, vynesennykh v 45 sub'yektakh rf prigovorov po ugovornym delam o prestupleniyakh, predusmotrennykh st. 321 UK RF*, dekabr' 2017 g., 2019.
60. Kuznetsova N.F. Luneyev V.V. (red.), *Kriminologiya. 2-ye izd., pererab. i dop.*, Moscow, 2004.
61. Laskowska K., *Przestępczość w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego*, Białystok, 2016.
62. Laskowska K., *Wory w zakonie w Związku Radzieckim i Federacji Rosyjskiej. Kryminologiczna analiza zjawiska*, Białystok, 2022.
63. Leshchenko O.V., *Penitentsiarnaya kriminologiya. Lichnost' nesovershennoletnego osuzhdionnogo*, Moscow, 2019.
64. Łabuz P., Malinowska I., Michalski M., *Kryminologia*, Warszawa, 2020.
65. Łatypow R.I., *Kryminologija*, Moscow, 2005.
66. Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej-casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2006.

67. McGuire J., *Understanding Prison Violence: A rapid evidence assessment*, United Kingdom 2018. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/737956/understanding-prison-violence.pdf, [dostęp: 03.03.2022 r.].
68. Michalska A., Michalski D., *Zachowania niepożądane w zakładach karnych. Wybrane zagadnienia*, Warszawa–Olsztyn, 2020.
69. Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Warszawa, 2002.
70. Montanari L., Royuela L., Pasinetti M., Giraudon I., Wiessing L., Vicente J., *Drug use and related consequences among prison populations in European countries*, 2018. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/249202/Prisons-and-Health,-13-Drug-use-and-related-consequences-amongprison.pdf [dostęp: 02.04.2022 r.].
71. Nazarov M.G. (red.), *Kurs socialno-ekonomiczkiej statistiki. Uczebnik dla vuzov*, Moscow, 2000.
72. Nepomnyashchaya T., *Naznachenije ugovnogo nakazaniya. Teoriya, praktika, perspektivy*, Sankt-Petersburg, 2006.
73. Nickerson C., *Simply Psychology*, „Criminology”, 2022, <https://www.simplypsychology.org/biological-theories-crime.html> [dostęp: 14.04.2022 r.].
74. Nirmalak G., *Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute 2009*. <https://chilot.files.wordpress.com/2011/06/criminology.pdf>, [dostęp: 01.03.2022 r.].
75. Orski M., *Ispoved' russkogo gangstera. Khroniki vremen organizovannogo banditizma*, Moscow, 2018.
76. Phillips C., *Prisoner, prison and situational characteristics and their relationship with the prevalence, incidence and type of prison offending recorded by a sample of prisoners within W y a sample of prisoners within Western Australian Prison*, Edith Cowan University, 2019, <https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=3165&context=theses> [dostęp: 02.04.2022 r.].
77. Pinchuk, V.I. *Retsidivisty. Glava pyataya*, [w:] Belyayev N.A., Shargorodskiy M.D. (red.), *Kurs sovetskogo ugovnogo prava*. Leningrad, 1990.
78. Plotnikov A.I. (red.), *Ugovnoye pravo Rossii. Obshchaya Chast'. Uchebnik dlya bakalavrov*, Orenburg 2016.
79. Pływaczewski E.W., Redo S., Guzik-Makaruk E.M., Laskowska K., Filipkowski W., Glińska E., Jurgielewicz-Delegacz E., Perkowska M., *Kryminologia: stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa, 2019.
80. Pływaczewski W., *Gangi motocyklowe. Od wydarzeń w Hollister po współczesne przejawy przestępczości zorganizowanej*, Warszawa, 2018.

81. *Prison Related Offences, The Crown Prosecution Service*, 2019. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/prison-related-offences-0> [dostęp: 01.04.2022 r.].
82. Przechrzt A., *Wory w zakonie, rosyjskie więzienia i tatuaze*. http://www.konflikty.pl/rosyjskie_wiezienia_i_tatuaze/P/Worywzakonie.html, [dostęp: 11.03.2021 r.].
83. Raska E.E., *Bor'ba s prestupnost'yu i sotsial'noye upravleniye: Teoreticheskiye i metodicheskiye aspekty*. Tallin, 1985, s. 45.
84. Rose M., *Criminal Law: Theories of Punishment*, 2019. <https://ourpolitics.net/criminal-law-theories-of-punishment/>, [dostęp: 01.05.2022 r.].
85. Sadovskiy V.N. *Metodologicheskiye issledovaniya ob"yektov, predstavlyayushchikh soboy sistemy*, [w:] *Sotsiologiya v SSSR*. T.1., Moscow, 1966.
86. Salomatova O., Iwanowska A., *The Riot in Angarsk Penal Colony: Call to Conduct Public Investigation and Answer the Questions Joint statement by the Solidarity Group and the Working Group "Human Rights in Places of Imprisonment" of the EU-Russia Civil Society Forum, EU-Russia Civil Society Forum*, 2020.
87. Sarvesh T.A.V., *Criminology Cases Selected and Edited*, Faculty of Law University of Delhi, Delhi, 2017.
88. Shela Dzh., *Kriminologiya*. (red.), tłum. z ang., Sankt-Petersburg, 2003.
89. Shestakov D.A., *Predmet i sistema kryminologii. Kriminologiya: kurs lektsiy*, Burlakov V.N. i in (red.), Sankt-Peterburg, 1995.
90. Shokry EI-Dakkak M., *Criminology and penology, the Judicial Department — Abu Dhabi*, <https://www.adjd.gov.ae/sites/Authoring/EN/ELibrary%20Books/Criminology%20And%20Penology.pdf> [dostęp: 25.04.2022 r.].
91. Starkov O.V., *K voprosu o predmete i sisteme kriminopenologii Problemy yuridicheskoy otvetstvennosti i ispolneniya ugovolnykh nakazaniy*. Ryazan', 1985.
92. Starkov O.V., *Kriminopenologiya: Uchebnoye posobiye*. Moscow, 2004.
93. Starkov O.V., Milyukov S.F., *Nakazaniye: ugovolno-pravovoy i kriminopenologicheskij analiz*. Sankt-Petersburg 2001.
94. Starkov O.V., *Vvedeniye v kriminopenologiyu*, Ufa, 1997.
95. Strzelecki J., *Russia behind bars: the peculiarities of the Russian prison system*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2019, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2019-02-07/russia-behind-bars-peculiarities-russian-prison-system>, [dostęp: 03.06.2022 r.].
96. Szabanow W., *Specyfika grup przestępczych i mechanizmy ich spójności*, prezentacja wygłoszona w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie podczas wykładu otwartego, 2005 r.

97. Szejnkowska M. M., *System kar dyscyplinarnych wobec osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności*, Toruń, 2019.
98. Szymanowska A., *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów*, [w:] Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce — w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk, 2006.
99. Timofeeva E.A., *Foreign Prison Experience Resocialization of Prisoners*, *SHS Web of Conferences 62, Problems of Enterprise Development: Theory and Practice*, 2018, https://www.researchgate.net/publication/331775330_Foreign_Prison_Experience_ResocializationofPrisoners, [dostęp: 28.06.2022 r.].
100. *United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook for prison leaders A basic training tool and curriculum for prison managers based on international standards and norms*, „Criminal justice handbook series”, 2020, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC._Handbook_for_Prison_Leaders.pdf, [dostęp: 01.08.2022 r.].
101. Voronin O.V., *Stanovlenye penitencyarnogo nadzora v Rossii: istoricheskiye aspekty*, Tomsk, 2010.
102. Widacki J., Szuba-Boroń A., Grzyb M., Dadak W., *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa, 2022.
103. Zagvozdina D., *Butyrskaya tyur'ma: vchera, segodnya, zavtra*, „Gazeta.ru”, 18.06.2013.
104. Zinnurov F.K. (red.), *Kriminologiya obshchaya chast'. Uchebnik*, Kazan', 2019.

Artykuły, teksty źródłowe i dane statystyczne

1. Aebi M.F., Cocco E., Molnar L., Tiago M., *Prisons and Prisoners in Europe 2021: Key Findings of the SPACE I report*, „Series UNILCRIM 2022, Nr 3”, Strasbourg and Lausanne: Updated on 2022. https://www.researchgate.net/publication/359740334_Prisons_and_Prisoners_in_Europe_2021_Key_Findings_of_the_SPACE_I_report, [dostęp: 02.08.2022 r.].
2. Aleksandrova N.S., Burlakov V.N., Shestakov D.A. *Problemy ekonomicheskoy kriminologii. Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy*, „Pravovedeniye”, 1998, Nr 1, ss. 221–227.
3. Antonyan Yu.M., *Prestupnost' v mestakh lisheniya svobody i yeye prichiny*, „Ugolovnoye pravo”, 2002, Nr 4, ss. 101–104.
4. Arbour W., Lacroix G., Marchand S., *Prison Rehabilitation Programs: Efficiency and Targeting*, „SSRN Electronic Journal”, 2021. <https://www.researchgate.net/publication/350210107>, [dostęp: 11.04.2021 r.].
5. Arbour W., Lacroix G., Marchand S., *Prison Rehabilitation Programs: Efficiency and Targeting*, „SSRN Electronic Journal”, 2021. https://www.researchgate.net/publication/350210107_Prison_Rehabilitation_Programs_Efficiency_and_Targeting [dostęp: 28.06.2022 r.].
6. Belyayeva, L. I., *O lishenii svobody, kak o sluchaye pokupki, i o poryadke iz"yatiya takovogo (Vremennoye sodержaniye): vzglyad na stoletiyе*, „Chelovek: prestupleniya i nakazaniya”, 2019, T. 27(1–4), Nr 3, ss. 310–323.
7. Bil J., *Przestępczość zorganizowana w ujęciu historycznym oraz jej ewaluacja*, „Kultura Bezpieczeństwa Nauka – Praktyka – Refleksje”, 2015, Nr 20 (88–106), ss. 88–106.
8. Bobrik A., Danishevski K., Eroshina K., McKee M., *Prison health in Russia: the larger picture*, „Journal of Public Health Policy”, 2005, Nr 26, ss. 30–59, http://www.antonioacasella.eu/salute/Bobrik_2005.pdf, [dostęp: 01.06.2022 r.].
9. Bochkarev V.V., *Sistema profilaktiki v mestakh lisheniya svobody*, „Chelovek: prestupleniya i nakazaniya”, 2018, T. 26(1–4), Nr 2, ss. 201–205.
10. Boeglin J., Shaphiro Z., *A Theory of Differential Punishment*, *Vanderbilt Law Review*, Vol. 70, Issue 5, 2017, ss. 1499–1559, <https://core.ac.uk/download/pdf/230475459.pdf>, [dostęp: 01.05.2022 r.].
11. *Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya, Shlisselburg*, on-line, <https://bigenc.ru/geography/text/5728654>, [dostęp: 12.05.2021 r.].
12. *Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya*, on-line, <https://gufo.me/dict/bse>, [dostęp: 21.07.2021].
13. *Bolszaya Rossijskaya Encyklopedya, Shlisselburg*, https://bigenc.ru/domestic_history/text/3166838, [dostęp: 21.01.2021 r.].

14. Bukreyev V.V., *Distsiplinarnaya voinskaya chast': problemy naznacheniya i ispolneniya nakazaniya: Avtoref. dis. kand. yurid. nauk*, Rostov-na-Donu, 2004.
15. Burimov M.Y., *Ispolneniye ugovolnykh nakazaniy v period pravleniya Petra I*, „NovaInfo”, 2017, Nr 62–2, ss. 296–300.
16. Burlakov V.N., Gilinskiy YA.I., Shestakov D.A., *Rossiyskaya kriminologiya v kontse XX stoletiya: seminar Kriminologicheskogo tsentra Sankt-Peterburga*, „Pravovedeniye”, 1999, Nr 3, ss. 261–268;
17. Chwatowa J., *Zaklyuchennyye na galerakh. Kak zhili katorzhniki v XVIII veke*, https://spb.aif.ru/society/people/zaklyuchennyye_na_galera_kak_zhili_katorzhniki_v_xviii_veke, [dostęp: 12.05.2021 r.].
18. Council of Europe, HUDOC-CPT, <http://hudoc.cpt.coe.int/eng>, [dostęp: 29.06.2022 r.].
19. Dane statystyczne FSW FR (FSIN), <https://fsin.gov.ru/statistics/>, [dostęp: 2.01.2022 r.].
20. Dymowa M., *Szto iz siebia predstaviali sztrafnyje bataliony*, <http://www.worldwar.ru/chto-iz-sebya-predstavlyali-shtrafnye-batalony>, [dostęp: 12.03.2021 r.].
21. Edwin H., *Differential Association Theory and Differential Social Organization, Encyclopedia of Criminological Theory Sutherland*, https://study.sagepub.com/system/files/Sutherland%2C_Edwin_H._-_Differential_Association_Theory_and_Differential_Social_Organization.pdf, [dostęp: 24.04.2022 r.].
22. *Encyklopedia PWN*, on-line, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Prawda-Ruska;3961811.html>, [dostęp: 12.05.2021 r.].
23. Epifamov S.S., *Preduprezhdeniye retsidivnoy prestupnosti v ispravitel'nykh uchrezhdeniyakh*, „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 2011, Nr 4 (75), ss. 76–80.
24. Fausset R., *Guards Waited Hours to Stop a Prison Riot That Left 7 Inmates Dead*. „The New York Times”, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/04/16/us/south-carolina-prison-riot.html>, [dostęp: 22.09.2021 r.].
25. Galeotti M., *The Vory, Russia's Super Mafia*, Yale University, 2017, ss. 282–298.
26. Galeotti M., *Rossiyskaya mafiya — nechto bol'sheye, chem organizovannaya prestupnost'*, <http://archiwum.polradio.pl/6/248/Artykul/304621>, [dostęp: 15.09.2022 r.].
27. Girko S.I., *Mery po preduprezhdeniyu korrupsionnoy prestupnosti v ugovolno-ispolnitel'noy sisteme RF*, „Administrativnoye pravo i protsess”, 2019, Nr 4, ss. 17–21.
28. *Global Prison Trends 2022, Penal Reform International*, 2022. <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2022/05/GPT2022.pdf> [dostęp: 02.08.2022 r.].

29. Godek S., *Wpływ prawa bizantyńskiego na opiekę w „Ruskiej Prawdzie” i w „I Statucie litewskim”*, „Zeszyty Prawnicze”, 2001, Nr 1/1, ss. 123–148.
30. Gulagu.net, *Torture in Russia*, 2022 r., https://gulagu.net/Torture_in_Russia, [dostęp: 04.06.2022 r.].
31. Herman J., *Wor w zakonie*, Kultura24, <http://matuzalem.salon24.pl/233464,b-wor-w-zakonie>, [dostęp: 11.04.2021 r.].
32. Hoskins Z., Duff A., *Legal Punishment*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), Zalta E.N. (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/legal-punishment/>, [dostęp: 01.05.2022 r.].
33. *Imperatorskiy ukaz „O prisoyedinenii Ministerstva politzii k Ministerstvu vnutrennikh del”*, 1819, https://xn--b1aew.xn--p1ai/history/1802_1917, [dostęp: 21.01.2021 r.].
34. Juszcak A., *Rys Historyczny Przestępczości, Security, „Economy & Law”*, (XVIII), Nr 1/2018. http://security-economy-law.pl/wp-content/uploads/2018/07/SEL_18_74-85.pdf [dostęp: 12.04.2022 r.].
35. *Kakimi byli pervyje tyur'my na Rusi?* Otvechayet Tat'yana Grigor'yeva, istorik, avtor portala «Kul'tura.RF», <https://www.culture.ru/s/vopros/pervye-turmy>, [dostęp: 23.05.2021 r.].
36. Kalinin Yu.I., *K voprosu o ponjatii, suszcznosti i osnovnyh chertah penitencjarnogo prestuplenija*, „Chelovek: prestuplenie i nakazanie”, 2004, Nr 4 (47), ss. 1–7.
37. Kipling W., *Pacany, obszczak i pietuszinyje wojny*, „Gazeta Echo”, 6.06.2012, <http://exo.net.ua/arkhiv/1347-2012-06-06-09-04-21>, [dostęp: 11.04.2021 r.].
38. Klimienko T.M., *Prestupleniya, svyazannyye s dezorganizatsiyey deyatel'nosti uchrezhdeniy, obespechivayushchikh izolyatsiyu ot obshchestva*, „Vektor Nauki”, 2012, Nr 2(20), s. 133–136.
39. Krug E.G., Dahlberg L.L., Mercy J.A., Zwi A.B., Lozano R., *WHO World report on violence and health*, Geneva, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf, [dostęp: 01.08.2022 r.].
40. Laskowska K., *Kierunki rozwoju kryminologii w Rosji*, „Archiwum Kryminologii”, T. XXIX–XXX, 2007–2008, ss. 143–153.
41. Lelyukh V.F., Pozdnyakova A.E., *Samoorganizatsiya osuzhdennykh v penitentsiarnoy sisteme Rossii*, „Vestnik KemGU”, 2012, Nr 1(49), ss. 301–306.
42. Likhanova I.I., *Nekotoryye kharakteristiki ubiystv, sovershennykh v usloviyakh ispravitel'nykh uchrezhdeniy*, „Vestnik instituta: prestupleniye, nakazaniye, ispravleniye”, 2015, Nr 4 (42), ss. 182–190.
43. Linder G., *Stop więziennej kontrabandzie*, „Forum Służby Więziennej”, 2019, Nr 249, ss. 16–17.

44. Łojkowska M., *Agenci społeczeństwa. Ustawy o zagranicznym finansowaniu w Rosji*, NGOs.pl, <https://publicystyka.ngo.pl/agenci-spoleczenstwa-ustawy-o-zagranicznym-finansowaniu-w-rosji>, [dostęp: 14.06.2022 r.].
45. *Manifest Imperatora Aleksandra I „Ob Uchrezhdenii Ministerstv”*, 1802, <https://raritety.rusarchives.ru/dokumenty/manifest-imperatora-aleksandra-i-ob-uchrezhdenii-ministerstv>, [dostęp: 21.01.2021 r.].
46. Manzh V., *Wory w zakonie, Stalin i ich wlijanije na sowremennuju Rossiju*, <https://openrussia.org/post/view/11609/>, [dostęp: 30.03.2016 r.].
47. *Materialy po voprosu o preobrazovanii tyuremnoy chasti v Rossii*, Ministerstvo Vnutrennikh Del, Sankt-Petersburg. MVD, 1865.
48. Matskevich I.M., *Kriminologicheskiye problemy bor'by s korystno-nasil'stvennoy prestupnost'yu voyennosluzhashchikh: Avto-ref. dis. kand. yurid. nauk*, Moscow, 1992;
49. Meyer J., *Reflections on Some Theories of Punishment*, „Journal of Criminal Law and Criminology”, Vol. 59, Issue 4, Article 12, 1968, ss. 595–599, <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5554&context=jcl>, [dostęp: 02.05.2022 r.].
50. Ministry of Children, Community and Social Services, Rational Choice And Routine Activities Theory, *Review of the Roots of Youth Violence: Literature Reviews*, Volume 5, Chapter 3, https://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter03_rational_choice.aspx [dostęp: 01.05.2022 r.].
51. Moran D., Pallot J., Piacentini L., *The Geography of Crime and Punishment in the Russian Federation*, „Eurasian Geography and Economics”, 2011, 52, No. 1, ss. 79–104.
52. *Nachal'nik NTSB Interpola: V etom godu v RF ekstradirowali 62 prestupnika*, <https://rg.ru/2021/09/29/nachalnik-ncb-interpola-v-etom-godu-v-rf-ekstradirowali-62-prestupnika.html>, [dostęp: 29.09.2021 r.].
53. *Najstarszy zbiór praw Rusi Kijowskiej w języku polskim (cyt. za Jedlicki M.Z.)*, <https://www.scribd.com/document/296795482/Ruska-Prawda>, [dostęp: 5.06.2022]
54. *Nastoyashcheye poboishche s uchastiyem tseloy gruppy «vorov v zakone» proizoshlo v Varshave i zakonchilos' zaderzhaniyami politsiyey*, https://kartoteka.io/news/11676-nactojashchee_poboishche_s_uchastiem_tseloj_gruppy_vorov_v_zakone_proizoshlo_v_varshave_i_zakonchilosj_zaderhanijami_pol, [dostęp: 11.10.2022 r.].
55. Nekrasov A.P., Sazonova K.I., *Nezakonnyy oborot narkotikov v usloviyakh lisheniya svobody — problema sovremennosti*, https://wiselawyer.ru/poleznoe/52032-nezakonnyj-oborot-narkotikov-mestakh_lisheniya-svobody-problema, [dostęp: 12.06.2022 r.].

56. Niekrasow W.F. (red.), *MSW: Encyklopedija*, Moscow, 2002.
57. Nr 598. *Postanovleniye Narodnogo Komissariata Yustitsii. O lishenii svobody, kak o mere nakazaniya, i o poryadke otbyvaniya takovogo (vremennaya Instruktsiya)*, <http://istmat.info/node/30698>, [dostęp: 21.07.2021 r.]
58. *Obrazovaniye Ministerstva vnutriennykh del*, https://21.xn--b1aew.xn--p1ai/gumvd/history/obrzovanie_mvvd/470, [dostęp: 15.01.2022 r.]
59. Oleynikov O.M., *Temnitsa pervoy poloviny XI v. v srednevekovom Novgorode. Kratkiye soobshcheniya instituta arkheologii*, Moscow, 2013, Nr 228, ss. 76–82.
60. Orlov A.S., *Khrestomatiya po istorii Rossii, Sobornoye Ulozheniye 1649 g., glava XIX.*, st. 13.
61. *Osnovnyye pokazateli deyatel'nosti ugovolno-ispolnitel'noy sistemy za 2015–2020: informatsionno-analiticheskiy sbornik*. Tver', 2016–2021.
62. Ovchinsky V.S., *Rossiyskaya organizovannaya prestupnost (mafia) kak forma socialnoj organizacii zizni*, Informacionnyj gumanitarnyj portal „Znanije. Ponimaniye. Umenije”, 2010, Nr 3.
63. Pertli L.F., *Tyuremnaya politika Rossiyskoy imperii (1879–1917 gody)*, „Vedomosti ugovolno-ispolnitel'noy sistemy”, 2018, Nr 9, ss. 29–35, <https://cyberleninka.ru/article/n/tyuremnaya-politika-rossiyskoy-imperii-1879-1917-gody/viewer>, [dostęp: 25.07.2021 r.]
64. *Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej, F.9414, Op. 1. D. 1181, s. 2, Oryginał, rękopis. Informacja tajna. Sporządziła: starszy inspektor Wydziału Zarządu ds. Rozmieszczania Więźniów*. <https://statearchive.ru/>, [dostęp: 12.11.2021 r.]
65. *Polozheniye o tiurmach Ekateriny II, 1788*, <https://lawbook.online/gosudarstva-prava/proekt-ekaterinyi-ustroystve-38846.html>, [dostęp: 11.11.2021 r.]
66. *Poniatije „wor w zakonie” — istorija, pravila, koronacija, blatnyje sankcji*. Trend news agency, <http://www.trend.az/life/socium/1920842.html>, [dostęp: 30.03.2016 r.]
67. Popryadukhina I.V., *Pravonarusheniya I yuridicheskaya otvetstvennost' po Sudebniku 1497 goda, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk*, Kazan, 2012.
68. *Prawa człowieka w Federacji Rosyjskiej*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa, Kwiecień 2022 r., <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2022/05/prawa-czlowieka-w-rosji-2022.pdf>, [dostęp: 01.06.2022 r.]
69. *Program „500 dni”, przyjęty przez Zjazd Narodowych Deputowanych Rosji, Politiczeskije i ekonomiczeskije reformy 1985–1991 r.*, <http://www.km.ru/referats/D5911F305A9C44A68822D9E5F917B22D>, [dostęp: 12.03.2021 r.]
70. *Prostrannaya Russkaya Pravda (po Troitskomu spisku vtoroy poloviny XIV v.)*, <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/prp.html>, [dostęp: 12.05.2021 r.]

71. *Reglament ili ustav glavnogo magistrata 16 yanvarya 1721 g. Vyvereno po izdaniyu: Reformy Petra I. Sbornik dokumentov.* Sost. V.I. Lebedev, Moscow, 1937, Gława XX. *O zuchtgausach (czyli domach wstrzemięźliwości) i szpitalach.*
72. Report 2021/22 — *The state of the World's human rights*, Amnesty International Report 2021/22.
73. Reyent Yu.A., *Istoriya penitentsiarnoy sistemy v sostave Minyusta Rossii*, <https://rezydent.ru/ru/analizy/2021/03/12/istoriya-penitentsiarnoy-sistemy-v-sostave-minyusta-rossii/>, [dostęp: 12.03.2021 r.].
74. *Russkaja Prawda*, tekst, <http://www.hrono.ru/dokum/1000dok/pravda72.php>, [dostęp: 20.05.2021 r.].
75. Rybnikov V.V., Nekrasov A.P., *Istoriya sozdaniya i razvitiya penitentsiarnoy sistemy v Rossii*, <https://wiselawyer.ru/poleznoe/32370-istoriya-sozdaniya-razvitiya-penitentsiarnoy-sistemy-rossii/>, [dostęp: 28.07.2021 r.].
76. *Sbezhavshiy iz suda vo Vladimire "vor v zakone" zaderzhan v Ispanii*, BBS. „Russkaya sluzhba”, gazeta ot 2 sentyabrya 2021, <https://www.bbc.com/russian/news-58402747>, [dostęp: 11.03.2022r.].
77. *Scheepers Pretorius Inc.*, <https://sandpattorneys.co.za/three-theories-punishment-criminal-law-shaped-way-world-seeks-retribution/> [dostęp: 01.05.2022 r.].
78. Scottish Centre for Crime & Justice Research, Theories and causes of crime, University of Glasgow, 2016 r., <http://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2016/02/SCCJR-Causes-of-Crime.pdf>, [dostęp: 04.04.2022 r.].
79. Sergiyevskiy N.D., *Nakazaniye v russkom prave XVII veka.* Sankt-Petersburf, 1887.
80. Sharapova N., *Kak zhivet „Butyrka”.* „Vedomosti”, 31.11.2017, <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2018/12/16/789396-zakroyut-izolyator-butirka>, [dostęp: 12.07.2021 r.].
81. Shestak I, *Vory v zakone sozdali novyy yazyk, chtoby izbezhat' prezidentskoy stat'i. I yeshche dve skhemy spaseniya kriminal'nykh avtoritetov*, <https://ura.news/articles/1036277660>, [dostęp: 12.06.2021 r.].
82. Shestakov D.A., *Kriminologiya na rubezhe dvukh tysyacheletiy*, „Vestnik Sankt-Peterburgskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii”, 1999, Nr 2, ss.73–77.
83. Shrivastava S., Raje S., *The Preventive Theory: A Detailed Explanation*, „Law Times Journal”, 2019, <https://lawtimesjournal.in/the-preventive-theory-a-detailed-explanation/>, [dostęp: 02.05.2022 r.].
84. Shurukhnov N.G., *Tyur'my Rossii po sobstvennoruchnomu projektu imperatritsy Yekateriny II 1787 goda (kratkiy retrospektivnyy obzor)*, „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 2021. T. 29 (1–4), Nr 1.
85. *Slowar tiuremno-lagierno-blatnowo żargona*, Moscow, 1992.

86. Słownik Języka Polskiego. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/przemoc.html> [dostęp: 03.03.2022 r.].
87. Słownik języka rosyjskiego XI-XVII w., 1991, s. 133.
88. Smirnov L.B., *Penitentsiarnaya korruptsiya: kriminologicheskiye i ugolovno-ispolnitel'nyye aspekty*. „Teoreticheskaya i prikladnaya yurisprudentsiya”, 2022, Nr 1 (11), ss. 78–92.
89. Sostoyaniye Prestupnosti v Rossii, General'naya Prokuratura Rossiyskoy Federatsii, Moscow, 2014–2021, <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/activity/statistics> [dostęp: 30.12.2021]
90. Stadnycki O., Koniec władzy worów w zakonie, <http://www.gazeta-prawna.pl/artykuly/876899,koniec-wladzy-worow-w-zakonie.html>, [dostęp: 12.03.2021 r.].
91. Starkov O.V., *Kriminologicheskiye problemy ispolneniya ugolovnykh nakazaniy: Avtoref. dis. d-ra jurid. nauk*. Moscow, 1998.
92. Starkov O.V., *Nekotoryye problemy predmeta, metoda i sistemy kriminopenologii*. „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 1996, Nr 1(10), ss. 25–31.
93. Starkov O.V., *Nekotoryye problemy predmeta, metoda i sistemy kriminopenologii*. „Chelovek: prestupleniye i nakazaniye”, 1996, Nr 1(10), s. 25–31.
94. Statystyki Departamentu Sądownictwa Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej, <http://www.cdep.ru/index.php?id=5>, [dostęp: 12.02.2022 r.].
95. Sudiebnik 1550 goda, http://russiahistory.ru/download/library/istochniki/1073676_96334_sudebnik_1550_goda.pdf, [dostęp: 23.05.2021 r.].
96. *Svod zakonov Rossiyskoy imperii*, Sankt-Peterburg, 1857–1868, <https://runivers.ru/lib/book7372/>, [dostęp: 21.01.2021 r.].
97. Szczepaniak P., *Wybrane problemy i kierunki polityki penitencjarnej*, 2018, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/20233/szczepaniak_wybrane_problemy_i_kierunki_polityki_penitencjarnej.pdf?sequence=1, [dostęp: 28.06.2022 r.].
98. The EMCDDA defines problem drug use as “injecting drug use or long-duration/regular use of opioids, cocaine and/or amphetamines”. https://www.emcdda.europa.eu/data/stats2021/pdu_en [dostęp: 02.04.2022 r.].
99. *The state of the World's human rights*, Amnesty International, Report 2021/22.
100. *The University of Law, Is prison an effective form of punishment?* <https://www.law.ac.uk/resources/blog/isprison-effective>, [dostęp: 20.02.2022 r.].
101. Timofeeva E.A., *Foreign Prison Experience Resocialization of Prisoners*, SHS Web of Conferences 62, *Problems of Enterprise Development: Theory and Practice*, 2018, https://www.researchgate.net/publication/331775330_Foreign_Prison_Experience_ResocializationofPrisoners, [dostęp: 28.06.2022 r.].

102. Timofeeva E.A., *On the possibility of integration of foreign experience in the activities of the Russian penal system at the present stage. II international prison Forum "Crime, punishment, correction": Collection of abstracts and reports of the participants*. Vol. 1: Proceedings of the plenary. Ryazan, 2015.
103. Trofimova T.E., *Social Rehabilitation of People Convicted for Crime Committing by Means of Architecture and Landscape Design (Hybrid Space of Social Adaptation Centers)*, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2022, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/988/5/052049>, [dostęp: 28.06.2022 r.].
104. Turchina M.O., *Penitentsiarnaya istoriya chelovechestva (tyur'my drevnosti)*, http://www.rusnauka.com/21_NNP_2010/Pravo/70599.doc.html, [dostęp: 16.05.2021 r.].
105. *Tyur'ma XVII veka v Cheboksarakh*, <https://visitvolga.ru/things-to-do/sights/jail-in-cheboksary/>, [dostęp: 15.05.2021 r.].
106. *Ugolovnoye Ulozheniye 1903 goda*, rozdz. 3 — *O nakazaniyach*, https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf, [dostęp: 12.01.2022 r.].
107. Ukaz „*O nekotorykh izmeneniyakh v sushchestvuyushchey nyne sisteme nakazaniy ugolovnykh i ispravitel'nykh*”, [w:] *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii*. Sobraniye 2. T. 28. Otdeleniye 1, Sankt-Petersburg, 1866.
108. Ukaz *Vremennogo pravitel'stva „Ob amnistii”*. 6 marta 1917, <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/80404-ukaz-vremennogo-pravitelstva-obamnistii-6-marta-1917-g>, [dostęp: 12.01.2022 r.].
109. *Ulozheniye o nakazaniyakh ugolovnykh i ispravitel'nykh 1845 g.*, <http://museumreforms.ru/node/13654>, [dostęp: 12.01.2022 r.].
110. *Understanding Criminology Theories*, <https://www.criminology.com/understanding-criminology-theories/>, [dostęp: 21.04.2022 r.].
111. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice*, New York, 2016. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/compendium/English_book.pdf, [dostęp: 28.06.2022 r.].
112. United Nations Office on drugs and crime, *Custodial and non-custodial measures, The Prison System — Criminal Justice Assessment Toolkit*, Wiedeń, 2006, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/1_Prison_%20System.pdf, [dostęp: 29.06.2022 r.].
113. *United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook for prison leaders A basic training tool and curriculum for prison managers based on international standards and norms*, „Criminal justice handbook series”, 2020, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prisonreform/UNODC._Handbook_for_

114. United Nations, *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, kwiecień 2022, <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf> [dostęp: 10.06.2022 r.].
115. University Module Series: *Crime Prevention and Criminal Justice, Module 6: Prison Reform, Introduction and learning outcomes*, <https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-6/key-issues/1introcing-the-aims-of-punishment--imprisonment-and-the-concept-of-prison-reform.html>, [dostęp: 01.08.2022 r.].
116. Visher C.A., *Returning home: emerging findings and policy lessons about prisoner reentry*, „Federal Sentencing Reporter”, 2007, s. 95, *Returning Home*. https://www.researchgate.net/publication/247840011_Emerging_Findings_and_Policy_Lessons_about_Prisoner_Reentry, [dostęp: 30.06.2022 r.].
117. *W restauracji na wschodzie Moskwy zadzierzali 50 uczestników kryminalnej schodki*, <http://www.rosbalt.ru/moscow/2015/01/27/1361419.html>, [dostęp: 12.04.2021 r.].
118. Walker J. 'Shocking' Birmingham Prison never recovered from 2016 riot, Government admits. *The Birmingham Mail*, 2018. <https://www.birminghammail.co.uk/news/midlands-news/shocking-birmingham-prison-never-recovered-15113477> [dostęp: 09.09.2021 r.].
119. *What is Criminology?*, <https://www.criminology.com/influence-of-criminology-on-policing-criminal-law/> [dostęp: 25.04.2022 r.].
120. Wirtualna Polska, *Fabryki tortur w Rosji Putina*, 2022 r., <https://wiadomosci.wp.pl/fabryki-tortur-w-rosji-putina-to-pieklo-na-ziemi-6693338464832160a>, [dostęp: 04.06.2022 r.].
121. *World Prison Brief (WPB), Russian Federation*, <https://www.prisonstudies.org/country/russian-federation>, [dostęp 01.08.2022 r.].
122. *Wory w zakonie i spisok „Forbs”*, <http://kriminal.lv/news/vory-v-zakone/141728-vory-v-zakone>, 11.03.2017, [dostęp: 12.04.2021 r.].
123. Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli), Organizacja Narodów Zjednoczonych, 2015, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf, [dostęp: 01.08.2022 r.].
124. Yekaterina II. *Nakaz Imperatrity Yekateriny II, danyy Komissii o sochinenii proyekta Novogo Ulozheniya*. Yekaterina II. *Izbrannoye*, Moscow, 2010. <https://runivers.ru/bookreader/book53123/#page/1/mode/1up>, [dostęp: 12.05.2021 r.].
125. Yuryevich E.A., Aleksandrovich Z.O., Vladimirovich T.S., Nechaeva E., *The Purpose of „Correction” in the Russian Criminal and Criminal and Executive Law*, „Journal of Politics and Law”, 2019, Nr 12(5).

Akty prawne

1. *Federal'naya Tselevaya Programma „Razvitiye ugovolno-ispolnitel'noy sistemy (2018–2026 gody)”*, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102125730&backlink=1&nd=10246719>, [dostęp: 11.01.2022 r.].
2. Federal'nyj zakon ot 25 dekabrya 2008 g., Nr 273-FZ, „O protivodeystvii korrupcii”, stan na dzień 21.02.2022 r.
3. Federal'nyy zakon „O sodержanii pod strazhey prestupnikov i obvinyayemykh v sovershenii prestupleniy” ot 15.07.1995, Nr 103-FZ ze zm.
4. *Kodeks karno-poprawczy RSFSR*, 1933.
5. *Kodeks karny Federacii Rosyjskiej (ros. Ugolovnyj kodeks Rossiyskoy Federatsii)* z 13.06.1996, N 63-FZ ze zmianami, stan na dzień 31.12.2021.
6. *Kodeks karny wykonawczy Federacii Rosyjskiej (ros. Ugolovno-ispolnitel'nyy kodeks Rossiyskoy Federatsii)* z 08.01.1997 N 1-FZ, stan na dzień 29.12.2021.
7. *Kodeks pracy Federacii Rosyjskiej (ros. Trudovoy kodeks Rossiyskoy Federatsii)*, 30.12.2001, Nr 197–FZ ze zmianami (stan na dzień: 19.12.2022).
8. Kommentarij — art. 111. *Kodeksu karnego FR, 1996 ze zm.*, <https://docs.cntd.ru/document/420368849/titles/1PF4DO5>, [dostęp: 12.04.2022 r.].
9. *Kontseptsiya razvitiya ugovolno-ispolnitel'noy sistemy Rossiyskoy Federatsii na period do 2030 goda, Utverzhdena Rasporyazheniyem Pravitel'stva Rossiyskoy Federatsii ot 29 aprelya 2021 goda*, Nr 1138-r, https://www.audarinfo.ru/na/editArticle/index/type_id/3/doc_id/32858/release_id/63787/sec_id/337242/page/2/, [dostęp: 12.06.2022 r.].
10. *Opredzieleniye Konstitutsionnogo Suda Rossiyskoy Federatsii*, 19 noyabrya 2009 goda, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102057956&backlink=1&nd=102133896&rdk=>, [dostęp: 12.01.2022r.].
11. Postanovleniye Plenuma Verkhovnogo Suda Rossiyskoy Federatsii ot 9 iyulya 2013 g., Nr 24 — *O sudebnoy praktike po delam o vzyatochnichestve i ob inykh korrupsionnykh proisshestviyakh*.
12. Regulamin wewnętrzny instytucji penitencjarnych zatwierdzony Zarządzeniem Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej z dnia 16.12.2016 r., 295.
13. Sovet Narodnykh Komissarov SSSR, *Postanovleniye ot 11 Ioulya 1929 goda „Ob Ispol'zovanii Truda Ugolovno-Zaklyuchennykh”*, <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/170633-postanovlenie-snk-sssr-ob-ispolzovanii-truda-ugolovno-zaklyuchennyh-11-iyulya-1929-g#mode/inspect/page/>, [dostęp: 3.01.2021r.].
14. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — *Kodeks karny wykonawczy*, art. 67. (tekst jedn. Dz.U. 1997, nr 90 poz. 557).

15. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — *Kodeks karny*, art. 1 §1. (tekst jedn. Dz.U. 1997, Nr 88 poz. 553).
16. Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. — *O Służbie Więziennej*. (tekst jedn. na podstawie Dz.U. 2022, poz. 2470; 2023 r. — poz. 240, 347).

Netografia

1. *Aferist David Bogatin mozhet delat' den'gi iz benzina, povidla i vozduha*, <https://www.mzk1.ru/2017/01/aferist-david-bogatin-mozhet-delat-dengi-izbenzina-povidla-i-vozduha/>, [dostęp: 12.11.2022 r.].
2. <http://blogpublika.com/2015/10/10/tvg-9-historia-sucza-wojna-w-gulagu>, [dostęp:12.03.2021 r.].
3. http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=17624, [dostęp: 12.03.2021 r.].
4. <http://exzk.ru/tatuirovki-vorov-v-zakone/>, [dostęp: 11.04.2021 r.].
5. <http://fsin.gov.ru>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].
6. https://gmig.ru/museum/virtual_exhibitions/gulag-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny/, [dostęp: 15.07.2021].<http://mvd.ru>, sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].
7. http://www.aferizm.ru/criminal/crime_kingdom.htm, [dostęp: 12.03.2021 r.].
8. <http://www.genproc.gov.ru/>, [sprawdzenie dostępu: 19.08.2022 r.].
9. <http://www.mzk1.ru/2010/07/vor-v-zakone-svo-raf>, [dostęp: 12.02.2021 r.].
10. <http://www.mzk1.ru/2012/11/vor-v-zakone-boris-krasilovskij>, [dostęp:12.02.2021 r.].
11. <http://www.primecrime.ru>. [dostęp: 12.08.2022 r.].
12. http://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-populationtotal?field_region_taxonomy_tid=All, [dostęp 14.11.2021 r.].
13. <http://www.ria.ru/novosti> [dostęp: 12.01.2022 r.].
14. <https://anashina.com/krepost-oreshek-shlisselburg/>, [dostęp: 16.05.2021 r.].
15. <https://cripo.com.ua/gangsters/v-germanii-vstrevozheny-iz-za-russkoj-mafii-delayut-dengi-na-luke-kladut-ih-v-obshhak/> [dostęp: 15.07.2022 r.].
16. <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Kratkaya%20har-ka20UIS>, [dostęp: 07.12.2021 r.].
17. <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xarka%20lic%20sodergahixsy-a%20v%20IK/>, [dostęp 14.11.2021 r.].

18. <https://fsin.gov.ru/structure/inspector/iao/statistika/Xar-ka%20v%20CIZOiT>, [dostęp: 19.11.2021 r., 27.11.2021 r.].
19. <https://germany.nashieu.com/interesno/mify-i-realnost-o-russkoj-mafii-v-germanii/>, [dostęp: 12.08.2022 r.].
20. <https://gmig.bm.digital/ontology/265160445994754048/gulag>, [dostęp: 11.01.2022 r.].
21. <https://gulagmap.ru/>, [dostęp: 12.11.2021 r.]
22. <https://hro.org/node/5190>, [dostęp: 12.07.2021 r.].
23. <https://knews.kg/2020/05/31/v-grechskoj-tyurme-vory-v-zakone-iz-gruzii-organizovali-sebe-vip-kamery>, [dostęp: 21.07.2022 r.].
24. https://kompromat1.pro/articles/204022v_poljshe_roversheno_pokushenie_na_vora_v_zakone_avto_tugushi, [dostęp: 15.09.2022 r.].
25. <https://politeka.net/news/world/251792-v-germanii-aktivizirovalis-rossijskie-vory-v-zakone>, [dostęp: 20.09.2022 r.].
26. <https://tochno.st/materials/mesta-lisheniya-svobody-analiticheskiy-otchet>, [dostęp: 23.09.2021 r.].
27. <https://tvn24.pl/swiat/wojna-rosja-ukraina-relacja-na-zywo-31-grudnia-2022-6558991>, [dostęp: 31.12.2022 r.].
28. <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Grupa-Anonymous-zablokowala-czesc-rzadowych-stron-internetowych-Rosji-i-Bialorusi-8287325.html>, [dostęp: 15.06.2022 r.].
29. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/profilaktyka>, [dostęp: 28.06.2022 r.].
30. <https://www.kommersant.ru/doc/574707>, [dostęp: 25.07.2021 r.].
31. <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/bezpieczenstwo/rosyjskie-media-blokuja-polakom-dostep-do-stron-internetowych/qyvp97f>, [dostęp: 15.06.2022 r.].
32. <https://www.popetersburgu.pl/zobacz/zabytki/5-twierdza-pietropawlowska.html>, [dostęp: 16.05.2021 r.].
33. <https://www.primecrime.ru/regions/1110/lived/>, [dostęp: 15.07.2022 r.].
34. <https://www.prisonstudies.org/> [dostęp: 15.03.2022 r.].
35. <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/6164df719a7947755c475593>, [dostęp: 12.05.2022 r.].
36. <https://www.rbc.ru/society/17/12/2020/5fdb93539a7947b0a90baaf0>, [dostęp: 01.06.2022 r.].

37. <https://www.rosbalt.ru/moscow/2020/04/02/1836109.html>,
[dostęp: 12.08.2022 r.].
38. <https://www.svoboda.org/a/odnogo-iz-stareyshih-vorov-v-zakone-prigovorili-k-8-5-godam-kolonii/31933202.html>, [dostęp: 7.07.2022 r.].
39. Naucznyj portal: Kriminalisty. <https://kriminalisty.ru/stati-tatoo/>,
[dostęp: 11.05.2022 r.].
40. Portal 45.ru, <https://45.ru/text/criminal/2021/08/13/70076234/>,
[dostęp: 15.08.2021 r.].
41. <https://www.rbc.ru/society/02/09/2021/6130a4cd9a79472abca56eff>,
[dostęp: 11.03.2022r.].
42. <https://www.gazeta.ru/social/2019/10/23/12773156.shtml>,
[dostęp: 11.03.2022r.].

Wykaz tabel

Tabela 1. Populacja więzienna i wskaźnik osadzonych w wybranych krajach	11
Tabela 2. Liczba placówek i pojemność systemu więziennego w wybranych krajach.....	12
Tabela 3. Przestępczość w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021	22
Tabela 4. Struktura zarejestrowanych przestępstw według kategorii w FR w latach 2014–2021	24
Tabela 5. Liczba zarejestrowanych wybranych rodzajów przestępstw w Rosji 2014–2021	27
Tabela 6. Współczynnik przestępczości na 100 tys. ludności w Federacji Rosyjskiej w latach 2010–2021	30
Tabela 7. Sprawcy przestępstw w FR w latach 2014–2021.....	31
Tabela 8. Udział recydywistów w ogólnej liczbie ujawnionych sprawców w FR w latach 2014–2021	35
Tabela 9. Liczba przestępstw ujawnionych przez poszczególne podmioty rejestrujące przestępczość FR w latach 2014–2021	37
Tabela 10. Skazani, osadzeni w aresztach śledczych i więzieniach FR w latach 2014–2021	39
Tabela 11. Skazani wg popełnionego przestępstwa, osadzonych w koloniach karnych dla dorosłych FR w latach 2014–2021	40
Tabela 12. Liczba skazanych według wymiaru kary osadzonych w koloniach karnych dla dorosłych FR w latach 2014–2021	41
Tabela 13. Liczba skazanych na karę pozbawienia wolności z uwzględnieniem powrotu do przestępstwa	43
Tabela 14. Przestępstwa, popełnione przez skazanych w aresztach śledczych i więzieniach FR w latach 2014–2021	44
Tabela 15. Przestępstwa, popełnione przez skazanych w koloniach karnych dla dorosłych FR w latach 2014–2021	45
Tabela 16. Informacje Działu Ewidencji i rozmieszczenia więźniów GUŁAGU o średniej rocznej liczbie więźniów i śmiertelności w obozach NKWD w ZSRR w latach 1934–1941	72
Tabela 17. Liczba więźniów GUŁAGU i zgonów osadzonych w latach 1923–1960.....	74
Tabela 18. Podział przestępstw ze względu na kategorie wg. Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej.....	107
Tabela 19. Liczba przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021	154
Tabela 20. Liczba przestępstw udaremnionych w instytucji penitencjarnej FR w latach 2014–2021	156

Tabela 21. Liczba zabójstw (art. 105 kk FR) popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021.....	160
Tabela 22. Liczba przestępstw umyślnego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w instytucjach penitencjarnych FR — art. 111, cz. 1–3 kk FR w latach 2014–2021	163
Tabela 23. Liczba skazanych i rodzaj kary za zamach na życie funkcjonariusza organów ścigania FR w latach 2016–2021 (art. 317 kk FR)	165
Tabela 24. Liczba skazanych i rodzaj kary za stosowanie przemocy wobec przedstawiciela władzy FR w latach 2016–2021 (art. 318 kk FR).....	166
Tabela 25. Liczba skazanych i rodzaj kary za znieważenie przedstawiciela władzy FR w latach 2016–2021 (art. 319 kk FR)	167
Tabela 26. Liczba skazanych i rodzaj kary za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa (art. 321 kk FR).....	172
Tabela 27. Liczba przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR z art. 321, ust. 3 kk FR w latach 2014–2021	175
Tabela 28. Ucieczki z instytucji penitencjarnych FR w latach 2014–2021	178
Tabela 29. Liczba osadzonych w koloniach karnych FR za przestępstwa związane z narkotykami w latach 2014–2021	204
Tabela 30. Narkotyki, substancje psychotropowe i ich pochodne skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych FR (w gramach) w latach 2014–2021	205
Tabela 31. Wyroby spirytusowe produkcji przemysłowej i rzemieślniczej skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych FR (w litrach) w latach 2014–2021.....	207
Tabela 32. Narzędzia tnące i kłujące skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021	210
Tabela 33. Pieniądze skonfiskowane w instytucjach penitencjarnych (w rublach i zł) FR 2014–2021	212
Tabela 34. Przestępstwa o charakterze korupcyjnym w FR w latach 2014–2022	214
Tabela 35. Struktura wybranych rodzajów łapówkarstwa w FR w latach 2014–2022	216
Tabela 36. Narodowość <i>worów w zakonie</i> , 2022 r.	237

Wykaz wykresów

Wykres 1. Dynamika przestępczości w Federacji Rosyjskiej latach 2014–2021	23
Wykres 2. Liczba przestępstw ciężkich i szczególnie ciężkich w FR w latach 2014–2021	25
Wykres 3. Udział przestępstw szczególnie ciężkich i ciężkich w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw w FR w latach 2014–2021 (%)	25
Wykres 4. Liczba przestępstw średniej i niewielkiej ciężkości w FR w latach 2014–2021	26
Wykres 5. Udział przestępstw szczególnie ciężkich i ciężkich w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw w FR w latach 2014–2021 (%)	26
Wykres 6. Dynamika przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu w FR w latach 2014–2021	28
Wykres 7. Dynamika wybranych przestępstw przeciwko własności, zdrowiu publicznemu i moralności społecznej oraz przestępstw korupcyjnych w FR w latach 2014–2021	29
Wykres 8. Dynamika przestępczości nieletnich w FR w latach 2014–2021	32
Wykres 9. Dynamika przestępczości kobiet w latach 2014–2021	33
Wykres 10. Liczba osób uczących się i bez stałego źródła utrzymania, które popełniły przestępstwo w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021	34
Wykres 11. Procentowy udział recydywistów w ogólnej liczbie ujawnionych sprawców w Federacji Rosyjskiej w latach 2014–2021	36
Wykres 12. Udział przestępstw ujawnionych przez organy spraw wewnętrznych FR w ogólnej liczbie zarejestrowanych przestępstw w latach 2014–2021	38
Wykres 13. Wymiar kary w formie pozbawienia wolności.....	42
Wykres 14. Więźniowie GUŁAGU w latach 1923–1960	75
Wykres 15. Liczba przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021	155
Wykres 16. Liczba przestępstw popełnionych w poszczególnych instytucjach penitencjarnych FR w latach 2014–2021.....	156
Wykres 17. Dynamika przestępstw udaremnionych w instytucji penitencjarnej FR w latach 2014–2021	157
Wykres 18. Udział liczby zabójstw w ogólnej liczbie przestępstw popełnianych w instytucjach penitencjarnych FR 2011–2021	161

Wykres 19. Dynamika umyślnego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w instytucjach penitencjarnych FR — art. 111 cz. 1–3 kk FR w latach 2014–2021	163
Wykres 20. Dynamika wyroków skazujących za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa w latach 2016–2021 (art. 321 ust. 1 kk FR)	173
Wykres 21. Dynamika wyroków skazujących za dezorganizację działalności instytucji zapewniających izolację od społeczeństwa w latach 2016–2021 (art. 321 ust. 2 kk FR)	174
Wykres 22. Dynamika przestępstw popełnionych w instytucjach penitencjarnych FR z art. 321, ust. 3 kk FR w latach 2014–2021	175
Wykres 23. Dynamika ucieczek z instytucji penitencjarnych FR w latach 2014–2021	178
Wykres 24. Procentowy udział ucieczek z instytucji penitencjarnych FR w latach 2014–2021 z ogólnej liczby przestępstw.....	179
Wykres 25. Liczba worów w zakonie w państwach WNP w 2021 r.....	226
Wykres 26. Wiek osób zajmujących pozycję lidera w świecie przestępczym w 2022 r.	234
Wykres 27. <i>Wory w zakonie</i> według narodowości w 2022 r. (%)	237
Wykres 28. <i>Aktywni wory w zakonie</i> według narodowości w 2022 r. (%).....	237
Wykres 29. <i>Wykształcenie worów w zakonie</i>	238

Wykaz rysunków

Rysunek 1. Czeboksarski Kreml, w którym znajdowało się kamienne więzienie	50
Rysunek 2. Struktura Centralnego Wydziału Karnego 1918 r. i zadania wydziałów...	67
Rysunek 3. Mapa Archipelagu GUŁAG	76
Rysunek 4. Rodzaje instytucji penitencjarnych w Federacji Rosyjskiej	79
Rysunek 5. Prawa więźniów w koloniach karnych o zwykłym rygorze w związku z warunkami odbywania kary	84
Rysunek 6. Prawa więźniów w koloniach karnych o specjalnym rygorze w związku z warunkami odbywania kary	86
Rysunek 7. Typy kryminalne według C. Lombroso	129
Rysunek 8. Struktura wspólnoty więziennej w miejscach pozbawienia wolności	184
Rysunek 9. Hierarchiczna podległość w więzieniu	187
Rysunek 10. Tatuaz — pajak	190
Rysunek 11. Tatuaz — trzy karty	190
Rysunek 12. Tatuaz — KOT	191
Rysunek 13. Tatuaz — Mnich z piórem	192
Rysunek 14. Tatuaz — diabeł z workiem	192
Rysunek 15. Tatuaz — gwiazdy	194
Rysunek 16. Tatuaz — Tygrys	194
Rysunek 17. Tatuaz więzienny na dłoniach i jego znaczenie	196
Rysunek 18. Tatuaz — Pierścienie	197
Rysunek 19. Tatuaz „Małostkowy człowiek”	198
Rysunek 20. Tatuaz nanoszony za zgwałcenie nieletniego (pedofilowi)	199
Rysunek 21. Tatuaze — pagony	200
Rysunek 22. Rozmieszczenie worów w zakonie w instytucjach penitencjarnych FR	227

Rysunek 23. Tatuaze <i>worów w zakonie</i>	241
Rysunek 24. Obwieszczenie <i>worów w zakonie</i> , tzw. „progon”	249

Wykaz fotografii

Fotografia 1. „Ciemnica” z bali z XI wieku w Nowogrodzie	49
Fotografia 2. Twierdza Schlisselburska	53
Fotografia 3. Areszt Śledczy Bastionu Trubeckiego	54
Fotografia 4. Więzienie „Butyrka” w Moskwie	59
Fotografia 5. Areszt śledczy w Sankt-Petersburgu — „Krzyże”	65
Fotografia 6. Tatuaz — „Kły”	193
Fotografia 7. Tatuaze więzienne	195
Fotografia 8. Tatuaz — pagony	201
Fotografia 9. Zakazane przedmioty skonfiskowane u osadzonych	211
Fotografia 10. Sposób przekazania telefonu do kolonii karnej	211
Fotografia 11. Gwiazdy – tatuaz <i>wora w zakonie</i>	244
Fotografia 12. Gwiazdy — tatuaz <i>wora w zakonie</i>	244

Summary